

**AZƏRBAYCAN
XALQ ƏDƏBİYYATINDAN
SEÇMƏLƏR**

(Qaravəllilər, oyunlar və xalq tamaşaları)

“ŞƏRQ-QƏRB”
BAKI-2005

*Bu kitab "Azərbaycan folkloru antologiyası. İki kitabda"
(Bakı, Azərbaycan Elmlər Akademiyası nəşriyyatı, 1968)
və "E.Aslanov. El-oba oyunu. Xalq tamaşaları" (Bakı, Işıq, 1984)
nəşrləri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır*

Tərtib edənləri:

**Hüseyn İsmayılov
Tahir Orucov**

398.2'094754 - dc 21

AZE

Azərbaycan xalq ədəbiyyatından seçmələr (Qaravəllilər, oyunlar və xalq tamaşaları). Bakı, "Şərq-Qərb", 2005, 312 səh.

Kitabda mərasimlər və ayinlər içərisində yaranıb yayılan, öz məzmun, şəkil və hətta mənalarını dəyişərək zəmanəmizə qədər gəlib çıxan qədim və son dərəcə zəngin xalq sənəti nümunələrindən qaravəllilər, oyunlar və xalq tamaşaları toplanmışdır.

ISBN 9952-418-86-5

© "ŞƏRQ-QƏRB", 2005

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

İLHAM ƏLİYEVİN

“Azərbaycan dilində latın qrafikası

ilə kütləvi nəşrlərin həyata

keçirilməsi haqqında”

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı

ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına

hədiyyə edilir

QARAVƏLLİLƏR, XALQ OYUNLARI VƏ XALQ TAMAŞALARI HAQQINDA

Şifahi xalq ədəbiyyatı xalqımızın zəngin və misilsiz söz inciləri xəzinəsidir. Onun hər bir növü və janrı indiyə kimi kifayət qədər öyrənilib tədqiq olunsa da, hələ tədqiq ediləsi janrlar və problemlər də az deyil. Şifahi xalq ədəbiyyatının belə az öyrənilən janrlarından biri də qaravəlli janrıdır.

Folklorşünaslığımızda və ümumilikdə ədəbiyyatşünaslığımızda “Qaravəlli” və “Qərəvəlli” terminlərini folklorşünaslar: H.Zeynalı, Ə.Axundov, V.Vəliyev, İ.Abbasov, T.Fərzəliyev, ədəbiyyatşünas Ə.Mirəhmədov, sənətşünaslar: M.Allahverdiyev, E.Aslanov və b. bir-birindən fərqli şəkildə işlətməmişlər.

Fikrimizcə, bu ifadələrdən “Qaravəlli” termini daha dəqiqdir və bu sözün həm tərkib komponentlərinə (“Qara” və “Vəlli”), həm də etimologiyasına tam uyğundur. Çünki “Qərəvəlli” sözü “Qaravəlli” termininin fonetik dəyişikliyə uğramış və ahəng qanununa uyğunlaşmış formasıdır. Deməli, həm “Qaravəlli”, həm də “Qərəvəlli” sözləri tamamilə eyni mənanı ifadə edir. Digər tərəfdən, “Qaravəlli” sözünün birinci komponenti – “Qara” sözü Azərbaycan dilində ayrıca, müstəqil şəkildə işlənir və bu sözün çoxmənalı söz kimi “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə on dörd müxtəlif mənası verilmişdir.

Folklorşünaslığımızda “Qaravəlli” sözünün mənşəyi, etimologiyası haqqında bizə iki mülahizə məlumdur. Birinci mülahizə sənətşünas E.Aslanova məxsusdur. O, “El-oba oyunu, xalq tamaşaları” kitabında belə yazır: “Qaravəlli” (qərəvəlli). Bu ad “Qaraevli” türk-oğuz qəbiləsinin adından götürülmüşdür və bu, “Qaraevli” qəbilə adının təhrif olunmuş formasıdır. Orta əsrlərdə toy şənliyi və nağıl, dastan məclisləri arasında varsağın, sonralar isə bir və ya iki aşıq köməkçisinin söyləyib oynadığı yüngül təbiətli məzəli oyun növü və xalq içində bəzən “oyun”, “oyunçu” anlamı qarşısında işlənən bir geyim. Məzmun etibarilə lətifə və qaravəlli ilə qidalanan bu oyunda yorulmuş tamaşaçılarda dastandakı faciəli hadisələrin ağır təsirini yüngünləşdirmək, onların könlünü açmaq və yenidən əsas əsərə qulaq asmaq həvəsi doğurmaq kimi bir məqsəd güdüldü.

Get-gedə bu oyun növü aşıq, nağıl məclislərindən ayrılmış və bir neçə peşəkar oyunçu tərəfindən oynanılan müstəqil məzhəkə tamaşasına çevrilmişdir. Kənd meydanı, karvansara və çayxanalarda həmin adla

çağırılıb oynanılan tamaşanın tərkibinə sonralar gözbağlıca, canbaz və hoqqa oyunları da əlavə olundu, oyunu ustad bir aşiq öz çalğıları ilə müşayiət etməyə başladı”¹.

Fikrimizcə, bu mülahizə o qədər də həqiqətə uyğun deyil. Çünki, “Qaraevli” adı bir toponim kimi Azərbaycanda yayılmamışdır. Bu adda Azərbaycan ərazisində heç bir toponimə rast gəlinmir. Halbuki, “Qaravəlli” toponiminə isə elə indinin özündə Azərbaycan ərazisində tez-tez təsadüf olunur. Belə ki, Ağcabədi, İmişli, Ağsu, Zərdab rayonlarında Qaravəlli adlı yaşayış məntəqələri mövcuddur. Deməli, “Qaravəlli” adının “Qaraevli” tayfasının adı ilə deyil, “Qaravəlli” tayfa adı ilə bağlamaq daha məqsəduyğun olardı. Digər tərəfdən, “Qaraevli” sözünün “Qaravəlli” şəklində düşməsi, həm forma, həm də məzmunca belə kəskin fonetik dəyişiklikliyə uğraması da az inandırıcı görünür.

Folklorşünaslığımızda “Qaravəlli” sözünün etimologiyası haqqında ikinci mülahizə sənətsünas Mahmud Allahverdiyevə məxsusdur. O, “Qaravəlli” adının ilkin variantının “Qarabəlli” olduğu fikrini irəli sürür: “Qaravəlli, bizcə günahı, çirkin əməli bəlli olanlar deməkdir”². Fikrimizcə, bu mülahizə “Qaravəlli” sözünün etimologiyasına daha uyğundur. Lakin təəssüflə qeyd edək ki, M.Allahverdiyev bu mülahizəsini geniş, əhatəli şəkildə əsaslandırır, bu fikrin üzərindən səthi keçir...

Bizcə, M.Allahverdiyevin bu mülahizəsi daha ağılabatdır və fikirlərimizlə üst-üstə düşür. İndi “Qaravəlli” termininin etimologiyası ilə bağlı öz mülahizələrimizə keçək. Bu sözün mənşəyi, etimologiyası haqqında üç mülahizəmiz var:

Birinci mülahizə. “Qaravəlli” adı XV-XVI əsrlərdə Azərbaycan ərazisində məskən salmış qədim oğuz-türk tayfalarından birinin adı ilə bağlı ola bilər. Tarixdən məlumdur ki, XV-XVI əsrlər Azərbaycan xalqının etnogenezisində xüsusi mərhələ olmuşdur. Məhz bu əsrlərdə Azərbaycan ərazisində Baharlı, Mosul, Qacar, Əfşar, Qızılbaş, Rumlu, Şamlı, Qaraqoyunlu, Qaramanlı, Ağqoyunlu kimi onlarla tayfa birlikləri yaşamışdır. Ehtimal ki, Qaravəlli də belə tayfalardan biri olmuşdur.

İkinci mülahizə. “Qaravəlli” adı XV-XVII əsrlərdə Azərbaycanda yaşamış Qara Vəli adlı bir tarixi şəxsiyyətin, sərkərdənin, tayfa başçısının və ya hansısa nüfuzlu bir şəxsin adı ilə bağlı ola bilər. Çünki Azərbaycan tarixində “Qara” ləqəbi ilə tanınan bir çox məşhur tarixi şəxsiyyətlər olmuşdur. Qaraqoyunluların tayfa başçısı Qara Məhəmməd (?-1389), Ağqoyunlu tayfa ittifaqının başçısı Qara Yusif (1355-1420), Qaraqoyunlu

¹ E.Aslanov. El-oba oyunu, xalq tamaşaları. Bakı, “İşiq”, 1984, səh.48.

² M.Allahverdiyev. “Qaravəlli” tamaşalar. Bakı, “İşiq”, 1976, səh.24.

dövlətinin ikinci hökmdarı Qara İskəndər (?-1429) və Qara Pirhəsən (XIV əsr) “Qara” ləqəbini daşımışlar. Səfəvilər dövründə – yəni XVI-XVII əsrlərdə Qaraxan Ustaclı, Qarasoltan Təkəli, Mahmud bəy Qaracanın da adları “Qara” sözü ilə bağlı olmuşdur. Başqa türk xalqlarında da eyni vəziyyətə rast gəlmək olur. Orta Asiyada X əsrdə Qaraxanilər dövlətinin banisi Əbdülkərim Qaraxani, XII əsrdə Qara Arslan da “Qara” ləqəbi ilə şöhrət tapmışlar.

Adı çəkilən bütün bu adlarda “Qara” sözü “böyük”, “nəhəng”, “əzəmətli” mənasındadır. Onun üstünlük, böyüklük, qüdrət çalarları da var. “Yeddi gözəl”də Nizami qaranı rənglərin ən yaxşısı hesab edir... Düşünmək olar ki, Qarabağ, Qaradağ, Qarayazı (Qaragöl) kimi coğrafi adlarda da rəng deyil, böyüklük, ucalıq, genişlik nəzərdə tutulur. “Dədə Qorqud”da bir neçə dəfə təkrar olunan “qarşı yatan qara dağ” ifadəsi də, heç şübhəsiz, dağın böyüklüyünə, əzəmətinə işarədir. Çox güman ki, buradakı Qaraca Çoban da məhz gücünə görə Qaraca adlanır.

“Dədə Qorqud” dastanında işlənən Qara xan, Qaraca Çoban, Qara Budaq adlarında da həmin mənə vardır. Nəhayət, dastanda işlənən qara poladüz qılınc, qara dağ, qara evlər (böyük çadırlar), qara qayğı (böyük dərd), qara köpək, qara şivən tərkibləri də diqqəti cəlb edir.

Üçüncü mülahizə. Əvvəlki iki mülahizələrdən daha çox önəm verdiyimiz məhz bu versiyadır. Bu mülahizə, fikrimizcə, “Qaravəlli” sözünün etimologiyasını daha dəqiq şəkildə əks etdirir. Bizə elə gəlir ki, “Qaravəlli” sözünün ilkin variantı “Qarabəlli” olmuşdur. Bu sözün hərfi mənası isə “nöqsanları, eyibləri bəlli etmək, onları faş edib göstərmək” mənasını verir. “Qaravəlli” sözü mürəkkəb söz olub, iki sadə komponentdən ibarətdir: “qara” və “bəlli” sözlərindən.

Göründüyü kimi, “Qaravəlli” sözünün ilkin variantı olan “Qarabəlli” – pis əməllərin, günah, çirkin, naqis, ümumiyyətlə, qeyri-insani əməllərin bəlli edilməsi, aşkarlanması, faş edilib göstərilməsi deməkdir. Bizcə, “Qarabəlli” sözü bilavasitə, “Qarabəlli” tamaşalarının meydana çıxması ilə əlaqədar yaranmışdır. Çünki “Qarabəlli” bir folklor janrı kimi meydan tamaşaları üçün daha çox münasib idi. Sonralar “Qarabəlli” kiçik fonetik dəyişikliyə uğrayaraq “Qaravəlli” şəklinə düşmüşdür.

“Vaxtilə “Qaravəlli” tamaşalarında çıxış etmiş 120 yaşlı Tahir kişi deyirdi ki, qədimlərdə qaravəlliyə “Qarabəlli” deyərmişlər”¹.

Başqa bir anlamda “Qarabəlli” sözü qüsurlu, ləkəli, mənəvi eyibləri, günahı, çirkin əməli olan adamlar mənasını da verirdi. Çünki qaravəllilər və “Qaravəlli” tamaşaları bu cür pis, riyakar, hiyləgər, amansız, rüşxətxor,

¹ M.Allahverdiyev. “Qaravəlli” tamaşaları. Bakı, “İşıq”, 1976, səh.22.

əxlaqsız adamları bəlli edir, aşkara çıxarıb göstərir, tənqid və ifşa edirdi. Təsadüfi deyil ki, indi də el arasında qeyri-adi xüsusiyyətləri ilə seçilən, xoşagəlməz cəhətləri üstünlük təşkil edən adamlara “Filankəs qaravəlli adamdır”, “Sən nə qaravəlli adamsan” ifadələri, deyimləri ilə müraciət edirlər. Deməli, bu mülahizə yəni “Qarabəlli” – “Qaravəlli” versiyası daha məntiqli, daha ağılabatandır.

“Qaravəlli” sözü ilə bağlı olan bir maraqlı məqam haqqında da danışmaq yerinə düşərdi. Hazırda xalq arasında bəzən bir adam ağılabatmayan, qeyri-adi, inandırıcı olmayan və ya az inandırıcı olan, insan dərrakəsindən kənar bir əhvalat danışdıqda “qaravəlli danışma”, “sən qaravəlli danışsən” – deyirlər. Bu ifadə isə paremioloji vahid kimi yalan, həqiqətə oxşamayan və ya az oxşayan, boş-boş danışmaq mənasını verir. Bu ifadənin kökündə isə “Qaravəlli” janrının bəzi elementləri özünü göstərməkdədir. “Qaravəlli”nin məzmununa görə növlərindən biri olan “Yalan-palan” qaravəllilərində təsvir edilən yalan, həqiqətə bənzəməyən, qeyri-adi əhvalatları – “Küləkli dərənin dibində qarışqa şilləq atdı, dərənin buynuzu sındı, düşdü deryaya, üzə-üzə getdi Həştərxana, on gündən sonra xəbər gəldi ki, dərənin buynuzu Həştərxanda – Əmircanqulu hamamında ayda on beş tımənə camadarlıq eləyir”. Və ya “Özüm altı yox qazanda dovşanın ətini qovurdum. Hamımız yedik, doyduq, hələ artıq da qaldı. Artığını da bağladıq qurşağımıza, bir xoruz əmələ gəldi. Bu xoruzu mindik yola düzəldik, qabağımıza bir çay çıxdı. Çaydan tapdıq bir palan, palanı sökdük. İçindən bir kitab çıxdı. Oxuduq, gördük hamısı yalan” və s. bu kimi “həqiqətə oxşamayan əhvalatları” – elementləri buna misal göstərmək olar.

“Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə də “Qaravəlli danışmaq” deyiminə uyğun gələn belə məlumat verilir: “Qaravəlli, Azərbaycan xalq yaradıcılığında mövzusu məişətdə olan əhvalatlardan alınmış məzhəkəli janr”.

Qaravəlli nağılla lətifə arasında dayanan bir janr olduğundan onda nağıla və lətifəyə oxşar cəhətlər, həm də onlardan fərqli xüsusiyyətlər vardır. İndiyə qədər folklorşünaslığımızda və ədəbiyyatşünaslığımızda qaravəlli janrı haqqında da bir çox tədqiqatçı alimlər fərqli fikirlər söyləmişlər. Lakin bu fikirlər əhatəli olmayıb, qısa, məlumat xarakteri daşımışdır. Həmin məlumatlar qaravəlli janrı haqqında müəyyən təsəvvürlər yaratsa da, onun dəqiq sərhədlərini, nağıl və lətifələrlə oxşar və fərqli cəhətlərini, onun ümumi əhatə dairəsini əks etdirməmişdir. Digər tərəfdən, qaravəllilərin qruplaşdırılması, məzmunlarına görə təsnifatı və bədii xüsusiyyətləri də araşdırılmamışdır.

Məhz bu çatışmazlıqlara görə indiyə qədər çap olunmuş bir çox nağıl və lətifə kitablarında yanlış olaraq qaravəllilər “nağıl” və ya “lətifə” adı altında çap edilmişdir.

Məsələn, 1988-ci ildə “Azərnəşr” tərəfindən Bakıda çap olunmuş “Bəhlul Danəndə lətifələri” kitabına (toplayanı və tərtib edəni N.Seyidov) daxil edilən “Kəndli və siçanlar padşahı Bəhlul” (səh.30-32) elə həmin ildə – 1988-ci ildə Bakıda “Yazıcı” nəşriyyatı tərəfindən nəşr edilən “Qaravəllilər” kitabında (toplayan və tərtib edənləri: N.M.Tantəkin və S.Əliyev) olduğu kimi – heç bir nöqtəsinə, vergülünə toxunulmadan “Bəhlul Danəndə siçanlar padşahıdır” adı ilə (səh.7-9) qaravəlli kimi nəşr edilmişdir.

Digər tərəfdən, bəzi kitablarda “qaravəlli” adı altında verilən nümunə, digər kitablarda “nağıl” adı altında çap edilib. Məsələn, 1961-ci ildə Bakıda “Elm” nəşriyyatı tərəfindən çap edilmiş 5 cildlik “Azərbaycan nağılları” kitabının I cildində (Toplayanı və tərtib edən; M.H.Təhmasib) verilən “Keçəllə qazının nağılı” (səh.304-308), 1967-ci ildə çap edilən “Qaravəllilər” (toplayanı və tərtib edəni: H.Mehdiyev) kitabında olduğu kimi, “Keçəl, qazı və şeytan” (səh.96-100) sərlövhəsi ilə “Qaravəlli” kimi nəşr edilib.

Bütün bunlar isə qaravəllilərin dəqiq sərhədlərinin, onun özünəməxsus xüsusiyyətlərinin konkret olaraq müyyənləşdirilməməsindən irəli gəlmişdir. Qaravəlli janrı haqqında folklorşünasların, alim və tədqiqatçıların fikirlərini aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

1. Qaravəlli janrı şifahi xalq ədəbiyyatının epik növünə daxildir və müstəqil bir janrdır.

2. Qaravəllilərdə ictimai həyatda və məişətdəki çatışmazlıqlar, nöqsanlar tənqid edilir.

3. Qaravəllilər nağıllarla lətifələrin hüdudunda dayanan bir janrdır.

4. Qaravəlli özünün bir sıra səciyyəvi xüsusiyyətlərinə görə şifahi xalq ədəbiyyatının dramatik növünə yaxındır. Buna görə də qaravəllilər əsasında “qaravəlli” tamaşaları hazırlanır.

5. Qaravəllilər satirik və yumoristik səciyyəli, novellavari olub hökmən gözlənilməz sonluqla qurtarır.

Qeyd etdiyimiz kimi, qaravəllilər əsasında “Qaravəlli” tamaşaları da hazırlanmışdır. Bu “Qaravəlli” tamaşaları Azərbaycan xalq meydan teatrının, xalq tamaşalarının bir növü olmuşdur. “Qaravəlli” tamaşaları cəmiyyətdəki naqisliklərlə, çatışmazlıqlarla, ictimai mühitin eybəcərlikləriylə qətiyyətlə mübarizə aparmış, tüfeyli, nadan, fırıldaqçı və zalımları, ümumiyyətlə, hər cür mənfi ünsürləri amansız satira atəşinə tutmuşdur. “Qaravəlli” tamaşalarındakı gülüş həqiqəti, ədalət, humanist idealları

ifadə etmək üçün bir vasitə olmuş, tamaşaçıları mənəvi saflığa və təmizliyə çağırmışdır.

“Qaravəlli” tamaşaları mahiyyət etibarilə sinkretik xarakterli tamaşalar olmuşdur. Başqa sözlə, bu tamaşalarda musiqi, rəqs, mahnı, söz, lirik parçalar, kinayəli gülüş, yumor, satira, ələ salma və s. kimi xüsusiyyətlər üzvi şəkildə birləşmişdir.

“Qaravəlli” tamaşaları haqqında M.Arif belə yazırdı: “Toy məclislərində qəhrəmanların məğlubiyyəti ilə bitən böyük nağıl və dastanlardan sonra tamaşaçıların könünü açmaq və “tragediyanın” ağır təsirini yüngülləşdirmək üçün oradaca ya aşuqların köməklikləri və ya başqa bacarıqlı adamlar tərəfindən “Qaravəlli” adı ilə məşhur olan yüngül, məzhəkəli tamaşalar göstərilir”¹.

Doğrudan da, əsasən, lətifələrə dayanan qaravəllilər ümumi tamaşanın tərkibinə məhz bu şəkildə daxil olur və elə bu zaman ictimai rəğbət qazanmağa başlayırdı. Deməli, “Qaravəlli” tamaşaları satirik nağıl, lətifə ilə qarşılıqlı şəkildə təcəssüm edirdi. “Qaravəlli” tamaşalarında Keçəl və Kosa daimi obrazlar hesab olunurdu. Çox vaxt xalq tamaşalara Kosa dəvət edir, Keçəl isə aparıcı və əsas obrazlardan biri olurdu.

Mövzu və ideya baxımından da “Qaravəlli” tamaşaları bir-birinə bənzəmədi. “Qaravəlli” tamaşaları xalq lətifələri, satirik məişət nağılları, kiçik və məzəli novellaların hesabına zənginləşirdi. İctimai həyatın müxtəlif sahələrini əhatə edən, lakonik xarakterli lətifələr “Qaravəlli” tamaşalarında xüsusi yer tuturdu. Bu tamaşalarda istifadə edilən lətifələrin, satirik nağılların və s. yerli-yerində, məntiqli, obrazlı şəkildə işlədilməsi isə tamaşalarda oynayan aktyorların məharəti və tamaşaçıların tələbindən asılı idi. Buna görə də meydan aktyorları şifahi xalq ədəbiyyatını, xüsusilə lətifələri, satirik nağılları, daha çox da qaravəlliləri yaxşı bilməli idilər.

“Qaravəlli” tamaşalarında çox vaxt aşıq çalar, dastan və ya nağıl danışdı, sonra isə “Keçəl oyunu”, “Kosa və Keçəl”, “İsfahan keçəli”, “Keçəl Haqqulu” və s. kimi tamaşalar göstərilirdi. “Qaravəlli” tamaşalarında başlıca və əsas yer tutan obraz Keçəl idi. O, çox bilən, sadə təbiətli, tədbirli, inadkar, fərasətli, qorxmaz, zülmkarlardan qisas almayınca sakitləşməyən bir obrazdır. Keçəl bir obraz kimi o qədər hazırcavab və tədbirlidir ki, bəzən hətta Şeytanın özü belə onun əməllərindən baş açmır, Keçəlin fərasətinə heyrət edir, ondan hiylə, kələk, bic əməl öyrənmək istəyir.

Keçəl “Qaravəlli” tamaşalarında tez-tez cildini dəyişir, şəraitə uyğunlaşır, çox ciddi məsələləri həll edir, adlı-sanlı, güclü, heybətli, qəzəbli ağalar-

¹ M.Arif. “Azərbaycan xalq teatri”. Azərbaycan incəsənəti, II cild. Azərbaycan EA nəşriyyatı. Bakı, 1950, səh.13.

dan, xanlardan və bəylərdən intiqam alır. Keçəl hazır cavabdır. Heç kəs Keçəli aldada bilmir. O, həmişə ətrafındakı adamlardan dərin düşüncəsi, ağı və açıqgözlülüyü ilə fərqlənir. Keçəl eybəcərliyi, rəzaləti hamıdan tez görür, ona qarşı münasib, ağlabatan, məntiqli mübarizə üsulu tapır. O, günahkarları kimliyindən asılı olmayaraq layiqincə cəzalandırır. Keçəlin haqqını tapdalamaq, mənafeyinə və ləyaqətinə toxunmaq çox çətindir. Bütün bu cəhətlərinə görə Keçəl “Qaravəlli” tamaşalarının ən əsas obrazı idi və xalq Keçəl obrazına xüsusi rəğbətlə yanaşır, onu sevirdi.

Kosa obrazı da “Qaravəlli” tamaşalarında əsas, daimi obrazlardan biri kimi diqqəti cəlb edir. O da Keçəl kimi bir çox “Qaravəlli” tamaşalarında iştirak edir. Kosa'nın əsas funksiyalarından biri də tamaşadan əvvəl ulaq üstündə əyləşib camaatı “Qaravəlli” tamaşalarına dəvət etmək olurdu. Bundan başqa o, bir çox “Qaravəlli” tamaşalarında əsas obraz kimi çıxış edirdi. Lakin Kosa Keçəldən fərqli olaraq heç də həmişə ağıllı, gözüaçıq, dərin düşüncəli, hazır cavab kimi təsvir olunmurdu. Bəzən qaravəllilərdə və “Qaravəlli” tamaşalarında Kosa kütbeyin, küsəyən, qoca, tez aldanan, sadələvh bir şəxs kimi təsvir edilirdi. Lakin bununla belə, çox vaxt o da Keçəl kimi, öz haqqını qoruyan, ağı ilə zalımlardan, ağalardan qisas alan, molla və qazıları məqamında və layiqincə cəzalandıran bir surət kimi verilirdi.

* * *

Xalqımızın zəngin, özünəməxsus və maraqlı folklor nümunələrindən biri də xalq oyunlarıdır. Tarixi çox qədimlərə gedən, xalqın müxtəlif dövrlərdə adət-ənənələrini, etnoqrafiyasını özündə yaşadan bu oyunlar nəsil-dən-nəslə keçərək bu günümüzədək gəlib çatmışdır.

Oyunlar xalq həyatının müxtəlif cəhətlərini, eləcə də müxtəlif mərasimləri əks etdirən qədim folklor janrlarından biridir. Xalq oyunları ən qədim dövrlərdən xalqın məişət həyatını, əyləncə dünyasını özündə əks etdirmək baxımından xüsusi maraq doğurur. Belə xalq oyunları mövzu, məzmun, yaranma yolu və formaları baxımından da çox zəngin və rəngarəngdir. Xalq oyunlarında yüksək, humanist insani duyğular: şəri cəzalandırmaq, yaxşılara qorumaq, onlara dayaq durmaq və s. bu kimi müsbət keyfiyyətlər aşılırdı.

Xalq oyunları, bütövlükdə xalqın oyun-tamaşa mədəniyyətinə dair ilk məlumatlara bir sıra qədim mənbələrdə rast gəlmək mümkündür. Belə ki, IX-X əsrlərdə yaşamış Yaxın Şərq alimlərindən Kəsrəvi, Səaləbi və Əl-Biruninin, XII əsrdə isə dahi Azərbaycan şairi N. Gəncəvinin əsərlərində də xalqımızın islamiyyətdən əvvəlki mərasim şənlikləri, oyunları, eləcə

də onların mənşəyi və məzmunu barədə müəyyən məlumatlar vardır. Xalq oyunları haqqında məlumatlara həmçinin nağıl və dastanlarımızda, eləcə də Avropa və Asiya səyahələrinin əsərlərində, memuar və gündəliklərində, onların Azərbaycana səfər təəssüratları barədə xatirələrində də rast gəlmək olur. Orta əsrlərdə bir sıra Azərbaycan, eləcə də Yaxın Şərq rəssamlarının miniatürələrində də bəzi xalq oyunlarının təsvirlərinə rast gəlmək olur.

XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycanda maarif və mədəniyyətin inkişafı ilə əlaqədar olaraq bir çox ziyalılar – M.Ş.Vazeh, M.Mahmudbəyov, S.Ə.Şirvani, A.Şaiq, F.Köçərli və başqaları uşaq folkloru adı altında xüsusi nümunələr, o cümlədən xalq oyunları seçmiş, onların bəzilərini dərsliklərə daxil etmiş və təbliğ etmişlər. Bu dərsliklərə ən yaxşı nümunə isə F.Köçərlinin 1912-ci ildə çap etdirdiyi “Balalara hədiyyə” kitabı olmuşdur. Bu kitaba bir çox uşaq folkloru nümunələri, o cümlədən xalq oyunları daxil edilmişdir.

Bir çox xalq oyunlarını – “Çövkən”, “Dirədöymə”, “Çiling ağac”, “Top al qaç”, “Sərrast vur”, “Motal-motal”, “Qələndar, ay Qələndar”, “Əl üstə kimin əli”, “Bənövşə-bənövşəni” və s. indi də uşaqlar, həm də gənclər həvəslə oynayırlar.

Tədqiqatçıların yazdıqlarına görə, Azərbaycan xalq oyunlarında kişilərlə bərabər, bəzən qadınlar da iştirak etmişlər. Bu barədə Nizaminin “Xəmsə”sində müəyyən məlumatlar verilir. Qadınların kişilərlə yanaşı “Çövkən” və digər xalq oyunlarında iştirakını XVI əsr miniatürələrindən də aydın görmək olur.

Azərbaycanda geniş yayılmış bu oyunlar Qətran Təbrizinin, Xaqani Şirvaninin və bu kimi digər klassik şairlərimizin əsərlərində də öz əksini tapmışdır.

Azərbaycanda geniş yayılmış milli xalq oyunlarından biri “Çövkən”dir. XII əsrdə – Atabəy Məhəmmədin hökmranlığı dövründə bu oyun meydana, at üstündə keçirilirdi. Oyunu idarə edən hakimlərdən biri əlindəki yaylığı yuxarı qaldıran kimi şeypur çalınırdı. Sonra oyunçular hər dəstədə üç nəfər atlı olmaqla, üç dəstə meydana dövrə vururdular. Birinci dəstə ağ, ikinci boz, üçüncü dəstə isə qara atlarda meydana çıxırdılar. Bundan sonra atlılar meydanın əks tərəfinə gedirdilər. Meydanın əks tərəfində adam boyda daşdan qülləli qapılar qoyulurdu. Qüllənin birincisinin üstünə gəy, digərini isə qırmızı rəngli bayraq taxılırdı.

Oyunda əsas məqsəd çövkən ilə topu fərdi və ya yoldaşlarının köməyi ilə aparıb qapını əvəz edən qüllələrin arasından keçirmək idi.

“Çövkən” oyununda istifadə edilən topu hazırlamaq üçün darlanmış yun götürülürdü. Onu əllə yumaq şəklində salır və bacardıqca möhkəmlət-

məyə çalışırdılar. Topu lazım gələndə vəziyyətə saldıqdan sonra onu qaynar suya salır və yarım saata qədər saxlayırdılar. Burada yun əvvəlki yumaq formasını özündə saxlayaraq daha bərk sıxılırdı. Sonra onu sudan çıxarıb və bir daha möhkəm şəkə düşənədək ovxalayırdılar. Daha sonra isə ona xüsusi dəridən üz çəkirdilər. Bu üsulla hazırlanan toplar elastiki şar formasında olurdu. Çövkən ağacı isə xüsusi hazırlanmış və əyilmiş formada ağac olurdu. Onun dəqiq, standart uzunluğu olmamışdı. Bu ağac oyun iştiqatçılarının və atların hündürlüyündən asılı olaraq dəyişirdi. Çövkən ağacının əyilmiş hissəsinin bir üstü açıq olurdu. Çünki bu tərəflə topu yerdən qaldırmaq asan olurdu.

“Çövkən” oyununda xüsusi məşq görmüş yarış atlarından istifadə edilirdi. Atların yəhərini ikiqat və üçqat qarınaltlığı ilə bərkidirdilər ki, oyun vaxtı – kəskin hərəkətlər zamanı yəhər sürüşüb atın belindən düşməsin.

Geniş yayılmış Azərbaycan xalq oyunlarından biri də “Top çalada” oyunudur. (Bu oyun haqqında Cənubi Azərbaycanda yaşayıb-yaratmış yazıçı Abakur Məhburi “İbn-Şirac” əsərində geniş söhbət açılır¹.)

Bəzi xalq oyunları isə şeirlə ifa olunurdu. Bu isə, heç şübhəsiz ki, oyunu daha maraqlı edirdi. Belə oyunlardan biri “Motal-motal” oyunudur. Bu oyunda uşaqlar dövrə vurub oturur, ayaqlarını bir yerə uzadırdılar. Onlardan biri aşağıdakı şeri deyirdi:

İynə-iyənə,
Ucu düymə,
Bal ballıca,
Ballı keçə,
Şam ağacı,
Şatır keçə,
Qoz-ağacı
Qotur keçə,
Vur nağara,
Çıx qırağa.

və ya

Motal-motal tərsə motal,
Yay atar, qaymaq tutar.
Ağ quşum, ağarcığım,
Göy quşum göyərçinim.
Əlin tikan əmirqulu,
Vur nağara, çıx qırağa.

¹ Abakur Tabani Məhburi. “İbn-Şirac”. Təbriz, “Əşrəfi” nəşriyyatı, 1956.

Bu şerin hər kəlməsini deyən şəxs əlini növbə ilə yoldaşlarının və özünün ayağının üstünə qoyur. Şerin sonundakı “çix qırağa” sözləri hər kəsin ayağının üstə deyilsə, o, ayağını çəkir. Sonra yenə şeir başdan ayağa deyilir. Və beləliklə, uşaqlar bir-bir ayaqlarını çəkir. Hər kəsin ayağı axıra qalsa, onu üzü üstə uzadıb, əllərini yumruq formasında onun kürəyinə qoyub soruşurlar:

– Əl üstə kimin əli?

Əgər uşaq əlini onun kürəyinə qoyanı tapsa onu durğuzurlar, yox əgər tapmasa, “Götürün vurun, yalandır” – deyib onu–neçə dəfə astaca vurur və yenə soruşurlar:

– Əl üstə kimin əli?

Beləcə, uşaq əl sahibini tapanadək onu astaca yumruqlayırlar.

Xalq oyunları uşaqlarda, yeniyetmələrdə və gənclərdə cəldlik, çeviklik, diribaşlıq, hazırcavablıq və s. bu kimi müsbət keyfiyyətlər aşılırdı.

* * *

Xalq tamaşaları da şifahi xalq ədəbiyyatının qədim janrlarından biridir. Xalq dramları tarix boyu müəyyən inkişaf yolu keçmiş və getdikcə təkmilləşmişdir. Xalq tamaşaları bir janr kimi formalaşana qədər folklorun başqa növləri daxilində, xüsusilə epik növün ayrı-ayrı janrlarında yaranmağa başlamışdır. Belə ki, peşəkar nağılçılar, aşıqlar, körpələrinə nağıl danışan analar və nənələr nağıldakı hadisələrin gedişindən asılı olaraq mimikadan, jestlərdən, əl-qol hərəkətlərindən də geniş istifadə etmişlər. Bu zaman isə sanki söylənən folklor nümunəsi ibtidai şəkildə səhnələşdirilmiş və beləliklə, xalq tamaşalarının ilkin rüşeymləri yaranmışdır. Məsələn, “Məlikməmməd” nağılında Məlikməmmədin quyuda divlə qarşılaşdığı səhnəni danışan şəxs divin sözlərini qalın, kobud səslə, qızın sözlərini zərif, incə, Məlikməmmədin sözlərini isə amiranə bir səslə, xarakterik ahənglə ifa edirdi.

Buna görə də Ə. Sultanlı çox doğru olaraq göstərirdi ki, nəinki epik növdə, hətta, Azərbaycan xalq ədəbiyyatının hər bir nümunəsini diqqətlə tədqiq etsək, orada ifadə, məna, məzmun və ifa tərzini etibarilə dram, tamaşa ünsürləri tapmaq mümkündür. Deməli, nağıllar, dastanlar, aşıq sənəti və mərasimlər xalq tamaşalarının yaranması və kamilləşməsi üçün ilkin mərhələ olmuşdur.

Digər tərəfdən, xalqın gündəlik həyatı ilə bağlı olan müxtəlif əyləncələr zaman keçdikcə daha kütləvi xarakter alaraq təkmilləşmiş, bəzən ibtidai, bəzən də kamil süjetli tamaşalar kimi xalqın bədii yaradıcılığına daxil olmuşdur.

Xalq tamaşaları, xalq mərasimləri, xalq ayinləri və xalq oyunları içərisində yaranmış və yayılmışdır. Xalqın məişəti, gün-güzəranı ilə bağlı olan mərasimlərin keçirilməsində bütün xalq iştirak etmişdir. Bu mərasimlərin bir çoxu ayrı-ayrı adamların səyi nəticəsində təkmilləşmiş, sonradan əsl xalq tamaşaları səviyyəsinə yüksəlmişdir. Buna misal olaraq “Kosa gəlin”, “Kosa oyunu” və ya “Kosa-Kosa”-nı göstərmək olar. Bu tamaşalarda əsas qəhrəman Kosa və Keçi idi. Kosa – qışın, Keçi – isə yazın rəmzi idi. Tamaşanın sonunda Kosa – qış məğlub olur, Keçi – yaz isə qələbə çalır-
dı, bu da xalqın alqışına səbəb olurdu. Lakin zaman keçdikcə bu tamaşalardakı mərasim ünsürləri sönlükləşmiş, onların real mənalari, insanların məişəti ilə bağlı olan tərəfləri isə inkişaf edərək təkmilləşmişdir. Məhz bu proseslərdən sonra həmin tamaşalardan yaranan, xalqın məişətini, əkin-biçinini, real həyatdakı davranışlarını əks etdirən daha müasir, öz dövrü üçün daha aktual olan xalq tamaşaları yaranmağa başlamışdır. “Əkəndə yox, biçəndə yox, yeyəndə orta qardaş”, “Tənbəl qardaş” və s. bu qəbildən olan xalq tamaşalarıdır.

Azərbaycan xalq tamaşalarında satira və yumor üstünlük təşkil edirdi. Belə tamaşalarda komik vəziyyətlərə daha çox yer verilirdi. Bu isə ondan irəli gəlirdi ki, xalq cəmiyyətdə olan eybəcərlikləri və nöqsanları gülüş vasitəsilə islah etmək istəyirdi. Eyni zamanda xalq nöqsanları aradan qaldırmağa mane olan qüvvələri, belə vəziyyəti yaradan şəxsləri də gülərək ifşa edirdi. Bütün bunlar isə xalq tamaşalarını tamaşaçılara sevirən və onun uzunömürlü olmasını təmin edən əsas şərtlərdən idi.

Hüseyn İsmayılov
Tahir Orucov

Qaravəllilər

HADI, HUDU, KOR OĞLU KOSA, BİR DƏ MƏN

Hadıydı, Huduydu, Kor oğlu kosa idi, bir də mən. Ova çıxmışdıq. Qabağımızdan bir dovşan qaçırdı.

Hadıya dedim:

– Tüfəngin var?

Huduya dedim:

– Tüfəngin var?

Kor oğlu kosaya dedim:

– Tüfəngin var?

Heç kimin tüfəngi olmadı. Özüm çaxmağiyox tüfəngi çiyimdən aşardım. Hadıya dedim:

– Ata bilirsən?

Huduya dedim:

– Ata bilirsən?

Kor oğlu kosaya dedim:

– Ata bilirsən?

Heç biri ata bilmədi. Özüm çaxmağiyox tüfənglə dovşanı yerə sərdim. Hadıya dedim:

– Dovşanı soy!

Huduya dedim:

– Dovşanı soy!

Kor oğlu kosaya dedim:

– Dovşanı soy!

Heç biri soymadı. Soymaq üçün bıçaq gərək idi.

Hadıya dedim:

– Bıçağın var?

Huduya dedim:

– Bıçağın var?

Kor oğlu kosaya dedim:

– Bıçağın var?

Heç birində bıçaq olmadı. Özüm tiyəsiyox bıçağın sapını cibimdən çıxartdım, dovşanı soydum, Hadıya dedim:

– Qazanın var?
Huduya dedim:
– Qazanın var?
Kor oğlu kosaya dedim:
– Qazanın var?
Heç birində qazan olmadı. Özüm altıyox bir qazan tapdım. Hadiya dedim:
– Bişirə bilərsən?
Huduya dedim:
– Bişirə bilərsən?
Kor oğlu kosaya dedim:
– Bişirə bilərsən?
Heç biri bişirə bilmədi. Özüm altıyox qazanda dovşanın ətinə qovurdum. Hamımız yedik, doyduq, hələ artıq da qaldı. Artığımı da bağladıq qurşağımıza, bir xoruz əmələ gəldi. Bu xoruzu mindik, yola düzəldik, qabağımıza bir çay çıxdı. Çaydan bir palan tapdıq. Palanı sökdük. İçindən bir kitab çıxdı. Oxuduq, gördük hamısı yalan.

İSFAHAN KEÇƏLİ

Biri var idi, biri yox idi, bir qarını var idi. Bu qarının da bir keçəl oğlu var idi. Bunların dörd toyuğu, bir eşşəyi, bir də sınıq bir cəhrələri var idi.

Bir gün keçəl dedi:

– Ana, burada korluq çəkirik, gəlsənə İsfahana köçək?

Anası dedi:

– Ay keçəl, İsfahanda elə lotular var ki, səni kişmiş yerinə ciblərinə doldurub yeyərlər. Orada biz baş çıxarda bilmərik, yerində rahat otur.

Keçəl dedi:

– Ana, sən razı ol, köçək. Mən İsfahan lotularına bir toy tutum ki, səsi aləmə yayılsın.

Qarını razı oldu. Dörd toyuğu, bir də sınıq cəhrəni eşşəyə yükləyib İsfahana köçdülər. Bir gün qarını dedi:

– Ay oğul, öz yerimizdə hamı bizi tanıyırdı, yenə bizə qonum-qonşu kömək eləyirdi, dolanırdıq. İndi burada kim bizə əl tutacaq? Apar toyuqları sat, çörək al, gətir yeyək, görək axırımız nə olacaq.

Keçəl toyuqları götürüb bazara apardı. Keçəl elə təzəcə bazara çatmışdı, darğa gəldi onun yanına:

– Keçəl, toyuqları neçəyə deyirsən?

Keçəl dedi:

– Dördü əlli tümən.

Darğa toyuqları götürdü.

Keçəl pul istəyəndə, darğa bir şapalaq da onun üzünə vurub yola düşdü. Keçəl heç bir söz deməyib, xəlvətcə onun dalınca yola düzəldi. Darğa düz evinə getdi. Keçəl də qapıda durub onu pusdu. Darğa toyuqları arvadına verdi. Arvadı dedi:

– A kişi, bunlar nə yaxşı kök toyuqdu, neçəyə aldın? Darğa dedi:

– Bir şapalağa. Bunları bişir, qonaqlarım bağa gələcək. Mən gedirəm. Keçəl nökrərimi göndərəcəyəm, nə istəsə ver, qonaqlar üçün gətirsin.

Darğa bunu deyib getdi.

Keçəl darğanın dediklərini eşidirdi. Gözlədi darğa getdi. Bir az keçdi, keçəl darğanın evinə girib dedi:

– Xanım, məni ağa göndərib. Ağam iki xalı, iki gəbə, iki də xalça istəyir bağa salmağa, qonaqlar gələcək.

Xanım keçəlin dediklərini verib yola saldı. Keçəl gəbələrini götürüb, öz evlərinə getdi. Anası dedi:

– Oğlum, bunları nə ilə aldın?

– Toyuqların bahasına.

Keçəl yenə darğanın evinə gedib, gözlədi, toyuqlar bişdi. Xanım dedi:

– Keçəl, indi nəyə gəlibsən? Keçəl dedi:

– Ağam dedi toyuqları versin.

Xanım toyuqları bir qaba qoyub, üstünə də örtük çəkib, keçələ verdi. Keçəl toyuqları götürüb, evlərinə gəldi. Anası dedi:

– Ay oğul, bunları nə ilə aldın?

– Ay ana, bunları da toyuqların bahasına. Gəl otur yeyək.

Oturdular, ana-bala toyuqları şirin-şirin yedilər. O tərəfdən darğa keçəl nökrəni göndərdi ki get xalı-gəbəni gətir, bağı döşəyə, qonaqlar gələcək.

Keçəl nökrə gəlib dedi:

– Xanım, məni ağa göndərib, xalıları, gəbələrini, toyuqları ver aparım, qonaqlar gəlir.

Xanım dedi:

– Ay keçəl, məni ələ salıbsan, nədi? Bir az bundan qabaq gəlib aparmadınmı?

Keçəl dedi:

– Ay xanım, nə deyirsən?

Xanım başını qaldırıb gördü ki, bu lap noxudu keçəldi, dedi:

– Get, ağana söylə ki, bir keçəl gəldi, sənin adını verdi, xalıları, gəbələri, toyuqları apardı.

Nökər ağasının yanına gəlib dedi:

– Xanım deyir, bayaq bir keçəl gəldi, gəbələri, xalıları, toyuqları apardı.

Darğa bildi ki, bu keçəl toyuq yiyəsi keçəldi. Onun dalına düşdü, soraq eləyə-eləyə gəlib evlərini tapdı. Keçəl uzaqdan darğanı görüb ölə bacasının paltarını geyindi, həyəət çıxdı, başladı dörd bir yanı süpürməyə. Darğa gördü bir qız həyəət süpürür, dedi:

– Ay qız, kimsən?

Keçəl dedi:

– Qarının qızıyam.

Darğa dedi:

– Mənə gələrsənmi?

Keçəl dedi:

– Gələrəm, əgər alsan.

Darğa qız paltarını geymiş keçəli götürüb evinə apardı. Axşam oldu, yedilər, içdilər, söhbətə başladılar. Keçəl darğanın evinə göz gəzdirib gördü, evdə məngənə var, dedi:

– Darğa o nədi?

Darğa dedi:

– Bu məngənədi. Mən şəhərdə oğru tutanda buna salıb tənbeh eləyirəm.

Keçəl qalxdı, məngənəyə girib dedi:

– Bur görüm, nə eləyir?

Darğa məngənəni bir az burdu.

Keçəl dedi:

– Ay qabırğalarım qırıldı, aç.

Darğa tez məngənəni açdı, keçəl çıxıb dedi:

– İndi də sən gir, mən burum.

Darğa dedi:

– Gözlə ha, bərk burma, qabırğalarımı qırarsan.

Keçəl dedi:

– Qorxma, bərk burmam.

Darğa məngənəyə girdi. Keçəl məngənəni elə burdu ki, darğanın qabırğaları bir-birinə keçdi.

Darğa dedi:

– Ay qız, öldüm, aç!

Keçəl dedi:

– Nə qız, toyuqları zorla ala bilərdinmi? Mənə şapalaq vurardınmi?

Darğa baxıb gördü qız nə gəzir, bu həmin keçəldi, dedi:

– Ay keçəl, məni öldürmə, atam sənə qurban, hər nə istəyirsən verim.

Keçəl qulaq asmadı, Məngənəni daha da bərk burdu. Darğanın səsi kəsildi.

Darğanın kim tərəfindən məngənəyə salındığından, heç kəsin xəbəri olmadı.

KƏRƏM VƏ ŞEYX

Bir şeyx özünə bir bəndərgahda ev düzəldib, içində ibadət eləyirdi. Avam camaat onun yeməyini, içməyini başından sel kimi töküdü. Şeyx adam içinə çıxmırdı. Guya həmişə Allahla danışırdı.

Bir gün Kərəm adlı bir oğlan bikef gedirdi, qabağına bir quleybanı çıxıb ondan soruşdu:

– Ay Kərəm qardaş, niyə belə bikefsən? Nə olub? Yoxsa körpüdə qoyununu bölüblər?

Kərəm dedi:

– Məni yaxşı adam tapmaz ha... Ancaq dəli quleybanılar taparlar. Sənə nə qalib? Çıxıb getsənə işinə, gücünə.

Quleybanı dedi:

– Sən dərdini de, mən çarəsini söyləyim.

Kərəm dedi:

– Lənət sənə şeytan! Əşi, əl çəksənə yaxamdan!

– Lənət özünə! Dərdini de, çarə eləməsəm, vur məni öldür.

– Belə mən şeyxin yanına girmək istəyirəm ki, onu görəm. Çarə eləyə bilərsən?

– Hə, belə de!.. Yaxşı, mən səni döndərib elərim milçək, gedib şeyxin evinə girərsən, doyunca baxarsan.

– Sən kimsən ki, məni milçək eləyəsən? Mən ələ salınası adam deyiləm ha! Mən özüm adam axtarıram ələ salam.

Quleybanı dedi:

– Ələ salmağın özünə qalsın. Sözümə qulaq as. Mən şeytanam, səni milçək eləyirəm, get, tamaşa elə, sonra gələrsən danışarıq.

Şeytan Kərəmi milçək elədi. Kərəm uçub şeyxin evinə girdi. Gördü ki, dəstgah var. Burada bir dəstə qız var, bir-birindən gözəl, hamısı da şeyxin qulluğunda. Kimi onun ayağını yuyur, kimi saqqalını darayır, kimi üzünü yelpikləyir. Kərəm gecəni gözlədi, gördü, budu ha, evin dal qapısı açıldı. Lotular bir dəstə də qız gətirdilər. Lotular qarışdı qızlara, şeyx qarışdı lotulara, bir mərəkə başladı ki, gəl görəsən. Hamı başladı çırtıq vurub oynamağa... Səhərə kimi oynayıb, kef çəktilər. Səhər yenə lotularla qızlar çəkilib getdilər, qul-qaravaşlar, bir də şeyx qaldı. Kərəm milçək donunda uçub şeytanın yanına gəldi.

Şeytan dedi:

– Şeyxi gördünmü?

Kərəm dedi:

– Sən şeyxi deyirsən, mən onun hurilərini, qılmanlarını da gördüm.

Şeytan gülüb dedi:

– Bu da sənin şeyxin.

Kərəm səhərə getdi, bir dəstə adam götürdü. Şeyx lotularla kefə baxan zaman içəri girdilər, hamısını tutub cəzalarına çatdırdılar.

NÖKƏR, MOLLA SALAH VƏ QAZI

Əlqəmə adlı bir kasıb kişi var idi. Bu kişinin bir oğlu var idi, o da nökər idi. Kişinin var-dövlətdən gümanı bir qoyuna gəlirdi. Arvadı qoyunun südünü ağartı eləyərdi. Deyərlər, kor atın kor da nalbəndi olar. Əlqəmənin bir yoxsul dostu da var idi, onun qızını öz oğluna nişanlamışdı. Qız olduqca gözəl idi. Burada Salah adlı bir şorgöz molla da var idi ki, harada bir gözəl qız, gəlin görse idi, tora salardı. Günlərin bir günü nökərin nişanlısı suya gedirdi, haradansa Molla Salah onun qabağına çıxdı. QIZI görəndə mollanın gözləri siçan yemiş pişiyin gözüne döndü. QIZ utanıb üzünü bürümək istəyəndə, molla dil töküüb dedi:

– Gözəl qız, molla hamıya məhrəmdi. Şəriətə görə molladan, qazıdan gizlənməmək günah deyil.

Qız şəriətdən qorxub, üzünü balaca açdı. Molla Salah dedi:

– Tamam aç, yoxsa öləndə cəhənnəmə qismət olarsan.

Qız üzünü tamam açdı, molla baxıb gördü ki, bu maral kimi qızdı. Qız çıxıb getdi. Molla da damaq olmuş dana kimi yerində key qaldı. Hannan-hana özünə gəlib dedi:

– Mən Molla Salah olam, belə qızı əldən qaçırdam? Yox, gərək bunu tora salam.

Molla tez evə getdi. Bir-iki nəfər mollasayaq ağsaqqal çağırıb, qızın atasının evinə elçiliyə göndərirdi.

Qızın atası elçilərə dedi:

– Qızım nişanlıdı.

Elçilər gedib bu xəbəri mollaya çatdırdılar.

Molla bərk qəzəblənib dedi:

– Mən qızın üzünü açıb baxmışam. O, mənə şərən kəbinli arvadımdı.

Molla qızın atasına xəbər göndərirdi ki, bəs qızı şərən mənə kəbinli arvadımdı, mənə məhrəmdi.

Kişi molların yanına gəlib dedi:

– Oxuduğun Quran belini qırsın. Mənə qızım haradan sənə kəbinli arvadın oldu?

– Suya gedəndə açıdırıb üzünə baxmışam, kəbinini də kəmişəm.

Kişi çox yalvardı, yaxardı. Ancaq molla sözümdən dönmədi ki, dönmədi. Axırda iş qaziya düşdü.

Deyərlər, it itin ayağını basmaz. Qazı molların sözlərini təsdiq elədi, qızın şərən mollaya çatacağına fitva verdi. Mollaynan qazının bu hərəkəti nökerə çox toxundu. O, atasına dedi:

– Ata, mən bu hayıfı mollada qoymayacağam. Sən mənə deyənə bax, nə desəm ona əməl elə.

Kişi soruşdu:

– De görüm, sözün nədi?

– Gəl gümanımız çatan bir qoyunu aparıb mollaya verək, qazının əliynən şərt bağlayaq ki, biz öləndə üstümüzə müftə Quran oxusun.

– Oğul, deyəsən qəsdin bizi qırmaqdı?

– Onsuz da yeməyə çörəyimiz yox, geyməyə paltarımız. İnsanın üzü bərk olar, ölməyəcəyik, sağ qalacağıq.

Atası çar-naçar razı oldu. Qoyunu qabaqlarına qatıb mollanın qapısına apardılar.

– Nə üçün bu qoyunu gətirmisiniz? – deyə molla soruşdu.

Kişi dedi:

– Ay molla, qurbanın olum, evdə heç bir şeyimiz yoxdu. Qorxuram birdən ölək, üstümüzdə Quran oxunmasın. Bu qoyunu sənə veririk, öləndə bizim üstümüzdə Quran oxuyasan.

Molla dedi:

– Mərhəba, sağ-salamat cənnəti satın alırsınız?

– Ay molla, örtülü bazar dostluğu pozar, deyərlər. Ürəyimiz arxayın olmaq üçün qazının əliynən bir şərtnaməmiz olsaydı, lap yaxşı olardı.

Molla dilləndi:

– Bu saat yazım, ürəyiniz arxayın olsun ki, ölünüzün üstündə müftə Quran oxuyacağam.

Molla bir şərtnamə yazdı. Apardılar qazı da möhürünü üstünə basdı. Nökər kağızı qatlayıb cibinə qoydu. Qoyunu mollaya verib, evlərinə qayıtdılar.

Bu əhvalatdan beş il keçdi.

Nökər atasına dedi:

– Ata, durma, mollanın yanına get de ki, biz yeddiillik səfərə çıxırıq, bəlkə yolda ölüb-elədik, gərək sən də bizimlə gedəsən, ölsək namazımızı qılarsan. Əgər razı olmasa deyərsən, qoyunumuzu geri qaytar, doğduqları balaları ilə.

Bəli, kişi durub mollanın yanına getdi. Molla onu görəndə dedi:

– Hələ ölüb-eləməmişiniz ki?

– Yox, molla, hələ ölməmişik. Ancaq ölsək yaxşıdı, dolana bilmirik, yeddi ilin səfərinə çıxmaq istəyirik.

– Çıxırsınız çıxın da.

– Söhbət budur ki, gərək sən də bizimlə gedəsən.

– Mən niyə?

– Bəlkə yolda öldük.

Kişinin sözü molladan lap tüstü çıxartdı. O, acıqlı-acıqlı dedi:

– Cəhənnəmə ölün, gora ölün! Siz öləcəksiniz, gərək mən dalınızca düşəm?

– Şərtimiz var, getməsən gərək qoyunumuzu geri qaytarasan.

– Səfərdə ölənün üstündə mələklər Quran oxuyar. Arxayın gedin.

– Yox, ya g r k qoyunu verəsən, ya bizimlə gedəsən.

Molla  z n k rini  ađırıb dedi:

– Apar, o qoşa qoyunu bu it  ver, rədd olub bařımdan getsin.

Kiři dedi:

– Necə qoşa qoyun? Elə olmaz. Bizim o qoyunumuz hər il iki dəfə dođur, hər dəfə də iki quzu. Biri erkək, biri diři. Hesablamıřam hamısı eləyir min qoyun. Beř y z  sənə qurban, beř y z n  verməlisən.

Molla lap dəli olub dedi:

– Dəli k p k ođlu, sən nə danıřırsan?  ıx buradan. Bir də buralara g ls n səni  ld r c y m.

Molla kiřini o ki var döyüb qovdu. Kiři suyu s z l -s z l  evə gəldi.  hvalatı ođluna danıřdı.

Nökər dedi:

– Qazıya řıkay t  gedərik.

Nökərin  rd  bir bacısı da var idi. Həmin gün o, atası evinə g lmiřdi.

Nökərin bacısı əhvalatı eřidib dedi:

– Qardař, zəhmət çəkməyin, qazı mollanı satmayacaq. Ancaq fikir eləməyin, mən qazını k l y  salaram, siz bildiyinizi el rsiniz.

Nökərin bacısının sir-sifəti pis deyildi.  z  də yaman iřv li-nazlı idi. O,  z-g z n   nlik-kirřan s rt d ,  z n  yetmiř iki q l ml  zinət verdi, oldu xalis m lak , durub gəldi qazının yanına. Qazı ona baxanda az qaldı bihuř olub yerə yıxılsın. Bir təhər  z n  saxlayıb dedi:

– Xanım, dua yazdıracaqsan, ya bařqa iřin var?

Arvad qař-g z ata-ata dedi:

– Duanı sonra yazarsan, qazı ađa. Mən kasıb bir kiřinin qızıyam. Molla atamdan bir qoyun alıb vermir, g lmiř m ki, qoyunu molladan alıb atama verəsən.

Qazı dedi:

– Xanım, alaram. Sən də g r k əvəzini  ıxasan.

Nökərin bacısı dedi:

– Qazı ađa, n  desən canla-bařla yerinə yetirməyə hazırım.

Qazı dedi:

– Bu axřam sənə qonađam.

Nökərin bacısı dedi:

– Sənə qulluq eləməyə heç bir řeyimiz yoxdu.

Qazı çıxardıb ona xeyli pul verdi, dedi:

– Get, ət-zad al bişir, qaş qaralanda gələcəyəm.

Nökərin bacısı ayağa qalxdı, nazlana-nazlana çıxıb evə gəldi, nökerə dedi:

– Qazı axşam bura gələcək. Sən kənarda gizlənərsən. Qazı gəlib içəri girəndən bir az sonra qapını döyərsən. Dalısıynan işin yoxdu.

Nökər evin yanında gizləndi. Təzəcə qaş qaralmışdı ki, gördü qazı budu ley kimi gəlir. Qazı qapını döydü, arvad onu içəri buraxdı, yenə qapını bağladı. Sonra qazıya dedi:

– Sən namazını qılıb qurtaranacan hər şey hazır olar.

Qazı tələm-tələsik bir-iki rükət namaz qılıb qurtarmışdı ki, qapı bərkdən döyüldü. Nökərin bacısı qazıya dedi:

– Ay aman, ərim gəldi. Qazı ağa, qorxma gizlən, kişini tez bir uzaq yerə göndərəm.

Qazının dodağı qorxusundan yeddi yerdən partladı. Əsə-əsə arvada dedi:

– Harda gizlənim?

Arvad sandığın ağzını açıb dedi:

– Bir hovurluğa sandıqda gizlən, ağlagəlməz yerdə.

Qazı tez sandığın içinə girdi. Arvad sandığın ağzını örtüb kilidlədi, sonra qapını açdı, nöker içəri girdi. Arvad işarə ilə qazının sandıqda olduğunu ona bildirdi.

Nökər sandığın yanına gəlib dedi:

– Çox yorulmuşam. Mənim yerimi bu sandığın üstündə sal, yatacam.

Bacısı dedi:

– Sandıq üstə niyə? Ayrı yerdə yata bilməzsən?

– Yox, mən əhd eləmişəm ki, bu gecə sandığın üstə yatım.

Sandığın içində qazının ürək-göbəyi düşdü. Az qaldı bağı çatlasın.

O gecəni keçirdilər. Səhər yerdən qalxan kimi nöker bacısına dedi:

– Uşaqlar ac qalır, sandığı aparıb bazarda satacağam.

– Nə deyirəm, apar sat.

Nökər bir hambal çağırdı, sandığı onun dalına şələləyib bazara apardı. Axtarıb molla tapdı, sandığı dəyər-dəyməzinə ona satdı. Özü də bir kənardə dayandı. Molla sandığın ağzını açanda gördü ki, içində bir şey tərənir, vahimələndi, qorxudan ürəyi keçib yerə yıxıldı. Səsküy düşdü. Adamlar sandığın ətrafına toplaşdılar. Heç kəs cürət eləyib sandığın ağzını açma bilmədi. Özündən deyən bir pəhləvan çağırıldı.

Pəhləvan əlində qılınc irəli keçdi. Sandığın ağzını balaca açmaq istəyəndə qazı xıslın səslə dedi:

– Mənəm, qorxma.

Pəhləvan səs eşidən kimi, sandığın ağzını bərk-bərk örtüb üstünə bir yekə daş qoydu, dedi:

– Xortlamış adamdı! Ətəklərinizə daş yığın, yəqin sandığın qapağını qaldırıb içindən çıxacaq. Onda hərə bir daş...

Bu sözləri qazı sandıqda eşitdi. Qorxudan bilmədi nə eləsin. Nökər kənardan tamaşa eləyirdi. Ortaya çıxıb dedi:

– Ay camaat, qoyun mən sandığın ağzını açım. Bir ac gədəyəm, bəlkə məni yeyə, canım qurtara.

Adamlar dedi:

– Yaxşı, aç.

Nökər irəli gedib, sandığın ağzını balaca açdı, dedi:

– Qazı ağa mənim şərimi düz həll edərsən, ya yox? Qazı gözlərinin yaşını axıdıb dedi:

– Amandı, qoyma məni öldürsünlər.

Nökər sandığın ağzını açdı. Qazını sandıqdan çıxartdı. Adamlar qazını daşa basdılar. Nökər çığıraraq dedi:

– Öldürməyin, qazıdı.

Adamlar tökülüb gördülər qazıdı, dedilər:

– Görən nə pis iş görüb ki, sandığa salıblar.

Yetirən-yetirməyən onun üzünə tüpürdü. Qazı yığıla-yığıla evlərinə getdi, bir ay yatdı. O biri tərəfdən nökrə gözlədi, qazı sağalan kimi atasına dedi:

– İndi gedək molladan qoyunumuzu alaq.

Nökər atası ilə bərabər molların yanına gedib dedi:

– Ay molla, axı səfərə çıxırıq, bizi niyə yubadırsan?

– Cəhənnəmə çıxın, mən səfərə-zada gedən deyiləm.

– Onda qoyunumuzu ver.

– Bir qoca qoyununuz var, gedin aparın.

Nökər dedi:

– Hesablamışdıq, qoyunumuz min qoyun olub. Yarısı sənin olsun, beşcə yüz qoyun ver.

Bu dedi, o dedi, axırda qazıya şikayətə getməli oldular.

Molla qazıya dedi:

– Qazı ağa, bir adam mollaya bir qoyun verə, şərt qoya ki, öləndə üstümdə müftə Quran oxuyasan, o adam səfərə çıxmalı olsa, molla da hökmən onunla getməlidimi?

Nökər dedi:

– Qazı ağa, qazı bir arvadın evinə gələ, dəstəmaz ala, namaz qıla, sandığa girə, sandıqla satıla, bazarda sandıqdan çıxsa, o şikayətə düz baxmalıdırımı?

Qazı başa düşdü ki, onu sandığa salan bu nöker imiş, mollaya dedi:

– Molla, uzun danışma, ya bunlarla yeddiillik səfərə çıxmalısən, ya da qoyunlarını verməlisən.

Molla dedi:

– Qazı ağa, amandı, məndən beş yüz qoyun istəyirlər.

Qazı dedi:

– Hələ insafli istəyirlər. Get, beş yüz qoyunu ver.

Onlar gedib molların sürüsündən beş yüz qoyun apardılar.

Molla qaldı yana-yana.

SƏMƏD QAZIDAN QİSAS ALDI

Bir qazı var idi. Bu qazı gündə bir nöker tutub, bir həftə işlədərdi, sonra döyər, söyər, haqqını verməyib qovardı. Buna görə də qazının yanında heç kəs nöker durmazdı. Ancaq qazıya nöker lazım idi. Şəhərə, kəndə səs salmışdı ki, qazıya nöker gərəkdi, haqqını da çox verəcək.

Qazı nöker axtarmaqda olsun, sizə xəbəri kimdən verim? Qazının İman adında nökerindən. İmanı qazı bir il haqsız-muzdsuz işlədib qovmuşdu. O, çıxıb öz kəndlərinə getmişdi. İman yaşayan kənddə Səməd adlı bir oğlan var idi. İmanı görüb soruşdu:

– İman qağa, qazının yanında niyə qalmadın?

– Qağa, qazı məni döyüb qovdu, haqqımı da vermədi, onun yanında əjdaha da olsa, bir ildən artıq nöker qalmaz.

– İndi ki, belə oldu, mən gedib qazının yanında nöker işləyəcəm. Gərək nökerlərin qisasını ondan alam.

– Gəl getmə, yazıqsan. Qazı vurub qol-qabırğanı sındırar, haqqını da verməz.

– Yox, gərək gedəm görəm o necə qazıdı ki, yazıq nökerlərə zülm eləyir.

– O sənin öz işindi.

Səməd İmandan ayrıldı, nənəsinin yanına gəlib dedi:

– Nənə, çörək hazırla, mən gedirəm.

Səmədin nənəsi:

– Hara gedirsən? – deyə xəbər aldı.

Səməd lovğa-lovğa cavab verdi:

– Səfərə gedirəm:

– Kül sənin başına, səfərə getmək sənin harana yaraşır?

Səməd nənəsi ilə xudahafizləşib yola düşdü. Gəlib qazı olan şəhərə çatdı. Soraqlaşib qazının evini tapdı, qapısını döydü. Qazı elə bildi rüşvət gətirən var. Tez durub qapıya gəldi. Qapını açıb Səməddən xəbər aldı:

– Niyə gəlmisən? Nə işin var?

– Eşitmişəm, sənə nökrər gərəkdi, ona görə gəlmişəm.

– Yaxşı, səni nökrər tutaram.

– Ayda nə verərsən?

– Ayda on manat, yaxşı işləsən, işinə can yandırsan, bir az da üstə gələrəm.

Səməd razı olub qazıya dedi:

– Razıyam, amma şərti şumda kəsək ki, xırman vaxtı yaba davasına çıxmayaq.

Qazı xəbər aldı:

– Şərtin nədi?

– Mənim bir atam var, xətrini çox istəyirəm. Şərt kəsib, sənin dilindən kağız alacam ki, əgər atama söysən, hər söyüşdə beş manat verəcəksən.

Qazı elə bildi, bu da o biri nökrərlər kimidi. Bir il haqsız-muzdsuz işlədib qovacaq. Şərtə razı olub, Səmədlə şərtname bağladı. Səməd qazının yanında qaldı. Qazı Səmədi bir gün oduna, bir gün suya, bir gün cütə göndərirdi. Səməd qazının əlindən lap təngə gəldi, gördü döğrudan da bu yaman zalım adamdı.

Bir gün qazı Səmədə dedi:

– Mən bağa gedirəm, sən də qulpu sınıq küpü bağa gətir.

Qazı bağa getdi. Səməd anbara girib, qazının təzə küpündən birini götürdü, iki qulpu, bir az da ağzından sındırdı, dalına atıb qazının yanına getdi. Qazı küpə baxıb gördü ki, Səməd köhnə küpün yerinə, təzə küpü sındırıb gətirib. Qazını od götürdü. İstədi Səmədi döyüb-

söyə, amma şərt bağlamışdı, ürəyindən gəlmədi ki, bir söyüşə beşlik verə, çığır-bağırmağa başladı. Axırda özünü saxlaya bilməyib, ağzından bir söyüş çıxartdı.

Səməd o saat dedi:

– Bir beşlik səndə.

Qazının qanı qaraldı, Səmədə dedi:

– Get, o buzovun quyruğundan çək, bura gətir.

Səməd “baş üstə” deyib, buzovun quyruğundan elə çəkdi ki, heyvanın quyruğu çıxıb əlində qaldı. Quyruğu gətirib qazıya verdi. Qazı xəbər aldı:

– Bu nədi?

Səməd dedi:

– Sən özün dedin, get buzovun quyruğundan çək, gətir bura, mən də gedib çəkib gətirdim.

Qazı Səmədi söyüb dedi:

– Adə, mən sənə dedim, get buzovun quyruğundan yapış, sür gəlsin bura. Sən gedib buzovun quyruğunu çıxarıb, gəlmisən üstümə...

Bir qazı dedi, bir Səməd. Çığır-bağır başlandı. Camaat səsə yığıldı, adamlar xəbər aldılar ki, nə olub? Qazı danışanda, Səməd cibindən şərtnaməni çıxarıb camaata göstərdi. Sonra üzünü qazıya tutub dedi:

– Yüz səksən səkkiz kərə atama söymüsən, hər söyüşün birini beş manatdan hesab elə, haqqımı ver.

Camaat gördü ki, Səməd doğru deyir. Səmədin əlində qazının dəst-xətti ilə yazılmış kağız var. Qazının ovqatı təlخ oldu. Qatırı minib getmək istədi, ancaq gördü ki, qatır uzaqdadı. Səmədə dedi:

– A gədə, get, o qatırın başını hayla, gətir bəri.

Səməd üzünü camaata tutub dedi:

– Eşitdiniz nə dedi?

Camaat dinib-danışmadı. Çünki hamının qazıdan zəhləsi gedirdi. Qazının başı bərk qarışdı. Səməd gedib qatırın başını kəsdi, gətirib qazının qabağına atdı, dedi:

– Bu da qatırın başı.

Qazının canı boğazına yığıldı. Səmədi bərk döydü. İstədi öldürə, camaat qoymadı.

Səməd dedi:

– İndi ki, iş bu yerə çatdı, hesabla, yüz səksən səkkiz dəfə beş manatın nə qədər eyləyirsə, o puldan qatırının pulunu götür, qalanını ver.

Qazı dedi:

Vermərəm.

– Deyirəm ver, verməsən tövlədəki inək mənimdi.

Qazı yenə Səmədi döymək istədi, ancaq camaat qoymadı. Adamlar Səmədə dedilər:

– Şeytana lənət oxu.

Səməd dedi:

– Mən şeytana lənət oxumuram. Qazıdan haqqımı istəyirəm.

Qazı araya söz atıb birdən qaçdı. Səməd gördü ki, qazı qaçıb. Dabanına tüpürüb, qazının dalınca getdi. Bir az getmişdi ki, qabağına bir nəfər çıxdı. O Səməddən soruşdu:

– Hara gedirsən?

– Nə işinə qalıb?

– Soruşuram, cavab ver.

– Sən kimsən?

– Mən şeytanam. Sən ki, mənə lənət oxumadın, mən sənə xeyir verəcəyəm.

– Çıxıb getsənə işinin dalısınca. Səndən şeytan olar?

Şeytan dedi:

– Xalis şeytanam ki, dayanmışam qabağında, gəl mən sənə sifətini dəyişim. Özüm də olum qatır. Məni minib apararsan, həmin qazıya satarsan, amma noxtamı əldən verməzsən.

Səməd razı oldu. Şeytan bir əfsun oxudu, dönüb qatır oldu. Səməd tez atılıb qatıra mindi, birbaşa qazının evinə tərəf getdi.

Qazı üz-gözünü turşudub yola baxırdı, gördü ki, bir nəfər qatıra minib gəlir. Səməd qatırı yorğa sürürdü. Qazı öz-özünə dedi: “Bu qatırı alacağam”.

Qazı Səmədi tanımadı, çünki şeytan onun sifətini dəyişmişdi.

– Qatırı satırsan?

– Niyə satmıram.

Neçəyə deyirsən?

– İki yüz tümənə.

Qazı razı olub, qatıra iki yüz tümən verdi. Qazı evə gedib gəlincə, Səməd qatırın noxtasını çıxarıb gizlətdi.

Qazı gəlib keçələ iki yüz tümən verdi. Üstəlik bir qəbz də aldı. Səməd çıxıb getdi. Qazı qatırı tövləyə bağlamışdı, gəldi ki, qatırın qabağına bir az arpa tökə. Gördü qatır burnunu bir deşiyə soxub. İstədi

qatırın burnunu çıxarda. Gördü ki, olmur. Bir az keçmədi ki, qatırın başı, sonra bədəni deşiyə keçdi. Qazı qatırın quyruğundan yapışib dartdı, quyruq çıxıb qazının əlində qaldı. Qatır yox oldu. Qazı başına vura-vura tövlədən çıxdı. Divanxanaya getmək istədi. Bu dəmdə bir adam gəldi ki, bəs səni filan yerdə qonaqlığa çağırırlar. Qazı qonaqlıq paltarını geyinib getdi. Məclisdə çox bikef oturmuşdu. Qazıdan xəbər aldılar ki, niyə beləsən? Qazı başına gələni söylədi.

Xəbər aldılar ki, qatırı sənə kim satıb?

Qazı dedi:

– Satan adamı gələndə qarıda gördüm.

Adam göndərib Səmədi çağırıdılar. Ondan xəbər aldılar:

– Sən qazıya qatır satmısan?

– Yox.

Qazı əl atıb qurşağından qəbzı çıxartdı, yerə çırpıb dedi:

– Bəs verdiyin bu qəbz nədi?

Camaat qəbzə baxıb gördü ki, bu, qəbz deyil, qumar kağızıdır.

Səməd dedi:

– Ay camaat, bu, lotudu, görmürsünüz qumar kağızı saxlayır? Heç görmürsünüz qatır divar deşiyinə girə?

Camaat dinmədi. Qazı qırqırmızı qızardı. Səməd dedi:

– Bəs qatırın quyruğuna nə deyirsən? Qatır deşikdən keçəndə quyruğu əlimdə qalıb.

Səməd dedi:

– Quyruğu göstər görək.

Qazı quyruğu cibindən çıxartdı, yerə atan kimi quyruq bir dümbək oldu.

Səməd dedi:

– Ay camaat, bu qumar kağızı, bu da dümbək. Bu qazı deyil, lotudu, lotu!

Qazı dedi:

– İndi ki, belə oldu, sənin mənə verdiyin nalı da görsədim.

Qazı əlini cibinə salıb nalı çıxartdı. Gördülər bu nal deyil, iki aşığı.

Səmədi buraxıb düşdülər qazının üstünə, o ki var döydülər, məclisdən bayıra atdılar.

OĞRU MOLLA

Bir şəhərdə acgöz bir molla yaşayırdı. Mollanın şəhərin kənarında bir qoruğu var idi ki, ucu-bucağı görünmürdü. Bir gün molla qoruğun kənarında dayanarkən Səməndər adlı bir kişi onun yanına gəlib dedi:

– Ay molla, bir boğaz inəyim var, ya bu gün, ya da sabah doğacaq. Qoy onu gətirim, qoruğun qırağında otlasın.

Molla dedi:

– Razıyam, gətir hasarın içinə sal, doğandan sonra apararsan.

Səməndər ondan razılıq eləyib dedi:

– Allah sənə kömək olsun, molla.

Səməndər tez evinə getdi, arvadına dedi:

– Ay arvad, molla dedi ki, inəyini gətir qoruğa burax, doğanacan otlasın.

Arvad dedi:

– A kişi, sözüm yoxdu, ancaq tez-tez get, bax, yoxsa molla oğurladıb eləyər.

– Arvad, günah eləmə, molla da oğurluq elərmi?

Səməndər inəyi pəyədən çıxardıb mollanın qoruğuna saldı. Demə, inəyin vaxtı imiş. Kişi gedəndən bir saat sonra inək doğdu. Molla o saat inəyi hasardan çıxardıb apardı. Mollanın arvadı bayıra çıxıb gördü ki, əri yanı buzovlu bir inək gətirir. O, kişisindən xəbər aldı:

– A kişi, bu inəyi sənə kim verib?

– Arvad, Allah yetirib.

– Onda çək içəri.

Gün batanda Səməndər kişi mollanın qoruğuna getdi ki, inəyini gətirsin. Ora inək, bura inək, inəyi tapmadı ki, tapmadı. Axırda mollanın evinə getdi ki, ondan soruşsun. Gördü molla namaz qılır. Gözlədi molla namazını qılıb qurtardı. Səməndər ondan soruşdu.

– Ay molla, başağrısı verirəm, inək qoruqda yoxdur. Bilmirsən necə olub? Bəlkə görüb-eləmiş olasan.

Molla acıqlı-acıqlı dedi:

– Ləvənd oğlu ləvənd, mən sənə inək otaracaqdım? Nə bilim necə oldu!

Səməndər bir söz deməyib qayıtdı.

Səməndər axşama kimi mollanın evinin hündəvərində dolandı. Axşam olcaq bir də gördü mollanın arvadı qapıda inəyi sağır. Kişi inəyi gören kimi onun yanına yüyürdü.

Molla evdən bayıra çıxıb:

– A kişi, nə istəyirsən? – deyə soruşdu.

Səməndər dedi:

– Ay molla, bu inək mənimdi.

– Yox, mənimdi.

– Sən oxuduğun Quran, qıldığın namaz inəyi ver!

– Əstəğfürullah... İnək mənimdi!

O dedi mənimdi, bu dedi mənimdi. Axırda Səməndərlə mollanın davası düşdü. Molla onun yaxasından çəkib dedi:

– İndi ki, belədi, gedək qazıya şərimizi deyək.

Onlar qazının yanına getdilər. Qazı xəbər aldı:

– Nə şikayətiniz var?

Səməndər dedi:

– Mənim inəyimi molla oğurlayıb, vermir.

Molla dilləndi:

– Yalan deyir, inəyi öz qoruq yerim doğub.

Qazı mollanın gözünün içinə baxdı. Onun namını verməyib dedi:

– Molla, bir əməlli danış, görüm iş nə yerdədi.

Molla danışdı:

– Mənim qoruq yerim var. Səhər durub qoruğa getdim, gördüm ki, qoruq yerimin içində bir inək var, balası da yanında.

Qazı dedi:

– Molla, qoruq yerinin hər tərəfi hasarlıdı mı?

– Bəli, dörd tərəfi də hasarlı, qapısı da qıfıllıdı.

– Molla doğru deyir, şərən inək ona çatır.

Səməndər nə qədər dedisə ki, inəyi qoruğa mollanın icazəsi ilə özüm salmışam, qazı onun sözünə fikir vermədi.

Axırda ağlaya-ağlaya durub evlərinə gəldi, arvadına dedi:

– Qazı inəyi mollaya verdi.

– Ay aman, evimiz yıxıldı. Kişi, bir hiylə işlətmək lazımdı.

Arvad bir bəstinin içini peyinlə doldurdu, üstünə də azca yağ qoyub dedi:

– Kişi, bunu aparıb qazıya verib deyərsən ki, qazı ağa, mənim inəyimi molladan al, özümə ver. Qazı yağı yeyəndə ağzına peyin gedəcək. Onda sənə deyəcək bu nədi, bu yağ deyil, peyindi, sən onda ona cavab ver, yaqın yağ dönüb peyin olub.

Kişi onun sözünü kəsib dedi:

– Dalısını özüm deyərəm.

Səməndər bəstini götürdü, qazının yanına gedib dedi:

– Qazı ağa, buyur, bu bəstinin altı baldı, üstü yağ. Mənim inəyimi molladan al, özümə ver.

Qazı bəstini ondan aldı, bərk acmışdı. Bəstinin ağzını açdı, çörək kəsib batırdı yağa. Bir neçə tikədən sonra yağla qarışıq ağzına peyin getdi, ağzı pis oldu. Qazı dedi:

– Bu nədi? Bu yağ deyil, peyindi. Atanı yandıracağam.

Kişi dedi:

– Atanı niyə yandırırısan? Yəqin yağ dönüb peyin olub.

Qazı dedi:

– Ləvənd oğlu ləvənd, yağ da dönüb peyin olarmı?

Səməndər dedi:

– Qazı ağa, torpaq yanı balalı inək doğanda, yağ da peyin olar da.

Qazı barmağını dişlədi. Öz-özünə dedi: “Bu kişi məni biabır edəcək”.

O saat mollanı çağırırdır dedi:

– İnək bu kişinini, verərsən aparar.

Kişi bu sözü eşidən kimi molladan qabaq gedib, inəyi balası ilə evinə aparadı. Tamahkar molla da qaldı yana-yana.

QUDURMUŞ AXUND

Bir oğlanın gözünün ağı-qarası bircə toyuğu var idi. Toyuq cins toyuq idi, gündə üç kərə yumurtlayırdı. Oğlan bu yumurtaların ikisini satıb çörəyə verirdi, birini də bişirib, anası ilə çörəyə yavanlıq eləyirdi. Günlərin bir günü axunda xəbər çatdı ki, bəs filan oğlanın bir toyuğu var, gündə üç dəfə yumurtlayır, hər yumurtası da şamama böyüklükdə. Bu axund həm tamahkar, həm də zalımın biri idi. O, özlüyündə dedi: “Necə olursa-olsun, gərək o toyuğu onun əlindən alam”. Axund adam göndərdi, oğlanı çağırırdır dedi:

– Oğlan, bərk naxoşam, Qurana baxmışam, göstərir ki, gərək gündə üç dəfə yumurtlayan toyuğun ətini yeyəm. Eşitmişəm, səndə gündə üç dəfə yumurtlayan toyuq var. Sən gəl, o toyuğu mənə ver. Əvəzində mən də ismi-əzəm oxuyaram, Allah o dünyada səni behiştə göndərər.

Oğlan dedi:

– Axund, behişt, cənnət, özünə qalsın. Mənə öz toyuğum bəsdı. Onun yumurtası ilə dolanıram.

– Onda elə dua oxuyaram ki, səni cəhənnəmin alovunun içinə atarlar.

– Axund, cəhənnəmə atma, nə eləyirsən elə, toyuğu verən deyiləm.

Axund oğlanı nə qədər cəhənnəmlə, əjdaha ilə, ifritə ilə qorxutdusa da, oğlan razı olmadı.

Axund özlüyündə dedi: “Gərək toyuğu oğlandan oğurlayam. O toyuq mənim olmalıdır”.

Axund gecəni saldı, durub yavaş-yavaş oğlanın daxmasının yanına gəldi. Oğlan dama çıxıb ayın doğmağını gözləyirdi ki, odunçularla meşəyə, oduna getsin. Baxıb gördü ki, axund əyilə-əyilə onların daxmasına tərəf gəlir. Bildi ki, toyuğu oğurlamaq istəyir. Tez aşağı endi, əlinə bir saz ağac alıb, qapının dalında gizləndi. Axund o yana-bu yana baxdı, gördü adam yoxdu. Başını qapıdan içəri salmaq istəyəndə oğlan onun təpəsinə elə bir ağac vurdu ki, axundun başından qan fəvvarə vurdu. Oğlan ona bir-iki ağac da çəkdi. Axund başından qan axa-axa evinə gəldi, bir batman əski yandırır yarasına basdı, yorğan-döşəyə girdi. Onun yanına dua yazdırmağa, kəbin kəsdirməyə gələnlərə dedilər:

– Axund bərk xəstədi.

İşin üstündən bir müddət keçdi. Axundun başı yaxşı oldu. Toyuq onun yadından heç çıxmırdı. Günlərin bir günü yenə oğlanı çağırır dedi:

– Oğlan, toyuqdan əl çəkmişəm, görürəm zirək oğlansan. Mənə nöker lazımdır. Gəl mənə nöker dayan. Sənə oğul kimi baxaram.

Oğlan dedi:

– Ay axund, qoy bu gecə fikirləşim, sabah sənə cavab deyərəm.

Oğlan evə gəldi. O günü toyuğun iki yumurtasını satıb çörəyə verdi, bir yumurtasını da yavanlıq eləyib anası ilə yedi, sonra anasına dedi:

– Ana, razı ol, gedim axunda nöker dayanım. Mən belə deməmişdim!.. Gərək onun başına oyun gətirəm.

Anası dedi:

– Ay bala, yerində rahat otur, sən axunda heç zad eləyə bilməzsən.

– Yox, dayanacağam.

Anası razı oldu. Bəli, oğlan axunda nöker oldu.

Bir gün axund oğlana dedi:

– Oğlan, o toyuq sənın nəyinə gərəkdi? Yemək-ıçməyinizi ki, mən verirəm. Gətir toyuğu kəsib, plov altına qoyaq.

Oğlan dedi:

– Axund, toyuq söhbəti eləmə. Ondan gözünü çək. O, plov altına qoyulmalı toyuq deyil.

Günlərin bir günü oğlan bazara getmişdi. Axund bunu bilib gizlincə onlara getdi, toyuğu oğurlayıb evinə apardı, ağla gəlməyən bir yerdə gizlətdi. O biri tərəfdən oğlan evə gəlib gördü ki, toyuq yoxdu. Anasına dedi:

– Ana, bura kim gəlmişdi?

Anası dedi:

– Axund.

– Ana, axund toyuğu oğurlayıb.

Oğlan axundun yanına gedib dedi:

– Axund ağa, toyuğumu ver.

– Nə toyuq? Xəbərim yoxdu.

Oğlan nə qədər dedi, yalvardı, axund boynundan atdı.

Oğlan sakit dayandı, ancaq göz-qulaqda oldu, bildi ki, axund toyuğu kəsəcək. Oğlan tez bazara çıxdı, o toyuğa oxşar bir toyuq aldı, gətirib bir yerdə gizlətdi.

Axund arvadını çağırır dedi:

– Arvad, tэндirdə gündə üç dəfə yumurtlayan bir sehrli toyuq var. Ondan muğayat ol. Özü də mən bazardan bir ayrı toyuq alıb gətirəcəyəm, onu kəsib xörək hazırlarsan.

Oğlan bu sözü eşidəndə çox şad oldu. Tez tэндirin başına getdi. Toyuğunu tэндirdən çıxartdı. Toyuqların ikisini də götürüb evlərinə apardı.

O biri tərəfdən axundun arvadı getdi ki, tэндirdəki toyuğa baxsın. Tэндirin ağzını açdı, gördü toyuq-zad yoxdu. Gün batan zaman axund gəlib çıxdı.

Arvadı ona dedi:

– Tэндirdə toyuq-zad yoxdu.

Axund dedi:

– Yəqin onu yenə oğlan aparıb.

Axund oğlanı yanına çağırır dedi:

– Oğlan, məni incitmə, gəl toyuğu ver mənə. Qurana baxmışam, gündə üç yumurta verən toyuq yumurtası mənim dərdimə dərdəmandı.

Oğlan dedi:

– Mənim dediyimi eləsən verərəm.

– Söylə görüm, nə deyirsən?

– Tədarük gör, gedim toyuğu gətirim. Arvadın da bir plov bişirsin, plovun altına qoysun.

Axund çox şad oldu, oğlana dedi:

– Hər şey hazır olar. Sən get, toyuğu gətir. Ancaq plovun başına qoymağa toyuğumuz var. Onu saxlayacağam.

Oğlan gedib bazardan aldığı toyuğu gətirdi, mollaya verdi. Arvad da qazanı asdı, plov bişirməyə başladı.

Gün batan zaman axundun arvadı plov bişirib qoydu ortaya. Oğlan da gedib bir neçə adam çağırdı. Bəli, molların arvadı aşı boşqablara çəkib süfrəyə düzdü. Yeməyə başladılar. Oğlan çox bic idi, axund gic. Oğlan axundu dilə tuturdu, elə hey ona şərab içirdirdi. Axund o qədər içdi ki, sərxoş olub xorhaxorla başladı yatmağa. O elə bərk yatmışdı ki, ətini kəssəydin oyanmazdı. Adamlar dağılıb getdi. Oğlana də bu lazım idi. O, bir ülgüc, bir də bir qayçı götürüb ədəb-ərkanla axundun saqqalını, bığını qırxdı, özü də sandıqdan bir qədər pul götürüb getdi.

Bəli, axund ertəsi gün səhər tezdən ayağa qalxıb gərənəşdi, arvadı ona baxdı, pıqqıltı ilə gülüb, o biri evə keçdi. Axund acıqlandı, əlini saqqalına atdı ki, tumarlasın. Nə görsə yaxşıdır? Gördü ki, saqqalı, bığı tərtemiz qırılmışdır. Axund ikiəlli başına bir neçə dəfə qapaz salıb başladı ağlamağa, dedi: “Nə cür olur-olsun, gərək bu gecə oğlanı öldürəm”.

Axund axşamı saldı, xəncərdən-qılıncdan götürüb oğlanın evinə getdi. Oğlan işi duymuşdu. Odur ki, qapını açıq qoydu, əlinə bir saz dəyənək alıb, qapının dalında gizləndi. Axund içəri girmək istəyəndə oğlan düşdü axundun üstünə, vur ki vurasan. Axundla oğlan çığıra-çığıra bayıra çıxdılar. Səs-küyə adamlar töküldülər, gördülər ki, oğlan axundu budayır. Həm də gördülər ki, axundun saqqalı, bığı qırılmışdı. Oğlandan soruşdular:

– Bu nə əhvalatdı?

Oğlan dedi:

– Axund qudurub. Ay aman, tez öldürün, hamını dalayacaq.

Adamlar bu sözə inandılar.

QAZI

Qədim zamanlarda bir kişi var idi. Bu kişi çox kasıb olub, çörək üzünə həsrət qalmışdı. Bir gün arvadı ona dedi:

– A kişi, get bir adamdan borc pul al, yoxsa acından ölərək.

Kişi gedib bir tacirdən altı ayın müddətində sələmlə yüz manat borc aldı. Ay dolandı, vaxt gəlib çatdı, kişi pulu düzəldib verə bilmədi.

Tacir onun evinə gəlib dedi:

– Pulumun vaxtı tamamdı, sələmi ilə birlikdə gətir ver, yoxsa sənə ağır oturur.

Kişi təvəqqe etdi:

– Mənə üç gün möhlət ver, tapıb verərəm.

Üç gün də keçdi, kişi pulu yenə də düzəldə bilmədi. Qaçıb gizləndi. Arvadına da tapşırırdı ki, tacir gəlsə, deyərsən kişi evdə yoxdur. Axşam tacir gələndə arvad elə də dedi.

Tacir qayıdıb gedəndə kişi ilə qabaq-qabağa gəldi. Kişi taciri görəndə geri qayıdıb, qaçmağa başladı. Tacir qovdu, o qaçdı, axırda bir qapıya rast gəlib, özünü içəri soxdu. Demə, ev sahibinin arvadı hamilə imiş, özü də qapının dalında durubmuş. Kişi qapını zərblə açanda, qapı arvada dəydi, arvad yerə yıxılıb uşaq xərc elədi. Arvadın əri ağacı götürüb kişini döyməyə başladı. Tacir çatıb dedi:

– Döymə ölər, mənim o kişidə alacağım var, qoy alım, sonra nə istəyirsən elə.

Bu qərara gəldilər ki, kişini qazının yanına aparsınlar.

Qazı yeddi ağaclıqda olurdu. Onlar kişini götürüb qazının yanına apararkən qaranlığa düşdülər. Bir kənddə gecələməli oldular. Tacir gedib bir nəfərin evində qonaq qaldı. Borclu kişidən qorxuqlarından, onu evin ikinci mərtəbəsinə çıxarıb özləri həyətdə yatdılar. Kişi qaldı yuxarı mərtəbədə. Özlüyündə fikirləşdi: “Yaxşı, mən tacirə iki yüz manat borcluyam. Onu verə bilmədiyim halda, ikinci bir işə rast gəldim. Yəqin ki, sabah qazının yanına getsəm, məni təqsirləndirəcək. Yaxşısı budur ki, ikinci mərtəbənin pəncərəsindən özümü atım aşağı. Salamət qurtararam, heç, əgər qurtarmaramsa ölərəm, canım qurtarar”. Bu sözləri fikir eləyib pəncərəni açdı, özünü aşağı tulladı. Deməgindən ev sahibi olan qoca bir kişi pəncərənin altında yatıbmuş. Kişi birbaşa qocanın üstünə düşdü. Qocanın o saat canı çıxdı. Oğlu səsə oyanıb gördü

ki, atası ölüb. Kişini tutdu, öldürmək istəyəndə o birilər tutdular, onu öldürməyə qoymayıb dedilər:

– Canım, bunda bizim tələbimiz var. Bizim də başımıza oyun açıb. Yaxşısı budu ki, sən də bizimlə bərabər gedək qazının yanına. Şəriət nə hökm edərsə, biz də ona qulaq asarıq.

Oğlan da razılaşdı, yola düşdülər.

Yolda gördülər ki, bir nəfərin eşşəyi batıb palçığa, nə qədər əlləşir çıxarda bilmir. Eşşək sahibi üzünü bunlara tutub dedi:

– Ay qardaşlar, siz Allah, kömək eləyin, mən bu ulağı palçıqdan çıxardım.

Heç kəs getmədi. Təqsirkar kişi özünü palçığa saldı. Eşşəyin quyruğundan darddı ki, palçıqdan çıxartsın. Bədbəxtlikdən eşşəyin quyruğu dibindən qopdu. Eşşək sahibi onun abırını alıb dedi:

– Mənim eşşəyimin quyruğunu qopartmısan. Görək haqqını verəsən.

Eşşək sahibi qır-saqqız olub, yapışdı kişinin yaxasından.

Adamlar belə razılaşdılar ki, bunu da qazının yanına aparsınlar.

Bir az gedib bir böyük çayın qırağına çatdılar. Gördülər ki, bir qoca ilə bir cavan balıq tuturlar. Bunlar buradan keçəndə, bu bədbəxt kişi balıqçıya salam verdi. Kişi bütün fikrini çaya, balığa vermişdi, qəflə-tən salamı eşidən kimi diksinib suya düşdü, çox qoca olduğuna görə çıxa bilməyib boğuldu. Oğlu tutdu təqsirkar kişinin yaxasından:

– Mənim atamın qan bahasını ver.

Mərəkə başlananda dedilər:

– Bu adam bizim də başımıza oyun açıb. Gəl, sən də bizimlə gedək qazının yanına.

Əlqərəz, bunlar qazının yanına getməkdə olsunlar, kişi öz-özünə fikir eləyirdi ki, mən bir tacirə borclu olduğum üçün qorxurdum, indi bu qədər iş mənim başıma gəldi. Daha mən qurtara bilməyəcəyəm. Yaxşısı budu ki, mən həyəətə çatan kimi, qabağa düşüb qazıya yalvarım, bəlkə təqsirimdən keçdi. Bu fikirənən tez özünü yetirdi qazının qarısına, qarını açıb gördü ki, qazı içəridə bir arvadnan mazaqlaşır. Utanıb tez qarını örtüdü, durdu qarının qabağında. Adamlar içəri keçmək istəyəndə onları buraxmayıb dedi:

– Qazı ibadətlə məşğuldur, içəri girmək olmaz.

Bir azdan qazı özü gəlib qarını açdı, onları içəri buraxıb soruşdu:

– Əvvəl qarını açan kim idi?

Kişi dedi:

– Mən idim.

Qazı ehtiramla dedi:

– Gəl, əvvəl sən dərdini de, görək nə üçün gəlmisən?

Kişi bütün əhvalatı, qızıya nağıl eləyib yalvardı.

– Amandı, qazı ağa, rəhm elə, kaşib adamam. Kiçikdən xəta, böyükdən əta. Borcu verə bilmirdim. Özümü öldürmək istəyirdim, belə oldu.

Qazı o biri adamları içəri çağırırdı, onlar dedilər:

– Qazı ağa, biz bundan şikayətə gəlmişik.

Hərəsi başına gələn işləri danışib kişidən şikayət elədi.

Qazı tacirə dedi:

– Bəs sənə bu kişi iki yüz manat borcludu. Şəriətin buyurduğuna görə, gərək o qədər möhlət verəsən ki, gedib o pulu qazansın, gətirib versin. Özün də şikayətə gəldiyinə görə yüz manat cərimə verməlisən.

Tacir naəlac qalıb yüz manatı verib, bir tərəfdə durdu.

Qazı ikinci adama dedi:

– Bu sənin altı aylıq uşağını tələf eləyib. Şəriətin buyurduğuna görə, sən gərək arvadını boşayıb verəsən bir müddət bu kişidə qala. Arvad hamilə qalan zaman o yenə arvadı sənə qaytarar. Əgər razı olmasan, yüz manat cərimə verəcəksən.

Kişi gördü ki, burada namus əldən gedir, naəlac qaldı, yüz manatı verib, bir tərəfdə durdu.

Üçüncü adamdan soruşdu:

– Bu kişi hardan sənin atanın üstünə atılıb?

Üçüncü adam dedi:

– İkinci mərtəbədən.

Qazı dedi:

– Şəriətin dediyinə görə, sən də çıxıb haman ucalıqdan bunun üstünə atılmalısən. Əgər qəbul eləməsən, gərək əlli manat cərimə verəsən.

Oğlan gördü ki, o ucalıqdan atılsa, qol-qıçı sınıb öləcək. Əlacsız qaldı, əlli manat verib bir tərəfdə durdu.

Növbə balıqçı oğluna çatdı. Qazı soruşdu:

– Sənin atanın nə qədər qanı olardı?

Oğlan dedi:

– Nə bilim, beş girvənkə.

Qazı oğlanın əlinə bir bıçaq verib, dedi:

– Şəriətə görə, sən bunun harasından istəsən beş girvənkə qan götürə bilərsən. Amma hərgah bir balaca artıq-əskik olsa, bu kişi sənin ətindən kəsəcək.

Oğlan gördü ki, heç vaxt düz beş girvənkə qan çıxarda bilməyəcək. Naəlac qalıb, o biriləri kimi cərimə verib kənardə durdu.

Kənardə dayanmış eşşək sahibi işi belə görüb dedi:

– Mənim eşşəyimın heç əzəldən quyruğu yoxdu.

Qazı onların hamısını yola saldı. Gördü ki, təqsirkar kişi getmir.

– Sən nə üçün getmirsən? – deyə ondan soruşdu.

Kişi dedi:

– Hələ şəriqli pulumuz var. Onu bölək, sonra gedim.

Qazı dedi:

– Canım, bu işlərin hamısını mən sənın üçün elədim. Səni ölümdən qurtardım. Pul nədir?

Kişi dedi:

– Sənın canın haqqı, pulları tamam yarı bölməyincə getməyəcəyəm. Yoxsa çıxıb eşikdə qışqıra-qışqıra tutduğun əməli camaata xəbər verəcəyəm...

Qazı naəlac qalıb, abırına qısılib, pulu kişi ilə tən yarı böldü.

YA CƏLLİ-CALAL

Bir dövlətli qız var idi. Bu qız dünyanın zövq-səfasından tamahını kəsmişdi. Həmişə deyirdi:

– Mən o dünya üçün çalışıram.

Qonşularında bir yaxşı oğlan var idi, bu qızı almaq istəyirdi. Günlərin bir günü oğlan bu qıza elçi göndərdi.

Qız elçilərə dedi:

– Gedin, oğlana deyın, mənim adımlı çəkməsin. Mən heç kəsə getməyəcəyəm.

Oğlan doqquz il bu qızın arxasınca gəzdi. Doqquz ilin tamamında qız yenə də ona dedi:

– Mənim dalımca gəzmə. Mən bu dünyadan tamahımı kəsmişəm.

Axund qalmadı, molla qalmadı, seyid qalmadı, oğlan dərdini dedi, amma heç kəs onun dərdinə əlac eləyə bilmədi.

Bir gün oğlan öz curlarıynan oturmuşdu. Gördülər ki, oğlan çox bi-kefdi. Curlarından biri soruşdu:

– Qardaş, niyə bikefsən?

– Bir qızın dərdindən belə olmuşam. Doqquz ildi ki, onu istəyirəm, amma deyir mən bu dünyadan tamahımı kəsmişəm.

– Mən sənə bir fənd düzəldərəm, qızı alarsan.

– Nə fənd?

– Get bir dəst axund paltarı tikdir. Bir dənə də yalı, quyruğu yolunmuş ağ at tap. Paltarı geyin, atına min, onun qarısının ağzından keç. Qız qabağına çıxan kimi, bərkdən de: “Çəkil çəpəl! Mən bu dünyanın adamına baxmaq istəmirəm. Mən behişt-i-ələdan gəlirəm”. Dalısıynan işin yoxdu. Mən bacanın yanında gizlənəcəyəm. Yorğan-döşək də yanımızda olacaq. Hər nə lazım olsa, göydən istə mən bacadan sallayacam.

Elə həmin gün oğlan bir dəst axund paltarı tikdirib əyninə geydi, yalı, quyruğu yoluq bir ağ at tapıb mindi, üz-gözünü də dəyişdirdi, axşam şama iki saat qalmış, qızın qarısına gəldi. Kənzilər gedib qıza dedilər:

– Ay xanım, bir yaxşı axund gəlib.

– Çağırın gəlsin.

Kənzilər gedib oğlana dedilər:

– Ay axund ağa, xanım səni çağırır. Deyir buyursun bizə qonaq olsun.

Oğlan girdi alaqağıdan içəri. Qız bunun altına döşək saldı. Oğlan döşəyi götürüb atdı:

– Çəpəl, bu nə paltardı? Bu od olub məni yandırır ki?

Qız qorxa-qorxa soruşdu:

– Sən kimsən?

– Mən behişt adamıyam. On ildi ki, ölmüşəm, behişt-i-ələda yaşayıram.

Qız durub oğlana xörək bişirmək istədi. Oğlan qoymayıb dedi:

– Zəhmət çəkmə, xanım. Mən bu dünyanın xörəyini yeyə bilmərəm. Mənə behiştədən qılman xörək gətirəcək.

Oğlan bunu deyib əlini qaldırdı yuxarı: “Allahü-əkbər, Allahü-əkbər! Ya cəlli-calal, xörək varmı?”

Bacadan səs eşidildi:

– Ya kəlbi-gülal, var. Göndərdim, təhvil al.

Bacadan ipə bağlanmış plov sallandı. Qız onun behişt adamı olduğuna tamam inandı. Elə bildi ki, plov behiştədən gəlibdi.

Oğlan plovu ipdən açdı, yerə qoyub dedi:
 – Gəl, çöpəl, mənimmən behişt təamı ye, ta ki kəsalət səni basmasın.
 Qız onun yanında oturdu, bir yerdə xörək yedilər. Qız istədi yorğan-döşək gətirsin, oğlana yer salsın, oğlan qoymayıb dedi:
 – Mən bu dünyanın yorğan-döşəyində yatsam, yorğan-döşək od tutub yandırar məni. Deyərəm, bu saat behiştədən yorğan-döşək gələr. Üzünü göyə tutub dilləndi: ya cəlli-calal, yorğan-döşək varmı?
 – Ya kəlbi-gülal, yorğan-döşək göndərdim, təhvil al.
 İpə bağlanmış yorğan-döşək bacadan sallandı.
 Oğlan alıb yer düzəltdi, sonra qıza dedi:
 – Çöpəl, mən sənə naməhrəməm. Burada yata bilmərəm, yatsam bütün ev od tutub yanar. Razısanmı, axundu çağıra qəbinimizi kəssin, sabah da çıxmaq gedək behiştə?
 Qız dedi:
 – Nə deyirəm, çağır gəlsin.
 Oğlan dedi:
 – Allahü-əkbər, ya cəlli-calal, axund lazımdı, göndərə bilərsənmi?
 Bacadan səs gəldi:
 – Ya kəlbi-gülal, axund da var, molla da. Göndərdim təhvil al!
 Curlardan birini tez molla paltarında bacadan salladılar. O gəlib qızın kəbinini oğlana kəsdi.
 Oğlan paltarını dəyişdi, üz-gözünü yudu. Qız baxdı ki, bu onu istəyən oğlanmış.

MOLLANIN ARVADI

Bir qoca molla var idi. Bir gün molla məsciddən qayıdanda, yolda bir gözəl qız gördü. Bir nəfərdən soruşdu:
 – Ayıb olmasın soruşmaq, bu kimin qızıdı?
 – Feruz tacirin qızıdı, – deyər ona cavab verdilər. – Necə, olmaya gözün düşüb?
 – Xeyir, elə-belə soruşuram. Görəsən ismi nədi?
 – Yasəmən.
 Molla: “Fətəbarəkəllahü əhsənül-xalıqın”, – deyib evinə getdi.
 Bir neçə gün keçdi, molla Yasəməninin dərdindən lap dəli-divanə oldu. Axırda qazını evinə çağıraraq dərdini ona söylədi.

Qazı dedi:

– Feruz tacir qızını sənə verməyib kimə verəcək. Onu razı salmaq mənim boynuma.

Yasəmənin Salman adında bir sevgilisi var idi. Onunla orda-burda görüşür, dərdləşirdi. Yasəmənin molla üçün ona aşiq olduğunu Salmana xəbər verdi. Salman dedi:

– Yalan olar. Molla sənənin tayın deyil ki, sənə aşiq olsun. Ara sözüdü, yəqin kişiyə şər atırlar.

– Təki sən deyən olsun.

Salmanın heç yuxusuna da gəlməzdi ki, qoca molla Yasəməyə aşiq olsun. Axı Yasəmənin hələ on yeddi yaşı da yox idi.

Qazı ilə molla çox fikir elədilər, axırda qazı bir adam göndərüb Feruz taciri çağırırdı. Feruz gəlib salam-kələmdən sonra onların yanında əyləşdi. Oradan-buradan, şəriətdən-zaddan söhbət eləyib, axırda mətləb üstünə gəldilər.

Qazı dedi:

– Feruz, bizim bu mollaı yaxşı tanıyırsan. Bu məmləkətdə bundan varlı adam yoxdu.

Feruz tacir dedi:

– Allah daha da artıq eləsin.

Qazı dedi:

– Sözüüm odu ki, belə adamlarla qohum olmaq pis olmaz. Feruz tacir, molla istəyir sizinlə qohum olsun.

Feruz tacir dedi:

– Qazı ağa, məsləhət sizindi, ancaq molla ağa çox qocadı.

– Qıza var-dövlət lazımdı, o da mollada var. Qızı ver getsin. Necə deyərlər, cahilə gedən yumruq yeyər, ahıla gedən quyruq.

– Qız sizindi, çaya atsanız da sözüüm olmaz. Ancaq qorxuram qız razı olmaya ki, molla çox qocadı.

– Bir cavan oğlan göstərib deyərik bu mollaın oğludu, səni ona ərə veririk.

– Məsləhət sizindi.

– Onda get, toya hazırlaş.

Feruz tacir durub evinə gəldi, arvadına dedi:

– Qızı mollaın oğluna ərə verirəm, toya hazırlaş.

– A kişi, mollaın oğlu nə gəzir?

– Var. Sənə nə deyirəm, eləcə də elə.

Bəli, Feruzla arvadı toya hazırlaşırdılar. Bir həftə keçdi, qızı molların oğluna vermək adı ilə toy elədilər. Qız gəlib gördü, onu elə molların özünə köçürmüşlər. Çox çığır-bağır elədi, səsi heç bir yana çatmadı. Molla bənnaları topladı, evinin ətrafına uca barı çəkdi. Qəfəsdə quş saxlayan kimi qızı burada saxlamağa başladı. Günlərin bir günü qız külafirəngiyə çıxmışdı. Bir də gördü Salman barının dibi ilə keçir. Qız göz yaşları ilə bir namə yazıb ona atdı. Salman naməni oxuyanda ürəyi qana döndü. Elə həmin günün sabahı bir kənkən çağıraraq dedi:

– Kənkən, buradan molların evinə neçə günə lağım ata bilərsən?

Kənkən dedi:

– Bir həftəyə.

Salman ona çoxlu pul verdi, kənkən bir həftə ərzində yerin altı ilə lağım atıb, qızın evinin içinə çıxdı. Bu gündən molla məscidə gedən kimi Salman lağımla gedib qızın evinə çıxırdı. Bir müddət qızla belə dolandılar.

Bir gün oğlan qıza dedi:

– Nə vaxta qədər belə dolanacaşıq? Gedib molların özünə kəbinimizi kəsdirək, çıxıb evimizə gedək.

Hər ikisi razı oldular. Salman Yasəmənə götürüb, məscidə – molların yanına gəlib dedi:

– Molla, mən bu arvadı alıram, kəbinimizi kəs.

Molla diqqətlə arvadın üzünə baxıb gördü öz arvadıdı, oğlana dedi:

– Qələmdan evdə qalıb, qoy gedim gətirim.

Molla məsciddən çıxan kimi arvad lağımla ondan qabaq evə çatdı. Molla gəlib gördü arvadı evdədi. “Əstəğfərullah” deyib geri qayıtdı.

Yasəmən də lağımla ondan qabaq məscidə, Salmanın yanına gəldi. Molla baxıb gördü, arvadı buradadı. Diqqətlə bir də arvadının üzünə baxdı, gördü xeyr öz arvadıdı ki, durub.

Molla dedi:

– Bağışlayın, qələm yadımdan çıxıb evdə qalıb. Qoyun gedim gətirim.

Molla çıxan kimi arvad da lağımla ondan qabaq evə qaçdı. Molla gəlib gördü, xeyr arvadı evdədi, yenə geri qayıtdı. Arvadı da ondan qabaq lağımla Salmanın yanına gəldi. Molla gəlib gördü arvadı buradadı. Belə-belə molla on dəfə geri qayıdıb arvadına baş çəkdi. Axırda Yasəmən kəbinini Salmana kəsdi. Salman Yasəmənə götürüb evinə

apardı. Molla da durub evinə getdi, gördü arvadı yoxdu. Axırda bildi ki, kəbinin kəsdiyi öz arvadı imiş. Gedib qazıya şikayət elədi. Qazı Salmanı çağırdı. Salman kəbin kağızını ona göstərdi.

Qazı baxıb gördü, kəbini molla özü kəsib. Axırda dedi:

– Molla, kəbini özün kəsmisən, odu ki, arvad şərən Salmana düşür.

Salman Yasəməni götürüb evinə getdi, molla da qaldı başına döyə–döyə.

ÇOBANLA MOLLA

Bir çoban qoyunlarını yaylağa gətirmişdi. Yaylağın yaxınlığında bir kənd var idi. Çoban bir gecə bu kənddə qalıb, mollaya qonaq oldu. O gündən çobanla molla dostlaşdılar. Günlərin bir günü çoban mollaya dedi:

– Molla, mən istəyirəm sənə bir yaxşılıq eləyim.

Molla dedi:

– Allah atana rəhmət eləsin. Sənin mənə edəcəyin yaxşılıq nə olsa, mən əvəzində dua elərəm, Allah səni bağışlar, günahlarından keçər.

– Molla, mənin qoyunum çoxdu. Onların yüzünü sənə tapşırıb gedəcəyəm. Yüz qoyun bir il səndə əmanət qalsın. Həmin bir ilin içində qoyunların mənfəəti sənin olsun. Südünü sağıb yeyərsən, artığını satarsan, yununu da qırarsan. Bu bir ildə nə qədər qoyunların balası olsa, o da sənin. İl başında gəlib yüz qoyunumu apararam.

Molla çox şad oldu. Çoban ona yüz qoyun verib getdi.

Bəli, az zamanda molla qoyunlardan kefi istədiyini kəsdi, satdı. İl başına bircə qoyun qaldı ki, onu da öz həyətində bağladı. Bir gün mollaya xəbər verdilər ki, çoban yaylağa gəlib. Molla bunu eşidən kimi haman qalmış bircə qoyunu da kəsdi, dərisini bir küncə atdı, ətini də qovurub bardaqlara tökdü.

Çoban qatırını sürüb mollanın qapısına gəldi. Həyətdə qoyunları görməyib fikirləşdi ki, molla yəqin qoyunları çöldə saxlayır. Çoban qatırı həyətdə bağladı, otağa girdi, salam verib əyləşdi.

Molla arvadına dedi:

– Get, qonşudan bir kasa qatıq al gətir, qonaq yesin.

Çoban təəccüb elədi, fikirləşdi ki, molla niyə qatığı qonşudan alır.

Çoban dedi:

- Molla, qoyunları harada saxlayırsan?
Molla çobanın lap yanında əyləşib dedi:
– Çoban qardaş, mən deyim sən hesabla. Sən mənə yüz qoyun verdin, düzdürmü?
– Bəli, düzdü.
– Deyim, qulaq as:

Otuzunu verdim qəssaba,
Otuzunu gətirmə hesaba,
Otuzu da qayadan uçdu,
Doqquzu qarnıma düşdü,
Yerdə qaldı birisi.

- Çoban acıqlı-acıqlı dedi:
– Hanı birisi?
Molla küncdən dərini götürüb aralığa atdı.
– Bu da onun dərisi. Qatırı da üstə qoyacaqsan. O da olacaq çoban haqqısı.
Çoban süfrədən qatıq kasasını qapdı, mollanın başına vurub dedi:
– Molla, sən xərifləmişən ki!
Qatıq mollanın başından axıb üzünə töküldü.
Molla diz üstə əyləşdi, əllərini göyə qaldırıb dedi:
– Ey pərvərdigara şükür olsun sənə, ölmədim qaldım, ili başa vurdum, ağa ilə hesablaşdım, üzü ağ çıxdım.

YOXSULUN ARZUSU

- Keçmiş zamanlarda bir fağır kişi var idi. Bu kişinin yeməyə çörəyi, geyməyə paltarları yox idi. Necə deyərlər, cındırından cin ürküdü. Bu kişi paltarının dərini yox, papaqsızlığının dərini çəkirdi. O, belə qərara gəldi ki, hər gün Allaha yalvarsın, bəlkə ona bir papaq yetirdi. Odur ki, o, hər gün divar dibində əyləşir, əllərini göyə qaldırıb deyirdi:
– Allah, sən mənə bir papaq yetir.
Bir müddət belə gəlib keçdi. Günlərin bir günü bir lotu bu kişidən soruşdu:
– A kişi, hər gün divarın dibində nə dua eləyirsən?

Kişi cavab verdi:

- Qadan alım, başıaçıq qalmışam, Allahdan bir papaq istəyirəm.
- Yaxşı eləyirsən, Allahdan istə, naümid olmazsan.

Kişinin arzusu artdı. İndi gündə iki dəfə divarın dibində oturub dua eləyirdi.

Lotu arayıb–axtardı, zibillikdən bir cırıq papaq tapdı. Gözlədi, kişi divarın altına gəlib dua eləyəndə, cındır papağı kişinin başına saldı. Kişi sevindiyindən atılıb–düşdü və ucadan dedi:

- Allah sənə çox şükür, mənə papaq yetirdin.

Bir neçə dəfə atılıb–düşəndin sonra papağı başından götürdü ki, görsün Allah ona nə cür papaq yetirib. Baxıb papağa nə gördü? Gördü ki, zibilli, cındır bir papaqdı, itin üstünə atsan o da qaçar.

Kişinin Allaha acığı tutdu, papağı qolu gəldikcə tullayıb dedi:

- Mən belə papağı istəmirəm. Apar, öz başına qoy.

Kişi bu əhvalatdan sonra nə divarın dibinə getdi, nə də dua eləyib Allahdan papaq istədi.

CƏNNƏTSATAN MOLLA

Biri var idi, biri yox idi, keçmiş zamanlarda bir molla var idi. Bu molla çox hiyləgər idi. Hiyləgərliklə çox qazanc əldə edirdi. O istəyirdi ki, həmişə camaatı aldadıb çox sərmayə toplusın. Onun üçün də molla çox düşündü, götür–qoy elədi, axırda lotubaşını evinə çağırıb dedi:

- Gəl qardaşlıq olaq, qazancımızı qardaş kimi bölək.

Lotubaşı gülə–gülə dedi:

– Axund, biz elə uşaqlıqdan qardaşlıq olmuşuq. İndi gəl qardaşlığı təzələyək. Nə deyirsən razıyam. Ancaq elə tədbir gör ki, pul toplayaq.

Molla dedi:

- Sən mən deyənə bax, dövlət başımıza sel kimi tökülsün.

Lotubaşı dedi:

- De görüm, nə buyurursan? Bəlkə ağılıma batdı.

Molla dedi:

– Sən get, dağın ətəyində olan pirin yanında bir zağa tik, sonrası ilə işin yoxdur.

Lotubaşı dedi:

- Elə bil tikmişəm, sonra nə olsun?

Molla dedi:

– Cənnət satacağam, huri-qılman alveri eləyəcəyəm.

Lotubaşı fikirləşdi, gördü ağlabatan işdir, dedi:

– Mən getdim pirin yanında zağa tikməyə. Hamı yuxuda ikən, tikib başa gətirəcəyəm.

Molla dedi:

– Zağanın dibindən də bir mağara qazarsan, ağzını da möhkəm düzəldərsən.

Lotubaşı lotulardan beş-altısını götürdü, gedib pirin yanında bir zağa tikdirdi. Zağanın içindən də bir mağara çaptırdı. Səhər tezdən mollanın yanına gedib, dedi:

– Zağa hazırdır.

Molla dedi:

– Axşam ora yığışarıq, ancaq sən də axund paltarı geyib, başına əmmamə qoy, belinə qurşaq sarı.

Lotubaşı dedi:

– Axund, səni qəbrə qoyum, elə molla olacağam ki, hamı əl-ayağımdan öpəcək.

Bəli, axşamı saldılar, axund ilə lotubaşı zağaya köçdülər. Molla lotubaşıya dedi:

– İndi yoldaşlarına deynən hər yerə səs-küy salsınlar ki, pirin yanında iki axund peyda olub, hər sözü Allaha çatdırır, adam ölməmişdən ona cənnətdə yer saxladılar.

Lotubaşı dedi:

– O məndə.

Bəli, lotubaşı lotuları topladı, hamısına tapşırıq verib dedi:

– Mən axundla qardaşlıq olmuşam. Mənə də axundluq verilib. Siz hər yerə səs salın ki, pirin yanında zağada bir axund var. O dünyadan, axirətdən xəbər verir. Sağ ikən adama cənnətdə yer saxladır.

Lotular mətləbi başa düşdülər, hər yerə səs yaydılar. Adamlar dəstə-dəstə zağaya gəldilər.

Zağada hiyləgər axund lap dəstgah çıxartmışdı. Lotubaşını dibdəki mağaraya salmışdı. Hər nə desə, lotubaşı cavab verirdi. Adamlara da deyirdi ki, cənnətin mələyi danışır. Zağa qızılla, cavahirlə dolmuşdu. Mollanın gözləri arpa yemiş çəpişin gözlərinə dönmüşdü. Gələnlər mollanın əl-ayağından öpüb əlləri bir-birinin üstündə dayanırdılar, arzularını mollaya deyirdilər. Çox adam cənnətdə özünə yer saxladır.

Günlərin bir günü keçəl dalında bir şələ odun, evlərinə tərəf gerdirdi. Gördü ki, adamlar sel kimi dağa tərəf axışırlar.

Keçəl onların birinə yan alıb soruşdu:

– Bu camaat hara gedir?

Həmin adam dedi:

– Başına kül, hələ xəbərin yoxdur? Deyəsən, qurd başını o qədər yeyib ki, yelbeyin olmusan?

Keçəl dedi:

– A canım, məgər bilməyəni öldürürlər? Kasıb adamam, odunazada gedirəm, çox şeydən xəbərim olmur.

Həmin adam dedi:

– Dağın ətəyində, pirin yanında bir molla zühur eləyib, axirətdən xəbər verir. İndidən cənnətdə yer saxladır.

Keçəl dedi:

– Məgər cənnətdə yer qurtaracaq ki, indidən sifariş qəbul eləyirlər?

Həmin adam dedi:

– Ədə, nozənbillah de, şəkk eləmə. Adamların yanında cənnətin böyüyü ilə danışırsınız.

Keçəl odun şələsini yerə qoyub dedi:

– Mən də gedəcəyəm. Həm özümə cənnətdə yer saxladacağam, həm də nənəmə.

Keçəl də qoşuldu bunlara. Gethaget, taki gəlib zağaya çatdılar. Keçəl nə gördü? Burada o qədər adam var ki, göyə daş atsan, biri yerə düşməz. Keçəl bir ənvayi-müsibətlə mollanın yanına girdi. Molla ondan soruşdu:

– Diləyin şədir? Sənədəmi cənnətdə yer saxladım?

Keçəl mollanın gözlərinin içinə diqqətlə baxdı. Gördü gözlərindən lotuluq yağır. Barmağını dişləyib dedi:

– Axund, mən cəhənnəmə getmək istəyirəm. Deyirlər, orada lotu çoxdu. Tapşırıq mənə cəhənnəmdə yer saxlasınlar. Çılpağam, üşüyürəm.

Molla acıqlı-acıqlı çığırdı:

– Cəhənnəm mələikəsi!

Səs gəldi:

– Bəli, sözünü de.

Molla dedi:

– Keçələ cəhənnəmdə bir isti yer saxla.

Səs gəldi:

– Əjdahanın yanında saxladım.

Keçəl dedi:

– Axund, çox yaxşı elədin, sümüklərim soyuqdan donub, heç olmasa orada doyunca isinərəm.

Mollanın acığı tutdu, keçəli qovdu. Keçəl qaranlıq düşənə kimi orada-burada girələndi. Qaranlıq düşəndə yavaş-yavaş zağanın yanına gəldi, bir bağlam otun altında gizləndi. Adamlar dağılıb evlərinə gəndəndən sonra, molla çölə çıxdı, hər tərəfə baxdı, gördü heç kəs yoxdur. İçəri girib dedi:

– Hamı gedib, kənara çıx.

Keçəl gördü mağaranın içindən bir qapı açıldı, içəridən bir adam çıxdı. Onun dalınca da beş-on adam gəldi. Keçəl baxdı ki, bunlar hamısı lotulardı. Bəli, gətirilən şeylərdən süfrəyə tökdülər. Yeməyə başlananda molla dedi.

– Ay uşaqlar, mənim keçəldən gözümlə su içmir axı! Lotubaşı dedi:

– Mənim də gözümlə su içmir.

Lotular dedilər:

– O bizdə...

Sonra yeyib-içmək başlandı. Bəli, gecə yarıya kimi yeyib-içdilər, kef elədilər. Gecə yarından keçəndə hamısı yıxılıb xorhaxorla yatdılar. Keçəl yavaşca içəri girdi, qızıldan, cavahirdən ciblərini doldurub evlərinə getdi. Gördü yazıq nənəsi hələ də yatmayıb, onun yolunu gözləyir. Nənəsi keçəli görəndə dedi:

– Ay oğul, hardaydın? Lap ürək-göbəyimi yemişəm.

Keçəl qızılı nənəsinin qabağına tökdü. Qızılı görəndə arvadın gözləri işıqlandı.

Nənəsi keçəldən soruşdu:

– Ay oğul, bunu haradan aldın?

Keçəl dedi:

– Nənə, neynirsən haradan aldığımı? Mən başqa yerə gedirəm. Səhər tezdən gəlib məni soruşan olsa, deyərsən, yeddi illik səfərə çıxıb.

Nənəsi gözlərinin yaşını tökə-tökə dedi:

– Oğul, axı qoca nənəni bu xarabanın içində tək qoyub hara gədirsən?

Keçəl nənəsinin gözlərindən öpüb dedi:

– Nənə, ağlama, heç yerə getmirəm. Elə buralarda dolanacağam. İndi iş belə gətirib ki, mən gərək gizlənəm. Qorxma, mənə heç zad olmaz, dəyirmanın boğazından ölü salsalar, diri çıxaram.

Arvad dedi:

– Get, oğul, Allah köməyin olsun.

Keçəl qarıdan çıxıb, düz bir dostunun evinə getdi, əhvalatı ona söylədi.

Dostu ona dedi:

– Qorxma, sənə heç nə eləyə bilməzlər. Qoy səhər açılsın, döşü-müzə yatan adamlarla danışarıq.

Bunlar burada qalsın, sizə xəbər verim lotulardan. Səhər açılan kimi lotulardan bir dəstə düz keçəlin evinə gəldi. Nənəsindən keçəli soruşdular.

Nənəsi dedi:

– Yeddi ilin səfərinə çıxıb.

Lotular kor-peşman geri qayıtmaqda olsunlar, o biri tərəfdən də keçəllə dostu təğyiri-libas oldular, küçə-bazara çıxdılar. Dostları onlara dedilər:

– Gecə sənlə gedib pusarıq, əgər sən dediyin doğru oldu, səni dünyanın malından qəni edərək. Yox, yalan oldu, elə pirin qabağında səni daş-qalaq edəcəyik.

Keçəl dedi:

– Sözüüm düz olmasa, nə istəsəniz eləyərsiniz, razıyam.

Bəli, gün gəldi keçdi, qaranlıq düşdü. Keçəl böyük bir dəstə ilə zağanın yanına gəldi. Nə gördülər, lotubaşı mağaradan çıxıb zağaya gəldi, kefə başladılar. Molla dedi:

– Keçəli yox elədinizmi?

Lotular dedilər:

– Səfərə çıxıb.

Molla dedi:

– Mənim qorxum ondandı, səfərə-zada çıxmayıb.

Demə, bu gecə onların pul bölgüsü imiş. Molla qızılı, gümüşü ortaya tökdü, dedi:

– Bir pay mən, bir pay siz.

Lotubaşı razılaşmadı:

– Necə bir pay mən, bir pay siz? Xeyr, bir pay sən, bir pay mən, bir pay da yoldaşlarımız.

O biri lotular dedilər:

– Xeyr, elə zarafat yoxdu. Nə varsa, qardaş malı kimi böləcəyik.

Molla dilləndi:

– Danışan mən, cənnətdən yer alan mən, siz kimsiniz?

Lotubaşı tez cavab verdi:

– Cənnətin mələyi mən, yer verən, axirətdən xəbər gətirən mən, siz kimsiniz?

Dava-dalaş başladı. Axırda bir pay mollaya, bir pay lotubaşıya, bir pay da qalanlara vermək şərtilə razılaşıdılar. Yənə də məclis başlandı, içib hamısı kefləndi. Keçəlin gətirdiyi adamlar dəstə ilə zağaya doldular. Molla ilə lotuları qol-qola bağlayıb kəndə gətirdilər. Car çəkdirib hamını topladılar. Onların fırlıqlarını hamıya danışdılar. Toplaşanlar onları daş-qalaq elədilər. Keçələ “afərin” deyib, çoxlu ənam verdilər. Keçəl bu ənamları da götürüb, evlərinə apardı. Nənəsi ilə şad, kefi kök dolanıb, ömür sürdülər.

ŞİRVAN QAZISI

Biri var idi, biri yox idi, bir yoxsul qoca kişi var idi. Bu kişinin Məhəmməd adlı bir oğlu, Nazpəri adlı bir qarısı var idi. Var-dövlətdən bu kişinin bir keçisindən başqa heç şeyi yox idi. Nazpəri qarı hər gün keçidən bir sərnici süd sağırdı. Kişisi aparıb bazarda çörəyə verirdi, ölmə-diril dolanırdılar. Günlərin bir günü kişi xəstələndi. Qoca kişi idi, yorğan-döşəkdən qalxa bilmədi, canını oğluna tapşırdı. Kişinin canı təzəcə çıxmışdı qarı açıldı, axund içəri girdi. Nazpəri qarı oğlunun qulağına pıçıldadı:

– Molla kişinin üstündə Quran oxuyacaq, bizdən haqq istəyəcək. Biz nə verəcəyik? De, çıxıb getsin.

Məhəmməd utana-utana mollanın yanına gəlib dedi:

– Axund, kasıbıq, sənə verməyə heç şeyimiz yoxdu. Atam da vəsiyyət eləyib ki, mənə Quransız-zadsız basdırın. Zəhmət çək, get.

Mollanın ona acığı tutub dedi:

– Vələdüzzinanın sözünə bax!.. Mən Quranı, təlqini oxuyacağam!

Məhəmməd dedi:

– Axund, səndən nə gizlədim, sənə verməyə heç nəyimiz yoxdu.

Axund dedi:

– Necə, bəs keçi nədi? Keçini kişi qazanıb, şərən də onun təlqin-ninə, Quranına verilməli idi.

Məhəmməd dedi:

– Axund, onda məni də, nənəmi də öldür, dədəmlə bir yerdə basdır, keçini apar. Bizi dolandıran o keçidi.

Molla onun sözünə baxmadı. Quran oxudu, təlqin verdi. Kişini dəfn elədilər. Elə o günün sabahı molla gəlib dedi:

– Keçini verməlisən.

Məhəmməd dedi:

– Vermirəm, oxumayırdın.

Molla dedi, o dedi. Axırda iş şikayətə düşdü. Deyirlər, baş qazı Şirvanda otururdu, adına da Şirvan qazısı deyərtilər. Çox mömin idi, axşama kimi məsciddə namaz qıldırı, ibadət elərdi. Özü də ayağının hərəsinə bir qumrov bağlamışdı ki, yeriyəndə səs eləsin, qarışqa, qurd-quş qaçsın, ayağının altında qalmasın. Qalıb ölər, qazı günaha batar. Qazı arvad, qız görəndə üzünü bürüyərdi. Hamı ona yer üzünün Allahı deyərdi.

Qərəz, molla ilə Məhəmmədin şikayəti gedib Şirvan qazısına çıxdı. Molla dedi:

– Mən bunun atasına namaz qılmışam, keçi görək mənə çatsın.

Məhəmməd dedi:

– Keçi mənimdi. Bizi dolandıran elə odu, o olmasa hamımız acından qırılarıq.

Şirvan qazısı yerə-göyə baxdı, təsbeh çevirdi, dedi:

– Keçi şərən mollaya çatır.

Molla qaçaraq gedib, keçini öz evinə apardı. O günün sabahı Nazpəri qarı da çatlayıb öldü. Məhəmməd nənəsini dəfn elədi, baş götürüb getdi.

Məhəmməd az getdi, çox getdi, bir şəhərə çıxdı. Şəhərdə bir kor dərvişə rast gəldi. Məhəmməd kor dərvişə dərini söylədi. Kor dedi:

– Oğlan, hər kimsən get, axşam bura gəl.

Məhəmməd axşamacan gəzdi, axşam gəldi korun yanına.

Kor dedi:

– Gəl gedək.

Kor bir şam da alıb, Məhəmmədlə yola düşdü. Onlar şəhərdən çıxdılar. Gedib yetişdilər bir kahaya, girdilər içəri. Məhəmməd şamı yandırdı, oturub çox söhbət elədilər, çörək yeyib yatdılar. Səhər açılanda Məhəmməd gördü ki, başının altında bir boğça var, bir də içində min tümən olan kisə.

Dedi:

– Ağa dərviş, bu nədi?

Kor dedi:

– Oğul, o boğçadakını çıxart gey, o kisədəki pulu da cibinə tök, get şəhərə, axşam yenə bura qayıt.

Məhəmməd boğçanı açdı, bir dəst yaxşı libas gördü, götürüb geyindi, şəhərə çıxdı. Rast gəldiyi kora-şilə pul payladı. Cibi boş axşam qayıtdı kahaya.

Kor ona dedi:

– Oğul, Məhəmməd, xərcliyin qaldımı?

Məhəmməd dedi:

– Yox.

Kor öz-özünə dedi: “Görünür, bu böyük külfətlidi”.

Axşam oldu, şam eləyib yatdılar. Səhər açıldı, yerlərindən qalxdılar. Kor dedi:

– Oğul, min tümən pul götür, get bazardan bir at al gətir.

Məhəmməd min tümən götürüb bazara getdi. Bir yaxşı at aldı, gətirdi. Kor əliynən atı yoxlayıb dedi:

– Yaxşı atdı.

Kor, atı qırx gün tövlədə bağlatdırdı. At kökəldi, gəmi kimi oldu, kor dedi:

– Oğul, Məhəmməd, min bu atı, get sənə zülm eləyən Şirvan qazısının sirtini öyrən, sonra gəl mənə nağıl elə.

Məhəmmədin Şirvan qazısından ürəyi yanıqlı idi. Ata minib yola düşdü. Az getdi, çox getdi, gəlib Şirvana çatdı. Bir karvansarada atını bağladı, getdi Şirvan məscidinə. Gördü Şirvan qazısı əyləşib. Yenə də ayağına bir cüt qumrov bağlayıb ki, yerindən qalxanda ayağının altında milçək, qarışqa qalıb, ölüb günah olmasın.

Məhəmməd gördü qazı uzun günü məsciddə namaz qılır, Quran oxuyur, axşam olanda da evinə gedir. Bir neçə gün belə keçdi. Məhəmməd axşama kimi qazını pusurdu. Günlərin bir günü Məhəmməd

qarabaqara qazının dalına düşüb onun evinə getdi, bir yanda gizləndi. Xeylaq keçdi, gördü qazı molla Bəşiri çağırır dedi:

– Get, yarağımı gətir.

Molla Bəşir getdi, bir qılinc, bir qalxan, bir dəst libas, bir qab şərab gətirdi. Qazı libası geyindi, qılincı bağladı belinə, şərabdən o qədər içdi ki, gözləri yanmağa başladı. Mollaynan evdən çıxıb, getməyə başladılar. Məhəmməd də bunların dalınca qarabaqara gedirdi. Getdilər şəhərdə bir imarətə çıxdılar. Qazı bu imarətdən kilimə bağlı bir şey düşürdü, mollanın dalına verdi, gəldilər evlərinə. Məhəmməd də bunların dalınca gəldi. Qazı kilimi açdı. İçindən bir qəşəng qız çıxartdı. Molla Bəşirə dedi:

– Get, çarhovuzdakı qızları da gətir.

Bəşir gəldi çarhovuzun suyunu boşaltdı. Çarhovuzun altından bir taxt qalxızib zirzəmidən tarlı-qavallı yüz qız çıxartdı, qazının yanına gətirdi. Qazı o gecə səhərəcən qızlarla kefə baxdı. Səhər molla Bəşir qızları yenə də apardı hovuzun altındakı zirzəmidə gizlətdi. Qazı ağ əmmaməsini başına qoyub, ağ qurşağı belinə bağlayıb məscidə gəldi. Məhəmməd də onun qarasıyla məscidə gəldi. Bəli, camaat tökülüb dedi:

– Qazı ağa, bu gecə də vəzirin qızını oğurlayıblar. Belə iş olmaz, hər gecə bir qız oğurlayırlar. Tədbir!..

Qazı dedi:

– Nə deyirsiniz? Canım belə şey olmaz! İndi əmmaməni yerə vuraram, bu şəhər Nuh şəhəri kimi alt-üst olar.

Camaat onun əl-ayağına düşüb dedi:

– Qazı ağa, qızlardan ötrü şəhəri dağıtma, amandı, bizə yazığın gəlsin! Yazığın gəlsin!

Qazı dincəlmədi. Birbaşa padşahın yanına getdi.

Padşah əl-ayağa düşüb dedi:

– Qazı ağa, nə olub belə pərişansan?

Qazı dedi:

– Nə olub, şəhəri lotu-potu götürüb! Hər gecə bir qız oğurlayırlar. Bu gecə də vəzirin qızını oğurlayıblar.

Padşah əyanları toplayıb dedi:

– Gərək oğru tapılsın. Ta şəhərdə qız qalmadı.

Hərə bir tərəfə getdi. Qazı gəldi məscidə.

Gün yavaş-yavaş batmaqda idi. Qazı evlərinə gəldi. Gözlədi gecədən bir xeylaq keçdi. Qazı yenə qılinc, qalxan qurşayıb, kəmənd götürüb,

molla Bəşirən ən gizli imarətinə gəldilər. Məhəmməd də qarabaqara onların dallarınca gəldi. Molla Bəşir gedib hovuzdan qızları çıxartdı. Yenə qazı qızların səhərə kimi kefə baxdı. Səhərə yaxın molla Bəşir qızları hovuzda gizlətdi. Qazı da əbasını geyib məscidə gəldi. Ona dedilər:

– Bu gecə də vəkilin qızını oğurlayıblar.

Qazı yenə özündən çıxdı, asdı, kəsdi, şəhəri dağıtmaq istədi.

Axşam oldu, qazı yenə qılinc bağlayıb getdi. Bu gecə də padşahın qızını götürüb gətirdi evinə. Molla Bəşir də hovuzdan qızları gətirdi. Qazı səhərə kimi kefə baxdı.

Səhər yenə molla Bəşir qızları yerbəyer elədi. Qazı əbasını geyib gəldi məscidə. Məhəmməd qarabaqara gəlib bir kənarda durdu.

Adamlar məscidə tökülüşüb dedilər:

– Bu axşam da padşahın qızını aparıblar.

Qazı ta bu səfər özündən lap çıxdı. Gəldi padşahın hüzuruna, başını yolub dedi:

– Şəriət əldən getdi! Bu Allahın günahkarlarını tez daş-qalaq elə! Elə ah çəkəcəyəm ki, göydən şəhərə od yağsın!

Padşah hökm elədi, başıpaqılıqların hamısını tutdular. Padşah onların boyunlarını vurmağa fərman verdi. Məhəmməd gördü ki, günahkar dura-dura camaatı nahaqdan qırırlar, səbr eləməyib irəli yeridi. Padşaha baş endirib dedi:

– Padşah sağ olsun, bu adamların günahı yoxdur, onları öldürmə. Əgər istəyirsən günahkar lotunu tapasan, onda bu axşamlığa padşahlığı mənə ver. Əgər tapdım, tapdım, tapmadım mənim də boynumu vurdur. Padşah razı oldu. Adamları öldürməyib dama saldırdı.

Axşam oldu, Məhəmməd padşahı, vəziri, bir də vəkili götürdü. Gizlin qazının evinə gəldilər. Onlar bir yanda gizləndilər. Gecədən bir xeyli keçmişdi. Qazı dedi:

– Molla Bəşir, dayanma, get qızları gətir.

Molla Bəşir gedib qızların hamısını gətirdi. Elə bu zaman Məhəmməd, şah, vəzir, vəkil birdən içəri girdilər. Nə gördülər? Gördülər indiyə kimi bütün şəhərdə itən qızların hamısı burdadı. Qazını tutub əl-ayağını bağladılar.

Səhər açıldı. Qazını gətirdilər camaatın içinə, gördüyü işlərin hamısını camaata danışdılar. Sonra Məhəmməd hökm elədi qazını iki saqqa elədilər, hər saqqasını bir darvazadan asdılar, gələn də baxırdı,

gedən də. Məhəmməd, şahın padşahlığını özünə verdi. Tutulanları da azad elətdirdi. Şirvan qazısının başını kəsib götürdü. Həmin gün atı minib yola düşdü. Az getdi, üz getdi, dərə-təpə düz getdi. Gəldi kor olan kahaya çatdı. Korun yanına gedib dedi:

– Sən Şirvan qazısının sirtini məndən istəmişdin, mən başını gətirdim.

Korun şadlığından gözləri yaşarıb dedi:

– Oğul, mənim gözlərimi həmin qazı kor eləyib. Yaxşı qisasımı aldın. Get, hər sabah başının altında bir kisə pul, bir dəst paltar olacaq. Ölüncə keflə dolanarsan.

Məhəmməd kornan halallaşmış gəldi öz yerlərinə. Şirvan qazısının lotuluğunu hamıya söylədi. Adamlar tökülüşüb onu didərgin salan molla da daşqalaq elədilər. Məhəmmədin keçisini də özünə verdilər.

OĞRUBAŞI QAZI

Biri var idi, biri yox idi, bir kişi var idi. Bu kişinin bir arvadından başqa kimsəsi yox idi. Kişi arvadını çox istəyirdi. Arvadı da evdən bayıra çıxmazdı. Əri ona “qarı-bacaya çıx” deyəndə də o, cavab verərdi:

– A kişi, quşların, heyvanların içərisində erkəkləri də var. Onlar naməhrəmdi, onun üçün qarı-bacaya çıxmıram. Mənim üzümü görələr, günaha bataram, o dünyada cəhənnəmlik olaram.

Kişi belə sözləri eşidəndə arvadından çox razı qalırdı. Ürəyində deyirdi: “Əhsən! Belə də halal südəmmiş arvad olar?..”

Günlərin bir günü kişi çarsı-bazara getmişdi. Bir yaxın dostu ilə söhbət eləyirdi. Söhbət arvadlardan düşdü. Kişi dedi:

– Dünyada mənim əyalım kimi həyalı, ismətli arvad olmaz. Rübəndsiz qarı-bacaya çıxmaz. Qorxur ki, erkək heyvanlar, quşlar onu görələr, günaha bata.

Dostu bu sözü eşidəndə gülümsünüb dedi:

– Dostum, sən arvadın düz adam deyil. Düz adam elə söz deməz. Sən onu güdsən görərsən ki, mənim sözüm düzdür, ya yox?

Kişi dedi:

– Elə şey ola bilməz. Necə ola bilər ki, o, qarı-bacaya da çıxmır, heyvanlardan da, quşlardan da gizlənin.

Dostu dedi:

– Nə olar, sən mən deyənə bax, onu güd, gör nə var!

Kişi dedi:

– Yaxşı, sabah güdərəm. Əgər dediyin düz olmasa, sənnən salam-kalamı kəsəcəyəm.

Dostu dedi:

– Raziyam.

Bəli, axşam oldu. Kişi gəldi evinə, çörəyini yeyib, yatdı. Səhər lap obaşdan durub arvadına dedi:

– Xurcuna bir az çörək qoy. Üç günün səfərinə gedirəm.

Arvad ağlamsınıb dedi:

– Bıy, sən gedirsən, bəs mən necə olacam? Sən gəlincə tək bağ-rım çatlayacaq ki...

Kişi dedi:

– Üçüncü gün burada olacağam, bir təhər dözərsən.

Xülasə, kişi xurcunu çiyinə atdı, arvadınan xudahafizləşib yola düşdü. Gedib şəhərin kənarında oturdu; axşam keçdi, gecə yarı olanda gəlib çıxdı evinin damına, başladı arvadını güdməyə. Bəli, gecədən bir az keçmiş gördü ki, qapı döyüldü. Arvadı altdan geyindi, üstədən geyindi, özünə min bir zinət vurdu, lap mələikəyə döndü. Gedib qapını açdı. Bir oğlan içəri girdi. Kişi bunu görəndə gözləri qaraldı, dünya-aləm başına hərləndi. Yıxıla-yıxıla damdan aşağı düşdü, üz qoydu bərribiyabana. Neçə gün, neçə gecə yol getdi onu deyə bilmərəm, gedib bir şəhərə çıxdı. Kişi bu şəhərdə gündüzü dolanırdı, gecə də bir xarabalıqda yatırdı. Bu şəhərdə hər gecə bir oğurluq olurdu. Hətta padşahın xəzinəsini də kəsmişdilər. Nə qədər eləyirdilər, oğrunu tapa bilmirdilər. Padşah hökm eləmişdi ki, harada şübhəli adam görsələr tutsunlar. Qəzadan olan kimi, padşahın adamlarının yolu xarabalığa düşdü. Gördülər burada bir kişi yatıb. O saat kişini tutdular, qollarını bağlayıb apardılar, zindana saldılar.

Səhər açılan kimi padşaha xəbər verdilər ki:

– Şah, oğrunu tapmışıq.

Padşah qırmızı geyinib taxta çıxdı. Hökm elədi, kişini gətirdilər. Bu zaman padşaha xəbər verdilər ki, şəhərin qazısı sizin yanınıza gəlir. Padşah bu sözü eşidəndə çıxdı qazının pişvazına, onu gətirib öz taxtında əyləşdirdi.

Qazı padşaha dedi:

– Şah sağ olsun, eşitmişəm oğrunu tapmışsan. Şərəni onu öldürmək vacibdir. Şəhər belə məlunlardan təmizlənməlidir.

Şah dedi:

– Hamısını tapıb boğazlarından asdıracağam.

Beləliklə, qazı çox danışdı, çox tapşırıq verdi, oğrunu öldürməyi əmr elədi, xudahafizləşib getdi. Qazının danışığılarına kişi fikir verib öz-özünə dedi: “Nə iş varsa, bu qazıdadı”.

Padşah kişiyyə dedi:

– Yoldaşların kimdi? Xəzinəni kimlə yardın?

Kişi dedi:

– Şah, mən oğru deyiləm, qərib adamam. Yerim olmadığından o xarabalıqda yatmışdım, sənin adamların gəlib məni tutdular.

Padşah dedi:

– Uzun danışma, haramzadə! Səni iki şaqqalayıb hər şaqqamı şəhərin bir darvazasından asdıracağam! Qoy oğrulara ibrət olsun!

Kişi dedi:

– Şah sağ olsun, nahaqdan məni öldürtmə! Üç gün möhlət ver, oğrunu tapmasam, öldürdərsən.

Şah dedi:

– İstəyirsən qaçasan? Mən möhlət verə bilmərəm.

Kişi dedi:

– Onda, ürəyin arxayın olmaq üçün mənə bir-iki adam qoş.

Padşah bu şərtə razı oldu. Ona iki adam qoşub buraxdı. Kişi adamlara dedi: – Qazının evini mənə göstərin.

Ona dedilər:

– Qazının evi nəyinə lazımdır?

Kişi dedi:

– Oğruları tapanda, padşahdan qabaq qazıya xəbər vermək istəyirəm.

Onu qazının evinin yanına apardılar. Kişi adamlara dedi:

– Qazının damı bütün damlardan ucadı. Gəlin çıxmaq qazının damının üstünə, oradan oğruları güdək.

Onlar bir tərəfdən dırmaşıb qazının evinin damına çıxdılar, oturub güdməyə başladılar. Gecə yarıdan keçmiş gördülər ki, qazı bayıra çıxdı, bir neçə dəfə it kimi hürdü, bir dəstə qıvraq geyinmiş adam onun yanına gəldi.

Qazının adamları dedilər:

– Ağa, nə qulluğunuz var? Hara gedəcəyik?

Qazı dedi:

– Gedin, sövdəgərbaşının anbarını yarı, nəyi varsa, götürün gəlin.
Adamlar “baş üstə” deyib getdilər. Gecə yarıdan sonra çoxlu şey
gətirib, qazıya dedilər:

– Qazı ağa, sövdəgərbaşının anbarına süpürgə çəkdik. Nəyi var idi,
yığışdırıb gətirdik.

Qazı dedi:

– Bizim anbara yığın.

Qazının həyətinə bir böyük çarhovuz var idi. Oğrular gedib çar-
hovuzun suyunu boşaltdılar. Ortasında olan böyük daşı qaldırdılar.
Çarhovuzun altı böyük anbar idi. Sövdəgərbaşının anbarından gətir-
dikləri şeyləri ora yığıb, yenə də daşla ağzını örtüdü, suyu buraxdılar,
hovuz yenə də doldu. Kişiyənən yoldaşları bu mərəkəni görüb, damdan
aşağı düşdülər. Kişi yoldaşlarına dedi:

– Oğrunu tapdıq, səhər padşaha xəbər verərik.

Kimin oğru olduğunu bilər.

Səhər açılan kimi kişi yoldaşları ilə padşahın yanına gəlib dedi:

– Şah sağ olsun, oğrunu tapmışıq.

Padşah soruşdu:

– Kimdi?

Kişi dedi:

– Dünən sizi ziyarət edən baş qazı.

Padşah qəzəblənib dedi:

– Bu dəli olub, nədi? Nozənbillah, nə günah söz danışır?

Kişi dedi:

– Şah sağ olsun, dəli-zad olmamışam, ağlım başında cəmdi.

Padşah dedi:

– Sən kafir olmusan, qazıya böhtan atırsan.

Kişi dedi:

– İnanmırsan, mənə qoşduğun adamlardan soruş.

Padşah adamlardan soruşdu:

– Bu nə danışır?

Adamlar dedilər:

– Şah sağ olsun, düz deyir, qazı oğrubaşı imiş.

Kişi dedi:

– Şah, gəlin gedək sübut eləyim ki, qazı oğrubaşdı, sənə xəzinəni
də o yardırıb.

Padşah əmr elədi, bütün əmir-üməra, vəzir-vüzara toplandı. Üz qoydular qazının evinə tərəf getməyə. Qazıya qulluqçular xəbər verdilər ki, padşah sizin görüşünüzə gəlir. Qazı padşahın pişvazına çıxdı. Qazı padşahla görüşən zaman, kişi özünü çarhovuzun yanına saldı, suyunu boşaltdı, çarhovuzun ortasında olan daşı qaldırdı. Daşın altından bir böyük anbar göründü. Kişi bir dəstə adamla anbara girdi. Nə gördülər? Şəhərdə oğurlanan şeylərin hamısı, xəzinənin də ləl-cavahiratı buradadı. Padşah yerində don qaldı. Əmr elədi, qazının qollarını bağladılar. Oğru yoldaşlarının hamısını tutdular, aparıb zindana saldılar.

Padşah qırmızı geyinib taxta çıxdı, kişini çağırtdırıb dedi:

– Sən özün qərib, nabələd adam, nə bildin ki, qazı oğrubaşdı?

Kişi dedi:

– Qibleyi-aləm, arvadımın bütün hərəkətlərini bu qazıda gördüm. Onun üçün də qazının oğru olduğunu başa düşdüm.

Padşah dedi:

– Söylə görüm, sən arvadın nə eləyib?

Kişi arvadının əhvalatını əvvəldən axıra kimi padşaha danışdı. Padşah əmr elədi, qazının və oğru yoldaşlarının boyunlarını vurdular, kişini də özünə vəzir qoydu. Onlar yedi, içdi, mətləb-muradlarına çatdılar.

KEÇƏLLƏ QAZI

Biri var idi, biri yox idi, qədim əyyamda bir keçəl var idi. Bu keçəlin bir qoca nənəsindən başqa heç kəsi yox idi. Var-dövlətdən də ki, bir həsir idi bir Məmmədnəsir. Bəs bu yazıq keçəl nəynən dolanırdı? Keçəl zirək idi, hər gün səhər tezdən meşəyə gedirdi, bir saz şələ odun yığır, bazara çıxarıb satır, pulunu çörəyə verib evə gətirirdi. Bu çörəyi nənəsi ilə yeyib, ölmə-diril dolanırdılar.

Günlərin bir günü keçəl nənəsinə dedi:

– Nənə, səhər məni lap tezdən durğuz, meşəyə tez getmək istəyirəm, bəlkə iki şələ odun yığa bildim.

Nənəsi dedi:

– Qadan alım, lap obaşdan durğuzaram. Sən rahat yat.

Bəli, keçəl lap axşamdan yatdı. Xoruz banlayan kimi nənəsi onu yuxudan oyatdı. Keçəl tələm-tələsik geyindi, cibinə bir parça çörək

qoydu, ip, balta götürdü, gözünü ovuşdura-ovuşdura getdi meşəyə. Keçəl bir o tərəfə baxdı, bir bəriyə, gördü bir hündür tərənin başında bir yaxşı quru ağac var. Keçəl dırmaşa-dırmaşa çıxdı tərənin başına, başladı ağacın budaqlarını qırmağa. İki saz şələ odun bağladı, başladı yer qazmağa ki, şələnin birini gizlətsin sabah gəlib aparsın. Bir qədər qazmışdı ki, birdən baltasının ağzı dəydi daşa. Keçəl qazıb daşı çıxartdı. Daşın altından bir mücrü çıxdı. Keçəl çox sevindi. Mücrünün ağzını açdı, gördü içində bir boş torba var. Keçəlin acığı tutdu ki, xalqın baxtına yerin altından qızıl çıxır, mənim də baxtım boş torba çıxır. O, elə hirsən torbanın ağzını açmağını gördü, bir məclis quruldu ki, gəl görəsən? Yemək, içmək, çalan, oynayan... Keçəlin ağzı açıla qaldı. Damağı başladı şaqıldamağa. Doyunca mərəkəyə qulaq asandan, hər nemətdən yeyəndən sonra torbanın ağzını bağladı, hər nə var idi, yox oldu, nə məclis qaldı, nə də dəm-dəsgah. Keçəl başa düşdü ki, işin hamısı torbadadı: torbanı qoydu cibinə, odun şələsini də dalına alıb, gəldi bazara. Bazarda odunu dəyər-dəyməzinə satdı, bir az xırım-xırda alıb evə gəldi.

Çırtıq vurub oynaya-oynaya nənəsinə dedi:

– Nənə, qapıları bağla.

Nənəsi dedi:

– Nə üçün bağlayım, ay oğul?

Keçəl dedi:

– Nənə, gizlin işim var.

Nənəsi durub qapıları bağladı. Keçəl torbanı cibindən çıxarıb dedi:

– Nənə, Allah o padşahları, qazıları vurmuşdu. Onlar kef eləsin, mən yox?..

Nənəsi dedi:

– Elə bu cındırına yaraşır.

Keçəl torbanın ağzını açdı. Kef məclisi başlandı: çalan kim, oynayan kim, yeyən kim...

Nənəsinin ağzının suyu axmağa başladı...

Nənəsi dedi:

– Ay oğul, bu nə işdi? Yuxu görürəm, yoxsa oyağam?

Keçəl dedi:

Lap oyaqsan, sən hələ ye, qarnını doydur, sonra danışarıq.

Bəli, qarı ləzzətli təamlardan o ki var yedi. Keçəl torbanın ağzını bağlayıb nənəsinə dedi:

– Nənə, indi get qazının qızını mənə al.

Qarı dedi:

– Ay oğul, qazı sənə qız verməz. Yerində ağır otur.

Keçəl acıqlı-acıqlı dedi:

– Ay arvad, sənə nə deyirəm, əməl elə. Verər, verməz, onnan sənin işin yoxdur.

Nənəsi qazının evinə yola düşdü. Deyirlər şəhər qazısının elə gözəl bir qızı var idi ki, dünyada misli-bərabəri yox idi. Bəli, keçəlin nənəsi qazının evinə gedib lap qarının ağzında əyləşdi.

Qazı onu çağırıb soruşdu:

– Nə şikayətin var?

Qarı dedi:

– Şikayətim yoxdu. Gəlmişəm qızını verəsən oğluma.

Qazının acığı tutdu. Qarını bayıra çıxartdırıb, pilləkəndən aşağı diyirlətdirdi. Yazıq qarı ombasını çəkə-çəkə gəldi evə, oğluna dedi:

– Allah sənin bəlanı versin. Qazı mənim qol-qıçımı qırdı.

Keçəl dedi:

– Eybi yoxdu, nənə, toy olanda yadından çıxar. İndi özüm işə başlaram.

Keçəl ayağa durdu, torbanı qoltuq cibinə qoydu, düz getdi qazının bağına. Günün saraltısı qalan vaxt keçəl torbanı cibindən çıxardıb, ağzını açdı. O saat məclis quruldu. Toy-nağara səsinə qazı evdən bayıra çıxdı, yavaş-yavaş səs gələn tərəfə gedib, bir ağacın dalında gizləndi. Gördü, bəli, bu bəsətə açan keçəldi. O, elə bir süfrə açıb ki, gəl görəsən. Qazının ağzının suyu axmağa başladı. Dəstəmaz, namaz tamam çıxdı yadından.

Keçəlin qazıdan xəbəri yox idi. Kefi qurtarandan sonra yenə torbanın ağzını bağlayıb qoydu qoltuq cibinə. Qazı həməyir idi. Öz-özünə dedi: “Yaxşı, keçəl, mən bu torbanı səndən alım, sən də tamaşa elə”.

Bəli, keçəl barıdan aşıb, evlərinə getdi. Qazı da o gecə səhərə kimi yatmadı. Səhər açılan kimi keçələ xəbər göndərdi ki, bəs qızımı ona verirəm, bu şərtlə ki, gərək keçəl mənə nökr olsun. Keçəl bu şərtə razı oldu, gəlib qazıya nökr dayandı.

Qazı gırləyirdi ki, keçəldən torbanı oğurlasın, amma oğurlaya bilmirdi. Günlərin bir günü qazının qızı bağa seyrə çıxmışdı. Keçəl onu gördü. Tez keçib, bağın o biri tərəfində torbanın ağzını açdı. O saat məclis quruldu. Qız toy-nağara səsinə gedib nə görsə yaxşıdı? Keçəl

burada bir kefdədir, gəl görəsən. Keçəl onu görən kimi torbanın ağzını bağladı, istədi getsin, qazının qızı onun qolundan tutub dedi:

– Keçəl torbanı ver mənə.

Keçəl dedi:

– Xanım, üz vurma, vermərəm.

Qız dedi:

– Nə üçün verməzsən?

Keçəl dedi:

– Əgər torbanı əvəzsiz, müftə sənə versəm, mən də olaram əfəlin tayı.

Qız dedi:

– Bəs necə verərsən?

Keçəl dedi:

– Əgər mənə gəlsən, torbanı verərəm sənə.

Qız razı oldu. Bunlar şirin şirin söhbətdə olsunlar... Qazı keçəlin dalınca gəzirdi. Gördü qızı ilə keçəl diz-dizə oturub şirin-şirin söhbət eləyirlər. Üstəlik bir-birinə eşqnamə oxuyurlar. Qazının az qaldı bağı çatlasın. Birtəhər özünü saxladı. Qız yalvar-yarış keçəldən torbanı aldı. Qazı bunu görəndə ürəyi rahatlaşdı. Bəli, elə ki qız torbanı keçəldən aldı, o saat ağzını açdı. Məclis quruldu. Keçəl başladı qazının qızıyanan yeyib-içməyə, kef çəkməyə. Qazının lap atası yandı, başladı uşaq kimi ağlamağa. Keçəl yana çevriləndə qazını gördü, pusa-pusa onun dal tərəfinə keçdi. İplə yavaşca qazının sol ayağını bir ağaca bağladı. Qazı o qədər acıqlanmışdı ki, bundan heç xəbər tutmadı. Keçəlin qızıyanan lap dəm-dəsgah açdığını gördükdə, özünü saxlaya bilməyib keçəlin üstünə cummaq istədi, üzüqoylu yerə yıxıldı. Keçəl tez torbanı götürdü, ağzını örtüb qoltuq cibinə qoydu, məclis dağıldı. Qazı da başına döyə-döyə gəldi evə.

Nağıllarda vaxt çox tez başa gələr. Bir ay keçmişdi, amma qazı hələ də torbanı keçəldən ala bilməmişdi. Bəli, deyirlər su quyusu keçəlin evinin yanında idi. Bir gün qazı bir fənd qurdu. Özü qəsdən satılı quyuya saldı. Keçəl qapıda dayanmışdı. Onu su quyusunun başına çağıraraq dedi:

– Keçəl, ip qırılıb, satıl su quyusuna düşüb. Soyun quyuya gir, satılı çıxart.

Keçəl qazının sözündən çıxmıdı, soyunub quyuya girdi ki, satılı çıxartsın. Qazı fürsəti fövtə vermədi, onun çuxasının cibindən torbanı

çırpışdırdı. Keçəl quyudan satılı çıxartdı, qazıya verəndə qazı təzədən satılı quyuya saldı, keçələ dedi:

– Zalım oğlu, satılı yenə quyuya niyə saldın? Canın çıxsın gir, çıxart. İti öldürənə sürüdərlər.

Keçəl dedi:

– Tay quyuya girməyəcəyəm.

Qazı dedi:

– Bu saat quyuya gir, satılı çıxart.

Keçəl dedi:

– Ölsən də girmərəm.

Qazı keçəli döyüb qovladı. Keçəl barıdan aşıb, evinə getdi. Qazı da bunu istəyirdi. O, sevinə-sevinə evə gəldi. Qapı-bacanı möhkəm bağlayıb torbanın ağzını açdı. O saat məclis quruldu. Qazı yeyib-içməkdə olsun, o biri tərəfdən keçəl özünü bir çəmənliyə verdi. Əl atdı ki, qoltuq cibindən torbanı çıxartsın, gördü torba nə gəzir?! O saat bildi ki, torbanı qazı oğurlayıb. Pusa-pusa gedib qazının evinin üstünə çıxdı. Bacadan baxıb gördü torba qazıdadı. Keçəl evə girib torbanı qazıdan istədi. Qazı onu döydürüb qovdurdu. Keçəl birbaşa torbanı tapdığı yerə getdi. Həmin yeri başladı qazmağa. Az qazdı çox qazdı, bir sandıq çıxdı Sandığı açıb gördü içində bir dəsmal var. Keçəl dəsmalı götürüb çırpdı, içindən iki cəviz düşdü. Cəvizlər iki adam olub keçəlin qabağında dayandı. Keçəl onlardan qorxub qaçmaq istədi.

Adamlar dedilər:

– Nə qulluğun var?

Keçəl dedi:

– Məni aparın, qoyun qazının evinin üstündə.

Onlar dedilər:

– Gözünü yum.

Keçəl gözünü yumub, açanda gördü qazının damının üstündədi. Adamlar da onun qabağında hazır dayanıblar. Keçəl dəsmalı qatladı, adamlar o saat yox oldular. Keçəl damın üstündən düşüb bağa girdi. Dəsmal qoltuq cibindən çıxarıb çırpdı, o saat adamlar hazır olub dedilər:

– Nə qulluğun var?

Keçəl dedi:

– Qazının qızıynan sehrli torbanı sizdən istəyirəm.

Adamlar yox oldular. Bir azca keçmişdi ki, keçəl gördü qazının qızı da torba da, yanındadır. Keçəl torbanın ağzını açıb kefdə olsun,

eşit qazının arvadından. Qazının arvadı qızının mənzilinə gəlib gördü ki, qızı yoxdu. Ora qız, bura qız... Qızı tapmadı ki tapmadı. Elə bil yağlı əppək olub göyə çəkilməmişdi. Tez qazının yanına gedib dedi:

– Bəs üstünə od tökülsün, niyə durmusan, qız yoxdu. Qazı əlini cibinə salıb gördü ki torba da yoxdu. Tez başa gedib nə gördü? Bağda bir məclis qurulub, gəl görəsən. Keçəl qızı ilə belədən belə süzür, belədən elə... Qazı bir ağacın dalında gizləndi. Ta o çağacan ki, məclis qurtardı.

Keçəl torbanı bağladı, qızı yola saldı, onun qazıdan xəbəri yox idi. Bir ağacın dibində arxayınca uzanıb yatdı. Qazı yavaşca gedib onun cibindən torbanı çıxartdı. Keçəlin böyründə quyu var idi. özünü də itələyib quyuya saldı. Quyuda keçəlin baş-gözü yarıldı. Tez cibinə əl atdı, gördü torba yoxdu, amma yaylıq cibindədi. Bildi ki, bu qazının işidi. Yaylığı çıxarıb çırpdı, o saat adamlar hazır oldular.

Keçəl dedi:

– Məni quyudan çıxardın.

Adamlar onu quyudan çıxartdılar. Keçəl baş-gözünün qanını yuyandan sonra yaylığı çırpıb dedi:

– Torbanı, bir də qazını bura gətirin.

Göz açib yumunca torba ilə qazını yanında gördü. Keçəl dedi:

– Qazını qaldırın göyün yeddinci qatına, oradan elə buraxın yerə ki, tikəsi də tapılsın.

Adamlar keçəl dediyi kimi elədilər. Qazını göyün yeddinci qatına qaldırdılar, oradan elə buraxdılar ki, tikəsi də tapılmadı.

Keçəl bir təbil aldı, qazının damının üstünə çıxdı, təbil çaldı. Adamlar toplandılar. Keçəl qazının bütün əməllərini camaata danışdı. Hamı ona lənət oxudu.

Keçəl yenə yaylığı çırpdı, adamlar hazır oldular. Keçəl dedi:

– Keçəllikdən məni qurtarın.

Onu keçəllikdən qurtardılar. Sonra keçəl qızın yanına gedib dedi:

– Nə deyirsən, indi mənə gələrsənmi?

Qız dedi:

– Axı keçəlsən.

Keçəl papağını başından götürdü, qara şəvə saçı alınına töküldü. Qız gördü ki, bunun elə gözəl saçları var, gəl görəsən. Qız bunu görüb dedi:

– Gələrəm.

Keçəl o saat torbanın ağzını açdı, toy məclisi quruldu. Yeddi gün, yeddi gecə toy elədi, qazının qızını aldı. Şən yaşayıb ömür sürdülər.

KEÇƏL, MOLLA VƏ ÖGEY ANA

Biri var idi, biri yox idi, bir keçəl var idi. Atası öləndən sonra keçəlin analığı və keçisi, on da toyuğu qalmışdı. Keçəlin analığı toyuqların altından gündə on yumurta götürürdü. Keçidən də gündə bir badya süd sağırdı. Amma keçələ bir zəy də vermirdi ki, gözünə qoysun. Özü də gündə haqq-nahaq onu doyunca döyürdü. Keçəl ögey anasının əlindən lap boğaza yığılmışdı.

Günlərin bir günü ögey ana, keçəli səhər lap tezdən durğuzub dedi:

– Bu gün keçinin otu yoxdur, dur apar otarmağa.

Keçəl axşama kimi ac-susuz qalıb keçini otardı, axşam da gəlib ac-susuz yatdı. Keçəl acından yata bilmirdi. Gecədən bir az keçmiş, qulaq verib gördü, analığı yatıb. Ac qılınca çapar. Keçəl yavaş-yavaş durub, nəmiyə getdi. Analığı axşam keçidən bir badya süd sağıb qoymuşdu nəmiyə. Toyuqların yumurtalarını da yığmışdı sandığına.

Keçəl beş yumurta götürüb bişirdi, südü də badyası ilə qabağına çəkdi. Çörək doğrayıb, yumurta ilə yedi, qarnını möhkəmcə bərkidib yatdı.

Səhər açılan kimi keçəlin analığı durub getdi nəmiyə ki, südü bişirib qatıq çalsın, baxdı ki, badya bomboşdu, süd-zad yoxdur. O saat bildi ki, südü gecə keçəl içib. Əlinə bir yekə yarmaca alıb, keçəli o ki var döydü. Keçəl bir təhər onun əlindən qurtardı. Ombasını çəkə-çəkə gedib bir ağacın dibində oturdu, başladı ağılamağa. Keçəlin yediyi bur-nundan gəlmişdi. Axşama kimi orada-burada veyilləndi, axşam durub gəldi evə. Keçəlin analığı onu evdən qovdu. Keçəl gecə yarıya kimi gəzib dolandı. Gecə gəldi ki, yığılıb yatsın, gördü analığı qapıları bərk-bərk bağlayıb.

Keçəl bu gündən meşədə odun şələləyib bazara gətirməyə başladı. Şələsini qəpik-quruşa verib, it kökündə dolanırdı. Günlərin bir günü eşitdi ki, analığı axunda ərə gedib.

Keçəl evlərinə gəlib analığına dedi:

– Ata malı üçün gəlmişəm. Ərə getmisən, gərək verəsən.

Analığı istədi keçəli döyüb qova. Gördü yox, ondan əl çəkməyəcək, ata malını istəyir, dedi:

– Günahından keçirəm, gəl qal evdə. Day səni yaxşı saxlaya-cağam.

Keçəl dedi:

– Səni yaxşı tanıyıram, mənə gün verməyəcəksən. Ata malı istəyirəm.

Analığı baxıb gördü ki, divana düşsə, keçəl bundan keçini, toyuqları alacaq, dedi:

– Sabah gələrsən, danışarıq.

Keçəl razı olub getdi. Analığı əhvalatı axunda danışdı dedi:

– Kişi, keçiyənən toyuqlar əldən gedəcək.

Axund dedi:

– Allah vurmuşdu keçəli. Keçini, toyuqları gizlət. Sabah gələndə deyərsən ki, keçini də toyuqları da oğurlayıblar.

Keçəlin analığı gördü ki, axund ağlabatan söz deyir. Odu ki, keçini gizlətdi.

Bəli, səhər açıldı, axund məscidə getdi. Arvad evdə tək qaldı. Keçəl gəlib çıxdı. Analığı yalandan ağlaya-ağlaya keçələ dedi:

– Oğlum, gəl içəri.

Analığı keçəli çəkə-çəkə içəri apardı. Qabağına süfrə salıb, üstünə çörək tökdü. Keçəl ac idi, başını aşağı salıb qarını bərkitdi.

Analığı dedi:

– Rəhmətlik atovun gözü keçinin dalısıycanmış. Gecə keçiciğazi oğurlayıblar.

Keçəl bu sözü eşidəndə ayağa durub dedi:

– Mən heç şey bilmirəm, keçini ver. Əgər keçini verməsən, evi odlayub yandıracağam.

Analığı çox dedi, keçəl az eşitdi, axırda keçəl toyuqları bir kisəyə yığıb bayıra çıxdı. Analığı bir döşünə vurdu, bir başına düşdü keçəlin dalısıycan, keçələ yetişə bilmədi. Keçəl aparıb toyuqları gizlətdi. Tez geri qayıdıb gördü ki, analığı evdə yoxdu. Çox gəzdi, keçini tapa bilmədi, sandıqdakı yumurtaları yığışdırıb apardı. Keçəl getməkdə olsun, keçəlin analığı qayıdıb gördü ki, keçəl yumurtaları da aparıb. Analığı oturub ağlayırdı, bu zaman axund gəlib çıxdı, xəbər aldı:

– Arvad, niyə ağlayırsan?

Arvad dedi:

– Keçəl gəlib toyuqları və yumurtaları aparıb.

Axund hirsələndi, söyüb arvadı biabır elədi ki, niyə qoydun keçəl toyuqları, yumurtaları aparsın. Axund bayıra çıxdı, çox gəzdi, aradı, keçəli tapa bilmədi, kor-peşman geri qayıtdı.

Eşit keçəldən. Keçəl uçuc bir kalafa tapdı, içində yaşamağa başladı. Amma analığı və axundla hesabı çürüdüb qurtarmamışdı. Odur ki, xəlvətcə, analığı olan evin yanına gəldi. Barıdan aşıb düşdü həyəətə, baxıb gördü ki, qapı-bacanı bağlayıb, yatıblar. Təndirə bir təpik vurub dağıtdı. Təndirin yanındakı odunları iki rəsə daşayıb komasına apardı. Sonra damın üstünə çıxıb bacadan baxdı, gördü keçı nəmıdədır, südündən də analığı qatıq çalıb. Bir ətək torpaq götürüb bacadan tökdü qatıgın içinə. Sonra damın üstündən düşdü, çıxıb getdı.

Səhər analığı durub nəmiyə getdı, gördü qatıgın içinə torpaq tökü- lüb. Həyəətə çıxıb gördü təndir uçurdulub, yanında bir odun da yoxdur. Tez axundun yanına gedib əhvalatı ona danışdı:

– Yəqın bu işləri edən keçəldi. Odunu aparıb, təndiri dağıdıb, iki güvəc qatığı, zay eyləyib, içinə torpaq töküb.

Axund gördü ki, keçəl keçəlliyində qalsa, gəlib yorğan-döşəklə birlikdə onları da oğurlayacaq. O, arvadına dedi:

– Arvad, gərək bu keçəlin nitqin kəsəm. Bəlkə canımız rahat ola.

İndi eşit keçəldən. Keçəl odunları aparıb yığmışdı komasının həyətinə. Baxıb gördü çörək pulu yoxdu. Odunları bazara çəkdi, satıb çörək aldı, gətirib yeməyə başladı. Keçəlin kefi kök, damağı çağ idi.

O, bir ala-qara tula da saxlayırdı. Bu tulanı keçəl elə öyrətmişdi ki, heç kəsi kalafaya buraxmırdı. Keçəl də tulanı çox istəyirdi, həmişə yanında saxlayırdı.

Bir gün axund gecədən xeyli keçmiş, keçəlin evinin yanına gəldi, dırmaşdı divarın başına. İstədi düşə içəriyə. Divardan sallananda keçəlin tulası onu gördü. Yüyürüb yapışdı axundun çuxasının ətəyindən, başladı dartmağa. Axund gördü iş şuluqdu. Dartınıb güclə tulanın ağzından qurtardı, başı yalovlu evə gəldi. Baxıb gördü tula onun çuxasının ətəyini qoparıb. Utandığından arvadına bir söz demədi, soyunub yatdı.

Eşit keçəldən. Səhər keçəl durub gördü tula kiminsə çuxasının ətəyini qoparıb. Tulanı doydurdu, özü çıxıb getdı işinə.

O biri tərəfdən axund səhər durub gəldi keçəlgilə tərəf. Gördü keçəl evdə yoxdu, amma tula kalafadadı. İstədi girsin içəriyə, tula qoymadı ki, qoymadı. Axund baxıb gördü, nə qədər ki tula var, bura gecə gələ bilməyəcək. Yerdən bir yekə daş götürüb, saldı tulanın başına, tula zingildəyib öldü. Elə bu dəmdə uzaqdan keçəl göründü. Axund keçəli görün kimi qaçdı.

Keçəl gəlib gördü ki, tulanı vurub öldürüblər. Bildi ki, tulasını axund öldürüb, öz-özünə dedi: – “Axund haramzadə, sən mənim tulanı öldürdün, mən də səni öldürüb tulanın qanını alacağam”.

İndi eşit axunddan. Keçəlin analığı axundu danlayıb dedi:

– Kül sənin kimi kişinin başına. Sən ki, bir keçəlnən bacara bilmirsən, nə axundsan? Utanmaz–utanmaz da başına yüz arşın ağ sarımisan. Özün də yeddi arvad saxlayırsan.

Axund dedi:

– Ay arvad, tulanı mən öldürmüşəm, keçəli də sən öldür.

Arvad dedi:

– Gəl ikimiz də bir gedək, keçəli öldürək.

İkisi də razı olub, ər–arvad durub keçəlin evinə tərəf getdilər. Keçəl gördü ki, tappıltı gəlir. Tez kösöyü qoydu ocağa, dayandı göz-ləməyə. Axundla arvadı dırmaşıb çıxdılar dama. Arvad dedi:

– Sən qabağa düş.

Axund dedi:

– Yox, sən qabağa düş.

Başladılar xırlaşmağa. Axund dedi:

– Tulanı mən öldürmüşəm, sən də düş, keçəli öldür.

Arvad dedi:

– Kişi sənsən, gərək sən düşsən.

Keçəl gördü ki, bunlar dava eləyirlər, tez kösöyü əlinə alıb çıxdı dama. Axundla analığını saldı kösöyün altına. O qədər vurdu ki, hər ikisi cəhənnəmə vasil oldu.

Keçəl öz muradına çatıb, can rahatlığıynan dövrən keçirdi, siz də var olun.

LOTU QARA VƏ MOLLA

Biri var idi, biri yox idi, Qara adlı bir adam var idi. Adına Lotu Qara deyirdilər. Lotu Qara qonaqpərəst adam idi. Günlərin bir günü Lotu Qara yaşayan kəndə iki nəfər atlı gəldi. Axşam olduğu üçün kənddən çıxıb gedə bilmədilər. Tərs kimi onların bu kənddə qonaqları yox idi. Lotu Qaranın qonaqcıl adam olduğunu öyrənib, atlarını qapısına sürdülər. Lotu Qara qarıya çıxdı, qonaqlarının atlarını tutdu. Yəhərləri atların belindən götürdü, cilovları başlarından alıb tövləyə

qatdı, qonaqları da evə apardı. Xoş-beş, on-beş, qonaqlara yer göstərdi. Amma iş burada idi ki, qonaqların süfrəsinə qoymağa evdə heç bir şey yox idi. Bir də yadına düşdü ki, qonşusu molların çox toyuğu var, özü də satır. Durub molların evinə getdi. Həyatə girəndə itlər onun üstünə töküldülər.

Molların arvadı çölə çıxıb soruşdu:

– Kimsən?

Lotu Qara bildi ki, “vay” adı çəkməsə, mollaya bir şey boyun olmasa, gecənin bu vaxtında molla bayıra çıxmıyacaq, qonaqların da yanında üzüqara olacaq. Lotu Qara əllərini daraqlayıb, ağlaya-ağlaya dedi:

– Xanım, bir əziz adamımız ölüb, mollaya de, zəhməti qəbul eləyib qapıya təşrif buyursun.

Arvad sevinə-sevinə içəri girib Lotu Qaranın sözlərini ərinə xəbər verdi. Molla ölü adını eşidən kimi bayıra çıxdı. Lotu Qara mollaya ədəb-ərkanla salam verib dedi:

– Molla əmi, ölünü sabaha qoyaq. İki qonağım gəlib, bir toyuq lazımdı, haqqı haqqı, minnəti də artıq. Gəl mənə bir toyuq sat.

Molla dedi:

– Sataram, ancaq qorxuram qiymətini verə bilməyəsən.

Lotu Qara dedi:

– Molla, at olmayacaq, dəvə olmayacaq. Neçəyə desən, verəcə-yəm qiymətini.

Molla yaman kəmfürsət idi, üç abbasıya gedən toyuğuna Lotu Qaradan üç manat istədi.

Lotu Qara dinməz-söyləməz razı oldu. Üç manat verib molladan bir toyuq aldı. Lotu Qara toyuğu götürüb evə getməkdə olsun, molla fikrini dəyişdi. Lotu Qaranı geri qaytarıb dedi:

– Toyuğun qiyməti beş manatdı, sən üç manat niyə verirsen?

Lotu Qara beş addım getməmişdi ki, molla yenə də peşman oldu, daldan çağırıb dedi:

– Toyuğu çox ucuz vermişəm, gərək beş manat da verəsən. Həm də toyuğun döşünü özümə qaytarmalısan. Lotu Qara buna da razı oldu, mollaya beş manat da verdi. Lotu Qara az getməmişdi ki, molla onu yenə də səslədi, geri qaytarıb dedi:

– Toyuğun çığırmasına da bu gecə bir başqa molla ilə qonaq gələcəyik.

Lotu Qara buna da razı oldu, toyuğu evə gətirdi başını kəsdi, tük-dən çıxardı, qolunu qol, budunu bud eləyib arvadına dedi:

– Arvad, tez bir yaxşı çığırtma bişir.

Arvad toyuğun ətindən çığırtma bişirməyə başladı. O biri tərəfdən, molla dabbağa düşmüş öküz kimi ağzından su axa-axa arvadına dedi:

– Arvad, bu gün ölü olmadısa da, yenə də qazancım çox oldu. Üç abbasıya dəyən toyuğu on manata verdim. Xeyrat əvəzinə, toyuq çığırtması yeyəcəyik. Döşü də mənimdi. Dur, sən də mənim paltarımı geyin, gedək Lotu Qaragilə.

Arvad dedi:

– A kişi, birdən başa düşər, biabır olarıq.

Molla dedi:

– Başa düşən-zad deyil. Sən mənim o biri paltarımı tez geyin, gedək, çığırtma əldən çıxar. Arvad ərinin paltarlarından bir dəst geyindi, gəldilər Lotu Qaranın evinə. Hamı ayağa qalxdı. Molla arvadıyan başda əyləşdilər. Molla əbasının o tərəfini, bu tərəfini çəkdi, cibindən təsbehi çıxartdı çevirməyə, hərdən-birdən də qazanda qovrulan çığırtmaya baxmağa başladı. Gözləri siçan görmüş pişiyin gözünə döndü. Lotu Qara başa düşdü ki, molla çığırtma yeməyə gəlib, yanında gələn də arvadıdır, kişi paltarı geyinib.

O dedi:

– Molla əmi, səni hamımız tanıyıyıq, ancaq yanındakı mollanı tanı-mırıq. Buyursun görək o kimdi?

Molla əbasını çiyinlərinə çəkdi, dizi üstə çökdü, qoca təkə kimi boğazını arıtlayıb dedi:

– Bu, mənim qardaşım oğludu. Atası mərhum olub. Çox kamil molladı.

Lotu Qara dedi:

– Bu indiyə qədər harada idi? Heç kəs onu mollalar içində, məc-lisdə, xeyirdə, şərdə görməyib. Sənin qardaşın oğlunu indi eşidirik.

Mollanın boğazı qurudu, bir neçə dəfə saqqalını tumarladı, udquna-udquna dedi:

– Xorasana oxumağa getmişdi. Yaxın günlərdə təşrif buyurub.

Lotu Qara dedi:

– Qoy Xorasanda gördüklərindən, eşitdiklərindən bir az danışsın.

Molla dedi:

– Çox utancaqdı, hələ açılışmayıb.

Lotu Qara dedi:

– Eybi yoxdu. Biz açılışdırırıq, inşallah. Qoy bir neçə qohumumuz var, onları da çağırım, çörək yeyək.

Lotu Qara kəndə çıxdı, mollaya itaət eləyən mömin adamlardan beş-altı nəfər çağırırdı, evinə gətirib dedi:

– Axund, qardaşın oğluna deyin, Xorasandan bizə bir az söhbət eləsin.

Adamlardan biri dedi:

– Ay kişi, nə qardaş oğlu? Mollanın qardaşı yoxdu ki, onun da oğlu olsun.

Lotu Qara dedi:

– Xeyr, molla əmi, mən əhd eləmişəm ki, Xorasan ziyarətindən təzə gələn adamın əlindən, ayağından, üzündən, gözündən öpəm ki, savaba yetişəm.

Mollanın dili tutulub kəkələyəndə, Lotu Qara ayağa qalxıb, mollanın arvadına dedi:

– Bacı, əmmaməni başından götür, əbanı çiyindən sal. Öpməyi elə belə deyirdim. Sən mənim bacımsan. Bu mollalar elə belə firıldaqçı olurlar.

Demə arvad bu sözləri gözləyirmiş, əbanı çiyindən saldı, əmmaməni başından götürüb dedi:

– Məni bağışlayın, məndə günah yoxdu. Bu üzükəranın tutduğu əməllərin hamısı belədir.

Qonaqların mat-qutu qurudu. Lotu Qaradan soruşdular:

– Bu necə əhvalatdır?

Lotu Qara bütün əhvalatı mən sizə nağıl elədiyim kimi onlara nağıl eləyib, öz arvadına dedi:

– Arvad, qonaqlar acdır, yemək gətir.

Lotu Qaranın arvadı çıxırtmanı qablara çəkib süfrəyə düzdü. Hamı yedi, amma çifayda, mollanın boğazından bir tikə də keçmədi. Axırda da mollanı kötəkləyib, qovladılar.

KEÇƏL, DARĞA VƏ AXUND

Biri var idi, biri yox idi, bir keçəl var idi. Bu keçəlin nənəsindən başqa kimsəsi yox idi. Keçəl hər gün səhər meşəyə gedib, odun yığırdı, aparıb bazarda satırdı, aldığı pulu çörəyə verib, nənəsi ilə yeyirdi.

Günlərin bir günü şəhərin darğası bazarda gəzirdi, gördü bir kəndli yağ satır. Darğa kəndlinin əlindən yağı aldı, aparıb bir dükana qoydu. Kəndli yalvardı-yaxardı, yağını darğadan ala bilmədi. Keçəl də burada idi. Bir kənarda dayanıb tamaşa eləyirdi. Bəli, keçəl odunu satdı, nə-nəsinin yanına gəlib dedi:

– Nənə, bazarda darğa bir kəndlinin yağını aldı, özünü də döyüb danladı.

Nənəsi dedi:

– Ay bala, Allah darğanın evini yıxsın, yazıq atanı da o döyüb öldürdü.

Keçəl gecəni bir təhər keçirdi. Tezdən yenə durub oduna getdi. Odun qırmaq istəyəndə, meşəbəyi onu tutub darğanın yanına gətirdi. Darğa keçələ dedi:

– Sənə kim ixtiyar verib ki, meşədən odun yığasan?

Keçəl başını aşağı salıb dinmədi.

Darğa dedi:

– Padşahın əmrinə görə iki yüz tümən cərimə verərsən. Verməsən, səni zindana salacağam.

Keçəlin boğazının yolu qurudu, söz tapmadı darğaya desin.

Darğa onun çənəsinin altından bir dürtmə vurub dedi:

– Tez ol, iki yüz tüməni ver.

Keçəl ona yalvar-yarış eləyib dedi:

– Ağa darğa, mənə üç gün möhlət ver.

Darğa keçəlin dilindən kağız aldı, ona üç gün möhlət verdi. Keçəl evlərinə getdi. Nənəsi gördü keçəl çörək-zad almayıb, özü də elə kefsizdi ki, az qalır ağlasın. Nənəsi ondan soruşdu:

– Niyə kefsizsən? Bəs çörək hamı?

Keçəl dedi:

– Darğa qoymur odun yığam. Özü də mənə iki yüz tümən cərimə kəsib.

Nənəsi başına-gözüne döydü. O günü nənə-bala ac yatdılar. Səhər keçəl durub bazara çıxdı. Elə ac idi ki, yer-göy başına hərlənirdi. Gördü ki, bir nöker tacirin dükənina nimçədə aş aparır. Keçəl xəlvətə saldı, onun əlindən nimçəni qapıb qaçdı, birbaşa evlərinə apardı. Nöker gedib tacirə dedi:

– Bir nimçə aş gətirirdim. Keçəl əlimdən alıb qaçdı.

Tacir hər yerə adam göndərdi, keçəli tapmadılar.

O biri tərəfdən keçəl aşu nənəsi ilə yeyib, o günü bir təhər dolandı. Sabah darğaya iki yüz tümən verməli idi. Keçəli fikir götürmüşdü. Papağını qabağına qoyub çox fikirləşdi, ancaq bir yol tapa bilmədi. Gecəni keçəl bir təhər yatdı, səhər tezdən yerindən durdu, nənəsinin taxça-boğçasını axtardı, gördü atasından bircə don qalıb.

O, nənəsinə dedi:

– Aparıb bu donu sataram, puluna bir neçə günlük çörək alaram, sonra baxarıq.

Keçəl donu götürüb bazara çıxdı, elə satmaq istəyirdi ki, gördü budu darğa gəlir. İstədi donu gizlədə, darğa görüb dedi:

– Keçəl, nə satırsan?

Keçəl dedi:

– Bu donu satmaq istəyirəm.

Darğa donu keçəlin əlindən aldı, bir neçə yumruq da vurub dedi:

– Get cəriməni gətir, gəl danışaq.

Keçəl bilmədi çörəksiz nənəsinin yanına necə getsin? Qonşuluqlarında olan misgərin yanına gedib dedi:

– A misgər, mənə şagird saxlarsanmı?

Misgər dedi:

– Saxlaram, elə mənə şagird lazımdı.

Keçəl qaldı misgərin yanında. Misgər ona hər axşam çörək-zad verirdi, o da nənəsinə aparırdı. Keçəl çox fərasətli idi. Gördüyünü tez götürürdü. Misgərin yanında ikicə ay qaldı, bu iki ayda çox şey öyrəndi. Keçəl misdən pul kimi şeylər qayırb ciblərinə yığdı, gəldi evlərinə, nənəsinə dedi:

– Nənə, mən darğadan şikayətə gedəcəyəm.

Nənəsi dedi:

– Ay bala, sən darğaya neyləyə bilərsən?

Keçəl dedi:

– Nənə, onun başına oyun açacağam.

Keçəl şəhərin böyük axundun yanına getdi. Axund ondan soruşdu:

– Nə sözün var?

Keçəl ədəblə salam verib dedi:

– Axund ağa, bazar darğası məndən iki yüz tümən pul istəyir.

Axund ağa, qurbanın olum, mənə darğanın əlindən xilas elə.

Axund dedi:

– İndi neyləmək istəyirsən?

Keçəl dedi:

– Fağır adamam, mənə rəhmin gəlsin. Məni bağışla. Mən hardan iki yüz tümən tapım?

Axund gördü burda xeyir var, dedi:

– Keçəl, mən darğaya deyərəm səndən pul almaz. Ancaq bir şər-tim var.

Keçəl dedi:

– O nə şərtdi?

Axund dedi:

– Gərək mənə əlli tümən verəsən.

Keçəl fikrə getdi.

Axund dedi:

– Niyə fikrə getdin? Razi deyilsənsə, çəkil başımdan, rədd ol get.

Keçəl dedi:

– Axund ağa, razıyam, verərəm.

Keçəl Qurana and içib axunda söz verdi ki, tez düzəldib gətirərəm. Axund razı oldu. Keçəl çıxıb getdi. Axund da birbaş məscidə getdi, camaatı yığdı, darğanı da çağırırdı. Üzünü darğaya tutub dedi:

– Darğa, sən qaziya iki yüz tümən borclusan. Niyə vermirsən? Gərək axşama kimi iki yüz tümən gətirib mənə verəsən. Qurana and içməlisən ki, axşama kimi gətirib sənə verəcəyəm.

Darğa dedi:

– Ay canım, keçəl mənə iki yüz tümən borcludu.

Onu al, qaziya verim.

Axund dedi:

– Yox, sən özün keçəldən alarsan. Sən bu gün pulu gətirib mənə verməlisən ki, aparıb qaziya verim.

Darğanın əlacı kəsildi, əli qoynunda evinə getdi. İki yüz tümən pul gətirdi, axşam aparıb axunda verdi. Keçəl axşam axundun yanına gəldi. Axund qaşqabağını turşudub dedi:

– Ey vələdüzzina, darğanın pulunu niyə vermirsən? Gözümün qa-bağından rədd ol get, iki yüz tümən pulu gətir mənə ver, mən də verim darğaya.

Darğa pulu axunda verəndə keçəl qapıdan gözü ilə görmüşdü. Odu ki, bir söz demədi bayıra çıxdı. Bir daşın üstündə oturub gecəni yarı elədi. Bildi ki, axund ona pul verəsi deyil. Bir təhər dırmaşib barının başına çıxdı, axundun həyətinə yendi. Baxıb gördü axund daş kimi yatıb. Girdi evə, axundun pul sandıqçasını götürdü, yenə barıdan aşıb

evlərinə gəldi. Sandıqçanı açıb gördü, orada beş yüz tümən pul var. Keçəl nənəsini oyatdı, pulları ona verib dedi:

– Nənə, bu pulları bərk saxla. Səhər də bir ləzzətli südlü plov bişir yeyək.

Keçəlin nənəsi pulları görəndə gözləri işıqlandı, pulları götürüb gizlətdi. Bunlar gecəni rahat yatıb səhər yeməkdə olsun, eşit axunddan.

Axund tezdən durub dəstəmaz aldı, istədi namaz qıla, birdən iki yüz tümən yadına düşdü. Baxıb gördü sandıqça yoxdu. Ora sandıqça, bura sandıqça, nə qədər axtardısa, tapmadı ki, tapmadı. Axundun qarına ağrı düşdü, namaz yadından çıxdı. Onun namazı pul idi. Axund sirtini açıb heç kəsə deyə bilmədi, yana-yana qaldı. Bildi ki, pulu keçəl aparıb. Açıb ağartmalı məsələ deyildi.

O biri tərəfdən keçəl illik ruzusunu alıb başının altına yığdı. O, darğa ilə axundun gözünə görünmürdü.

Günlərin bir günü keçəl damın üstə çıxmışdı. Gördü darğa onlara tərəf gəlir. Keçəl nənəsini çağırıb dedi:

– Nənə, mənə kim xəbər alsın, deyərsən, keçəl on gündü bu şəhərdən köçüb.

Nənəsi dedi:

– Yaxşı, deyərəm.

Bəli, darğa gəlib qarını döydü. Keçəlin nənəsi qarıya çıxıb dedi:

– Kimi istəyirsən?

Darğa dedi:

– Keçəli istəyirəm.

Arvad dedi:

– Keçəl on gündü evi satıb, çıxıb gedib.

Darğa kor-peşman bazara qayıtdı. Keçəl də damın üstündən aşağı düşüb dedi:

– Nənə, pul götür, bazara get. Bir dəst arvad paltarını, bir də bir çarqat al gətir. Özün də tez gəl.

Qarı dedi:

– Ay oğul, arvad paltarını neyləyirsən?

Keçəl dedi:

– Nənə, lazımdı, sən get al.

Keçəlin nənəsi pul götürüb bazara getdi, bir dəst arvad paltarını alıb gətirdi. Keçəl arvad paltarını geyib bazara çıxdı. Əvvəl-əvvəl axunda rast gəldi. Keçəl axundun qabağında əzildi, büzüldü, qır verdi. Axund

bərk şorgöz idi. O, özlüyündə dedi: “əcəb nazlı arvaddı, bundan adlamaq olmaz”.

Axund düşdü keçəlin dalına, keçəl hara getdi, o da getdi. Keçəl birbaş meşəyə getdi. Axund da onun dalıncan gədirdi. Meşənin qalın yerində keçəl çadranı başından atdı, bir yarmaça götürüb, axundu o qədər budadı ki, axund heydən düşüb yerə yığıldı. Keçəl onu itələyib bir yarğanın altına saldı, üstünü torpaqladı.

Keçəl yenə üzünü-gözünü bərk-bərk bürüdü. Bazara çıxdı. Axtarıb darğanı tapdı. Ona göz vurdu, naz elədi. Onu da yoldan çıxartdı. Başı ilə işarə elədi ki, dalımca gəl. O, getdi, darğa onun dalına düşdü. Gethaget, keçəl darğanı da meşəyə axundu basdırdığı yerə apardı. Birdən başından çarşabı atdı. Darğa onu görəndə qaçmaq istədi. Keçəl ona da aman vermədi. Bir yekə yarmaça götürüb onun üstünə düşdü. Nə yemisen, turşulu aş. Baş-göz demədi budadı. O qədər vurdu ki, darğa heydən düşüb yerə yığıldı. Keçəl onun yıxılısından da əl çək-mədi, budadı. Onu da molların yanına salıb üstünü torpaqladı. Bundan heç kəsin xəbəri olmadı.

Keçəl onların şərindən qurtardı, nənəsi ilə qulağı dinc gün keçirib, ömürlərini başa vurdular.

QAFTANIN NAĞILI

Biri vardı biri yoxdu. Uzaq əyyamlarda Qaytan adlı bir qarı vardı. Bu qarının gözünün ağı-qarası Qaftan adlı bir nəvəsi, var-dövlətdən isə bircə keçisi vardı. O, hər gün bu keçini sağırdı, nəvəsi Qaftan da aparıb bazarda satırdı, aldığı pula çörəkdən-zaddan alırdı, ölmə-diril dolanırdılar. Keçinin başına bir iş gəlsə idi, hər ikisi acından ölərdi. Bu keçininki də lap vergi idi, öynədə¹ bir sərnic süd olurdu. Özü də ildə iki dəfə ekiz bala doğurdu.

Günlərin bir günü Qaftan südü satıb evə qayıdanda, padşahın vəziri onun qabağına çıxıb dedi:

– Ay oğlan, görürəm ildə on iki ay süd satırsan. Məgər sən inəyin heç qurutmur?

Qaftan dedi:

¹ Hər sağılında

– Vəzir sağ olsun, inəyimiz yoxdu, bircə keçimiz var. Özü də sən bildiyin keçilərdən deyil, bir evin dirəyidir. Öynədə nənəm ondan bir sərnic süd sağır.

Qaftan keçini o qədər təriflədi ki, vəzirin ağızının suyu axıb, dedi:

– Gərək mən o keçini görəm.

Qaftan dedi:

– Nə olar, vəzir ağa, gedək gör.

Vəzir utanmaz-utanmaz Qaftanın yanına düşdü. Qaftan onu evlərinə apardı. Keçini ona göstərdi.

Vəzir baxıb gördü, bu elə keçidir ki, ceyran kimi. Adam gözünü çəkmək istəmir. Keçiyə gözü düşdü. Qayıdıb getdi. Qaftan da nənəsinin yanına getdi. Qaytan Qaftandan soruşdu:

– Bala, o kim idi?

Qaftan dedi:

– Nənə, vəzir idi, keçiyə baxırdı.

Qarı iki əlli başına vurub dedi:

– Vay, vay, vay! Evimiz yıxıldı! Keçini vəzir əlimizdən alacaq, bizi düzlərdə qoyacaq!

Qaftan gülə-gülə dedi:

– Ay nənə, sən nə danışırsan? Keçi onun nəyinə lazımdır? Onun fikrini çəkmə.

Qaytan dedi:

– Yox oğlum, o vəzir zalım adamdı. O, yıxmamış ev yoxdur.

Qaftan nə qədər eləyirdi, nənəsini sakit eləyə bilmirdi.

O biri tərəfdən vəzir keçini heç yadından çıxartmırdı. Onu Qaftandan zor-güc, ya da xoşluqla almaq fikrinə gəlmişdi. Elə ki, barigaha çatdı, bir qul çağırıb dedi:

– Get, filan yerdə Qaftan adda bir oğlan var, onu bura çağır.

Qul düz Qaytan qarının evinə getdi, dedi:

– Qaftan, səni vəzir çağırır.

Qaytan qarı, dizlərinə vurub başladı ağlamağa, dedi:

– Evimiz yıxıldı, keçini zalım vəzir alacaq! Oğlumunu onun üçün çağırır.

Qul Qaftanı götürüb vəzirin yanına apardı. Vəzir dedi:

– Qaftan, gərək keçini mənə verəsən.

Qaftan dedi:

– Vəzir, ədalətinə güc eləmə. Bizi dolandıran elə o keçidir. Keçini alsan, gərək qabaqca qoca nənəmlə mənim başımı kəsəsən. Allah xatirinə bizim ölümümüzə bais olma.

Vəzir onun ağzına bir şillə vurub, dedi:

– Keçini mənə verməlisən, vəssalam, şüdə tamam!

Qaftan gördü xeyir, vəzir zorla bundan keçini alacaq, odur ki, padşahın yanına şikayətə gedib dedi:

– Şah sağ olsun, bir qoca nənəm var, bir də özüməm. Gözümüzün ağı-qarası bircə keçimiz var. Onun südü ilə dolanıraq. Bu keçini vəzir əlimizdən almaq istəyir. Bizə rəhmin gəlsin, qoyma keçimizi vəzir əlimizdən alsın.

Padşah vəziri çağırtdırıb dedi:

– Vəzir, bu necə əhvalatdı? Bu yazıqların keçisini niyə əllərindən almaq istəyirsən?

Vəzir keçini o qədər təriflədi ki padşah da keçiyə aşıq oldu. İndiyə qədər aşıq bir idi, indi oldu iki. Padşah dedi:

– Vəzir, gedək o keçiyə baxaq.

Padşahla vəzir bir-birinə qoşulub Qaftanın evinə getdilər. Padşah keçiyə baxıb gördü doğrudan da gözəl keçidi, elə bil ceyrandı. Padşah keçiyə vuruldu. Barigaha qayıdıb vəzirə dedi:

– Vəzir, o keçi mənim olmalıdı. Sən tamahını çək. Padşaha keçini təriflədiyinə vəzir peşman oldu. Ona bir söz demədi. Padşah iki adam göndərdi, Qaftanı yanına gətirdib dedi:

– Keçi mənim olmalıdır. Öz əlinlə gətirib mənə verməlisən.

Qaftan çox yalvardı, padşahın ona yazığı gəlmədi. İki adam göndərdi, gedib keçini barigaha apardılar. Qaftan əlləri qoynunda evə qayıdıb nənəsinə dedi:

– Nənə, mən padşahnan vəzirdən qisas almalıyam. Gərək keçimi onlardan alam. Baş götürüb bir müddət uzaqlara gedəcəyəm.

Nənəsi dedi:

– Bala, sən padşahla padşahlıq eləyə bilməzsən. Yerində otur.

Qaftan dedi:

– Yox nənə, gedəcəyəm.

Qaytan qarı çox dedi, oğlu Qaftan az eşitdi. Axırda naələc qalıb razı oldu. Qaftan dəsmalına çörək qoyub yola düşdü. Az getdi, çox getdi, çörəyi qurtardı. Acından qıçları heydən düşdü. Bitaqət olub yerə yığıldı. Handan-hana ayıldı. Yaxından bir səs gəlirdi. Çevrilib səs

gələn tərəfə baxdı, gördü bir şir, budur nəre çəkə-çəkə gəlir. Qıçlarının heyi yox idi ki, durub qaçsın. Gördü şir düz onun yanına gəldi. Qaftan ona dedi:

– Ay şir, məni yemə.

Şir dilə gəlib dedi:

– Ay uşaq, dalıma düş, hara getsəm gəl.

Qaftan onun dalına düşdü. Şir onu öz mağarasına apardı dedi:

– İndi de görüm, hardan gəlib, hara gedirsən?

Qaftan dedi:

– Ey şir, padşahla vəzir keçimi əlimdən aldılar, mənimlə nənəmi ac qoydular. Odu ki, onların əlindən ayaq alıb gedirəm.

Şir dedi:

– Görürəm, acsan. Doyunca çörək ye, sonra təhərini deyərəm, gedib keçini alarsan.

Qaftan doyunca çörək yedi. Dizləri taqətə gəldi. Şir ona dedi:

– Ey Qaftan, bu biyabanı qurtarınca gedərsən. Qabağına bir qalın meşə çıxacaq. Meşənin içərisi gecədən də qaranlıqdı. Qorxmazsan, meşənin içiyənə gedərsən. Bir xeyli gedəndən sonra qabağına bir qoca kişi çıxacaq, sənə hər söz deyəcək. Sən heç zad deməzsən. Elə deyərsən, qəbuldu, atamsan. Kişi qəlyanını yerə salacaq, yerdən götürüb özünə verərsən. Onda sənə deyəcək:

– Get, oğul, xoşbəxt olarsan. Bir az gedərsən, görəcəksən bir mağara var. Mağaranın yanına gedəndə qabağını bir əjdaha kəsib, səni yemək istəyəcək. Al bu daşı. Vurarsan əjdahanın başına, ölür. İçəri girərsən. Görəcəksən bir adam oturub, hər yerə nur səpir. O sənə deyəcək. Nə diləyin var, de yerinə yetirim.

Onda deyərsən: “Səndən sehrli od istəyirəm”.

Ey Qaftan, o, gündü. Sənə bir balaca yumru od verəcək. Alıb qoyarsan cibinə. Qorxmazsan, o od səni yandırmayacaq. Geri qayıdarsan, cibindəki oda nə desən yerinə yetirəcək. O əfsunlu oddu, ona heç şey kar eləməz. Əlində tutanda özün də od olacaqsan. Gedib padşaha divan tutarsan, keçini də alarsan.

Qaftan şirdən razı qaldı, onunla salamatlaşıb yola düşdü.

Gedib şir dediyi qaranlıq meşəyə çıxdı. Gördü burda bir qoca kişi oturub, öz-özünə elə hey oxuyur. Kişi oğlanı görəndə yerindən qalxdı, ağzına bir şillə vurdu. Dilinin altından nə nalayiq söz çıxdı, ona dedi. Qaftan bir kəlmə də söz qaytarmayıb dedi:

– Qəbuldu, öldürməyə də ixtiyarın var. Sən mənim atamsan.

Kişinin qəlyanı əlindən düşdü. Qaftan o saat qəlyanı yerdən götürüb ona verdi. Kişi dedi:

– Ey oğlan, görürəm yaxşı oğlansan. Get, muradına çatacaqsan. Xoşbəxt olacaqsan.

Qaftan kişiyə dua elədi, ondan ayrılıb, bir qədər getdi, bir mağara çatdı. Gördü mağaranın ağzını bir əjdaha kəsib. Əjdaha onu yemək istəyəndə, şir verdiyi daşı əjdahanın tərəsinə vurdu, əjdaha o saat öldü. İçəri girib gördü bir gözəl qız oturub, hər tərəfə nur səpir. Bura hara olsun – günün evi. Gün oğlanı görüb dedi:

– Ey oğlan, altı ay idi, heç yerə işıq sala bilmirdim. Əjdaha qabağımı kəsmişdi. Sən onu öldürdün, məni xəta-bələdan qurtardın. Nə diləyin var, söylə, yerinə yetirim.

Qaftan dedi:

– Səndən sehrli od istəyirəm.

Gün ona yumurta böyüklüyündə bir od verdi, dedi:

– Səni yandırmaz, nə desən yerinə yetirər. Kimi desən yandırar. Oğlan odu alıb cibinə qoydu. Günlə salamatlaşıb geri qayıtdı. Əvvəl qocanın, sonra şirin yanına gəldi. Onlardan xeyir-dua aldı. Şir ona bir tük verib dedi:

– Dara düşəndə oda tutarsan, hazır olaram.

Qaftan şirlə xudahafızlaşib yola düşdü. Dərələrdən sel kimi, təpələrdən yel kimi, badeyi-sərsər kimi gedib evlərinə çıxdı, gördü anası dilənçi olub, acından ölür. Odu cibindən çıxarıb dedi:

– Od, səndən bir qazan aş istəyirəm. O saat aş hazır oldu. Qaftan anası Qaytanla doyunca aş yedilər. Qaytan dirçələndi.

Qaftan düz padşahın yanına getdi, dedi:

– Şah, ver mənim keçimi?

Şah dedi:

– Nə keçiyə? Tutun bunu, asın dar ağacından.

Onu tutmaq istəyəndə Qaftan cibindən odu çıxartdı, o saat özü də oda döndü. Alov qalxıb padşahın üz-gözünü yandırdı. Padşah bərkədən qışqırdı:

– Dayan verim.

Oğlan odu qoydu cibinə. Padşah qorxusundan onun keçisini özünə qaytardı. Qaftan keçini götürüb evinə apardı. Ana-bala çox sevindilər. Qaftan odu çıxarıb dedi:

– Od, səndən bir imarət istəyirəm.

O saat imarət hazır oldu, hər tərəfə parıltı saldı. İmarətin daşları ləli, zəbərəcəddən idi. Padşah bu binanı görüb ağzı ayrıq qaldı. Padşah vəzirə dedi:

– Vəzir, tədbir. Qaftandakı sehrlı şeyi ələ keçirməliyik.

Vəzir dedi:

– Şah, qızın Məlaikə xanımı ona ərə ver. Bəlkə qızın vasitəsilə o sehrlı şeyi ələ keçirəsən. Ayrı yol yoxdu.

Padşah Qaftanı çağırıb dedi:

– Qızım Məlaikəni sənə verirəm, hazırlıq gör.

Qaftanın damağı şaqqıldadı. Padşah yeddi gün, yeddi gecə toy eləyib qızını Qaftana verdi. Bir müddət Qaftanla şah qızı mehriban dolanırdılar. Bir gün Məlaikə xanım Qaftandan soruşdu:

– Bu var-dövlətə nə ilə çatdın?

Qaftan dedi:

– Qazanmışam. Əl zəhmətimlə.

Məlaikə xanım dedi:

– Məndən sirrini gizləyirsən. Məni özünə arvad hesab eləmirsən.

Sözünü qurtarıb ağlamağa başladı. Qaftanın ürəyi davam gətirmədi, cibindən odu çıxarıb dedi:

– Od, səndən bir bəzəkli, hər şeyli məclis istəyirəm.

O saat hazır oldu. Bəzəkli xalılar, üstündə süfrə, süfrənin üstündə hər cür ləzzətli yemək.

Yedilər, süfrədən qalxdılar. Padşah qızı odun yerini bildiyinə çox şad oldu. Bir müddət gəldi keçdi. Padşah qızı özünü Qaftana daha mehirlı göstərdi. Bir gecə Məlaikə xanım Qaftanı yuxuya verdi. Onun cibindən odu çıxarıb, düz atasının yanına getdi, odu ona verdi, sirrini də öyrətdi.

O biri tərəfdən Qaftan yerdən qalxıb gördü, nə qız var, nə də cibində od. Qaftan tez bir biyabana getdi. Padşah onu axtarıb tapmadı, ancaq keçini öz evinə apardı. Oğlan biyabanda şir verdiyi tükü oda tutdu. O saat şir hazır oldu. Qaftan əhvalatı ona nağil eləyib dedi:

– Padşah odu əlinə keçirib.

Şir dedi:

– Məstan pişiyi bura çağır.

Qaftan gedib pişiyi gətirdi. Şir pişiyə dedi:

– Padşahın imarətinə gedərsən. Onda bir sehrli od var, nə cür olursa odu ələ keçirərsən, gətirib Qaftana verərsən.

Pişik dedi:

– Baş üstə.

Pişik düz padşahın qapısına getdi, bir təhər evə girdi. Bir küncdə gizləndi. Gözlədi, padşah yuxuya getdi. Axtardı, odu onun başının altından tapdı. Götürüb evdən çıxdı, aparıb şirə verdi. Şirə odu Qaftana verib dedi:

– Bu dəfə odu ələ keçirənlər, səni öldürürlər. Sən onlardan qabağa düş.

Şirə sözünü deyib, getdi. Qaftan çox sevindi. O biri tərəfdən padşah yerdən qalxdı. Ha axtardı, odu tapmadı. Başa düşdü ki, bu Qaftanın işidir. Qızın çağıraraq dedi:

– Qızım, Qaftan odu oğurlayıb. Qorxma, get, onunla barış, qılığına gir. Odu ələ keçir, yoxsa o bizə divan tutacaq.

Qız geyindi, bəzəndi, ətirləndi, “gəl məni gör, dərdimdən öl” oldu. Qaftanın yanına gəldi. Qaftan onu görəndə hər şeyi unutdu. Lap özünü də unutdu. Elə bil padşah qızı heç odu oğurlamayıbmuş. Qız ona naz atdı, qəməzə verdi. Qaftan daşı cibindən çıxartdı, təam istədi, o saat süfrə açıldı, üstü dolu nemətlər. Mələikə xanıma da bu lazım idi. Qaftanın gözünü oğurlayıb, yeməyinə bihuşdarı qatdı. Qaftan yeyən kimi bihuş olub yerə yıxıldı. Qız ayağa qalxdı, onun cibindən odu çıxarıb tez apardı, atasına verdi. Qayıtan evə girib gördü oğlu Qaftan bihuş olub. Onun üzünə güləb səpib üzünə gətirdi, dedi:

– Oğul, səni kim bu hala saldı?

Qaftan dedi:

– Padşahın qızı.

Qayıtan dedi:

– Padşahın qızı bura nə cür gəlmişdi?

Qaftan dedi:

– Nənə, danışmağın vaxtı deyil. Padşah bura gəlib, bizi yandıracaq. külə döndərəcək.

Qaftan qaçıb bir mağaraya getdi, tükü oda tutdu, şirə hazır oldu dedi:

– Yenə nə olub, yəqin odu əldən vermişən?

Qaftan əhvalatı ona söyləyib dedi:

– Qız məni aldatdı, bihuş eləyib, odu apardı.

Şir o saat pişiyi çağırır dedi:

– Məstən pişik, padşah yenə odu ələ keçirib. Get odu oğurla gətir.

Pişik dedi:

– Baş üstə.

Pişik padşahın mənzilinə gedib, bir yerdə gizləndi, padşah odu qoyduğu yeri öyrəndi. Gözlədi, padşah yatan kimi odu götürüb qaçdı, gətirib şirə verdi. Şir odu Qaftana verib dedi:

– Çalış, odu bir də əldən vermə.

Şir sözünü deyib getdi. Qaftan düz evə gəldi, gördü keçi yoxdu. Anası Qaytandan soruşdu. Qaytan dedi:

– Padşah gəlmişdi, səni axtarırdı. Keçini götürüb apardı.

Qaftan düz barığaha getdi, dedi:

– Padşah, keçimi ver. Padşah qorxudan onun keçisini verdi.

Qaftan keçisini evə apardı. Nənəsi Qaytan keçinin südünü sağdı, içinə çörək doğrayıb, şirin-şirin yeməkdə olsunlar, o biri tərəfdən padşah vəziri çağırır dedi:

– Vəzir, odu Qaftan yenə ələ keçirib. Tədbir!..

Vəzir dedi:

– Tədbir odu ki, onu gətir eşik ağası qoy, məclis düzəlt, məclisdə bihuş elət, odu əlindən alandan sonra özünü də öldürt.

Vəzirin tədbiri padşaha xoş gəldi. Qaftanı barığaha çağırır dedi:

– Səni eşik ağası qoyuram. Onun üçün bu gecə qonaqlıq düzəldirəm, axşam gələrsən.

Qaftan dedi:

– Mən istəmirəm, eşik ağası özün ol. Padşah, allada bilməzsən.

Başım daşlara dəyib. Bu saat sənin dərşini verəcəm.

Padşah dedi:

– Qaftan, onda ta səninlə işim yoxdu, məndən əl çək.

Qaftan odu çıxarıb dedi:

– Ey od, padşahı, vəziri, vəkili, əyanları, əşrəfi, padşah qızını yandır kül elə.

Od hər tərəfə alov püskürdü, padşahı, qızını, vəziri, vəkili, bütün əyanları yandırır kül elədi. Barıqah kül təpəsinə döndü.

Qaftan evlərinə qayıtdı. Bir kasıb kişinin qızını aldı, yeddi gün, yeddi gecə toy elədi. Qaftan, nənəsi Qaytan, arvadı və keçisi ilə ömür sürüb, dövrən keçirdilər.

DURALININ NAĞILI

Biri vardı, biri yoxdu, Allah vardı, şəriki yox idi. Bir kişi vardı. Bunun da bir oğlu vardı, adı Duralı idi. Günlərin bir günü Duralının dədəsi zəmi biçdirirdi. Üç-dörd biçinçisi vardı. Nənəsi Duralıya dedi:

– Bala, gəl biçinçilərə yemək apar.

Duralı nənəsinin hazırladığı yeməyi, biçinçilərə apardı. Dədəsi Duralıya dedi:

– Bala, get nənənə de toyuqdan-zaddan bir-ikisini kəssin, axşama xörək hazırlasın, Biçinçimiz çoxdu.

Arvad kişidən çox qorxurdu. Odur ki, Duralı nə desə idi, onu eləyəcəkdi. Duralı gəlib evə çıxdı. Nənəsi ondan soruşdu:

– Bala, dədən nə tapşırıdı?

Duralı dedi:

– Nənə, dədəm dedi ki, qonşumuzdan-zaddan adam çağırınsın, qara öküzü də, boz öküzü də kəsdirsın, xörək qayırsın, biçinçimiz çoxdu.

Arvad bu sözü eşidən kimi bir-iki adam çağırdı, öküzləri kəsdirdi. Başladılar gönünü soymağa. Kişi biçin biçirdi. Gördü ürəyi qısıılır, öz-özünə dedi: “Durum, gedim evə. Görüm evdə nə olub ki, mənim ürəyim belə olur?!”

Gəndən gördü ki, qapısı çox yığıncaqlıdır. Daban aldı, gəlib gördü öküzlərin ikisini də kəsiblər, qolun qol, budun da bud eləyib yığıblar evə. Arvadına dedi:

– Köpək qızı, bu nə işdi?

Arvadı dedi:

– Əşi, Duralı gəldi ki, dədəm deyir, qara öküzü də boz öküzü də kəsdirsın, xörək qayırsın, biçinçimiz çoxdu. Mən də kəsdirdim. Kişi Duralını çağırdı, ona bir-iki şillə çəkib dedi:

– Ay başın batsın, məgər mən sənə demişdim ki, get de öküzlərin kəsdirsın? Sən ev yıxan, fərsiz oğulsan. Get biçinçiləri çağır gəlsinlər.

Duralı gedib biçinçilərə dedi:

– Dədəm deyir, biçilisini-biçili, bafasını-bafa, bitilisini də bitili qoysunlar. Dörd tərəfdən zəmiyə od vursunlar, çıxıb getsinlər.

Biçinçilər dedi:

– Bəlkə dədən dəli olub? Zəmiyə niyə od vuraq?

Duralı dedi:

– Yox, əmi, dədəm dəli deyil, deyirdi yandırsınlar.

Biçinçilər dedi:

– Yaxşı, sən yavaş-yavaş get, biz zəmini yandıraq, sonra gələk.

Duralı yola düşdü. Biçinçilər də bir kola od vurdular, Duralının dalınca düşdülər yola. Biçinçilər gəldilər evə. Kişi soruşdu:

– Bəs niyə gec gəldiniz?

Dedilər:

– Əşi, gədəyə tapşırمامışdın ki, biçiləni, biçilməyənin hamısını yandırın, gəlin?

Kişi dedi:

– Necə? Məgər zəmini yandırdınız?

Biçinlər dedilər:

– Sevin ki, biz uşağın sözünə baxmadıq. Duralı deyirdi, dədəm deyir: – zəmiyə bitilisi-bitili, biçilisi biçili qoyub dörd bir tərəfdən od vursunlar, gəlsinlər.

Kişi durdu çomağı götürsün, Duralını vursun, ayağı sürüşüb yıxıldı, papağı başından düşdü. Duralı tez yüyürdü, kişinin papağını götürüb qaçdı. Kişinin uzaq yerdə bir bacısı vardı. Duralı ağlaya-ağlaya onun yanına gedib dedi:

– Ay mama¹, dədəm ölüb!

Maması tez-tələsik bir qazan halva çaldı, bir az yuxa bişirdi. Bir neçə də toyuq kəsdı, yüklədi eşşəyə, ağlaya-ağlaya düşdü yola. Duralıya dedi:

– Duralı, bala, sən eşşəyi sür gətir, biz irəliləyək. Duralı başqa yolla başladı getməyə. O, yolda eşşəyi satdı. Bir yerdə yuxanı, bir yerdə halvanı, bir yerdə də toyuğu basdırdı. Yolda üç tacirə rast gəldi. Bundan soruşdular:

– Kimsən, hara gedirsən?

Duralı dedi:

– Nökər olacağam.

Dedilər:

– Bala, gəlsənə, elə bizə nöker olasan!

Duralı dedi:

– Niyə olmuram, olaram.

¹ M a m a – bəzi rayonlarda bibiyə deyirlər.

Duralı qoşuldu tacirlərə. Bunlar gedib çıxdılar Duralı halvanı basdırdığı yerə. Bunlar dedilər:

– Duralı, bir az odun yığ, bişmiş bişirək, yeyək.

Duralı dedi:

– Neyləyirsiniz bişmiş?

Dedilər:

– Necə neyləyirik, çörək yemiyək?

Duralı dedi:

– Elə mənim bu ağacımdan hər şey olar, Nə desəniz o saat hazır elərəm.

Dedilər:

– O nə yaxşı şeydi.

Duralı dedi:

– Halva istəyirsiniz hazır olsun?

Dedilər:

– İstəyirik.

Duralı halvanı basdırdığı yeri bilirdi. Çomağı ora vurub dedi:

– Di, qazın buranı.

Qazdılar, gördülər doğrudan da bir qazan halva var. Onu yedilər, düşdülər yola. Getdilər çıxdılar toyuq basdırılan yerə.

Dedilər:

– Duralı, bir az odun yığ, bişmişdən-zaddan qayıraq.

Duralı dedi:

– Neyləyirsiniz odunu? Elə mən bu ağacımla hər nə desəm hazır olar.

Duralı ağacı vurdu toyuğu basdırdığı yerə, dedi:

– Ağacım səndən adama iki toyuq istəyirəm.

Qazdılar, gördülər doğrudan adama iki bişmiş toyuq çıxdı. Yedilər, öz aralarında dedilər:

– Bu ağacı bundan oğurlaya bilərikmi?

Buradan da yola düşdülər, gedib çıxdılar yuxa ilə xörək basdırılan yerə.

Dedilər:

– Duralı, odun yığ, bir az yeməkdən-zaddan bişirək.

Duralı dedi:

– Siz nə təhər adamsınız? Bir dəfə sizə dedim ki, bu ağacımla nə istəsən hazır olar.

Çomağı vurdu xörək, yuxa basdırıldığı yerə, dedi:

– Ağacım, səndən bir qazan xörək, istəyirəm, yanında altı büküm yuxa.

Qazdılar yeri, bir qazan xörək, altı büküm yuxa çıxartdılar. Doyunca yedilər. Duralı qabı, qaşığı yığdı bir xurcuna, dedi:

– Ta mən sizdən ayrılacağam.

Dedilər:

– Ədə, bu səfehdi. Gərək bu ağacı bundan alağ. Duralı, gəl bu ağacı ver bizə.

Duralı dedi:

– Hərəniz iki yüz tümən verin, ağacı verim sizə.

Bunlar çıxardıb altı yüz tümən verib ağacı Duralıdan aldılar.

Duralı dedi:

– Bir söz də deyim.

Dedilər:

– De.

Duralı dedi:

– Biədəb söz yadınıza sala-sala ağacı yerə vursanız, heç şey çıxmaz. Gərək ağacı yerə vuranda ürəyinizə biədəb söz salmayasınız.

Dedilər:

– Salmarıq.

Duralı bunlardan ayrıldı. Getdi, gördü bir kişi qayanın dibində namaz qılır, yanında da bir at bağlanıb. Duralı çığır-bağır saldı.

– Ay aman, ay dad, qoyma, qaya uçdu üstünə.

Kişi tez namazın üstündən yarımçıq durdu, söykəndi qayaya.

Duralı dedi:

– Əşi bir az söykən, qoyma qaya uçsun başına. Mən atı minim, gedim hay salım, adam yığım gətirim. Qoymasınlar qaya uça, sənin başına.

Duralı tez atı mindi, qab-qaşığı da qoyub xurcuna yola düşdü. Atı yelə döndərdi, getdi çıxdı bir şəhərə. Burada atı da satdı, qab-qaşığı da.

O biri tərəfdən kişi də bərk-bərk söykənmişdi qayaya ki uçmasın.

Duralı şəhərdən çıxdı, yavaş-yavaş gedirdi, gördü ki, yolun kənarında bir çoban qoyun otarır. Çobana salam verib dedi:

– Hayıf sənə, ay çoban.

Çoban dedi:

– Nə olub? Niyə mənə hayıf?

Duralı dedi:

– Hayıf sənə ki, saqqalın əyri bitib. Yoxsa gözəl, göyçək oğlansan.

Çoban dedi:

– Buna əlac varmı?

Duralı dedi:

– Niyə yoxdu. Bir qara qoyunu kəs, dərisini bütöv çıxart, gir içinə. Mən ağzını bərk-bərk sarıyım, aparım, qoyum yolun qırağında. Yoldan keçənə deyinən:

– Ay aman, gennən get, saqqalın əyri bitər. Onda düzələr.

Çoban bu sözə inandı. Gətirdi bir qara qoyun kəsdi, dərisini soydu, girdi qoyunun dərisinin içinə. Duralı dərinin ağzını möhkəm bağladı. Aparıb qoydu yolun qırağında. Cəmdəyi də götürüb qoyunlarla birlikdə apardı şəhərə. Qoyunları da əti də satdı. Çoban da qaldı yolun qırağında. Duralı axşam gedib girdi bir samanlığa ki, orda gecələsin. Gecənin yarısı idi. Bir də gördü bir gəlin girdi içəri, əlində bir qab xörək, qoltuğunda bir xalça. Saldı xalçanı yerə. Duralı bir də gördü dalısınca bir qazı girdi samanlığa. Gəlin dedi:

– Qazı, sən məni harda sevdin?

Qazı dedi:

– Toyda oynayanda. Bir dur oyna, baxım.

Gəlin durdu, başladı oynamağa. Qazı dedi:

– Bəs, sən məni harda sevdin?

Gəlin dedi:

– Şaxseyə gələndə. Bir dur şaxsey get görüm.

Qazı durdu, şaxsey gedəndə, Duralı dedi:

– Sən öləsən minacatın yeri buradı.

Bir qırağı sınıq tava vardı, aldı əlinə, əlini qoydu qulağının dibinə, başladı bağırmağa. Minacatın səsini eşidəndə qazı ilə arvad oradan süvrüşdülər¹. Duralı oturub xörəyi yedi. Xalçanı də götürüb, çıxartdı bazarda satdı, pulu doldurdu cibindənə. Pulu cəmlədi, burda bir dükan açdı. Başladı xörək bişirdirib qonum-qonşuya yedirtməyə, hörmət eləməyə. Bu burada əməlli-başlı alver eləməkdə olsun, sizə xəbər verim kimdən? Üç atlıdan. O üç atlı ki, yolda bundan çəmaq almışdılar, gəldilər gördülər bir kişi söykənib qayaya çıxırır: “Ay aman qoymayın!”

¹ Süvrüşmək – yəni, aradan çıxmaq

Bunlar dedilər:

– Sən öləsən, bizi aldadan, bunu da aldadıb. Əşi nədi nə olub?

Qayaya söykənən kişi dedi:

– Ay başınıza dönüm, yeyin gəlin, qaya uçur!

Dedilər:

– Ay evin dağılmasın, o böyüklükdə qaya uçsa, onu saxlamaq olar?

Bizi aldadan səni də aldadıb, gəl bəri, gedək.

Kişi qayadan çəkildi, gördü qaya uçub eləmir. Bu kişi də qoşuldu bunlara, düşdülər yola. Bir az getmişdilər ki, gördülər, bir qaraltı görünür. Getdilər qaraltıya sarı. Gördülər bir dəridi, dərinin içindən səs gəlir: “Gəndən gedin, saqqalım əyri bitər”.

Bildilər ki, dərinin içində adam var, dedilər:

– Ay axmaq oğlu axmaq, bizi aldadan səni də aldadıb. Dərinin ağzını açdılar, çobanı çıxardıb dedilər:

– Ay axmaq, qoyunun dərisinə girməklə, saqqal da düzələrmə? Heç saqqal da əyri bitərmə? Hələ bizim gözümüz bağlanmışdı, bəs sənə nə olmuşdu?

Çoban da qoşuldu bunlara, oldu beş adam. Gəldilər həmin şəhərə. Axtardılar, aradılar Duralını tapdılar. Duralı dostlarına üç manat, beş manat verib öyrətdi. Dostları dedilər:

– Bu, burda iyirmi ildir alver eləyir. Dəli-zad olmamısınız ki, vayğa¹ zad görməmişsiniz ki. Adam adama oxşar dayna. Siz səhv eləmişiniz.

Bunlar bir az inandılar. Duralı bunlara dedi:

– Gecə mənə qonaqşınız.

Duralı axşam yaxşı xörək bişirtirdi, bunlara yaxşı qonaqlıq verdi. Yedilər, içdilər, Yer qayırdı, yatmağın binasını qoydular. Duralı dedi:

– Bilirsiniz nə var?

Dedilər:

– Nədi, nə var?

Duralı dedi:

– Bizim padşahın bir pis xasiyyəti var. Hər kim yatanda tərləsə, onun boynun vurdurur. Lap obaşdan evləri yoxladır, adamlara baxırlar.

Bunlar yatdılar. Duralı gözlədi, bərk yuxuya gedəndə yerdən qalxdı, evdə nə qədər palaz vardı tökdü bunların üstünə. Özü getdi yatdı. Obaşa² yaxın qonaqlardan biri oyandı. Gördü o qədər tərləyib ki,

¹ Yuxu

² İşıqlanana

yorğan-döşək də yaş olub. Yoldaşlarından birini dümsükləyib oyatdı dedi:

– Evin dağılmasın, mən çox tərləmişəm, yorğan-döşək də yaş olub.

O biri oyanıb dedi:

– Sən öləsən, mən də bərk tərləmişəm. Lap su içindəyəm.

O biriləri dedilər:

– Biz də tərləmişik.

Bu zaman bərk səs-küy eşidildi.

Dedilər:

– Padşahın adamları gəlir. Durun qaçaq səhər açılmamış. Pulumuz getdi cəhənnəmə, barı canımız getməsin. Yoxsa boynumuzu vura-caqlar.

Durdular, nələri vardı töküb qaçdılar. Səhər açıldı. Duralı bunlardan nə qalmışdı, özünün nəyi vardı, hamısını satıb pul elədi. Gəldi dədəsinin yanına, pulu saydı verdi ona, dedi:

– Dədə, bax bu sənin öküzlərinin qiyməti, bu da taxılının qiyməti. Al, bu da artıq. Nə qədər canımda can var, heç fikir eləmə. Başla evdən-zaddan tiki.

Bəli, dülgərdən, bənnadan tutdular, bir yaxşı ev tikiyə. Yığışdı-lar içinə. Kefi kök, damağı çağ yedilər içdilər. Göydən üç alma düşdü, biri mənim, biri özümün, biri də nağıl deyən. Siz yüz yaşayın, mən iki əlli, hansı çoxdu siz götürün, azı qalsın mənə. Siz sağ olun, mən salamat.

BALA ÖKÜZ ALA ÖKÜZÜN NƏYİDİ?

Keçmişdə bir cütçü, bu cütçünün də keçəl bir oğlu vardı. Keçəl çox haramzadə keçəl idi. Öynədə¹ yeddi çörək yeyərdi.

Günlərin bir günü cütçü arvadına dedi:

– Arvad, haçanacan mən əkim, töküm bu keçəl boynusınmış yesin? Sabahdan qonşulara tapşır, ona çörək-zad verməsinlər. Göndər yanına, görək nə elərəm?

Cütçü gecədən çıxıb cütə getdi. Ondan bir az sonra keçəl gözünü ova-ova yerindən durub nənəsindən çörək istədi. Nənəsi dedi:

¹ Öynə – birdəfəyə, bir oturma

– Bala, çörək yoxdu. Nə vardısıa hamısını atan yığıb apardı.

Keçəl dedi:

– Vay dədə, vay!

Keçəl getdi qonşuya.

– Ay Şərbətəlinin arvadı, bir çörək!

Arvad dedi:

– Yoxdu, bərəkətdi.

Getdi o biri qonşuya:

– Ay Söydümalının arvadı, mənə bir çörək!

Arvad dedi:

– Yoxdu.

Keçəlin əlacı kəsildi, birbaşa getdi atasının yanına. Atası gördü, keçəl elə gəlir güllə kimi. Keçəl çatıb dedi:

– Bəs, bu zəhrimar çörəyin hamısını niyə yığıb gətirmisən?

Cütçü dedi:

– Öküzləri qoymuşdum işin ağzında, bir vədə gördüm öküzlər çörəyi yeyiblər.

Keçəl dedi:

– Onda bu gün acından ölərəm.

Atası dedi:

– Al xışın dəstəyini bir az o yan–bu yana sür. Bu saat gedim sənə çörək gətirim. Görüm, o köpək qızı, sənə niyə çörək verməyib?

Kişi dəstəyi keçələ verdi. Keçəl başladı yeri sürməyə. Atası baxdı, gördü lap yaxşı sürür. Arxayın olub getdi evə, arvadına dedi:

– Arvad, keçəl cütü belə sürür, elə bil yüz ildi rəhbərdir. Qurban deyinən, keçəl əkində, döyəndə köməyim olacaq. Dur ayağa səkkiz dənə təndir çörəyi, otuz dənə yumurta, üç girvənkə yağ ver, aparım keçələ.

Arvad kişi dediyi şeyləri hazırladı. Kişi şeyləri keçəl üçün apardı. Keçəl yer sürürdü, bir də gördü, xış yerin ortasında nəyə isə ilişdi. Öküzlərə çox təpindi, öküzlər tərənəmədi. Çubuğu atdı yerə, güc elədi xışın dəstəyinə. Yerdən bir bardağ qızıl çıxdı. Qızılı apardı qoydu torbasına, getdi atasının yanına.

Atası dedi:

– Nə üçün dayandın?

Keçəl dedi:

– Öküzlər yorulub, qoymuşam bir az dincəlsinlər.

Atası dedi:

– Onda sənə çörək vermərəm.

Keçəl dedi:

– Mən də vermərəm.

Atası dedi:

– Nə tapmışan ki, mənə vermirsən?

Keçəl dedi:

– Heç nə.

Atası çörəyi qoydu onun qabağına.

Padşah vəzirinin ova çıxmışdı. Keçəl onları görüb, öz-özünə dedi: “Tapdığımı çağırıb o atlılara verəcəyəm”.

Keçəl papağını keçirtirdi ağacın başına, çağırırdı. Padşah vəzir gəlirdi. Vəzir soruşdu:

– Nə var keçəl, nə deyirsən?

Keçəl dedi:

– Atamnan davamız düşüb. Bilmirəm bala öküz ala öküzün nəyidi?

Atası gözü ilə padşahla vəzirə işarə elədi ki, bu dəlidi fikir verməyin.

Vəzir keçələ dedi:

– Nə bilək bala öküz, ala öküzün nəyidi?

Padşahla vəzir onu dəli hesab eləyib, çıxıb getmək istədilər. Keçəl onları dayandıraraq dedi:

– Mən atama deyirəm, bala öküz, ala öküzün bacısı oğludu. O deyir ki, birini İrəmzangildən almışıq, birin Şabangildən, qohum deyillər.

Padşahla vəzir onu doğrudan da, dəli hesab eləyib, getdilər. Keçəl çörəyin ikisini də yeyəndən sonra atası ilə evə qayıtdılar. Keçəl evdə üççə çörək də yeyib dedi:

– Bu gecə öləcəyəm acından.

Bunların bircə otaqları var idi. Keçəl yatanda qızıl bardağını qoydu başının altına. Gecə kişi arvadına dedi:

– Arvad, keçəl nəşə tapıb, özü də başının altına qoyub. Gəl götürək, görək içində nə var?

Ərlə arvad onun başının altında olan bardağı götürdülər gördülər ki, içi qızılndan doludu. Çox sevindilər. Bir ayrı bardağı torpaqla doldurdular, aparıb qoydular keçəlin başının altına.

Keçəl gecədənnən durdu, qarnını qaşıya-qaşıya dedi:

– Aparıb verəcəyəm padşaha. Görək kim peşman olacaq?

Atası dedi:

– Nəyi?

Keçəl ona cavab vermədi, küpəni qoltuğuna alıb birbaşa padşahın qapısına getdi, dedi:

– Hanı padşah? Qızıl tapmışam, verəcəyəm ona.

Qapıçılar dedilər:

– Keçəl, səs eləmə, bura meşə-zad deyil.

Vəzir dedi:

– Dəyməyin, qoyun gəlsin.

Onu padşahın yanına buraxdılar. Padşah ona dedi:

– Qızılı hardan tapmışan?

Keçəl dedi:

– Cüt sürən yerdən.

Padşah dedi:

– Tök yerə.

Keçəl bardağın içində olan torpağı yerə tökdü, özü də əlini belinə vurub, başladı fəhm eləməyə. Torpağı görəndə öz-özünə dedi – ya qızıl torpağa dönüb, ya da ata-anam dəyişdirib.

Padşah ona dedi:

– Ədə keçəl, bu ki torpaqdı.

Keçəl dedi:

– Bəli, padşah, torpaqdı.

Padşah dedi:

– Torpağı nə üçün gətirmisən?

Keçəl dedi:

– Gətirmişəm ki, onunla sənin ağılı ölçəm. Görəm torpağın ağı çoxdu, yoxsa sənin?

Padşah qəzəblənib dedi:

– Salın, bu keçəli zindana.

Keçəli danaboyunu eləyib, saldılar zindana.

Padşah dedi:

– Vəzir, keçəli güd, gör zindəndə nə qayırır?

Vəzir gedib zindanın pəncərəsindən güdməyə başladı. Gördü keçəl iki barmağını bir-birinə keçirir, öz-özünə nə isə ölçür.

Vəzir padşahın yanına gəlib dedi:

– Padşah, keçəl hey əlləri ilə ölçür.

Padşah dedi:

– Onu zindandan çıxardın, gətirin yanıma.
Keçəli çıxardıb padşahın yanına gətirdilər. Padşah dedi:
– Keçəl, düzün deməsən, boynunu vurduracağam. De görüm əlini niyə ölçürdün?
Keçəl dedi:
– Mənim boynumun vurulmağı cəhənnəmə, zindana düşməyim cəhənnəmə, sənin fikrini eləyirdim.
Padşah dedi:
– Ədə köpək oğlu, kimin fikrini eləyirsən? Mənim fikrim var?
Keçəl dedi:
– Fikir eləyirdim ki, sənin boyun bir belə, boynunun yoğunluğu bir belə, qarnının yekəliyi bir belə, sən onları necə doydurursan?...
Padşah qəzəblənib dedi:
– Salın, keçəli zindana!
Keçəli, yenə zindana saldılar. Padşah vəzirə dedi:
– Vəzir, keçəli güd, gör indi neyləyir?
Vəzir gedib güdməyə başladı. Gördü keçəl yenə əlin ölçür. Qayıdıb padşaha dedi:
– Yenə əllərin ölçür.
Padşah dedi:
– Çıxardın, keçəli yanıma gətirin.
Keçəli çıxardıb padşahın yanına gətirdilər. Padşah ondan soruşdu:
– İndi niyə əllərini ölçürdün?
Keçəl yenə həmin cavabı verdi. Padşah dedi:
– Keçəl, düzünü deməsən sənə tüstü¹ verdirəcəyəm.
Keçəl dedi:
– Babamın gору haqqı düzünü deyirəm.
Padşah əmr etdi: – üç-dörd xaral saman yandırıb keçəli qoydular arasına.
Keçəl gördü iş xarabdı dedi:
– Çıxardın, düzünü deyim.
Keçəli tüstünün içindən çıxartdılar. Keçəl dedi:
– Söz bayaqkıdı.
Yenə saldılar tüstünün içinə. Keçəl gördü, tüstü onu boğub öldürəcək. And-aman eləyib dedi:

¹ Yəni tüstü olan yerə salacağam. Ya da səni tüstüdə boğduracağam.

– Çıxardın, bu dəfə düzünü deyəcəyəm.

Keçəli tüstünün içindən çıxartdılar, üz-gözünü yuyub dedi:

– Mən vəzir, vəkilin yanında deyə bilmərəm. Tək padşaha deyərəm.

Padşah keçdi o biri otağa. Keçəl ona dedi:

– Padşah, tüstü məni öldürüb, qulağımı tut ağızıma.

Padşah qulağını keçəlin ağızına verəndə, keçəl padşahın qulağını saldı ağızına. Padşah yalvardı, yaxardı, çığırdı, bağırdı, axırda keçəl qulağını buraxdı, dedi:

– Padşah, saman tüstüsü çox pis şeydi, sənə tövbənamə olsun, bir də elə işi görmə.

Vəzir, vəkil tökülüb gəldi. Padşah dedi:

– Bu dəlidi, buraxın getsin. Dəlidən xəta əskik olmaz.

Keçəli buraxdılar, evlərinə gəldi, ata-anasıla şad, xürrəm yaşayıb ömür keçirdilər.

KEÇƏL

Biri var idi, biri yox idi, bir qarı var idi. Bu qarının gözünün ağı, qarası bir keçəl oğlu var idi. Keçəl camaatın buzovunu otarırdı.

Bir gün keçəl buzovları yığıb otarmağa aparmışdı. Bir də gördü ki, göyün üzünü qara bulud aldı, yağış yağmağa başladı. Keçəl o saat paltarını soyunub, bir daşın altında gizlətdi. Bərk yağış yağdı, yağış kəsəndən sonra keçəl paltarını daşın altından çıxarıb, geydi. Eşit şeytandan.

Şeytan adam paltarında gəzirdi. Onun güzarı keçəlin yanına düşdü. Gördü keçəlin paltarı qıpıqurudu, heç islanmayıb.

Şeytan təəccüb eləyib, keçəldən soruşdu:

– Ay keçəl, bu yağışda, sən paltarın niyə islanmayıb?

Keçəl cavab verdi:

– Bunun falı var, eləyirəm paltarım islanmır.

Şeytan dedi:

– Keçəl, gəl onu mənə öyrət.

Keçəl dedi:

– Sən mənə bir yaxşı əməl öyrət, mən də onu sənə öyrədim, əvəz-əvəz, olsun.

Şeytan dedi:

– Ay keçəl, mən sənə nə əməl öyrədim?

Keçəl dedi:

– Sən mənə elə əməl öyrət ki, oxuyub hər kəsə üfürsəm yerə, divara yapışsın.

Şeytan istədi onu aldatsın, dedi:

– Əvvəlcə sən fəndini öyrət, sonra da mən öyrədim.

Keçəl dedi:

– Aldada bilməzsən. Əvvəl sən öyrədəcəksən, sonra da mən.

Bir az cəhl çəkəndən sonra, şeytan razı oldu, yapışdırmaq əməlini ona öyrətədi, dedi:

– Di, sən öyrət.

Keçəl dedi:

– İndi qardaş, sözüm yoxdu, öyrədim. Qardaş, gördün ki, göyə qara bulud gəldi, yağış havası var, o saat paltarını soyun, bir daşın altında, ya kahada gizlə, yağış kəsəndən sonra yenə əyninə geyin.

Şeytan dedi:

– Sənin əməlin elə bu idi?

Keçəl dedi:

– Bəli, bundan yaxşı əməl olmaz.

Şeytanla keçəl başladılar dava eləməyə. Keçəl çomağı çəkib şeytanın üstünə cumdu. Şeytan işi fırıq görüb qeybə çəkildi.

Keçəl çox peşman olub, öz-özünə dedi ki, “ay dad, bidad, mən nahaq yerə şeytandan çox əməl öyrənmədim”.

Bəli, peşmançılıq fayda verməz. Axşam oldu, keçəl buzovları yığıb, oynaya–oynaya evlərinə gəldi. O saat nənəsinin üzünə dirənib dedi:

– Gedib, xanın qızını mənə alarsan.

Nənəsi dedi:

– Ay oğul, xan qızını sənə verməz. Bu sevdadan əl çək.

Keçəl çomağı çəkib dedi:

– Deyəsən, mənimmən örkən üstündə darı sərirsən. Sənə deyirəm, get, get!

Qarı çar–naçar gedib xanın elçi daşının üstündə oturdu. Xan bir adam göndərüb dedi:

– Get qarının payını ver, getsin.

Qarının yanına gedib, ona pay vermək istədilər.

Qarı dedi:

– Mən pay almağa gəlməmişəm. Mənim ölmüş oğlum keçəl, xanın qızını istəyir, ona elçiliyə gəlmişəm.

Adamlar geri qayıdıb xana dedilər:

– Bəs, keçəl sənin qızını istəyir. Nənəsi elçiliyə gəlib.

Xan onu rədd eləmək üçün dedi:

– Keçəl gedib dağlardan mənə göy muncuq tapıb gətirsə, qızını ona verərəm.

Qarı qayıdıb oğlunun yanına gəldi, dedi:

– Ay keçəl, səni görüm yerə girəsən. Buzovu buraxdın, xanın qızını istədin. Xan səni gedər-gəlməz yola göndərir.

Keçəl dedi:

– Ay nənə, de görüm, məni hara göndərir?

Qarı dedi:

– Belə tilsimli dağlara, göy muncuğa... qandın? Keçəl dedi:

– Nənə, mən göy muncuğa gedəcəyəm. Mən gəlincə kəndin buzovunu sən otararsan.

Nənəsi qorxusundan razı oldu. Keçəl çomağını götürüb fişdırıq çala-çala üz qoydu dağlara. Keçəl çox gəzdirdi, dolandı, axırda göy muncuğu tapıb evlərinə gətirdi, dedi:

– Nənə, göy muncuğu apar ver xana. Qızını mənə al!

Nənəsi göy muncuğu götürüb yenə gəldi, elçi daşının üstündə oturdu.

Xan adam göndərdi ki, gedin, görün qarı indi nə deyir? Gəlib gördülər ki, qarı göy muncuğu gətirib. Xana xəbər apardılar.

– Bəs nə durmusan, keçəl göy muncuğu gətirib.

Xan başını tutub dedi:

– Vəzir, bir tədbir, qız əldən getdi.

Vəzir dedi:

– Nə tədbir, onu elə yerə göndər ki, geri qayıtmasın.

Bəli, keçəli xanın hüzuruna gətirildilər. Keçəl xidmət məqamında dayanıb dedi:

– Xan, mənim üçün qulluq!

Xan dedi:

– Keçəl, bir söz demirəm, qızı sənə verərəm. Ancaq bu şərtlə ki, dünyada mənim qızıma layiq bir şey var, gərək onu gətirəsən.

Keçəl dedi:

– O nədi?

Xan dedi:

– Uzaq cəzirədə bir bulaq var. O bulağın başında bir əjdaha var. O, əjdahanın ağzında bir ləl var. Gərək gedib, o ləli qızıma gətirəsən.

Keçəl əlini gözünün üstünə qoyub qarıdan çıxdı. Bərkitdi çarıqların dabanın, qırdı yerin damarın, günə bir mənzil gedib bir şəhərə çıxdı. Keçəl bu şəhərdən bir put qır, bir put da köhnə şərab aldı. Bunları götürüb uzun mənzil kəsəndən sonra gedib əjdaha olan yerə çatdı. Əjdahanın adəti idi, hər günorta səyahətə çıxardı. Əjdaha yerində yox idi. Keçəl o saat bulağın gözünü qır ilə möhkəm suvadı, hovuzu da boşaldıb, içinə şərab tökdü. Sonra özü qaçıb kənardə gizləndi. Əjdaha çox susamışdı. Yetişib şərabdan doyunca içdi. O saat məst olub yerə yıxıldı. Keçəl qılıncını sıyırıb əjdahanı öldürdü, ləli onun ağzından çıxartdı. Sonra əjdahanın başını kəsib götürdü, daban aldı birbaşa xanın yanına. Xan yenə vəzir, vəkili yığıb dedi:

– Eviniz yıxılsın, keçəl bu ölümdən də qurtardı. İndi tədbir tökün, onu elə yerə göndərək ki, getsin, gəlməsin.

Vəzir dedi:

– Keçəli göndərin qırx div tilsiminə. O qırx divin əlində elə bir nar var ki, hər kəs bir dənəsini yesə on beş yaşında gözəl oğlan olar. Deyərsən, get, o narı gətir.

Xan bu tədbirə “afərin” dedi. Keçəli yanına dəvət elədi dedi:

– Gərək, gedəsən qırx div tilsiminə. Divin əlində bir cavanlıq narı var, onu gətirərsən, sonra qızımı sənə verərəm.

Keçəl kor-peşman evlərinə gəlib, çörəkdən-zaddan götürüb yola düşdü. Çox böyük müsibətlə qırx divin tilsiminə gəldi. Qırx div qırx günün yuxusuna getmişdi. Keçəl o yana-bu yana baxıb, saçlarından asılmış bir gözəl qız gördü. İrəli getdi, qızın saçlarını açıb yerə qoydu.

Qız keçələ dedi:

– Ey keçəl, bura divlərin məkanıdır, onlar yatıb indi durub səni öldürəcəklər.

Keçəl dedi:

– Ey nazənin sənəm, qorxma, bu divlərin hamısını mən öldürəcəyəm.

Qız dedi:

– Ey keçəl, bu divlərin canı o şüşədədi. Kim onu o oxla vursa, hamısı qırılar. Vura bilməsə daş olub yerə yapışar.

Keçəl bu sözü eşidən kimi dizini yerə söykədi, oxu yaya keçirib nişan qoyub tuşladı. Ox yaydan çıxan kimi şüşənin ortasından dəydi...

Berk şaqqlı, gurultu qopdu. Divlərin hamısı cəhənnəmə vasil oldu. Keçəl baxıb gördü, göy şaqqalandı, bir boran nəriltisi eşidildi. Keçəl qızdan soruşdu:

– O nədir?

Qız dedi:

– Ey oğlan, bil və agah ol, o, divlərin sehrkar anasıdır. Bizi parça-parça edəcək. Tez gəl, buradan qaçaq.

Qız keçəllə bərabər bir daşın yanına gəldi, bir dua oxuyub daşa üç dəfə çubuqla vurdu. Bu zaman bir qəmər ürgə kişnəyə-kişnəyə çıxıb, qızın bərabərində dayandı. Oğlan soruşdu:

– Bu nə atdır?

Qız dedi:

– Bu divlərin nənələri minən atın balasıdır. Mən divlərdən bunun yerini öyrənmişəm. Min, qaçaq. Qurtarsa bizi bu qurtaracaq.

Keçəl narı da götürüb atın belinə sıçradı; qızı tərkinə aldı. At yel kimi uçmağa başladı.

Bir müddətdən sonra qız dedi:

– Keçəl, gör daldan nə gəlir?

Keçəl geri baxıb dedi:

– Xanım, qara duman gəlir.

Xanım dedi:

– Berk sür.

Keçəl yenə atı qamçıladi. Bir müddət gedəndən sonra qız dedi:

– Keçəl, bax gör, indi nə gəlir?

Keçəl geri baxıb dedi:

– Xanım, boran, tozanaq gəlir.

Xanım dedi:

– Berk sür.

Bunlar yenə bir müddət getdilər. Qız yenə keçəldən soruşdu:

– Bax gör, indi nə gəlir?

Keçəl baxıb dedi:

– Xanım, bir günəş doğub, bütün qara dumanı, boranı qovdu.

Xanım dedi:

– Keçəl, atı yavaş sür, daha ölümdən qurtardıq. Bunlar gəlib evə çıxdılar. Keçəl narı xana aparmağa gələndə qız verməyib, ona oxşar bir nar uzadıb, dedi:

– Bunu apar, onu özümüz yeyərik.

Keçəl narı aparıb xana verdi. Xan şərtinə əməl etmədi. Qızı vermədi. Keçəl o saat şeytandan öyrəndiyi sehiri oxuyub xanı, vəziri, vəkili bir-birinə yapışdırdı. Xan qızı gəldi, yalvarıb dedi:

– Bunları azad elə mən sənə gedərəm. Keçəl bir dua oxuyub qızı da atasına yapışdırdı.

Narı kəsdı gətirdiyi qızla yedilər, oldular on beş yaşında cavan. Keçəl gətirdiyi qızla özünə qırx gün, qırx gecə toy elədi. Keflə, damaqla yaşadılar.

TOYUQ BİR QIÇLIDI

Biri vardı, biri yoxdu, keçmiş əyyamda bir dərviş vardı. Bu dərviş bütün sehr, əfsunları bilirdi. Günlərin bir günündə, bu dərviş yol ilə gedirdi. Gördü bir oğlan aşıq-aşıq oynayır. Dərviş soruşdu:

– Oğlan, nə peşənin sahibisən?

Oğlan dedi:

– Peşəm elə budu, aşıq-aşıq oynamaq. Uşaqlardan aşıq uduram. Aparıb satıram. Aldığım pulu verirəm çörəyə, aparıram evə, yeyirik.

Dərviş soruşdu:

– Dədəndən, nənəndən, bacından, qardaşından kimin var?

Oğlan dedi:

– Heç kimim yoxdu. Yetiməm. Bircə xalam var.

Elə gedib onun ocağının başında otururam.

Dərviş dedi:

– Oğlan, gəl mənim yanımda qal. Yeməyini, içməyini də verərəm. Səninki də olsun ki, elə qəlyanımı yandır, aftafama su tök.

Oğlan dedi:

– Nə deyirəm, qalaram.

Dərviş oğlanı götürüb gəldi evinə. Beş-on gün dolandılar. Bir gün dərviş ona dedi:

– Oğlan!

Oğlan dedi:

– Bəli!

Dərviş dedi:

– Oğlan, gəlsənə sənın gözünə bir dərman çəkim. Sən hamını görəsən, amma heç kəs səni görməyə. Gedəsən padşahın xörəyi çəkilib qabağa gələndə, götürüb gələsən, yeyək.

Oğlan dedi:

– Axı məni vurub öldürərlər.

Dərviş dedi:

– Yox, sən onları görəcəksən, onlar səni görməyəcəklər.

Dərviş gətirdi, onun gözünə bir dərman çəkdi. Oğlan qorxa-qorxa düşdü yola. Getdi, gördü heç buna deyən yoxdu ki, hara gedirsən, hardan gəlirsən? Girdi içəri. Gözlədi, padşahın xörəyi gələndə, götürüb qapıdan çıxdı. Yolda əlini uzatdı, gördü plovun üstündə bir toyuq var. Toyuğun bir qıçını qoparıb yedi. Gətirdi xörəyi qoydu dərvişin qabağına. Dərviş gördü plovun üstündəki toyuq bir qıçlıdı. Dərviş dedi:

– Yetim, bəs bu toyuğun bir qıçı hanı?

Oğlan dedi:

– Bıy, toyuğun iki qıçı olar?

Dərviş dedi:

– Əlbəttə, toyuğun iki qıçı var. Bəyəm onu bilmirsən?

Oğlan dedi:

– Xeyr, toyuğun bir qıçı olur.

Dərviş nə qədər dedisə də, oğlan sözünün üstündə dayanıb dedi ki, xeyr, toyuq bir qıçlı olar.

Bəli, oğlan gündə gedərdi, padşahın xörəyini gətirərdi, yolda toyuğun bir qıçını yeyərdi. Hər gələndə dərviş bunu qısqıya basıb deyərdi:

– Yetim, toyuq iki qıçlı olar, bir qıçlı olmaz.

Oğlan and içirdi, aman eləyirdi ki:

– Sən nə təhər dərvişsən? Niyə bilmirsən ki, toyuq bir qıçlı olar, iki qıçlı olmaz?

O biri tərəfdən padşaha xəbər verdilər ki, bəs, hər gün sənın xörəyin yoxa çıxır. Kim aparır, bilmirik.

Padşah çox qəzəbləndi. Car çəkirdi ki, “Bir əyyar peyda olub, hər gün padşahın yeməyini oğurlayıb aparır. Hər kəs onu tapsa dünya malından qəni edəcəyəm”.

Deyirlər, oğlanın toyuğun bir qıçını yeməsi dərvişi çox acıqlandırmışdı. O istəyirdi ki, toyuğun iki qıçlı olduğunu sübut eləsin. Odur ki, dərviş durub padşahın yanına getdi, baş əyib dedi:

– Padşah sağ olsun, mən onu taparam.

Padşah dedi:

– Ağa dərviş, tap. Tez tap. Nə istəsən, sənə verəcəyəm.

Dərviş aşpaza bir dərman verib dedi:

– Xörəyi çəkməmiş bu dərmanı atarsan ocağa, yanar.

Aşpaz dərmanı apardı, xörəyi çəkməmiş dərmanı atdı ocağa, sonra xörəyi çəkdi. Bu zaman oğlan girdi içəri. Dərmanın tüstüsü onun gözünü acışırdı. Başladı gözünü ovmağa, dərman tamam getdi. Oğlan girdi içəri, istədi xörəyi götürsün. Onun qolundan yapışdılar, gətirdilər dərvişin yanına. Oğlan gördü, paho, dərviş burdadı. Dərviş dedi:

– Yetim, indi sənin boynunu vuracaqlar. Gəl lotuyana boynuna al. Toyuğun bir budunu yemisen, boynuna alsan, səni ölümdən qurtaracağam.

Oğlan dedi:

– Paho, bıy!... Sən nə qərribə dərviş imişsən. Sənin canın üçün, nə-nənin goru haqqı, toyuq bir qıçlıdı.

Dərviş başını bulayıb dedi:

– Yetim, düzün de, indi səni öldürəcəklər.

Oğlan dedi:

– Neynəyim öldürəcəklər. Düzünü deyirəm: Toyuq bir qıçlı olar.

Dərviş dedi:

– Yetim, mən bir loh¹ oxuyacağam, qalxacağam göyə. Onda məndən bir yumaq düşəcək. Onu göydə tuta bildin, dalımca gələcəksən. Elə ki, tutua bilmədin, gələ bilməyəcəksən, boynunu vuracaqlar.

Dərviş bir loh oxudu, qalxdı göyə. Bir yumaq düşdü. Oğlan atılıb yumağı göydə tutdu. Dərviş qalxdı göyə. Oğlan da dalınca. Gedib bir bərri-biyabanda yerə düşdülər. Dərviş bir cızıq çəkdi, girdilər cızığın içinə. Dərviş dedi:

– Mən bir loh oxuyacağam, dağdan bir əjdaha gələcək, alnında bir gözü var. Ala bu qılıncı, əgər onu vura bildin, boynu üzülüb yerə düşdü, onda qurtardıq. Elə ki, vura bilmədin, səni də yeyəcək, məni də.

Oğlan dedi:

– Baxaram.

Dərviş lohu oxudu, əjdaha gəldi. Oğlan qılıncı elə vurdu ki, əjdahanın boynu üzüldü, başı düşdü yerə. Dərviş tez sıçrayıb onun quyruğunu da kəsdi, atdı o yana. Sonra bir tava çıxartdı. Əjdahanın cəmdəyini təmiz doğradı tavaya. Başladı qovurmağa. Əbasının altından da beş-altı çörək çıxarıb dedi:

– Yetim, gəl otur yeyək.

¹ Loh – ofsun

Oğlan dedi:

– Mən yemirəm. Deyirsən ki, yeyim məni öldürə. Mən yemirəm.

Dərviş başladı özü yeməyə. Oğlan baxdı, gördü dərviş əjdahanın ətini elə şirin-şirin yeyir ki, adamın tamamı düşür. Bəli, dərviş doyunca yedi, sonra əbasını qoydu başının altına, yatdı. Oğlan fikir eləyib dedi:

– Öldürsə, elə bunu öldürərdi.

Oğlan başladı tavanın dibini yalamağa. Oğlan bir də yalayanda gördü bütün otlar səsləndi ki: “Mən filan dərdin dərmanıyam”.

Qaya səslənib dedi: Mənim altımda küp-küp qızıllar var!

Oğlan kürələndi, devikdi¹. Bu zaman dərviş yuxudan ayıldı, təpiklə oğlanı vurdu. Oğlan bayaqdan bir parça ət olub, yıxıldı cızığın içinə. Dərviş dedi:

– Gedirəm, səni qurd-quş yeyəcək. İndi düzünü de görüm, toyuğun bir qıçını yedinmi? Yeyəndə nə olar? İstəyirəm düzünü deyəsən...

Oğlan dedi:

– Paho, sən nə qəribə sital dərvişsənmiş? Mən düzünü deyirəm; toyuq bir qıçlı olar. Sənin meytini görüm, iki qıçlı toyuq olmaz, bir qıçlı olar.

Dərviş bir loh oxudu, oğlan öz halına düşdü. Oğlanı da götürdü, getdi bir xarabalıq yerə. Bir cızıq çəkdi, dedi:

– Yetim, bir ilan gələcək, əgər onu vurdun, başı düşdü yerə, canımız qurtardı. Vura bilmədin, səni də öldürəcək, məni də.

Dərviş qalınçı verdi oğlana, bir loh oxudu. İlan gələn kimi oğlan elə vurdu ki, başı düşdü başqa yerə. Dərviş yenə sıçradı, ilanın quyruğunu kəsdi, kənara atdı. Tavanı çıxartdı, ilanın ətini doğrayıb tavaya tökdü, qovurdu. Oğlana dedi:

– Yetim, gəl yeyək.

Oğlan dedi:

– Mən yemirəm.

Başladı dərviş özü yeməyə. Yedi, əbasını qoydu başının altına, yıxılıb yatdı.

Oğlan dedi:

– Bu ki, belə şirin-şirin yedi, ona heç zad olmadı. Qoy mən də dibin sivirim, görüm necə şeydi?

¹ Devikmək – səksənmək

Oğlan başladı tavanın dibini sivirməyə. O saat otlar səsləndi, dedi:
– Mən filan dərdin dərmanıyam.

Daş səsləndi dedi: – Məni filan şeyə vursan qızıl ollam.

Oğlan girələnirdi, dərviş oyandı. Yenə oğlana bir təpik vurdu, oğlan bir parça ət oldu, yıxıldı yerə. Dərviş dedi:

– Yetim, mən gedirəm, səni burda qurd-quş yeyəcək. Gəl, düzünü söylə, görüm toyuğun bir qıçımı neylədin?

Oğlan dedi:

– Paho, sən nə qəribə adamsan, toyuq bir qıçılı olar. İstəyirsən gəl sənə yüz toyuq göstərim, görəcəksən hamısı bir qıçılıdır.

Dərviş gördü ki, oğlan dediyinin üstə möhkəm durub. Bir loh oxudu oğlanı yenə elədi həmin oğlan.

Yola düşüb getdilər, çıxdılar bir dağın başına. Dərviş bir ovuc arpa çıxartdı, səpdi yerə. Səpən kimi arpa göyərdi, yetişib ağardı. Əlinə çin alıb dedi:

– Yetim, görürsən o qapımı?

Oğlan baxıb gördü, dağın döşündə bir qapı var.

Dərviş dedi:

– Gedərsən, qapını açarsan. Heç nəyə əlini vurmazsan. İçəridə bir şam var yanır. Onu götürüb gələrsən. Geri qayıdanda şir, pələng, əjdaha səni qovacaq. Çölə çıxanda hamısı geri qayıdacaq. Qorxma, ora tilsimdi.

Oğlan yola düşdü, getdi, qapını açdı, içəri girib gördü, hər tərəfdə çoxlu ləl var. Ləldən yığıb ciblərini doldurdu. Götürdü şamı, qayıdanda qapı bağlandı. Oğlan qaldı ağlaya-ağlaya. Gecə oldu. Oğlan başını qoydu bir daşın üstə, yıxılıb yatdı.

Yuxuda gördü, ona deyirlər:

“Bu daşı qalxızsən, bir qapı açılacaq”.

Oğlan yuxudan ayıldı. Daşı qalxızıb qapını açdı. Bir müddət yol getdi, çıxdı bir şəhərə. Oğlan şəhərə nabələd idi. Gəzə-gəzə bir karvansaraya çıxdı, şamı yandırdı, o saat qırx incə belli qız hazır oldu, dedilər:

– Oğlan, nə buyurursan?

Oğlan qızları görəndə özünü itirdi. Bu zaman padşahın qızı külafirəngidən baxırdı. Gördü karvansarada bir oğlan var, qulluğunda qırx incə qız durur. İki qaravaş göndərüb dedi:

– Gedin, o oğlanı da, qızları da gətirin bura.

Qaravaşlar gələn kimi oğlan şamı söndürdü. O saat qızlar yox oldu. Qaravaşlar oğlanı götürüb apardılar şahzadə qızın yanına. Şahzadə qız dedi:

– Ədə, oğlan, bu nə işdi?

Oğlan dedi:

– Xanım, məndə nə günah var? İş bu şamdadı.

Xanım dedi:

– Şamı mənə ver.

Şamı oğlandan aldılar. Xanım dedi:

– Qızlar, şama od vurun.

Qızlar şamı yandırdılar.

O saat qapıdan qırx bığburma oğlan girdi içəri. Vəzirin, vəkilin qızı da burada idi. Tez şamı söndürdülər, oğlanlar da yox oldu.

Qızlar hər gecə şamı yandırardılar, oğlanlar hazır olardılar, eys-ışrətə baxardılar. Bu əhvalat gedib padşaha çatdı. Padşah əmr elədi. Oğlanı padşahın yanına gətirdilər. Padşah ona dedi:

– Oğlan, bu nə işdi mənim qızımın başına gətirmisən?

Oğlan dedi:

– Qibleyi-ələm, iş məndə deyil, bu şamdadı.

Şamı oğlandan aldılar. Padşah dedi:

– Vəzir, yandır şamı!

Şam yandırılan kimi qırx dəllək hazır oldu. Başladılar padşahın, vəzirin, vəkilin bığın, saqqalın qırxmağa. Padşah dedi:

– Ədə, tez şamı söndürün, verin özünə, rədd olub getsin.

Şamı söndürüb verdilər oğlana. Oğlan şamı götürüb, gəldi dərvişin yanına. Gördü dərviş elə çin əlində gözünün yaşını tökür. Oğlanı görüb dedi:

– Yetim, şamı gətirdin?

Oğlan dedi:

– Bəli.

Dərviş dedi:

– Şamı yandır, ver mənə.

Oğlan o saat şamı yandırdı. Qırx incəbel qız hazır oldu, dedi:

– Ağa dərviş, nə buyurursan?

Dərviş dedi:

– Çəpəllər, amanatı gətirin.

Oğlan gördü, o saat bir xonçada bir ceyranın şəklini gətirdilər. Dərviş bir loh oxudu, bu ceyran bir qız oldu, bu şəkildən, misli bərabəri yox.

Dərviş oğlana dedi:

– Yetim, sən get o qızla kef elə, bu mənimdi.

Oğlan ürəyində dedi: – Gör sənin başına nə oyun gətirəcəyəm, Yağın üzünü yeyib, ayranını mənə ötürürsən.

Bir-iki gün keçdi. Yığılıb getdilər dərvişin evinə. Dərviş bir qədər qızla söhbət elədi. Sonra başını qoydu qızın dizinin üstə, yatdı. Oğlan qıza dedi:

– Əziyyətin hamısını mən çəkim, sən söhbəti onunla elə.

Qız dedi:

– Neynək. Bu dərvişin canı o şüşədədi. Onu öldür, sənənlə söhbət eləyim. Amma o lohları görək öyrənəsən.

Oğlan bir az oxumaq, yazmaq bilirdi. Dərviş loh oxuduqca bu yazdı, öyrəndi. Bir gün dərviş yenə yatmışdı. Şüşəni aldı. Dərviş oyandı, dedi:

– Yetim, onu qoy yerinə, yeddi padşahı sənənin itaətinə gətirim.

Oğlan dedi:

– Ta o sözlərdən keçib.

Şüşəni çırpdı yerə, o saat dərviş qışqırıb öldü. Yığışdılar şamı götürdüüyü imarətə. Başladılar ömür sürüb, dövran keçirməyə.

ÜÇGÜL KEÇƏL

Bir obada bir üçgül keçəl var idi. Bu keçəlin bir keçisindən başqa heç nəyi yox idi. Keçəl bir gün keçisini qulaqlayıb bazara satmağa çıxartdı. Bazarda bir aşpaz ona yanaşdı soruşdu:

– Keçəl, keçini neçəyə deyirsən?

Keçəl çox qarınqulu idi. Bərk acmışdı, dedi:

– Qarın dolusu aş.

Aşpaz fikirləşdi ki, keçəl nə qədər yeyən olsa bir qazan aşdan artıq yeməyəcək, dedi:

– Aldım.

Keçəl dedi:

– Satdım.

Aşpaz keçini haylayıb içəri saldı, keçəli də apardı dükənina, dedi:

– Bu qazan, bu da sən, nə qədər qarının tutur ye.

Keçəl oturdu qazanın yanında, girişdi aş, qazanı boşaltdı. Əlini o biri qazana uzatdı.

Aşpaz gördü ki, bu doyan haramzadə deyil, başına bir qapaz salıb dedi:

– Keçini də götür, buradan rədd ol.

Keçəl keçini qulaqlayıb getdi halva dükənina.

Halvaçı soruşdu:

Keçini satırsanmı?

Keçəl dedi:

– Satıram.

Halvaçı soruşdu:

– Neçəyə verirsen?

Keçəl dedi:

– Qarın dolusu halvaya.

Halvaçı da fikirləşdi ki, keçəl yesə, yesə ancaq bir neçə büküm halva yeyə bilər, dedi:

– Aldım.

Keçəl dedi:

– Satdım.

Keçəl halvanın böyründə əyləşdi. Halva bükümlərini bir götürdü iki götürdü basdı içəri.

Halvaçı gördü, halvası qurtarha-qurtardı, onun başına bir qapaz çəkib dedi: İtil burdan.

Keçəl keçini qulaqlayıb gəldi kababçının yanına. Kababçı dedi:

– Keçini neçəyə deyirsən?

Keçəl dedi:

– Bir qarın kababa.

Kababçı dedi:

– Aldım.

Keçəl dedi:

– Satdım.

Keçəl daraşdı kababın canına, nə qədər bişmiş kabab vardı, hamısını yeyib dedi:

– Yenə bişir! Belə şeylər qarnımın bir küncündə qalar.

Kababçı gördü ki, iş belədir, dedi:

– Götür keçini də, itil başımdan.

Keçəl keçini qulaqlayıb evlərinə gedirdi. Güzarı düşdü bir xanımın evinə. Gördü evdə heç kəs yoxdu. Keçiyənən girdi taxtın altında gizləndi.

Xanım evə gəldi, özünə bəzək verdi, düzəltdi. Bu zaman qapı döyüldü. Xanım qapını açdı. Aşpaz əlində bir sini aş buğlana-buğlana içəri girib oturdu. Təzəcə söhbətə başlamışdılar ki, qapı döyüldü. Aşpaz əl-ayağa düşdü.

Xanım dedi:

– Ay aman bəlkə ərimdi!

Aşpaz dedi:

– Bəs mən neyləyim?

Xanım dedi:

– Gir taxtın altında gizlən. Görək nə olar?

Aşpaz taxtın altına girdi. Xanım onun gətirdiyi aşu da taxtın altına itələyib qapını açdı. Keçəlin keçisini almaq istəyən halvaçı əlində bir böyük qab halva, içəri girib oturdu. Təzəcə söhbətə başlamışdılar ki, qapı döyüldü. Halvaçı qaçıb taxtın altında gizləndi.

Keçəl əsla halvanı yanına çəkib, yeməyə başladı. Xanım qapını açdı, həmin kababçı əlində bir sini isti kabab içəri girdi. Təzəcə oturmuşdu ki, qapı döyüldü. O da qaçıb taxtın altında gizləndi, kababı da taxtın altına çəkdi. Keçəl kababı da qabağına çəkdi. Xanımın əri içəri girdi. Taxtın altında gizlənənlər bərk qorxuya düşdülər. Xanımla ağa şirin söhbətdə idilər.

Keçəl gizlənənlərə dedi:

– Keçi mələmək istəyir!

Dedilər:

– Amandı, qoyma mələsin!

Keçəl xörəkləri tamam yeyib dedi:

– Keçim adətəkardı, mələyəcək.

Yalvar-yaxar elədilər, olmadı.

Keçəl keçinin qulağını dişlədi, keçiyə mələdi. Ağ a diskini xanıma dedi:

– Ay arvad, bu nədi?

Arvad dedi:

– Qonşunun keçisidi, sürüdən qalmışdı, gətirib burada bağlamışam.

Ağa arvadın sözünə inandı, dinmədi, bir az keçdi, keçəl yenə dedi:

– Mənim keçim yenə mələmək istəyir.

Dedilər:

– Amandı, keçini mələtmə, nə istəyirsən verək.

Keçəl dedi:

– Əlli tükən verin, mələtməyim.

Aşpaz çıxardıb keçələ əlli tükən pul verdi.

Yenə bir xeyli keçdi. Keçəl dedi:

– Mənim keçim yenə mələmək istəyir.

Dedilər:

– Ay aman, qoyma mələsin, nə istəyirsən verək.

Keçəl dedi:

– Əlli tükən də verin, qoymayım mələsin.

Halvaçı çıxardıb əlli tükən verdi.

Bir az keçəndən sonra keçəl yenə dedi:

– Keçim mələmək istəyir. Əlli tükən də ötürün bəri, qoymayım mələsin.

Bu dəfə də kababçı çıxardıb əlli tükən verdi. Beləliklə keçəl onların pullarını tamam alıb cibinə qoydu. Sonra keçini qulağından tutub evin içinə tulladı.

– Ay keçi alan, ay keçi alan, deyib haray təpdi.

Ağa məəttəl qalıb dedi:

– Ay keçəl, haradan çıxdın, bəyəm bura bazardı ki, keçi satırsan?

Keçəl dedi:

– Ağa, kababçı burda, halvaçı burda, aşpaz burda. Bundan yaxşı bazar harda ola bilər?

Bu sözü eşidəndə aşpaz, kababçı, halvaçı taxtın altından çıxıb qaçdılar. Ağaynan arvadı bunların dalısıynan döşəndilər.

Keçəl evi xəlvət görüb, vəzndə yüngül, qiymətdə ağır evdə nə var idi yığışdırıb apardı. Ağa ilə xanım aşpazı, halvaçını, kababçını tuta bilməyib evə qayıtdılar. Nə gördülər? Keçəl evi yığışdırıb aparıb. O yana keçəl, bu yana keçəl tapmadılar, yana-yana qaldılar. Keçəl də ömür sürüb dövrən keçirdi, siz də yaşayın dövrən keçirin.

AĞAYNAN NÖKƏR

Biri var idi, biri yox idi, üç qardaş, bir bacı var idi. Qardaşlar sövdəgərlik elərdilər. Bir gün bunlar sovdəgərliyə getdilər. Qız da düyü arıtlayırdı ki xörək bişirsin. Gördü yerdə bir göy muncuq var. Götürdü bu göy muncuğu qoydu ağızına. Necə oldusa, özünü unuttu, birdən göy muncuğu uddu. Bir müddət keçəndən sonra, bu qız gördü hamilədi. O saat başa düşdü ki, hər nə əngəl oldusa, həmin göy muncuqdan oldu. Bilmədi neyləsin.

Bunu burda qoyum, sizə kimdən xəbər verim... Qızın qardaşlarından. Qardaşlar sövdələrini qurtarıb evə döndülər, gördülər ki, bacılarının qarnı şişib, lap ağızına dəyir. Bacılarına dedilər:

– Bacı, düzün deginən, bu nə işdi?

Qız nə qədər and içdi, qardaşları inanmayıb dedilər: – Yalan deyirsən!

Böyük qardaş kiçik qardaşını çağırıb dedi:

– Apar, bu çəpəli öldür! Bizi binamus eləyib, papağımızı yerə soxdu.

Balaca qardaş qızı götürüb çıxdı bir meşənin kənarına, istədi qızı öldürsün, qız ağlaya-ağlaya dedi:

– Qardaş, mənim günahıma batıb nahaq qan eləmə! Mən heç bir kişi xeylağı görməmişəm. Ancaq düyü arıtlayanda bir göy muncuq tapıb, ağızıma atdım, bilmədim uddum, hər nə oldusa, o göy muncuqdan oldu.

Oğlanın qıza yazığı gəlib dedi:

– Bacı, baş götür qaç bu mahaldan.

Qız ağlaya-ağlaya qardaşından ayrıldı. Az getdi, çox getdi, bir biyabana çıxdı. Gördü burda bir qalaça var. Girdi bu qalaçaya. Gördü burada düyü, yağ, hər nə desən var, ancaq heç bir insan əsəri yoxdu. Qız fikirləşdi, dedi:

– Hər nə isə bu evin sahibi var. Hara gedibsə, qayıdacaq.

O saat qız qollarını çırmayıb ocağı qaladı, bir qazan xörək bişirdi, qoydu dəmə, özü də gizləndi. Elə ki, axşam oldu, qız gördü budu, nahamvar bir div gəldi, qapını açdı, girdi içəri. Baxdı, gördü nə? Ev silinib, süpürülüb, çiçək kimi təmizlənilib. Xörək hazırlanıb, qazan da dəmə qoyulub. Div çox şad olub hay vurdu:

– Hər kimsən çıx, sənnən işim yoxdu.

Qız xəlvət yerdən çıxdı. Div gördü, paho, bu bir qızdı ki, yemə, içmə xətti xalına, gül camalına tamaşa elə. Div qıza dedi:

– Qız, sən burda nə gəzirsən?

Qız başına gələn əhvalatı divə söylədi. Div dedi:

– Neynək, hər nə desən burada var. Sən ol mənim bacım, mən də olum sənın qardaşın. Sən oturarsan burda, mən hər gün gedərəm, ov-laram, quşlaram, gətirərəm dolanarıq.

Qız çox şad olub xörəyi çəkdi, süfrəyə düzdü, yedilər. Süfrəni qız yığışdırdı. Div bir tərəfdə, qız bir da bir tərəfdə yatıb sabahı açdılar. Belə ki, hər gün div gedib ovlayırdı, quşlayırdı, yeyib, içib bacı-qardaş kimi dolanırdılar. Bir müddət belə dolandılar, qızın vədəsi tamam oldu, bir oğlan doğdu, adını qoydular Göy Muncuq. Bəli, Göy Muncuq bir yaşından beş yaşına, beş yaşından on yaşına çatdı, pəhləvan kimi bir oğlan oldu. Qabağına nə boyda böyük ağac gəlsə, qoparıb kənara tullayırdı. Div bunu hər gün özü ilə ova aparardı. Ceyrandan, maral-dan ovlayıb yenə gəlirdilər evlərinə.

Bunlar burada qalsın, sizə kimdən xəbər verim, bu qızın qardaşla-rından. Bunlar yenə də sövdəyə getmişdilər. Üstlərinə hərəmi düşüb, var-yoxlarını əllərindən aldı. Bunlar qaldılar lat-lüt. Qardaşların hərə-si bir iş getdi. Kiçik qardaş öz-özünə dedi:

– Gedim, bacımı axtarım.

O yerdən ki, qızı ötürmüşdü, üz qoydu qız gedən tərəfə, gəzə-gəzə gedib çıxdı həmin qalaçaya ki, bacısı ordaydı. İçəri girdi, gördü bacısı xörək hazırlayır. Bacısı onu görən kimi tanıdı, boynunu qucaq-layıb dedi:

– Ay qardaş, sən xoş gəlmisən. Nə əcəb?

Qardaşı bütün əhvalatı bacısına nağıl elədi. Qız da başına gələnəri qardaşına danışdı. Bu söhbətdə ikən divlə Göy Muncuq ovdan gəldi-lər. Göy Muncuq anasından soruşdu.

– Ana, bu kimdi?

Anası dedi:

– Bala, bu həmin kiçik dayındı ki, məni öldürmədi, buraxdı.

Bunlar təzədən öpüşdülər, görüşdülər, gecəni şadlıqla keçirdilər. Səhər qardaş-bacı qaldı evdə, divlə Göy Muncuq getdi ova. Bir müd-dət belə keçdi. Axırda oğlan fikirləşdi ki: “Nə vaxta qədər mən burda qalacağam?.. Gərək gedəm özümə bir iş tapam”. İstədi getsin, bacısı dedi:

– Dayan, Göy Muncuqla div gəlsin, görüş, sonra gedərsən.

Bəli, elə ki axşam oldu, çölə gedənlər gəlib çıxdı. Qız əhvalatı onlara nağil elədi. Divlə Göy Muncuq nə qədər yalvardılar, onu əyləndirmək istədilər, oğlan razı olmadı. Axırda Göy Muncuq dedi:

– Dayı, indi ki gedirsən, nəbadə, göy göz, sarı saqqal kişiyyə nöker olasan.

Başından bir tük çəkib verdi, dedi:

– Nə vaxt dara düşsən, bu tükü at ocağa, o saat hazır olaram.

O gecəni keçirdilər, səhər Göy Muncuqnan div ova getdi.

Qızın qardaşı da üz qoydu günçixana. O qədər getdi ki axırda çıxdı bir şəhərə. Gördü bir göy göz, sarı saqqal kişi çığırır:

– Ay nöker olan, ay nöker olan!

Oğlan dedi:

– Mən olaram.

Kişi dedi:

– Bala, onda gəl, gedək evə.

Getdilər evə. Çörəkdən-zaddan yeyib yatdılar. Səhər tezdən kişi onu durğuzub dedi:

– Di dur, işə gedəcəksən. Ancaq səninlə bir şərtim var, gərək itim harda dursa, toxumu ora səpəsən. Öküzüm harda durdu oranı əkəsən. Qatığı yaralama, çörəyi paralama doğra, doyunca ye!

Oğlan durdu, öküzləri boyunduruqları, toxumu, xışı da götürüb çıxdı işə. Öküzlər düz gedib durdular bir kolluqda. İt də gedib durdu çayın ortasında. Oğlan qaldı məəttəl. Fikir elədi ki, kolluq yeri əkmək olmaz, toxumu da suya səpmək olmaz. Əlacı kəsilib geri qayıtdı. Kişi gördü budu oğlan qayıdıb, dedi:

– Niyə qayıtdın?

Oğlan dedi:

– Öküz getdi durdu kolluqda, it də durdu çayın lap ortasında, oraları da əkmək olmaz. Onun üçün qayıtdım.

Kişi dedi:

– Mənim şərtim şərti, gərək əkəydin.

Kişi oğlanı süpürləyib istədi başını kəssin. Oğlan tez Göy Muncuq verdiyi tükü atdı ocağa. Tük yanınca kişi oğlanın başını kəsdi. Göy Muncuq onda yetişib gördü ki dayısını kişi öldürüb. Ta bir söz demədi. Kişi baxıb gördü, yanında bir cavan oğlan dayanıb, dedi:

– Bala, nə qulluğun var?

Göy Muncuq dedi:

– Əmi, nökr olacağam.

Kişi dedi:

– Neynək, elə mənə nökr lazımdı. Ancaq mənim bir neçə şərtim var, gərək qəbul eləyəsən. Yerinə yetirməsən, səni öldürəcəyəm.

Göy Muncuq dedi:

– Şərtin nədi?

Kişi dayısına dediyi şərti buna da dedi. Göy Muncuq razı oldu. Gecə yatdılar. Səhər açıldı, kişi dedi:

– Dur get işə. Öküzlər harda dursa oranı ək, it harda dursa, ora toxum səp. Qatığı elə ye ki, üzünün qaymağı pozulmasın, çörəyi də elə ye ki, qıraqları kəsilməsin. Qatığı yaralama, çörəyi paralama, doğra doyunca ye.

Göy Muncuq: – “baş üstə!” deyib, öküzləri götürdü getdi cüt əkməyə. Öküzlər gedib durdu kolluqda, it də getdi, durdu çayın ortasında. Göy Muncuq bunu görüb toxumu tökdü çaya. Ulamaları da çıxarıb öküzlərin hərəsinin boynunun ardından bir dəfə vurdu, o saat da öküzlər yıxılıb öldülər. Göy Muncuq öküzlərin başını kəsdi. Sonra, süfrəni açdı qabağına. Vurub badyanın altın deşdi. Başladı deşdiyiyərdən qatığı sormağa. Qaymaq getdi badyanın dibinə. Çörəyin də qırağını kəsib qoydu bir yana, başladı ortasını yeməyə. Çörəyi yeyib qarnın bərkidəndən sonra, durdu yollandı evə. Kişi gördü budu Göy Muncuq gəlir. Amma öküzlər yoxdu, dedi:

– Bala, Göy Muncuq, bu gün neylədin?

Göy Muncuq dedi:

– Çörəyi yedim. Qatığı da sən deyən kimi içdim.

Kişi gördü çörəyin qırağı durur, qatığın da qaymağı tərpenməyib, dedi:

– Bəs öküzlər hamı?

Göy Muncuq dedi:

– Öküzlər getdilər, durdular kolluqda. Nə qədər elədim, çəkə bilmədilər. Axırda vurdum başlarına qurumuş oldular. Toxumu da tökdüm çaya, it çayda üzürdü.

Kişi dedi:

– Nə danışırısan? Bəyəm dəli olmusan?

Göy Muncuq cavab verdi:

– Mən niyə dəli oluram, sən özün şert qoymuşdun, şertinə əməl elədim.

Kişinin əlacı kəsildi, dedi:

– Öküzlər murdar oldu? Yoxsa başın kəsmisən?

Göy Muncuq dedi:

– Ta niyə murdar eləyirdim? Heç olması ətin yeyərik də... Başlarını kəsmişəm.

Kişinin əlacı kəsilib, dedi:

– Göy Muncuq, gedək barı öküzlərin cəmdəklərini gətirək. Atam öləndə ona ehsan verməmişdim, heç olmasa ona ehsan verim.

Getdilər, öküzlərin cəmdəklərini gətirdilər, başladılar ehsan verməyə. Kişinin bir zalım qardaşı da var idi. Başladı çöldə səs-küy salmağa. Kişi dedi:

– Göy Muncuq, dur onun səsini kəs. Deynən səs eləməsin.

Göy Muncuq çıxdı çölə. Kişinin qardaşının iki qılçasından yapışib dartdı, iki böldü. Yarısını bu itə atdı, yarısını da o biri itə. Girdi içəri. İtlər başladılar boğuşmağa. Kişi dedi:

– Göy Muncuq, itlər niyə boğuşur?

Göy Muncuq cavab verdi:

– Qardaşının ətindən koxa itinə ət çatmayıb ona görə.

Ağa dedi:

– Ədə, nə qardaşının əti, sən nə danışırsan?

Göy Muncuq dedi:

– Sən dedin ki, get onun səsini kəs, mən də gedib kəsdim, neyləyim?

Ağa dedi:

– Ədə, barı yüyür, oğlanın meyitini gətir, aparaq basdıraq.

Göy Muncuq gedib oğlanın meyitini gətirdi. Kişiyənən arvadı meyiti götürüb qəbiristanlığa aparanda Göy Muncuğa dedilər:

– Göy Muncuq, köpək oğlu, sən də bel, kürək götür gəl.

Bunlar yola düşən kimi Göy Muncuq fikirləşdi, bildi ki, ağası onu öldürmək üçün fürsət axtarır. Bel zad götürmədi, boş atıla-atıla düşdü onların dalınca. Getdilər qəbiristanlığa. Ağa dedi:

– Bəs, beli, kürəyi neylədin?

Göy Muncuq dedi:

– Nənən vermədi.

Ağa dedi:

– Get başına bir yumruq vur, beli, kürəyi al gətir.

Göy Muncuq evə qayıtdı, istədi arvadın başına bir yumruq vursun, fikirləşdi ki, bu yazıq nəyin yiyəsidə, niyə vurum. Bel, kürək götürüb qəbiristanlığa getdi. Qəbir qazıyıb ağanın qardaşını basdırdılar. Geri qayıtdılar. Ağa xəlvətcə arvadı ilə danışdı.

– Bu nökr bizim başımıza bəla açacaq. Yaxşısı budur ki, bunu yatırdaq, yüklənək qaçaq. Çıxıb gedər, qayıdarıq.

Göy Muncuq bunu eşitdi. Axşam olan kimi ağa arvadına dedi:

– Ay arvad, nökr yorğundu, yerini sal yatsın.

Arvad Göy Muncuğun yerini saldı. Göy Muncuq yerə girən kimi başını bürüdü, yalandan başladı xoruldamağa. Arvad kişisinə yavaşca dedi:

– A kişi nə aparacaq?

Ağa dedi:

– Vəzndən yüngül, qiymətdən ağır şeyləri qabla fərməşlərə. Bir neçə dəst də yatıb-duracaq qoy. Tez yüklənək, qaçaq.

Göy Muncuq bunu da eşitdi. Bunların başı qarışan kimi Göy Muncuq xəlvətcə durdu girdi firməşə, paltarların arasına. Gecənin bir aləmində arvadnan kişi ağırdan-yüngüldən atlara, qatırlara, öküzlərə çatıb düşdülər yola. O qədər getdilər ki, gün çıxanda çatdılar bir dəryanın qırağına yüklərini açdılar. Ağa dedi:

– Ay arvad, bir az xörək hazırla yeyək.

Arvad qazanı odun üstə qoyanda dedi:

– A kişi, nökr olsa idi, bir az odundan-zaddan yığardı.

Bunu eşidən kimi Göy Muncuq fərməşdən çıxdı, dedi:

– Mən burdayam, nə qulluğun var?

Ağa bunu görəni kimi öz-özünə dedi:

– Vay, evi yıxılan canım!

Göy Muncuq başladı odun yığmağa. Gördü ağa arvadına deyir:

– Axşam olanda nökrin yerini lap dəryanın qırağında sal, ondan bəri öz yerini, lap qıraqdan da mənim yerimi sal. Gecə mən deyəcəyəm, ay arvad, bir az o yana yat. Sən də deyərsən ki, Göy Muncuq o yana yat. Belə-belə onu itələyib salarlıq dəryaya, başımızdan rədd olar.

Xörəyi-zadı yedilər. Axşam araya gələn kimi kişi necə demişdi, arvad da eləcə yerləri saldı. Göy Muncuq gözlədi, bunlar yuxuya gedəndə bir kötük götürüb qoydu öz yerinə. Özü kənardə yatdı. Gecənin bir aləmində ağa arvadı dürtmələyib dedi:

– Ay arvad o yana yat.

Arvad da kötüyü dürtmələyib dedi:

– Göy Muncuq, bir az o yana yat.

Belə-belə, kişi arvadı, arvad da kötüyü itələyə-itələyə şappıltı ilə düşdü suya. Tez Göy Muncuq qışqırdı.

– Suya düşən kimdi?

Hay-haray düşdü. Baxdılar ki, heç bir hiylə ilə nökeri öldürə bil-məyəcəklər. Ağa öz canının qaydına qaldı. Səhər açıldı, Göy Muncuq, böyük bir qazanı su ilə doldurdu, qoydu ocağın üstə. Şaxdan, şəvəldən altına basıb şaqqır-şuqqır qaynatdı. Göy Muncuq ağaya dedi:

– Ağa, eşitmişəm, sən mənim dayımı çimizdirmisən, əvəzində, indi soyun, səni də mən çimizdirəcəyəm.

Ağa nə qədər yalvardı, nöker onun sözüünə baxmadı, qaynar-qaynar qazan dolu suyu tökdü onun başına. Ağanı diri gözlü bişirib öldürdü. Xanıma dəymədi. Düz qayıtdı nənəsinin yanına. Onlar yedi, yerə keçdilər. Siz də yeyin dövrə keçin. Göydən üç alma düşdü; biri mənim, biri özümün, biri də nağıl deyənin.

TƏK-CÜT KOSALAR

Biri var idi, biri yox idi. Üç kosa var idi. Bunlar bir-birinə elə oxşayırdılar ki, elə bil üçü də bir adam idi. Kosaların ikisi bir yerdə gəzirdi, biri tək. Tək kosanın bir kök keçisi var idi. Cüt kosaların bu keçiyə gözləri düşmüşdü. Bir girəvə axtarırdılar ki, keçini oğurlasınlar.

Bir gün tək kosa evdə yatmışdı. Cüt kosalar pusa-pusa gedib gördülər, tək kosanın keçisi qarıdadı.

Yavaşca keçini oğurlayıb apardılar. Hənirtiyə tək kosa oyandı, gördü ki, keçiyoxdu. Bildi ki, keçini cüt kosalar oğurlayıblar. Tək kosa onların dalınca düşdü. Yolda cüt kosanın biri keçini çiyindən düşürüb, yoldaşına dedi:

– Sən keçini götür get, mən gedim çaydan su içim, gəlirim.

Cüt kosanın biri suya tərəf getdi. Biri də keçini çiyinə götürüb yola düşdü. Xeyli gedəndən sonra qaranlıq düşdü. Keçi kosanı lap yormuşdu. Tək kosa gəlib ona çatdı. Gecə bərk qaranlıq idi. Ona yanaşdı dedi:

– Əyə, keçiyini qırdı, ver bir az da mən götürürəm.

Kosa onu öz yoldaşı bilib keçini ona verdi, dedi:

– Mən də susuzam. Sən yeri, mən qayıdım, su içim, gəlirim.

Bəli, o kosa da suya qayıtdı. Tək kosa keçini götürüb evinə gəldi.

Cüt kosalar çayın üstündə qabaqlaşdılar.

Qabaqca su içən kosa dedi:

– Əyə, keçi nə oldu?

O biri kosa dedi:

– Əyə, məndə keçi nə gəzir? Keçini sənə verdim də.

Çox danışdılar, az danışdılar, axırda başa düşdülər ki, keçini tək kosa aparıb. Dedilər:

– Gedək, keçini yenə oğurlayaq.

Cüt kosalar tək kosanın evinə tərəf gəlməkdə olsunlar, görək tək kosa necə oldu?

Tək kosa, keçini evinə gətirib arvadına dedi:

– Ay arvad, cüt kosaların əlindən bu keçini saxlaya bilməyəcəyik, oğurlayıb aparacağılar, keçini kəsirəm.

Arvadı da razı oldu. Tək kosa keçinin başını kəsdi, ətini doğradı, dərisini də bir qırıq sandığa qoydu, arxayın yatdılar.

O biri tərəfdən cüt kosalar pusa-pusa gəldilər. Tək kosanı yatmış görüb, keçini axtardılar. Çox axtardılar, az axtardılar, keçinin ətini tapıb apardılar.

Tək kosa yuxudan ayıldı, gördü keçinin əti yoxdu. Bildi ki, cüt kosalar aparıb. Durdu onların dallarınca düşdü. Cüt kosalar yolla gəldilər. Tək kosa da onları izləyirdi. Cüt kosalar gəlib evlərinə çıxdılar. Bir sac tapdılar, körüyü basıb, əti sacda qovurdular.

Cüt kosanın biri o birinə dedi:

– Sən burada dur, mən bir qab tapım, gətirim, əti içinə dolduraq.

O gedəndən bir az sonra, tək kosa qaranlıqda içəri girib dedi:

– Əyə, qab tapmadım, nə eləyək?

Kosa dedi:

– Sən burada dur, mən gedim. Bəlkə mən tapdım.

Cüt kosanın bu biri də getdi. Tək kosa arxalığını çıxartdı, keçinin qovurmasını arxalığın içinə doldurdu, dalına atıb, yola düşdü. O tərəfdən cüt kosanın biri əlində badya, o biri əlində bir güvənc içəri girdilər.

Biri o birinə dedi:

– Əyə, hanı qovurma?

O biri dedi:

– Əyə, sənin yanında qoyub getmədim.

Bildilər ki, qovurmanı tək kosa aparıb. Dalınca düşdülər.

Tək kosa qovurmanı evinə gətirdi, bir qarına doldurub fərməşə qoydu, yığıldı yatdı. O biri tərəfdən cüt kosalar gəlib çıxdılar, onu yuxuya verib çox axtardılar. Fərməşdən qovurmanı çıxarıb apardılar.

Tək kosa oyanıb gördü ki, qovurma yoxdu. Bildi ki, cüt kosalar aparıb, dallarınca düşdü.

Cüt kosalar yol ilə gədirdilər. Tək kosa da onların qarasında gedib fürsət axtardı. Cüt kosalar bir dəyirmanı girdilər. Cüt kosanın biri o birinə dedi:

– Sən burada dur, mən gedim, bir tərəzi tapım gətirim, Buradaca qovurmanı bölək.

Cüt kosanın biri tərəzi dalınca getdi. Tək kosa da gəlib dəyirmanı girdi. Cüt kosanın o biri ona dedi:

– Əy, tərəzi tapa bilmədin?

Tək kosa dedi:

– Yox!

Dedi:

– Əy, sən dünyanı qurutdun, burada dur görüm. Gedim, mən tapım gətirim.

Cüt kosanın o biri də tərəzi dalınca getdi. Tək kosa keçinin qovurmasını götürüb evinə gəldi.

O biri tərəfdən cüt kosalar əllərində tərəzi dalbadal içəri girdilər. Biri o birinə dedi:

– Əy, hanı qovurma?

O biri dedi:

– Əy, qovurmanı mən sənənin yanında qoyub getmişdim ki!

Bildilər ki, yenə də qovurmanı tək kosa aparıb. Tək kosanın dalınca getdilər.

Tək kosa qovurmanı evə gətirib dedi:

– Ay arvad, cüt kosalar axırda bu qovurmanı bizim əlimizdən alacaqlar, gəl yeyək.

Arvadla kişi oturdular, qovurmanı yeməyə başladılar.

Birdən cüt kosalar içəri girdilər. Gördülər tək kosa arvadı ilə oturub keçinin qovurmasını yeyir.

Dedilər:

– Əy, sən ki, bizə üstün gəldin, heç olmasa keçinin qovurmasından bizə də ver.

Tək kosa dedi:

– Elə bunu əvvəlcədən beləcə, adam kimi desəydiniz, keçini kəsərdim, bir yerdə oturub yeyərdik. Siz ki, oğurluqla onu mənədən almaq istədiyiniz, indi ölsəniz də vermərəm. Cüt kosalar çox yalvardı, tək kosa onlara bir tikə də vermədi. Cüt kosalar ac-acına yola düşüb getdilər.

NÖKƏR

Qədim zamanlarda bir nökər ağasının qızına aşıq olmuşdu. Ancaq cürət eləyib öz fikrini qıza deyə bilmirdi. Yana-yana qalmışdı. Bir müddət belə keçdi. Bir gün ağanın qızı yoldaşları ilə pencər yığmağa getmişdi. Nökər gəlib doqqazın ağzında dayandı. Özünə söz verdi ki, qız gələndə fikrini açıb, mərdi-mərdanə ona desin. Axşamtərəfi ağa qızı pencər yığmaqdan qayıdıb, gəldi. Nökər doqqazın ağzında onun qabağını kəsib, dedi:

– Ay qız, mən sənə aşıq olmuşam, gərək mənə gələsən.

Qız dedi:

– Ay ölmüş, çıx get mal-qaranı otarmağına. Sən nökər, mən ağa qızı. Bizimki tutmaz.

Nökər dedi:

– Könül sevənə nə ağa qabaq dura bilər, nə padşah. Hər könül özü bir ağadır, bir padşahdır. Nə olsun ki, nökərəm. Uzun sözün qıyası, gərək mənə gələsən.

Qız gördü ki, nökərə heç Tanrı törpüsü¹ dəyməyib, belə sözlərnən ondan əl çəkəsi canavar deyil. Öz-özünə dedi: “Gəl bunun ağzını elə yerə dirə ki, bir yana çıxma bilməsin”.

Nökər iki ayağını bir başmağa qoyub qızdan cavab gözləyirdi. Ağa qızı dedi:

– Nökər, biz külfətlə sancılananda, mallarımız ağuya düşəndə² toyuqlarımız çömbələn çıxaranda sənə gələrəm.

Nökər razı olub, qızı buraxdı.

Ağanın bir başqa nökəri də var idi. Yeddi il idi ağaya nökər idi. Ağa bu yeddi ildə ona bir çürük ceviz də verməmişdi, elə haqsız-muzdsuz ağaya işləyirdi. Bu nökər ağadan bərk yanıqlı idi. O nökər gəldi ağa qızını sevən nökərin yanına dedi:

– Qardaş, mən bu ağadan yanıqlıyam, hayfımı almaq üçün mənə kömək edərsənmi?

Nökər dedi:

– Cannan-başnan. Elə mən də ondan yanıqlıyam.

Nökər ağa qızına vurulduğunu, qızın şərtini ona dedi:

¹ Törpü – yağun ağac yonan alət

² Ağuya düşəndə – zəhərlənəndə

Nökər getdi bir qab bal aldı, içinə gənəgərçək yağı qatdı, bir qucaq ağı otu yığdı, bir top da iynə götürdü, gətirib ağa qızını istəyən nökrə verib, dedi:

– Bu balı apar, ver ağa külfətiynən yesin. Bu otu malının qabağına dağıt, qoy ağulansınlar, bu iynələri də hində toyuqların cəmdəyinə sanc, şil-küt düşsünlər. Dalısıynan işin yoxdu.

Nökər bu şeyləri ondan aldı. Evə gəlib balı ağaya verdi, elə həmin gün ağa balı külfətiynən aşırdı içəri. Ağu otunu malların qabağına dağıtdı, mal otu yeyən kimi ağuya düşüb, böyürməyə başladılar. İynəni toyuqların canlarına yeritdi. Toyuqlar çömbələn dəymiş kimi büzüşüb, qıvrılıb yerə dökündilər. Nökər evə qayıdanda, gördü ağa külfətiynən balı yeyiblər, gənəgərçək yağının zərbindən hamısı qarın ağrısına düşüb. Hərəsi bir yanda yerə dökünüb, qarınını yerə sürür. Onlar öz nökrələrini görüb dedilər:

– Ay nökrə, bu nə bəla idi biz düşdük?

Nökər dedi:

– Nə bilim, nə bəla idi düşübsünüz? Hələ siz cəhənnəm, mallar damda ağuya düşüb qırılır. Toyuqları çömbələn tutub, orda-burda büzüşüb ölür.

Qız qarınını yerə sürütə-sürütə, ürəyi doğrana-doğrana kəsik-kəsik, dili tutar-tutmaz dedi:

– Bu nökrənin fəndidi. Dünən mənə dedi, ay qız mənə gəl. Mən onu əkdim, qarın ağrısına saldım, indi o da bizi qarın ağrısına salıb.

Ağa qızından bu sözü eşidən kimi ufuldaya – ufuldaya dedi:

– Amandı, o nökrəni bura çağırın.

Nökrəni çağırıldı. Ağa dedi:

– Ay nökrə, yəqin bizi bu günə sən salmışsan. Axı biz sənə nə eləmişik?

Nökər dedi:

– Ağa, mən sənənin qızına aşiq olmuşam. Mən ona dedim; mənə gəl, o dedi, biz sancılananda, mallarımız ağulanda, toyuqlarımız çömbələn çıxaranda sənə gələrəm. Qızını mənə ver, mən də sizin mallarınızı, toyuqlarınızı sağaldım.

Ağa dedi:

– Qızını verdim, bizi sağalt, aman günüdü.

Nökər dedi:

– Yeddi illik haqqımı da ver, sağaldım.

Ağa canının dərindən razı olub dedi:

– Onu da verdim bizi yaxşı elə.

Nökər nökər yoldaşını götürüb tövləyə getdi, malların ağzına ayran tökdü, mallar sağaldı. Toyuqların canından iynələri çıxartdı, onlar da sağaldı. Axırda da Güyül dəninin suyundan qaynatdı, verdi ağaya, arvadına, qızına. Hər üçünün qarınağrısı, sancısı kəsdi. Ağa toy eləyib qızını nökərə verdi, yeddi il haqqını da ödədi. Nökər ağa qızıyan gün keçirib, dövrən sürməyə başladı.

SƏFEH ARVAD

Bir ağılsız arvad vardı. Günlərin bir günündə bu arvad çaya yumağa paltar apardı. Paltarı yuyub sərdi çayın qırağında. Baxdı ki, qurbağalar çayda qurulduyurlar. Öz-özünə dedi: “Yaxşı oldu, paltarları, qurbağa bacılara tapşırım, quruyunca evə dəyim, gəlim”. Qurbağalara tərəf üzünü tutub dedi:

– Qurbağa bacılar.

Qurbağalar:

– Qurr... elədi.

Arvad dedi:

– Paltarı sərdim bura, gözünüz olsun, evə dəyim, gəlim.

Qurbağalar “qurr” elədilər.

Arvad getdi evə, gün əyiləndə qayıdıb gəldi, gördü bir dənə də paltar qalmayıb, hamısını aparıblar. Arvad bunu görəndə acıqlanıb dedi:

– Qurbağa bacılar.

Qurbağalar “qurr” elədilər. Arvad dedi:

– Zəhrimar qurr, çor qurr. Hanı bura sərdiyim paltarlar. Verdiniz oğruya, apardı. Mən də sizin evinizi uçuracağam.

Arvad evə gedib evdən bel, kürək gətirib, başladı çayın qırağını qazımağa. Bir az qazımışdı ki, belin ağzı bir daşa toxundu. Arvad daşı qaldıranda bir bəsti görüb dedi:

– Hə, siz mənim paltarlarımı oğruya verdiniz, mən də sizin evinizi uçurdub var-yoxunuzu apararam.

Qurbağalar “qurr” elədilər.

Xülasə, arvad bəstini götürüb gətirdi evinə. Axşam oldu, əri işdən gəldi. Kişi gələn kimi, arvad bəstini gətirib qoydu kişinin qabağına, dedi:

– Kişi, çaya yumağa paltar aparmışdım. Yuyub tapşırıdım qurbağa bacılara, gəldim evə. Geri qayıdıb gördüm, qurbağalar paltarı veriblər oğruya. Mən də acıqnan bel, kürək aparıb evlərini uçurdum, olan-qalan şeylərini götürüb gətirdim evə.

Kişi bəstiyə baxıb çox sevindi, dedi:

– Arvad, bu ki qızıldı. Gizlin yerdə saxla, qabaqdan Ramazan bayramı gəlir, onda xərclərik.

Arvad bəstini bir tərəfdə gizlətdi. Bəli, bundan bir neçə gün keçmişdi. Kişi işə getmişdi. Kəndə zoğal satanlar gəlib qışqırdılar:

– Ay zoğal alan, ay zoğal alan.

Arvad tez qapıya çıxıb, dedi:

– Ay zoğal satan, ay zoğal satan bura gətir. Girvənkəsini neçəyə verirən?

Zoğal satan dedi:

– Girvənkəsi iki qəpiyədi.

Arvad dedi:

– Onda bir girvənkə mənimçün çək.

Zoğal satan yoldaşına dedi:

– Ay Ramazan, girvənkə daşın var?

Arvad bu sözü eşidib zoğal satanın yoldaşına dedi:

– Adın nədi?

Ramazan dedi:

– Ramazan!

Arvad tələsik dedi:

– Hə Ramazansan, dayan, gedim amanatın var, gətirim.

Arvad cumdu evə, bəstini gətirib verib Ramazana, dedi:

– Ərim tapşırıb ki, bunu Ramazan gələndə verərsən ona, bu sənə çatacaq.

Zoğal satanlar bəstini alıb baxdılar ki, qızıldı, asta qaçana göy imam qənim, bəstini götürüb üz qoydular qaçmağa.

Bəli, nağıl dili yüyrək olar, axşam oldu, kişi gəldi evə. Arvad kişisinə sevinə-sevinə dedi:

– A kişi, Ramazan gəlmişdi, bəstini verdim apardı.

Kişi bu sözü eşidən kimi, bərk acıqlanıb arvadını o ki, var döydü. Arvad acıq eləyib getdi, oturdu bir xarabalıqda. Öz-özünə donquldandı ki, ərim hər kəsi minnətçi göndərsə də evə getməyəcəyəm. Bir qədər keçmişdi ki, bir pişik miyo-miyo eləyə-eləyə xarabalığa gəldi.

Arvad pişiyi görüb dedi:

– Miyo bacı, o köpək oğlu səni minnətə göndərib ki, evə gedəm, vallah gedən deyiləm, Heç zəhmət çəkmə. Qayıt, get.

Pişik çıxıb getdi. Bir az keçmişdi, bir xoruz bannadı. Arvad xoruzun səsinə eşidib dedi:

– Quqquluqu bacı, indi də kişi səni göndərib, heç zəhmət çəkmə. Miyo bacı gəlmişdi, gedən deyiləm.

Bəli, yaxında bir it hürməyə başladı. Arvad dedi:

– Ham-ham, indi də səni göndərib kişi ham-ham bacı. Gedib deyərsən ki, daha məndən əlin çəksin, gəlməyəcəyəm.

Gecədən bir qədər keçmişdi. Səs-küy var idi, gecə ikən bu şəhərdən başqa şəhərə xəzinəni dəvələrə yükləyib aparırdılar. Dəvənin biri karvandan ayrılıb qalmışdı, qaranlaq olduğundan onu görmədilər. Dəvə otlaya-otlaya gəldi çıxdı arvad olan xarabalığa. Arvad bunu görə kimi durub ayağa dedi:

– Löh-löh bacı, indi də səni göndərib. Bax, miyo bacı gəldi getmədim, quqquluqu bacı gəldi getmədim, ham-ham bacı gəldi getmədim. Amma indi, dağdan ağır adamsan, gəlmisən minnətə, sözünü yerə salmaram, gedərəm.

Bəli, arvad dəvəni hıxladı yerə mindi üstünə, gəldi evinin qapısına. Arvad dəvədən düşüb qapını döydü. Kişi qapını açıb gördü arvadıdır. Dedi:

– Arvad, nə üçün gəldin?

Arvad dedi:

– Hə, Miyo bacını göndərdin gəlmədim, quqquluqu bacını göndərdin gəlmədim ham-ham bacını göndərdin gəlmədim. Axırda dağdan ağır adamı göndərmisən. Onun sözünü yerə salmayıb gəldim.

Kişi baxıb gördü ki, dəvənin yükü tamam qızıldı. Başa düşdü ki, bu dəvə padşahlıqdı. Bəli, kişi dəvənin yükünü açandan sonra, başını kəsdi, ətindən bir az bişirdilər. Yerdə qalanını arvaddan gizlin, bir tərəfdə yeri qazıb basdırdı. Gecəyənən pulları da xakriz elədi. Sabah oldu, padşaha xəbər verdilər ki, dəvənin biri qızıl yüklü itibdi. Padşah əmr verdi ki, bütün evlər axtarılsın. Bu adnan ki, padşah naxoş olub, həkim ona başqa adamın dəvəsinin ətin buyurub.

Bu təhərnən bəlkə dəvəni tapdılar. Xülasə, düşdülər şəhərin başından-ayağına qədər evbəev gəzməyə. Gəldilər çıxdılar haman bu səfeh arvad olan evə. Arvad çıxdı onların qabağına dedi:

– Nə istəyirsiniz, nə qulluğunuz var?

Dedilər:

– Ay bacı, padşah çox bərk naxoşlayıb, ona həkim dəvə əti buyurub, gəlmişik. Əyər sizdə dəvə əti varsa, bir bişirim verin:

Arvad dedi:

– Hə, hə var idi bizdə. Bir az bişirdik, yedik, qalanını bilmirəm ərim hara qoydu. Evə gələndə gəlib alarsınız.

Dedilər:

– Bacı, ərin hardadır?

Arvad dedi:

– Bazarda pinəçilik eləyir.

Dedilər:

– Çox sağ ol bacı, gedib ərindən soruşarıq.

Bunlar gedib birbaş padşaha xəbər verdilər ki, dəvəni filan pinəçidən tapmışıq. Padşah əmr elədi, pinəçini gətirsinlər. Padşah adamları gəlib pinəçiyə dedilər:

– Səni padşah istəyir.

Pinəçi işi başa düşüb dedi:

– İndi ki, belədi zəhmət çəkin, mənimlə gedək bizim evə. Bəlkə daha qayıtmadım, vəsiyyətimi arvadıma eləyim.

Qəbul elədilər. Kişi evinə gəlib arvadına dedi:

– Arvad, axırda məni ölümə verdin. Daha sağ ol. Bir də mənim üzümü görə bilməzsən. Ancaq qapı-bacadan muğayat olarsan.

Kişini gətirdilər padşahın hüzuruna. Salam verib baş endirdi, ədəblə durdu. Padşah ona dedi:

– Kişi, dəvəni sən aparmısanmı?

Kişi dedi:

– Ey padşah, mənim arvadım səfehdi. Onun sözüynən məni bədbəxt eləməyin. Mən dəvə-zad görməmişəm.

Bu söz burda qalsın, sizə xəbər verim kişinin arvadından. Elə ki, kişini apardılar, arvad durub ayağa evin qapı-pəncərəsini çıxarıb, şələlədi dalına, gəldi birbaş padşahın divanxanasına. O çatıb, dalındakı yükənə girdi içəri. Padşah, vəzir-vəkil təəccüb elədilər. Bu o zaman idi ki, kişini dara çəkmək istəyirdilər. Kişi arvadını görüb dedi:

– Arvad, bu qapı-pəncərə nədi?

Arvad dedi:

– Bəs demədin, qapı-pəncərədən muğayat ol? Mən də onları qoyub gəlmədim. Çıxarıb özümlə gətirdim. Gəlmişəm görüm səni padşah nə eləyir? Nə qulluğa qoyur?

Kişi üzün tutub padşaha dedi:

– Qibleyi-aləm, siz özünüz baxın görün, arvadım səfehdi, ya yox.

Padşah, vəzir baxdılar, gördülər ki, doğrudan arvadı səfehdi. Odu ki, kişini bağışlayıb, azad elədilər. Kişi arvadıynan evinə gəldi. Onlar yeyib, içib dövrən keçirdilər.

TACİRBAŞI İLƏ KEÇƏL

Bir kasıb kişinin gözünün ağrı-qarası keçəl bir oğlu var idi. Tacir uşaqları, bu cır-cındır paltarlı keçəli öz aralarına buraxmırdılar. Bir gün keçəlin atası işə getmişdi. Novruz qabağıydı. Keçəl evdən bayıra çıxıb gördü ki, şəhər uşaqları təzə paltar geyinib oynayırlar. Keçəl bunlara qoşulmaq istədi. Uşaqlar onu yaxına buraxmadılar, bir ağızdan dedilər:

Keçəl, keçəl daz keçəl,
Yuvada pərvaz eylər.
Girər qəmiş altına,
Saxsağana göz eylər.

Keçəlin acığı tutdu, evə gəldi, gördü ki, anası evdə təkdir. Anasından soruşdu:

– Ana, nə bişirmisən?

Anası dedi:

– İki ovuc arpa unumuz qalmışdı, umac ovuram.

Keçəl bərk acmışdı. Anasından bir parça çörək istədi, çörəkləri olmadı. Evin bir küncündə dinməz oturub umacın bişməyini gözlədi. Keçəlin atası günorta işdən gəldi. Keçəl gördü ki, atası dəsmalından iki parça çörək, bir az da çörək qırıntıları çıxarıb atdı süfrəyə.

Keçəl tez çörəyin bir parçasını götürüb, vurdu dişə. Quru çörək keçəlin iki dişini sındırdı. Keçəl üzünü atasına tutub dedi:

– Ata, bu çörəyi sənə kim verib?

Atası dedi:

– İki gün tacirbaşı Alıxanın çörəkçi dükanında odun yarmışam. Əvəzində tacirbaşı bu çörəkləri mənə verdi.

Keçəl quru çörəyi qoltuğuna vurub, getdi tacirin qarısına. Gördü ki, tacirin oğlu qarıda oynayır. Bir quru çörəyə baxdı, bir də tacirin

oğluna. Quru çöreyi vurdu tacirin oğlunun başına. Tacir oğlunun başı yarıldı. O, ağlaya-ağlaya getdi atasının yanına.

Tacir oğlundan soruşdu:

– Səni kim vurub?

Uşaq dedi:

– Keçəl.

Tacir qəzəblənib keçəlin dalınca adam göndərdi.

O biri tərəfdən keçəl özünü yetirdi evlərinə, anasına dedi:

– Ana, naxoşam, yer sal.

Keçəl yatmaqda olsun, tacirin adamları gəlib çıxdılar. Keçəl onları görəndə özünü lap bərk naxoşluğa vurdu.

Keçəlin atası tacirin adamlarının qabağına çıxıb dedi:

– Niyə gəlmisiniz?

Dedilər:

– Oğlun tacirin oğlunu vurub. Gəlmişik keçəli aparaq tacirin yanına.

Keçəlin anası dedi:

– Oğlum naxoşdu, yatır.

Tacirin adamları içəri girib gördülər ki, keçəl doğrudan da, naxoşdu, zarılısından qulaq tutulur. Geri qayıdıb keçəlin xəstəliyini tacirə xəbər verdilər.

Tacir əmr verdi:

– Gərək keçəli xəstə gətirəsiniz.

Tacirin adamları gəldilər keçəlin yanına, dedilər:

– Səni tacirbaşı çağırır, xəstə olsan da gərək gedəsən.

Keçəl dedi:

– Məndə hal yoxdur tacirin yanına gedəm. Əgər ona çox lazımamsa, qoy özü gəlsin.

Keçəlin sözünü gedib tacirə dedilər. Tacirbaşı qəzəblənib ayağa durdu, özü keçəlin yanına getdi.

Keçəl gördü tacir gəlir, başladı inildəməyə. Bir neçə diş də tapmışdı, o dişləri də ağzına saldı. Tacirbaşı keçəlin ağzına bir bərk şillə vurdu. Keçəl ağzında olan dişləri yerə tüpürüb qışqırdı:

– Vay-vay kömək eləyin, tacir vurub dişlərimi qırdı!

Tacirbaşı gördü ki, doğrudan da, keçəlin dişləri töküldü, məəttəl qalıb dedi:

– Keçəl, dişlərinin hamısı tökülə yenə səndən əl çəkən deyiləm. De görüm, oğlumun başını niyə vurub yarmısan?

Keçəl dedi:

– Mən yarmamışam.

Tacir dedi:

– Yalan danışma.

Keçəl gördü tacir bundan əl çəkməyəcək, tez başının altından quru çörəyi çıxarıb dedi:

– Tacirbaşı, mənəm atam sənə işlədiyi üçün sən ona bir az quru çörək vermişdin. Belə çörəyi itə də atmazlar. Mən yolnan gedirdim. Özüm də bərk acmışdım. Atamdan çörək istədim. Atam da səndən aldığı çörəyi mənə verdi. Çörəyi yemək istədim, çörək o qədər quruydu ki, dişimi sındırdı. Mən dişimin ağrısından çörəyi tulladım. Çörəyin yarısı dəyib atamın gözünü çıxartdı. Bir parçası da sənin oğlunun başına dəydi. İndi mən səndən atamın gözünün qanbahasını, bir də mənəm iki dişimi istəyirəm. Əgər verməsən, divana şikayətə gedəcəm.

Keçəl bunu deyəndə atası yalandan bir gözünü bağlayıb, ufuldamağa başladı.

Tacir əlini cibinə saldı, bir ağ pul çıxarıb, keçəlin ovcuna basdı, getmək istədi:

Keçəl dedi:

– Bəs atamın gözünün qanbahası nə oldu?

Tacir:

– Sabah görüşərik, – deyib getdi.

Keçəl durdu ayağa. Pulu atasına verib dedi:

– Ata, bir gözünə nazik mum bağla. Sabah səni aparacam divana.

Tacir bilmirdi neynəsin ki, keçəl divana şikayətə getməsin. Keçəl də gecəni yatıb səhər tezdən durdu, tacirin dükanına gəlib dedi:

– Nə deyirsən, atamın gözünün qanbahasını verirsen ya yox. Vermirsənsə, gedirəm divana.

Tacir dedi:

– Mənə bu gün də möhlət ver. Sabah atanın xəcalətindən çıxaram.

Keçəl razı olub qayıtdı evə. Taciri fikir götürmüşdü. Bu dəmdə bir qarı tacirin yanına gəlib dedi:

– Bir keçəl nədi ki, onnan başarmırsan? Qoy divana getsin. Divan sənənin tərəfində olacaq.

Tacir dedi:

– Qarı, mənə yol göstər, keçəli yox eləyim. Nə istəsən sənə verərəm!

Qarı dedi:

– Keçəl bu axşam damın üstündə yatacaq. Gecə adam göndər, yorğan-döşəyiynən oğurlat. Sonra başını asanca batıra bilərsən.

Tacir qarıdan razı qalıb dedi:

– Al bu nişanəni, get bizə, mənim adımdan deginən ki, qonağım gələcək, hazırlıq görsünlər.

Qarı atdana-atdana getdi, tacirin evinə xəbərə.

Axşam tacir dükanı bağlayıb evə gəldi. Tacir gecə yarıdan keçəndən sonra üç adam göndərdi ki, keçəli gətirsinlər. Keçəl damda yatmışdı. Tacirin adamları gəlib keçəlin yerini tapdılar. Keçəli yorğana sarıyıb, birbaşa apardılar tacirin yanına. Tacirin ürəyi keçəlin əlindən yanıqlıydı. Odur ki, gələn kimi keçələ bir bərk təpik vurdu. Keçəl işdən xəbərdar idi, amma dinmirdi. Tacir əmr elədi ki, keçəli özü yatan otağa qoysunlar, səhər tezdən ölənə qədər döysünlər. Keçəl tacirin dediklərini eşidirdi. Tacirin nökörləri keçəli aparıb, tacirin otağına qoydular. Tacir soyunub yatana qədər, keçələ o qədər təpik vurdu ki, keçəlin anadan əmdiyini süd burnundan gəldi. Axırda tacir yorulub yatdı. Tacir yuxuya gedəndən sonra, nökörlər onu açıb yorğandan çıxartdılar ki, qaçsın. Keçəl baxıb gördü ki, tacir yatıbdı. Tez nökörlərlə birlikdə taciri kilimə sarıdılar. Bərk-bərk bağladılar. Evin bir küncünə sürüdülər. Keçəl nökörlərin paltarından götürüb geydi. Tacirin qızılından ciblərini doldurdu. Aşağı düşdü nökörlərə göz eləyib dedi:

– Tacir əmr eləyir ki, elə bu saat keçəli döyüb öldürün.

Nökörlər tacirin əlindən yanmışdılar. İçəri girib, kilimə bükülü ağalarını bayıra sürüdülər. Əllərinə yekə döyənək alıb, taciri budağa başladılar. Tacirin naləsi göyə qalxırdı. Nökörlər vurduqca kilim parçalanırdı. Bu səsə qarı gəlib çıxdı. Gördü ki, keçəli kilimə sarıyıb, döyülər. Qarı açıb keçəlin ölüsünə baxmaq istəyəndə gördü ki, bu tacirbaşıdır. Qarı bunu görəndə kimi bərkədən qışqırmağa başladı:

– Keçəl hanı? Ay aman, bu ağadı!..

Nökörlər dedilər:

– Yox canım, döyülüb, öldürülən keçəldi.

Qarı geri çəkilib tacirin meyitini nökörlərə göstərdi, nökörlər gördülər ki, işin üstü açılsa, divan onları öldürəcəkdir. Qarının əl-ayağını möhkəm bağladılar, tacirlə birgə atdılar çaya.

Keçəl də özünü tez atasına yetirdi, köçüb başqa şəhərə getdilər. Tacirin evindən götürdüyü pulu xərcəyib rahat dolandılar.

YETİM VƏLİ VƏ DARĞA

Bir Vəli adlı yetim var idi, adına Yetim Vəli deyirdilər. Vəlinin bir dayısı var idi, bir də dayısı arvadı. Vəli dayısı arvadından çox şübhələnmişdi. Bir gün Vəli damın üstündə oturmuşdu, dayısı arvadını pusuurdu. Gördü dayısının arvadı darğa ilə söhbət eləyir. Qulaq asdı, gördü darğa dayısının arvadına deyir:

– Mənim xırmanım ala öküz olan xırmandı. Mən alma qabığını yolnan tökə-tökə xırmana gedəcəyəm. Sən də plov bişir, götür. Alma qabığını yığa-yığa gəl ala öküzlü xırmana.

Darğa sözünü deyib gedir. Vəli damdan endi, evə gəldi, özünü bil-məməzliyə vurdu. Gecə keçdi. Səhər açıldı. Adamlar işə gedəndən bir az sonra Vəli dayısı arvadına dedi:

– Dayım xırmanda istidən yanır. Gedəndə mənə dedi ki, mənə qatıq, çörək gətir. Ver aparım.

Arvad ayağa qalxdı, Vəliyə qatıq, çörək verib yola saldı. Vəlini əkmək istəyirdi, bilmirdi nə cür əksin. Çox şad oldu.

Bəli, Vəli qatığı, çörəyi götürdü, darğanın xırman yolu ilə alma qabığını yığa-yığa gedib, darğanın xırmanına çıxdı, qayıdıb alma qabıqlarını öz xırmanlarının yoluna səpdi. Yavan çörəyi dayısına verib dedi:

– Ay dayı, mənim ala öküzdən xoşum gəlir. Mən bu qatıq ilə öküzümüzü ala-bula eləyəcəm.

Dayısı ona dedi:

– Ay başı batmış Vəli, qatığı korlama.

Vəli qulaq asmadı, qatıqnan öküzləri ala-bula boyadı. O tərəfdən arvad plovu hazır elədi, qaba tökdü, götürüb yola düşdü, alma qabıqlarını yığa-yığa gəlib öz xırmanlarına çıxdı. Gördü xırmanın öküzləri aladı, lap məəttəl qaldı.

Kişi onu görüb dedi:

– Ay arvad, gün hardan doğub, ay hansı tərəfdən çıxıb, cinnərin dağılıb hansı dağlara gedib ki, bizi yad eləmişən?

Arvad əvvəl bir qızardı, sonra özünü düzəldib dedi:

– A kişi, bildim ki, xırmanın tozu döşünüzü tutur, küpənin dibində bir az yağ bulaşığı qalmışdı, onu sivirdim, o günü çərçidən aldığım düyünü plov bişirib sizə gətirdim ki, yiyəsiz, sinənizin tozu təmizlənsin.

Kişi dedi:

– Ay arvad, lap yaxşı eləmişən.

Bunlar plovu yemək istəyəndə arvad dedi:

– A kişi, sən elə də olsa xörəyi yeyəcəksən, belə də olsa. Darğanı da çağırın gəlsin, bir-iki şapalaq da o yesin. Vergidə, xərcdə bizi gözləyir.

Dayısı Vəliyə dedi:

– Vəli, dur get, darğanı çağır gəlsin, biznən çörək yesin.

Vəli darğanın xırmanına gedib dedi:

– Ay darğa, dünən nə iş qarışdırmısan ki, dayım budu gəlir səni öldürməyə.

Vəli bunu deyib, yalandan axsaya-axsaya gəldi öz xırmanlarına, dayısına dedi:

– Ay dayı, darğanın itləri mənim baldırımı dişlədilər, gedə bilmədim. Yabanı götür, özün get çağır, gəlsin.

Kişi yabanı götürüb, getdi darğanı çağırmağa. Darğa elə bildi ki, kişi gəlir onu öldürməyə, başladı qaçmağa.

Kişi çağırdı:

– Gəl gedək, heç olmasa, bircə şapalaq da sən ye.

Darğa lap bərk qaçırdı, elə bilirdi, kişi deyir, qaçma, qoy heç olmasa sənə bircə yaba vurum.

Kişi geri qayıdıb dedi:

– Ay arvad, bilmirəm na varsa, darğa məni görüb qaçdı. Bir gün qonaq çağırırıq, əvəzi çıxar.

Arvad bildi ki, bu arğac Vəlidən keçib. Ancaq bürüzə verib Vəliyə bir söz demədi. Vəliyənin dayısı basıb plovu şirin-şirin yedilər. Arvad boş qabları götürüb, donquldana-donquldana evlərinə getdi.

Sabah Vəli yenə damın üstünə çıxıb pusmağa başladı. Gördü budu darğa gəldi dayısı arvadının yanına, dedi:

– Dünən yolu yanıldın, gəlib çıxmadın. Bu gün dolma bişirərsən. Mən yolnan xurma dənəsi tökə-tökə xırmana gedəcəyəm. Sən xurma dənəsinə baxa-baxa gəlib çıxarsan mənim xırmanıma.

Darğa sözünü deyib tələsik getdi. Vəli damın üstündən düşüb evə gəldi. Qatıq, çörək götürdü, yola düşdü. Darğanın yolu ilə getdi, xurma dənələrini yığıb öz xırmanlarının yoluna tökə-tökə dayısının yanına çatdı. Yavan çörəyi dayısına verdi. Qatıqla öküzləri ala-bula boyadı.

Arvad dolmanı bişirdi, götürüb yola düşdü. Xurma dənəsi tökülən yolla gedib, öz ərinin xırmanına çıxdı.

Kişi yenə dedi:

– Ay arvad, sən nə yaxşı olmusan? Nə bildin ki, mənim ürəyim dolma istəyir. Allah sənin dədəmə rəhmət eləsin.

Arvad min dil tökdü, kişinin yanında özünü təmizə çıxarıb, dedi:

– A kişi, qonşulardan borc-xərc elədim, bişirib gətirdim.

Vəli yenə də üstünü vurmadı, gəldi oturdu, dolmanı ötürdülər içəri. Arvad yenə də boş qabları götürüb, donquldana-donquldana evə gəldi.

Bəli, sabah lap tezdən kişi çıxıb xırmana getdi, Vəli də damın üstünə çıxıb pumağa başladı. Darğa gəlib çıxdı. Qaşqabağı yer süpürürdü. Arvada dedi:

– Sən vədinə heç doğru çıxmırsan? Dünən də səni gözləməkdən gözlərimin kökü saraldı. Gəlib çıxmadın. Bu gün halva çalarsan, mən yola fındıq tökə-tökə gedəcəyəm. Halvanı götür, fındığı yığa-yığa gəl çıx mənim xırmanıma.

Darğa sözünü deyib, tələsik getdi. Vəli damın üstündən düşüb evə gəldi. Qatıq, çörəyi götürdü, yola düşdü. Darğanın yola tökdüyü fındığı yığıb, öz xırmanlarının yoluna tökə-tökə gedib dayısının yanına çıxdı. Yavan çörəyi dayısına verdi. Qatıqla ökülləri ala-bula elədi.

Bu tərəfdən arvad halva çalıb yola düşdü, fındıqları yığa-yığa gəlib ərinin xırmanına çıxdı.

Kişi dedi:

– Ay arvad, səndən çox razıyam. Sən beləcə bizi o qədər bordaya-caqşan ki, dərimizə sığmayacağıq. Çox sağ ol, arvad.

Arvad yenə də dedi:

– A kişi, qonşulardan borc-xərc eləyib, halva bişirdim ki, məndən razı qalasan!

Vəli ürəyində dedi: atana lənət. Oturub halvanı yedilər. Arvad boş qabları götürüb, deyinə-deyinə evə getdi.

Bəli, sabah tezdən yenə də kişi xırmana getdi. Vəli də damın üstünə çıxıb pumağa başladı. Gördü darğa gəlib çıxdı, özü də itə dönüb. Darğa arvada dedi:

– Sən heç əhdinə doğru çıxan deyilsən. Yenə gəlib çıxmadın. Bu gün südlü aş, kömbə bişir. Mən də xırmana getməyəcəm, qarpız alıb gələcəyəm. Evdə yeyərik.

Darğa sözünü deyib getdi. Vəli də dayısının yanına getdi, bütün əhvalatı, mən sizə nağıl eləyən kimi, ona bircə-bircə söylədi.

O biri tərəfdən arvad süddü aş, kömbə bişirdi, darğanın yolunu gözləməyə başladı. Bir az keçdi, darğa qoltuğunda qarpız gəlib çıxdı.

Bunlar oturub yemək istəyirdilər ki, qarşı döyüldü. Arvad darğanı buğda kəndisinə saldı, südlü aşı yükün altına qoydu. Kömbəni yükün üstündə gizlətdi. Qarpızı da küncə dığırlatdı. Qarını açdı, Vəli dayısının içəri girdi. Arvaddan çörək istədilər. Arvad ayağa qalxdı, qaş-qabaqlı-qaşqabaqlı onların qabağına yavan çörək gətirdi.

Vəli dedi:

– Ay dayı, mənim bir sözüm var, onu deyim sonra çörək yeyək.

Dayısı dedi:

– De görüm.

Vəli dedi:

– Mən yolnan gəlirdim, gördüm bir ilan yükün üstündəki kömbə kimi qıvrılıb yatıb. Başına bir daş saldım, küncdəki qarpız kimi, başı elə dağıldı ki, nəmidəki süddü aş kimi, gözləri işıldamağa başladı kənddəki darğa kimi.

Əhvalat açıldı, Vəli dayısının birlikdə darğanı kənddən çıxarıb boğazına ip keçirdilər, aparıb bir quyuya saldılar. Arvada şah divanı tutub, evdən qovdular. Sonra kömbəni, süddü aşı, qarpızı gətirib yedilər. Ömür sürüb gün keçirmiyəyə başladılar.

HAQQALANNAN HAQVERMƏZİN NAĞILI

Biri vardı, biri yoxdu Allahdan başqa heç kəs yoxdu. Bir Haqqalan, bir Haqverməz var idi. Bunlar bir-birinin adını eşitmişdi, ancaq heç biri heç birinin üzünü görməmişdi. Biri birinin həsrətini çəkirdi. Haqqalan deyirdi:

– Nə olaydı, Haqverməz mənə rast gələydi, ona bir abbası pul verəydim, görəydim ki, o mənim də pulumu yeyə bilərmi?

Haqverməz də deyirdi:

– Nə olaydı, Haqqalan mənə rast gələydi, ondan bir abbası alaydım, görəydim ki, bir abbasını məndən necə ala biləcək?

Bunların yaşadıkları yeri də heç kim bilmirdi. Çünki özləri gizli dolanırdı.

Necə deyərlər, dağ-dağa rast gəlməz, insan insana rast gələr.

Bir gün onlar rastlaşdılar. Biri dedi:

– Qardaş, adın nədi?

O biri cavab verdi:

– Haqverməz.

Dedi:

– Bəs sənin adın nədi?

– Haqqalandı.

Hər ikisi eşşəkdən düşüb öpüşdülər, görüşdülər, hələ bir yerdə oturub çörək də yedilər.

Haqverməz dedi:

– Qardaş, bəlkə bir abbası mənə borc pul verəsən, sabah tezdən verərəm.

Haqqalan tez çıxarib ona bir abbası verdi. Görüşüb yenə hərə öz eşşəyini mindi, ayrıldılar.

Haqqalan Haqverməzin evinin yerini öyrənməli idi. Haqverməz bilirdi ki, Haqqalan onun dalınca gələcək. Ona görə də evinə getməyib meşəyə getdi. Haqqalan da onun dalınca qarabaqara getdi... Haqverməz yorulmuşdu. Onu yuxu basırdı. Ancaq o bilirdi ki, Haqqalan hardansa onu güdür. Meşədə gecələmək qərarına gəldi. Düşüb eşşəyini bir ağaca bağladı. Başını bir kötüyün üstünə qoyub yatdı. Onu yuxu apardı. Haqqalan yavaş-yavaş gəlib onun eşşəyini açıb buraxdı. Eşşəyin arpasının vaxtı idi, düz evə tərəf yol başladı. Haqqalan da onun dalınca gəlib Haqverməzin evinə çatdı, evi tanıyandan sonra arxayınlaşdı, gedib karvansarada qaldı.

Sizə kimdən deyim, Haqverməzdən. Meşədə az yatmışdı, çox yatmışdı, birdən gözünü açdı, gördü eşşəyi yoxdu. İpi yoxladı, gördü ki, əl ilə açıblar. Bildi ki, Haqqalanın işidi. Dedi:

– Dostum evimin yerini yaxşı öyrəndi. Görək abbasını necə alacaq? Gecə yarısı durub evinə gəldi. Arvadına dedi:

– Arvad, sabah tezdən bir kişi gəlib məni xəbər alacaq. Ona deyər-sən ki, Haqverməz meşədən bir küpə qızıl tapmışdı. Qaziya məsləhət elədi, qazı da dedi:

– Görək Məkkəyə gedəsən.

O da gecə yarısı eşşəyini də minib getdi. Altı aydan sonra gələcək. Haqverməz heybəsinə bir az çörək qoydu. Eşşəyini minib yola düşdü.

Səhər tezdən Haqqalan gəlib qarını döydü. Arvadı çıxıb ərindən eşitdiklərinin hamısını ona dedi. Haqqalan eşşəyindən düşdü. Onu tövləyə çəkdi, dedi:

– Bacı, ürəyini sıxma, altı ay gözləməyə nə var? Mənə bir yer göstər ki, orada eşşəyimə axur tikim.

Qadın ona yer göstərdi. O, eşşəyinə axur tikdi. Bir balaca axur da onun yanında qayırdı. Arvad xəbər aldı:

– Bəs bu nədi?

Haqqalan dedi:

– Eşşəyim boğazdı, altı aya qədər bəlkə doğdu. Bu, ondan ötürüdür.

Bir müddət gəlib keçdi. Bir gün Haqverməz gecə gəlib xəlvətcə arvadından əhvalatı öyrəndi. Dedi:

– Yox, bu da tutmadı. Əgər Haqqalan bir abbasını alarsa, adım batar. Yaxşısı budur ki, mən ölüm. Sən sabahları başına döy, ağla, deynən ki kişi sancılanıb yoldan qayıdıb, gecə evə çatan kimi öldü. Sonra məni bir qutuya qoydur, qəbiristanlıqda böyük günbəzə aparsınlar, qoysunlar sərdabəyə. Bir-iki gündən sonra Haqqalan çıxar gedər, mən də çıxıb gələrəm. Haqverməz bu vəsiyyətləri eləyib sabaha yaxın öldü. Arvad başladı ağlamağa. Haqqalan arvadın səsinə gəldi. Gördü ki, arvad ağlayır. Soruşanda, arvad Haqqalana dedi:

– Kişi sancılanıb yoldan geri qayıdıb, evə çatan kimi də öldü.

Haqqalan arvada dedi:

– Bacı, Allah səbir versin, eybi yoxdu, hamı öləcək, tədarük gör, aparaq basdıraq. Mən bununla dostam, qardaşam, yumağını özüm yuyaram.

Qazanı su ilə doldurub, qaynatdı. Haqverməzi gətirdilər yuvat yerinə. Haqqalan onun paltarlarını soyunduranda qulağına dedi:

– Dostum suyu qaynatmışam ha... Durmasan pişəcəksən.

Gördü yox, durmur. İstədi ki, qazanı qaynaya-qaynaya gətirsin onun başından töksün. Ancaq fikirləşdi, öz-özünə dedi:

– Əgər ölüdürsə, qaynar suyu tökmək nəyə lazımdı? Əgər diri olsa qaynar su tökəndə öləcək, mən də abbasını ala bilməyəcəyəm, adım batacaq.

Ona görə də suyu çox qaynar tökmədi. Amma yenə də o, dəridən çıxdı. Ağa bükdülər, qoydular qutuya, ağzını da qapadılar. Qəbiristanda böyük bir günbəz vardı, apardılar ora qoydular. Hamı qayıdıb gəldi. Haqqalan yavaş-yavaş əlini bir abbasıdan üzürdü. O, öz-özünə dedi:

– Gedim, mən də bir gecə günbəzdə qalım. Əgər durarsa, bir abbasını alaram. Yox, ölmüş olsa, kəfəni soyaram, gətirib sataram, bir

abbasımı çıxardaram. Bu məqsədlə də Haqqalan axşam qaranlığı düşəndə, gedib xəlvətcə günbəzə girib gizləndi. Gündürdü ki, görəsən Haqverməz duracaq, yoxsa yox? O da Haqqalanın günbəzə gələcəyini bilirdi. Odur ki, nəfəsini bərk-bərk gizlətməmişdi. Gecə yarından keçəndə qırx quldur gəlib doldular günbəzə, başladılar topladıqları qızılı bölməyə. Hamısını böldülər, arada bircə qılinc qaldı. Başçıları dedi:

– Bu qılinc mənə bağışlayın.

Biri dedi:

– Dur, qılinc götür. O təzə qutuya bir qılinc vur. Əgər qutunun içindəki ölünü ikiyə bölsən, qılinc sənə olsun. Bələ bilməsən, başqası vursun. Bir sözlə, kim bir qılincle qutunu meyitlə bərabər ikiyə bölsə, qılinc da onun olsun. Hamısı razılaşdı. Quldurbaşı qılinc siyirib qutuya yaxınlaşdı. Var gücünü qoluna yıxdı, qılinc yuxarı qaldırdı, istədi ki, qutuya yendirsin, birdən Haqqalan bağırdı:

– Ay aman, vurma, abbasını batırarsan!

Qırx quldurun hərəsi bir yana qaçdı. Haqverməz də qutudan çıxdı. Qızılın hamısını dədə malı kimi yarı böldülər. Ancaq Haqqalan dedi:

– İndi mənə bir abbasımı ver.

Haqverməz dedi:

– Yoxumdu, hardan verəcəyəm?

Bunlar dava çəkirdilər, Oğrular bir-bir, iki-bir gəlib yenə toplaşdılar. Başçıları dedi:

– Qızılı orada qoymaq olmaz. Biriniz gedin, görün, əgər bir-iki ölü dirilibsə, gedək öldürək, yenə qızıllarımızı bölək. Yox, ölü çox dirilibsə qaçaq canımızı qurtaraq.

Qırx adamın arasında çöp atdılar. Birinin çöpünə çıxdı. Həmin quldur yavaş-yavaş günbəzə yaxınlaşdı. Günbəzin yanından boylananda, gördü iki ölü bir-birinin boğazından tutub deyir:

– Tez ol, mənə bir abbasımı ver.

Bacadan boylanan quldurun papağı başından onların üstünə düşdü. Haqverməz papağı götürüb Haqqalana verdi, dedi:

– Ala, bu da sənə bir abbasın.

Quldur qaçıb yoldaşlarına dedi:

– Eviniz yıxılsın, çox ölü dirilib, bizim pulları abbası-abbası bölülər. Birinə abbası çatmamışdı, ona da mənə papağımı verdilər.

Oğrular qaçıb getdilər. Haqverməzlə, Haqqalan da qızılları aparıb yedilər, üstündən də su içdilər.

KOR TUTDUĞUNU BURAXMAZ

Biri vardı, biri yoxdu, bir kişi vardı. Bu kişinin bir arvadından başqa kimsəsi yoxdu. Kişiyən arvadı bir-birini çox istəyirdilər. Belə ki, bir-birindən ayrı dura bilmirdilər. Bunlar çox kasıb idilər. Ümidləri bir qatıra, bir də bir parça əkin yerinə gəlirdi. Günlərin bir günü kişi arvadına dedi:

– Arvad, gəlsənə bir qonşu kəndə, qonaq evinə gedək.

Arvad razı oldu. Qapı-bacanı möhkəm bağladılar. Qatırı tövlədən bayıra çəkdilər. Kişi qatırı alıqladı. Arvadı qatıra mindirdi, özü də piyada yola düşdülər. Az getdilər, çox getdilər, gördülər ki, budu bir kor ağacını yerə döyə-döyə yol ilə gedir. Kişi kordan soruşdu:

– Ay qardaş, hara gedirsən?

Kor dedi:

– Bu yaxın kəndə.

Arvadın kora yazığı gəlib ərinə dedi:

– Yazıqdı, qoy bunu da qatıra mindirək, kəndə qədər aparaq.

– Arvad, sən məndən çox yaşayacaqsan, mən istəyirdim deyəm, koru qatıra mindirək, sən dedin. Koru qatıra mindirdilər, arvadı da onun tərkinə, yola davam elədilər, ta ki gəlib şəhərə çatdılar. Kişi kora dedi:

– Kor qardaş, şəhərə çatmışıq qatırdan düş.

Kor arvadın qolundan, qatırın noxtasından bərk-bərk tutub dedi:

– Arvad mənim, qatır mənim, niyə düşüm? Sən kimsən?

Kişi dedi:

– Ay kor, qatırdan düş, məni incitmə. Adama yaxşılıq yoxdu, sənə yazığımız gəldi, götürdük. Bu da sağ olun deməkdi?

Atalar yaxşı deyiblər: – “Kor tutduğunu buraxmaz!” Kor iki əlli arvaddan, qatırın noxtasından tutub dedi:

– Hara düşürəm? Arvad mənim, qatır mənim, sən kimsən?

Kişi, arvad nə qədər elədilər, yalvardılar kor nə arvadı buraxdı, nə də qatırdan düşdü. Səs-küyə kəndxuda gəlib çıxdı, soruşdu:

– Nə olub, nə səs-küy salmışınız?

Kor heç kəsə aman verməyib ona cavab verdi:

– Ay kəndxuda, mən arvadımla qatıra minib səfərə çıxmışam. Bu haramı gəlib deyir qatırdan düş. İstəyir qatırı da arvadımı da əlimdən alsın.

Kişi dedi:

– Ay kəndxuda, vallah, kor yalan danışır. İnsan oğluna yaxşılıq yoxdu. Yolda yazığımız gəldi, qatıra mindirdik, özümüzə iş açdıq.

Arvad dedi:

– Kişim doğru deyir, bu kor bizə böhtan atır.

Kor arvada dedi:

– Deyəsən kor olduğum üçün, məni atıb ona getmək istəyirsən?

Bunlar dedi, kor dedi, ağız deyəni qulaq eşitmədi.

Kəndxuda bunları qabağına qatıb divanxanaya apardı. Bunları bir-bir danışdırdı. Kor sözünün üstündə möhkəm durdu, dedi:

– Qatır da mənimdi, arvad da. Bu haramı əlimdən almaq istəyir.

Kişi də dedi:

– Yalan deyir, mənimdi.

Kəndxuda nə qədər çalışdı işi ayırd eləyə bilmədi. Divanxanada bir qoca kişi var idi.

Qoca, kəndxudaya dedi:

– Kəndxuda, bunların hərəsini bir otağa sal. Mən səhər sənə dəyərəm qatırla arvad kimindi.

Kəndxuda əmr elədi, onların hərəsini bir otağa saldılar. Bir saat keçəndən sonra qoca əvvəlcə kişi salınan evin qapısına getdi, qulağını qarıya dirəyib qulaq asdı, gördü kişi deyir:

– Mənim başıma daş düşə idi, kaş onu yolda qatıra mindirməyəydim, başım da bu bəlanı çəkməyəydi.

Qoca bundan keçib arvad salınan evin qapısına getdi, qulaq verib gördü, arvad ağlaya-ağlaya deyir:

– Kaş mən yolda deməyəydim, “a kişi, bu kor yazıqdı, onu da qatıra mindirək?”. Başımız da sonra bu bəlanı çəkməyəydi.

Qoca kişi bundan sonra da kor salınan evin qapısına getdi, qulaq asdı. Gördü kor ağacın saz yerini döşünə basıb deyir:

– Öldü var, döndü yoxdu. Kor tutduğunu buraxmaz. Nə yoğurdum, nə yaptım, hazırca kökə tapdım.

Qoca kişi geri qayıdıb kəndxudaya dedi:

– Qatırla arvad kişininindi.

Kəndxuda əmr elədi kişini, arvadı, bir də kuru gətirdilər. Kəndxuda arvadla qatırı kişiyə verdi, kora da yüz çubuq vurdurdu... Yaxşı deyərlər “haqq yerini tapar, nahaq cəzaya çatar”.

ÇOPURUN NAĞILI

Bir qoca kişi vardı. Bu kişinin iki oğlu vardı. Bunlardan biri elə çopur idi ki, başından bir çuval darı töksəydin, bir dənə yerə düşməzdidi. Adına da Çopur Mansur deyərdilər. Bir gün kişi evə alma alıb gətirmişdi. Almaların saf olanını gözəl oğluna verdi, çürüyünü də Çopur Mansura. Çopur Mansur bundan alındı¹. Demə kişinin də arvadı başqa yerdə imiş. Çopur Mansur çölə çıxıb, orda-burda xeyli gəzdidi, evə qayıdıb gələndə atasına yalandan ağlaya-ağlaya dedi:

– Ata, arvadın ölüb!

Atası başına döyüb ağlayanda, Çopur qapıdan çıxdı daban aldı, birbaş anasının yanına gedib, ağlaya-ağlaya dedi:

– Ana, ərin ölüb.

Anası başına döyüb ağlayırdı. Çopur xalasının yanına getdi. Ağlaya-ağlaya qapıdan içəri girib dedi:

– Xala, bacın ölüb!

Xalası çox ağladı, başına döyə-döyə bacısı evinə yollandı. Gəlib gördü bacısı sağdı, amma başına döyüb ağlayır. Bir tərəfdən şad oldu, o biri tərəfdən qəmgin, soruşdu:

– Bacı, niyə ağlayırsan?

Bacısı dedi:

– Ərim ölüb.

Bacısı da buna qarışıb ağlayan zaman əri ağlaya-ağlaya gəlib çıxdı. Gördü arvadı sağdı, çox sevindi. Bunlar əhvalatı bir-birinə söylədilər. Hamısı bildi ki, bu işi edən Çopurdu.

Çopuru çox axtardılar ki, onu tənbeh eləsinlər, amma tapmadılar. Elə bil Çopur yağlı əppək olub göyə çəkilməmişdi. O biri tərəfdən Çopur qaçdı, gedib bir kəndə çıxdı. Orucluq idi. Camaat hamısı oruc idi. Axşam tərəfi idi, amma hələ gün batmamışdı, iftar açmaq vaxtı deyildi. Çopur başına bir ağ bağlayıb, çıxdı bir damın üstünə, əllərini qulaqlarının dibinə qoyub oxumağa başladı. Camaat elə bildi molla azan verir, iftardı. Oruclarını yedilər. Bu zaman əsil molla gəlib dedi:

– Ay axmaq, başları çuvaldan çıxmayan camaat, hər başına ağ bağlayanın sözüünə inanıb orucunuzu yeyirsiniz? Hələ iftara çox qalıb.

¹ Alınmaq – burada: tutulmaq mənasındadır

Camaat bunu eşidən kimi, biri yaba, biri çomaq, biri balta götürüb, Çopurun dalına düşdülər. Çopur onların gəlməsini görüb, dızıqquluya dən verdi¹. Elə qaçdı ki, adamlar onun tozuna da çata bilmədilər. Çopur yolda bir çobana rast gəldi. Çoban ondan soruşdu:

– Ay Çopur qardaş, nə olub niyə qaçırsan?

Çopur dili-dodağı təpimiş dedi:

– Məni bu kəndə kovxa seçmək istəyirlər. Mən də olmuram. İndi məni tutub gücnən kovxa qoyacaqlar. Onun üçün qaçıram.

Çoban dedi:

– Sənin yerində mən kovxa ola bilərəmmi?

Çopur dedi:

– Niyə ola bilmirsən? Lap yaxşı ola bilərsən. Kovxa olmağın çeş-nisi ha ki, yoxdu. Zəncir möhrü döşündən asarsan, təşər-təşər yeriyər-sən, istədiyini adamı nahaqdan döyərsən, dama basarsan, olarsan ana-dan doğma kovxa.

Çoban dedi:

– Onda soyun, sənin paltarını mən geyim, mənim də paltarımı sən gey. Qoy məni aparıb kovxa qoysunlar.

Çopur razı oldu. Çopur paltarını soyunub çobana verdi. Çoban da Çopura. Çopur çobanın paltarını geyindi, çıxıb getdi. Çoban da Çopu-run paltarını geyindi, sevinə-sevinə camaata tərəf getdi. Camaat ona çatanda baş, göz, ayaq deməyib onu budamağa başladılar. Çoban halı belə görüb haray saldı:

– Ay aman, mənim nə təqsirim var ki, öldürürsünüz?

Camaat baxıb gördü ki, onlar çaqqal yerinə baqqalı öldürürlər. Onlar çobanı buraxıb yana-yana kəndə qayıtdılar.

İndi sizə xəbəri Çopurdan verim. Çopur yolnan bərk gedirdi. O, yolda bir bəyə rast gəldi. Bəy ondan soruşdu:

– Oğlan, hara belə gedirsən?

Çopur ona cavab verdi:

– Ay bəy, ziyarətə gedirəm, zəvvaram. Axşam düşüb, olarmı bu gecə sizdə qonaq qalam, sabah yola düşəm?

Bəy dedi:

– Gəl evə gedək. Ziyarətə gedən zəvvara gözümüz üstə yeri var. Çopur getdi bəyin evinə. Xanım ona qaşqabaq elədi. Özləri ləvin-

¹ Dızıqquluya dən vermək – qaçıb aradan çıxmaq

ləvin¹ xörək yedilər, amma Çopura yavan çörək verdilər. Yatan vaxtı isə özləri gözəl yorğan-döşəkdə yatdı. Çopura da ayaq altında cındır yorğan-döşəkdən yer saldılar. Çopur yatmadı. Gözlədi, bəylə arvadı yatdılar. Çopur yavaşca ayağa qalxdı, evdə vəzndən yüngül, qiymətdən ağır nə var idisə, hamısını yığışdırdı, götürüb yola düşdü.

Sabah açıldı, bəylə arvadı yuxudan ayıldılar. Gördülər evdə heç nə qalmayıb, hər nə var idi, hamısını aparıblar. Yandılar, yaxıldılar, başa düşdülər ki, bu Çopurun işidi. Nə qədər axtardılar, aradılar, Çopuru tapmadılar.

O biri tərəfdən Çopur gedib bir hacıya rast gəldi. Hacı ondan soruşdu:

– Oğul, belə tələsik hara gedirsən?

Çopur dedi:

– Nökər olmağa gedirəm.

Hacı dedi:

– Gəl gedək, mənə nöker ol.

Çopur əlli tümənə hacıya nöker oldu. Hacı vədə başına kimi Çopuru çox pis saxladı. Ona çox zülm elədi. Vədə başında hacı hiylələr qurmağa başladı. Bir gün hacı arvadına dedi:

– Ay arvad, dur get atan evinə, mən səni boşayıram.

Arvad ilə kişinin himi bir idi. Onlar Çopura hiylə qururdular. Arvad durub atası evinə getdi. Kişi Çopura dedi:

– Çopur, mən də qardaşım evinə gedəcəyəm. Sən də çıx get.

Hacı bunu deyib evdən çıxdı. Çopur özünü evdə tək görəndə çox şad oldu. Durub hacının evini yığışdırdı. Qiymətli nə var idi, götürüb yola düşdü.

Hacı ilə arvadı gecə qayıdıb evə gəldilər. Onlar elə bilirdilər ki, Çopur bomboş çıxıb getdi. Gəlib gördülər ki, evlərində nə qiymətli şey var idisə, hamısını yığışdırıb aparıblar. Bildilər ki, şeylər Çopurun güdazına keçibdi. Onun nökerçilik haqqını vermədiklərinə çox peşman oldular. Baxdılar ki, qaşı qayırdıqları yerdə gözləri də çıxardıblar. “Son peşmançılıq fayda verməz” deyərlər. Peşman oldular.

Çopur da şeyləri gətirdi evlərinə. Ata, anası və qardaşı ilə öpüşüb görüşdü. Hamısı şad oldu. Xoş gün, xoş saatla ömür sürüb, dövrən keçirdilər.

¹ Ləvin-ləvin – cürbəcür

AXMAQ KIŞI

Biri vardı, biri yoxdu, bir axmaq kişi vardı. Bir gün o öz-özünə dedi ki, gedib baxtımı axtarıb tapacağam. Mən də başqaları kimi xoşbəxt olacağam. Sabahısı günü o, baxtını axtarmaq üçün yola düşdü. Az getdi, üz getdi, dərə-təpə düz getdi. Qaranlıq bir meşədə bir şirə rast gəldi.

Şirə soruşdu:

– A kişi, hara gedirsən?

Kişi dedi:

– Baxtımı axtarmağa gedirəm.

Şirə dedi:

– Əgər mənim də baxtına rast gəlsən, ona deyərsən ki, mən yayda tük götürürəm, qışda isə tükümü tökürəm. Yayda istidən, qışda isə soyuqdan ölürəm, mənə bir çarə eləsin.

Kişi şirə ilə xudahafizləşib yoluna davam elədi. Bir qədər gedəndən sonra bağbana rast gəldi. Bağban soruşdu:

– A kişi, hara gedirsən?

Kişi dedi:

– Baxtımı axtarmağa gedirəm.

Bağban dedi:

– Yaxşı oldu, mənim də baxtımı axtarıb taparsan. Ondan soruşarsan ki, mənim ağaclarım baharda yaxşı gül açır, amma meyvə vaxtında bir cır almaya da həsrət qalırım.

Kişi:

– Yaxşı, soruşaram – deyib, yoluna davam elədi. Bir qədər gedəndən sonra padşaha rast gəldi. Padşah soruşdu:

– A kişi, hara gedirsən?

Kişi dedi:

– Baxtımı axtarmağa gedirəm.

Padşah dedi:

– Mənim də baxtımı tapıb ondan soruşarsan ki, niyə mənim ürəyim heç açılmır, həmişə qəm-qüssə içindəyəm?

Kişi yenə:

– Yaxşı, soruşaram, – deyib yoluna davam elədi.

Bir qədər gedəndən sonra dənizin qırağına çatdı, oturub fikirləşdi ki, dənizin o tərəfinə necə keçsin?

Bu zaman naqqa balıq sudan başını çıxarıb dedi:

– A kişi, hara gedirsən?

Kişi dedi:

– Baxtımı axtarmağa gedirəm.

Balıq dedi:

– Mənim də baxtımı tapıb ondan soruşarsan ki, dənizin içində mən sudan heç doymuram.

Kişi dedi:

– Əgər məni suyun o biri tərəfinə aparsan, sənın baxtını tapıb soruşaram.

Balıq dedi:

– Gəl min dalıma.

Kişi o saat balığın dalına mindi. Balıq kişini suyun o biri tərəfinə çıxartdı. Kişi balıq ilə xudahafızlaşıb yola düşdü.

Bir qədər gedəndən sonra o, baxtlar olan yerə çatdı. Əvvəl öz baxtını axtarıb tapdı. Gördü öz baxtı yerə düşüb qalıb, tez onu qaldırıb ayaq üstə qoydu, sonra gedib şirin baxtını tapıb, şirin sözlərini baxtına dedi. Şirin baxtı dedi: – Gərək şir bir axmaq adamın beynini yesin, sonra o, qışda tük götürər, yayda isə tükün tökər.

Sonra gedib bağbanın baxtını tapdı. Ona da bağbanın sözlərini dedi. Bağbanın baxtı dedi: – Bağbana deyərsən ki, onun ağaclarının dibində xəzinə var. O, xəzinənin təsirindən ağaclar meyvə gətirmir.

Sonra gedib padşahın baxtını tapdı. Ona da padşahın sözlərini dedi.

Padşahın baxtı dedi: – Padşaha deyərsən ki, o qadındır. Ancaq bu sirrini heç kesə demədiyindən, o, həmişə qüssəli olur. O, gərək özünə bir ər tapsın ki, qüssədən xilas olsun.

Sonra gedib balığın baxtını tapıb balığın sözlərini dedi:

Balığın baxtı dedi: – Balığın boğazında bir böyük qiymətli daş var. Onun peysərinə bərk vurmaq lazımdır ki, daş boğazından düşsün. Ondan sonra o sudan doyar.

Kişi bu işləri qurtardıqdan sonra geri qayıtdı, gəlib dənizin qırağına yetişdi, gördü ki, naqqa balıq sudan başını çıxarıb onun yolunu gözləyir. O dedi:

– Baxtımı tapdınmı?

Kişi dedi:

– Məni suyun o tayına keçir, sonra deyim.

Balıq dedi:

– Gəl, min dalıma.

Kişi o saat balığın dalına minib suyun o biri tərəfinə keçdi. Kişi balığın dalından düşən kimi yumruq ilə balığın peysərinə vurdu. Balığın ağzından qiymətli daş yerə düşdü.

Kişi dedi:

– İndi bundan sonra sudan doyarсан.

Balıq dedi:

– Götür, bu qiymətli daş sənə lazım olar.

Kişi:

– Yox, mən öz baxtımı istəyirəm, – deyib yoluna davam elədi. Bir qədər gedəndən sonra padşah olan yerə çatdı.

Padşah dedi:

– Baxtımı tapdınımı?

Kişi dedi:

– Tapdım, baxtın dedi ki, o qadıncıdır, özünə bir ər tapsın, o zaman qüssədən azad olar.

Padşah dedi:

– İndi ki, sən mənim sirrimi bildin, gəl birlikdə yaşayaq, sən mənim ərım ol.

Kişi:

– Yox, mənə öz baxtım lazımdı, – deyib yoluna davam elədi.

Bir qədər gedəndən sonra bağban olan yerə çatdı.

Bağban dedi:

– Baxtımı tapdınımı?

Kişi dedi:

– Baxtın dedi ki, onun ağaclarının dibində xəzinə var, onu çıxart-sın, ağacların həmişə meyvə gətirər.

Bağban dedi:

– Gəl xəzinəni çıxardaq, yarisı sənın olsun, yarisı mənim.

Kişi:

– Yox, mənə öz baxtım lazımdı, – deyib öz yoluna davam elədi.

Bir qədər gedəndən sonra, şir olan meşəyə çatdı.

Şir dedi:

– Baxtımı tapdınımı?

Kişi dedi:

– Baxtın dedi ki, sən axmaq bir adamın beynini yesən, qışda tük gətirərsən, yayda tükünü tökərsən.

Şir dedi:

Gəl bir xəzinə var, onun yerini sənə deyim, çıxart, apar.

Kişi dedi:

– Yox, mənə öz baxtım lazımdı. Özgənin baxtı mənə lazım olsaydı, naqqa balıqdan qiymətli daşı alardım, padşahı arvadlığa qəbul elərdim, bağbanın xəzinəsinin yarısını alardım.

Şir dedi:

– A kişi, baxtım deyib ki, axmaq adamın beynini yesəm qışda tük gətirərəm, yayda tükümü tökərəm? İndi baxıram ki, sənin kimi axmaq adam tapa bilmərəm. Sənin beynini yeyəcəyəm.

Kişi nə qədər yalvardısa, şir onun sözünə baxmadı, kişini parçalayıb yedi.

KOSA ƏLİ

Biri vardı, biri yoxdu. Əli adlı bir kişi vardır. Əli anadandoğma kosa idi. O, tək kosa olsa idi, dərd yarı idi. Əli həm də göygöz idi, sey-rək diş idi. Kosa Əli bir hacıya borclu düşdü. Hacı nə qədər çalışırdı, borcunu kosadan ala bilmirdi. Çünki kosa yoxsul idi, düzəldib verə bilmirdi. O istəyirdi birtəhər eləsin, hacının borcunu verməsin.

Günlərin birində Kosa Əli bir ətək dəvə qığı götürüb, onları ağ, qırmızı, qara, abı, yaşıl, bənəvüş rənginə boyadı, gəldi hacının evinin yanına, “ay dəvə toxumu alan” deyib bərkədən bağırmağa başladı. Hacı eşiyə çıxıb dedi:

– Ə, nə satırsan?

Kosa dedi:

– Dəvə toxumu satıram.

Hacı dedi:

– Bu necə şeydi?

Kosa dedi:

– Necə şey olacaq? Bu toxumu qışda, bir də yazda əkirsən, hər toxumdan bir dəvə çıxır, hərəsi də bir rəngdə.

Hacı dedi:

– Bu toxumun hamısını mənə sat.

Kosa dedi:

– Sataram. Borcumu da keç, üstelik yüz tümən də qızıl ver, bu toxumun hamısını sənə verim.

Hacı o saat onun borc kağızını özünə qaytardı, üstelik ona yüz tümən qızıl verdi, dəvə qığını ondan aldı. Kosa sevinə–sevinə getdi evinə, pulu aparıb, xərcləməkdə olsun, görək hacı necə oldu?

Hacı çox şad oldu. Zarafat deyil, suyu qiymətinə min dəvə almışdı. Dəvə toxumlarını aparıb yerə səpdi. Gündə suvardı. Qış keçdi, yaz gəldi, amma yerdən dəvə çıxmadı. Axırda yeri qazıb gördü qığlar islanıb torpağa qarışmışlar. Başa düşdü ki, Kosa buna kələk gəlib, onu aldadıb. Kosanın evini axtarmağa başladı. O biri tərəfdən Kosa bildi ki, hacı onu axtarır. Tez arvadını dədəsi evinə göndərdi. Özü arvadının paltarını geydi, başına kələğayı örtüdü, ağzına yaşmaq vurdu. Hacı gəlib qarıya onu çağırırdı. Kosa arvad paltarında bayıra çıxdı. Hacı ona dedi:

– Ay qız, sən kimsən?

Kosa Əli dedi:

– Mən Kosa Əlinin qızıyam.

Hacı dedi:

– Ay qız, atan evdədimi?

Kosa dedi:

– Yoxdu, atam meşəyə gedib.

Hacı dedi:

– Bəs anan hanı?

Kosa dedi:

– Anam rəhmətə gedib.

Hacı dedi:

– Mənə gələrsənmi səni alam, üç qızım var onlara qulluq eliyəsən?

Kosa dedi:

– Gələrəm, lap yaxşı gələrəm.

Hacı Kosanı götürüb evinə apardı, qızlarına dedi:

– Ay qızlarım, bunu sizə qulluqçu gətirmişəm.

Kosa bir neçə həftə hacının evində qaldı. Onun qızlarına qulluqçuluq elədi. Bir gün hamı qonum–qonşuya getmişdi. Evdə tək Kosa qalmışdı. Kosa fürsəti fəvriyyə vermədi, vəzndən yüngül, qiymətdən ağır şeylərdən götürüb evinə getdi, arvadına dedi:

– Arvad, mən gizlənəcəyəm, hacı buraya gələcək. Sən onun yaxasından tutub deyərsən, mənim qızımı neyləmişən?

O biri tərəfdən hacının qızları evə gəldilər, gördülər, evə süpürgə çəkilib. Ora Kosanın qızı, bura Kosanın qızı onu tapmadılar. Hacı başa düşdü ki, qız elə Kosanın özü imiş, evini də o yığıb aparıb. Tez evdən çıxdı. Birbaşa Kosanın evinə gəldi. Qapının ağzında Kosanın arvadı onun yaxasından tutub dedi:

– Mənim qızımı neyləmişən?

Hacı dedi:

– Sənin qızın mənim evimi yığışdırıb, bura gətirib.

Arvad dedi:

– Tez mənim qızımı gətir. Yəqin öldürmüşən. Ərim sağ olsaydı, qızımı öldürə bilməzdin.

Hacı dedi:

– Ərinə nə olub?

Arvad dedi:

– Məşədən gələndə yolda ölüb. Tez mənim qızımı gətir. Məni iyəsiz hesab eləmə, getdiyin hac belini qırsın.

Arvad dartıb hacının çuxasını-zadını cırdı. Hacı birtəhər onun əlindən qurtarıb evinə qayıtdı. Kosa da arvadı ilə dolanmağa, ömür keçirməyə başladılar.

YEDDİ DUL ARVAD

Bir gün yeddi dul arvad bir yerə toplaşmışdı, dərdləşirdilər. Bunlardan biri dedi:

– Gəlin, ərimiz bizi nə üçün boşamışdır, ondan danışaq. Arvadların hamısı bu sözə razı oldular. Arvadlardan birinə dedilər:

– Əvvəl, sən başla.

Bu arvad sözə başlayıb dedi:

– Bacılar, ərim məni lap nahaqdan boşamışdır. İndi canım ərz eləsin, siz qulaq asın.

Bir gün ərim xeyli qoyun quyuğu almışdı. Mən biləyimi çirmələyib bunu əritdim. Yağı soyudub küpələrə doldurdum. Quyuğun cızdağını beş-altı gün yedik. Baxıb gördüm cızdağ qurtarası deyil. Götürüb bir yastıq tıkdım, qalan cızdağı içinə yığdım. Bir gün ərim yatanda bu yastığı qoydum başının altına. Xeyli yatmışdı, bir də gördüm, kişinin başının ortasında bir yekə qurd var. Qıymadım kişini yuxudan oyadım. Bir ağac götürdüm, ağacla qurdu vurdum, həm qurd öldü, həm də kişinin

başı yarıldı. Kişi də yerdən qalxdı, məni bərk döydü, özü də məni mollanın yanına aparıb boşadı. Siz allah görün mənim günahım var?

İkinci arvad dedi:

– Ay bacı, sənin namahala, bir taqsırın varmış. Amma mənim ərim məni lap taqsırsız boşadı.

Bir gün kişi evə bir araba qənd gətirmişdi. Qonşu arvadlar həmişə mənə deyirdilər: “İstəyirsən kişinin xoşuna gələsən, özünü kişiyə şirin göstər. Mən də bunların dediyi kimi elədim. Evdə olan qəndlərin hamısını doğradım. Bunları su qablarına tökdüm. Axşam kişi gəldi, aftafanı götürüb dəstəmaz aldı. Evə qayıdanda məndən soruşdu:

– Ay arvad, bu nə təhər sudu? Şirə kimi əlimə, üzümə yapışır?

Mən buna cavab vermədim. Sonra kişi sərnici götürüb quyudan su çəkdi. Sudan bir qab içib dedi:

– Arvad, bu nə cür işdi? Bu su şirin dadır.

Mən ona cavab verdim:

A kişi, Allahdan gizlin deyil, bəndədən nə gizli. Sənə şirin görünmək üçün, evdə nə qədər qənd vardı, hamısını əzib sulara tökmüşəm. Bunu eşidəndə ərim məni bərk-bərk döydü, sonra da boşadı.

Üçüncü arvad dedi:

– Bacılar, heç olmasa sizin hərəninizin balaca da olsa, günahınız olub. Mənim taqsırım olmaya-olmaya ərim məni boşadı.

Bir gün ərim evə bir tay xına gətirmişdi. Kişi həmişə söz düşəndə deyirdi ki, evi suvadıb, rəngləyəcəm. Amma rəngləmirdi. Bir gün ərim işə gedəndə, qara yola, qara saata, qollarımı çırmalayıb, nə qədər xına var idi, hamısını islatdım, evin divarlarına suvadım. Axşam kişiciyəz evə gələndə, onu muştuluqlayıb dedim:

– Çoxdan bəri deyirdin, evi suvayacam, amma suvamırdın. Özüm suvadım. Gərək mənə muştuluq verəsən.

Kişi soruşdu:

– Ay arvad, nə ilə suvadın?

Dedim:

– Evdə olan xınaynan.

Bunu eşidən kimi kişi məni bərk döydü, sonra da mollanın yanına aparıb boşadı. A qızlar, siz allah deyin görüm, mənim taqsırım olub?

Dördüncü arvad dedi:

– Ay bacılar, sizin yenə bir az taqsırınız olub, amma mən yazığı ərim lap taqsırsız boşayıb. Kişi həmişə mənə deyirdi:

– Sənə bazardan bir kəviz alacam. Amma almırdı. Bir gün kişi evə çoxlu qızıl gətirmişdi. Həmin günü gördüm, bir kişi küçədə deyir:

– Ay kəndir alan, kəndir alan.

Mən tez küçəyə yüyürdüm, evdə olan qızılları verdim, kişidə olan kəndirlərin hamısını aldım, gətirib evə, dəhlizə, darvazaya bağladım. Axşam kişi gəldi, darvazanı nə qədər döydü, açmadım. Elə bildim, kəndir özü açacaq. Kişi nə qədər döydü, kəndir qapını açmadı. Elə bildim, kəndir utanır. Axırda özüm gedib qapını açdım.

Kişi dedi:

– Ay arvad, niyə qapını açmırdın?

Dedim:

– A kişi, çoxlu kəndir almışam. Gözlədim, o qapını açsın. Amma biçərə utandığından qapını açmadı. Axırda özüm gəlib açdım.

– Kişi dedi:

– Arvad, nə kəndir?

Dedim:

– Sən mənə həmişə demirdin sənə kəndir alacam? Almadın. Mən də evdəki qızılları verib, çoxlu kəndir aldım. Sarımışam qarıya-bacaya, get, bax.

Bunu eşidən kişi məni bərk döydü, sonra mollaya aparıb boşadı.

Beşinci arvad dedi:

– Mənim heç taqsırım olmamış ərim məni boşadı. Ərim bəzzaz idi. Bir gün evə çoxlu çit gətirmişdi. Bir gün baxıb gördüm çitləri toz basıb. Qollarımı çirmələyib çitlərin hamısını yuyub sərdim. Axşam kişi evə gələndə zarafatla dedim:

– Əl muzdumu ver.

Kişi dedi:

– Nə əl muzdu?

Dedim:

– Çitləri toz basmışdı, hamısını yudum.

Kişi baxıb gördü, çitlərin hamısı yuyulub. Məni bərk-bərk döyəndən sonra boşadı.

Altıncı arvad dedi:

– Mənim heç taqsırım olmayıb.

Övladımız yox idi. Dövlətdən də var-yox bircə keçimiz var idi. Bir günləri gördüm, qonşuda toy var. Hamı qızların bəzəyib toya göndə-

rir. Doğrusu, bacılar, ürəyim lap xarab oldu. Keçiyə öz paltarlarımı geydirdim, qızillarımlı da boynuna taxıb toy evinə göndərdim. Amma keçı hürkdü, başaşağı qaçdı. Axşam kişi evə gələndə əhvalatı ona söylədim. Kişinin acığı tutdu, məni bərk döydü, sonra da boşadı.

Yeddinci arvad dedi:

– Bacılar, məni atam, anam, qardaşım konülsüz bir kişiyə ərə vermişdilər. Çarəsizlikdən mən ərimə mehr salmışdım. Nə qədər məni döysə, söysə, qəbul eləyirdim. Bunu deyim ki, ərim də mən gündə idi, məni könülsüz almışdı. Bu kişi məni arvad gözündə görmürdü. Hər gün döyürdü, incidirdi. Bundan mənim ayıb olmasın, bir oğlan uşağım oldu. Bu uşaq qucağımda idi. Kişi gəldi. Bir bəhanə tapıb məni başladı döyməyə. Başımdan elə bir ağac vurdu, ağımlı itirib yerə yıxıldım. Bir zaman yerdən qalxıb gördüm, özüm yaralanmışam, körpəm də ölüb. Körpəmi dəfn eləyib, birbaş molların yanına getdim. Canım azad, kəbinim halal boşandım. Əlbəttə, mənim heç günahım yoxdu, amma sizi ərləriniz yerində boşayıbdır.

EVİ VERDİM PIŞİYƏ

Bir kişinin bir pişiyi var idi. Pişik çox oğru idi. Kişini, arvadını pişik lap cana gətirmişdi. Yeməyi, çörəyi harada gizləyirdilər pişik tapıb yeyirdi. Örtülü qabların ağızını açırdı. Nə eləyirdilər pişik ipə yatmırdı. Nə qədər azdırırdılar, yenə qayıdıb gəlirdi. Bir gün kişi pişiyi tutub, dörd ayağını ərimiş saqqız ilə bir yastı taxtanın üstünə yapışdırdı. Sonra deryaya atdı. Derya taxtanın üstündə pişiyi aparırdı. Deryadan bir arx xəlifə Harunun həyətinə gedirdi. Pişik də o arx ilə gedirdi. Harun külafirəngidən baxırdı, pişiyi görüb təəccüb elədi. Əmr elədi. Pişiyi sudan çıxartdılar. Baxıb nə gördü, pişiyin ayaqları saqqız ilə taxtaya yapışdırılmışdır. Harunun təəccübü artdı. Harun əmr elədi, pişiyin ayaqlarını saqqızdan qopardıb təmizlədilər.

Harun hökm elədi ki, bu pişiyə hər kəs əziyyət versə, böyük tikəsinini kiçik qulağı boyda elərəm. Harunun tapşırığı ilə pişiyi şahlıq mətbəxinə saldılar. Pişik mətbəxdə bir neçə il yedi.

O qədər kökəldi ki, canavar boyda oldu. Lap şirə oxşayırdı. Gözləri qaynayırdı. Harun bir qızıl nişan qayırib pişiyin boynundan asdırdı.

Üstünə də yazdırdı. “Bu pişiyin xilaskarı Harundur. Buna heç kəs toxuna bilməz”.

Bu kənd sənin, o kənd mənim, pişik ölkələri gəzə-gəzə gedib, öz evlərinə çıxdı.

Öz yiyəsi gördü ki, qapı açıldı pişik miyovuldaya-miyovuldaya içəri girdi, boynunda da bir qızıl nişan. Nişanın üstündə də yazılıb. “Bu pişiyin xilaskarı Harundur, buna heç kəs toxuna bilməz”.

Kişi bunu gören kimi yorğanın qulağından tutub arvadına dedi:

– Arvad, dur köçək, evi bu pişiyə verək. Biz heç qızıl nişansız olanda bu pişiklə bacara bilmirdik. İndi padşahdan da qızıl nişan alıb.

Ər, arvad hərəsi bir şey götürüb başladılar başqa ölkəyə getməyə, evi də qurulu verdilər pişiyə.

FELİNƏ DÜŞDÜYÜM ÜÇÜN OYNAYIRAM

Bir kişi səfərə gedəndə qazıya yüz manat pul əmanət verdi ki, saxlasın. Səfərdən qayıdanda pulunu istədi. Qazı dedi:

– Balam, sən ki pulunu apardın, ikinci dəfə pulu məndən niyə istəyirsən?

Beləliklə, qazı kişinin pulunu vermədi.

Bu əhvalatdan qonşu arvad xəbər tutdu. Kişinin yanına gəlib dedi:

– Fikir eləmə, pulunu qazıdan bu gün alaram.

Arvad başqa qonşulardan bir qədər ağır-yüngül qızıl, gümüş alıb, bir məcməyiyə yığdı, üstünü də bərk örtüdü. Kişini çağıraraq dedi:

– Bax, mən bu qızılları aparıram qazının yanına, ona əmanət tapşıracağam.

Mən içəri girən kimi, sən də dalımca gir, mənim yanımda qazıdan pulunu istə, onda qazı sənə pulunu verər.

Arvad öz qulluqçusuna da tapşırırdı:

– Mən qazının yanına gedəndən bir az sonra, dalımca gəlib deyər-sən ki, xanım, gözün aydın olsun, ağam gəldi.

Xanım qızılları qazının evinə apardı, salamdan-kalamdan sonra üstünü açıb qızılları qazıya göstərdi, dedi:

– Qazı ağa, mənərim ərim səfərdədi, gərək bu gün-sabah gəlsin, eşitmişəm evimizin üstünə oğru gələcək, ona görə, bu qızılları gətirdim ki, əmanət saxlayasan.

Qazı qızılları görəndə gözü dörd açıldı, əmanəti qəbul eləməyə razı oldu. Arvad bir-bir qızılları qazıya təhvil verməyə başladı. Bu zaman həmin kişi içəri girdi, qazıya salam verəndən sonra, “əmanət üçün gəlmişəm” – deyə pullarını istədi. Qazı fikir elədi ki, hərgah bununla höcətə başlasa, bu arvad bir məcməyi qızılını verməz. Odur ki, dinməz kişinin yüz manatını verdi. Kişi pulunu alıb getdi. Bu zaman qulluqçu içəri girib sevinə-sevinə dedi:

– Xanım, gözün aydın olsun, ağam gəldi.

Xanım bu xəbəri eşidəndə oynamağa başladı. Bu zaman qulluqçu da oynadı, kişi də geri qayıtdı, bunlara qarışıb oynamağa başladı. Bunların oynamasını gören qazı da bunlara qarışdı.

Xanım üzünü əmanət tapşırıan kişiyyə tutub soruşdu:

– Sən niyə oynayırısan?

Kişi dedi:

– Pullarımı qazıdan almışam, ona görə oynayıram.

Xanım qulluqçudan soruşdu:

– Sən niyə oynayırısan?

Qulluqçu dedi:

– Ağam gəlib, ona görə.

– Ay qazı, bəs sən niyə oynayırısan?

Qazı özünü sındırmayıb, oynaya-oynaya dedi:

– Mən də sənənin felinə düşdüyüm üçün oynayıram.

YALAN NAĞİL

Biri vardı, biri yoxdu, Allahdan başqa heç kim yoxdu. Bir vilayət-də bir padşah, onun da üç oğlu vardı. Bunlar bir gün çıxdılar ova. Gördülər ki, üç nohur var, ikisi quru, birinin suyu yox. O suyu yoxda, gördülər ki, üç ördək var, ikisi ölü, birinin də canı yox. Canı yoxu vurub başını kəsdilər, batman yarım qan getdi. Bir az gedib gördülər üç ev var, ikisi uçuq, birinin də üstü yox. Girdilər o üstü yox evə. Gördülər ki, üç qarı var, ikisi kor, birinin də gözü yox. Getdilər o gözü yox qarının yanına, dedilər:

– Bizə bir dənə qab ver ördək bişirək.

Gözü yox dedi:

– Gedin mətbəxə.

Bu üç qardaş girdilər mətbəxə, gördülər üç güvəc var, ikisi sınıq, birinin də altı yox. Ördəyin ətini altı yox güvəcdə asdılar. Səhər durub gördülər ki, ördəyin suyu çəkilib, əti də yox. Əti yoxa çörək batırıb yedilər. Bir də gördülər ki, böyük qardaşın çarığının bir tayı yoxdu. Çarığı axtardılar, tapa bilmədilər. Gördülər ki, üç tülkü gedir, ikisi çolaq, birinin də qıçı yox. Yüyürdülər o qıçı yoxun dalısınca. Onu tutub darı yarım cərimə kəsdilər, döyüb, söyüb aldılar. Bu darı yarımı hər hansı heyvanın dərisinə doldurdularsa, tutmadı. Dedilər ki, padşahın yorğanında bir birə var, onu gətirin, onun dərisi bu darıyarımı tutar. Gedib həmin birəni tapdılar, başın kəsdilər, dərisini soydular, darı yarımı bunun dərisinə tökdülər. Hər hansı heyvanı gətirdilərsə, bu darı yarımına gücü çatmadı. Axırda bir qarışqa tapıb, darı yarımı qarışqanın dalına yüklədilər. Qarışqa yolu ilə gedəndə birdən göy guruladı, ildırım çaxdı, başladı yağış yağmağa. Sel qarışqanı apardı, darı dağıldı. Dağılan darı başladı göyerməyə. Darı göyərüb yetişdi. Üç qardaş bu darını başladı biçməyə. Biçib bir taya qurdular. Bir donuz gəlib, tayanı dağıtdı. Böyük qardaş gördü ki, donuz tayanı dağıdır. Bir daş atdı donuza. Daş gedib dəydi donuzun dişinə. Donuzun dişindən od çıxdı, düşdü tayaya. Taya başladı yanmağa. Qardaşlar başladılar tayanı qurdalamağa. Bir o yana qurdaladılar, bir bu yana, içindən çıxdı bir qələm, o qələmnən yazdılar bir kalam, gördülər ki, hamısı oldu yalan.

YALAN PALAN

Hamam hamam içində, xəlbir saman içində, dəvə dəlləklik elər, köhnə hamam içində. Belə rəvayət etmişlər ki, o zamanda aynan, bu zamanda günnən, sallahxana altında, ot yandıranın həyətində, çaqqallar ulaşanda, alabaş köpək mayallaq aşanda, qəbiristan tərəfdən milçək atlandı, sərdabaya zəlzələ düşdü, içindən bir ölü çıxdı, kəfəni əlində, başladı qışqıra-qışqıra evlərinə tərəf qaçmağa. O dəmdə ovçunun tüfəngi yox idi, odunçunun baltası yox idi, çobanın on dörd gırvənkə dəyəneyi yox idi. Bazara bir it gəldi, boynunda xaltası yox idi, bir şapalaq çəkildilər, on doqquz mayallaq aşdı, zənqıldaya-zənqıldaya zibilliyə tərəf qaçdı. Çatcağı zibillikdə başladı pişiklərlə qaytağı oynamağa. Dərələrdən sel kimi, təpələrdən yel kimi, badeyi-sərsər kimi

atlanıb üzük qaşı kimi yəhərin üstə bənd oldu. Birdən göy guruldadı, ildırım çaxdı, yeddibaş div nərilti ilə tənür eləyib qalxdı havaya. Bir qədər getdikdən sonra, qara buludlar arasında havada yox oldu. O dəmlərdə yer üzərində bir şiddətli tufan, toz oldu. Tozun arasından bir nəhəng dağ çıxdı. Dağ aralandı və oradan səksən yeddi min əcinnə əllərində məşəl yana-yana üz qoydular qaçmağa, mənzil bəmənzil, teyyi-mənazil getdilər, keçəl Qulaməlinin mənzilinin qabağından sürətlə keçdilər. Vəziyyəti belə gören keçəl Qulaməli eləmədi tənbellik, əlinə bir yaba aldı, bir mayallaq, iki mayallaq vurub əcinnələrin dalıycan atlandı. Al sənə xəbəri kimdən verim: Ağa Sonqulu xan darğa başı ilə vəzir Allahverdi xandan. Nizəyi-səncənans əllərində cida yanlarıycan, Babayi Əmir əlində tiri-kaman vələduzzina şeytanı qova-qova dik dırmaşdılar dağın başına, orda-burda, dərədə-təpədə, çayda, göldə, əlqərəz, tuta bilmədilər, kor-peşman geri qayıtdılar.

Küləkli dərənin dibində qarışqa şıllaq atdı, dəvənin buynuzu sındı, düşdü dəryaya, üzə-üzə getdi Həştərxana, on gündən sonra xəbər gəldi ki, dəvənin buynuzu Həştərxanda, Əmircan-Qulu hamamında ayda on beş tümənə camadarlıq eləyir. Günlərin bir günündə, Şah Abbasın öyündə, toyuqların hinində. Fatma xalanın tinində, Toyuqyeyən hamamçının günbəzinin üstündə xoruz banlayanda, Çərkəz xalanın tən-dirində yeddibaş divin anası çörək yapan yerdə, yumbalandı təndirə, batdı küpə, cəhənnəmə vasil oldu.

Cuma bazarının içində, Dərəbizon çölünün ətrafında, at dəllalxanasının bərabərində, Qafur Əfəndinin karvansarasının dalında, gecənin bir ələmində dəvə bostana girdi, başladı şıllaq atmağa, səksən doqquz kudunu, doxsan doqquz balqabağı, əlli doqquz qarprızı həlak elədi və on beş şamamanı candan saldı. Günlərin bir günündə, günortanın vaxtında, istinin ələmində, əsrin zamanında axsaq Mirzənin bostanında qırxlotular şirin qarprız yeyirdilər. Birdən Şah Abbas cənnət-məkan, tərəziyə vurdu təkən, iki qoz, bir girdəkan, yeddi dəyirman, on doqquz nəməkdan, on yeddisi sınıq-salxaq, ikisi əngəl-məngəl neyləyək bunları? Qırx doqquz dənə kirayəyə xoruz tutduq, hər biri on dörd tümənə. Bəli, qarışqalar yığışdı nəməkdanları xoruzlara suvar etdilər. Əlqərəz, göndərdik bunları yaxın şəhərə, İsfahana pinəçiyə, ancaq nəməkdanların halı çox pərişanıdı, bir qədər getdikdən sonra, donmuşdular, qaşdan ləl-cavahirat deyim, yaqut, bəlkə lahitiyə dönmüşdülər. Hələ İsfahana

çatar-çatmaz yerdə dağın damənindən¹ on doqquz dənə tülkü hücum elədi xoruzların üstünə. Xoruzlar əhvalatı belə görəndə pərən-pərən düşdülər. Tülkülər sürətlə onlara çatıb hərəsi birini qamarladı, hərəsi birini süpürlədi, çəkдилər dağın dibinə, bir saniyə ərzində soydular, bütün-bütünə uddular, dərilərini saman təpdilər, qarınlarında həll etdilər, tüklərini göylərə pərən-pərən etdilər, külə döndərdilər. Tülkülər dağın dibindən rədd izaleyi-nəcasət oldular.

Günlərin bir günündə Çopur Əlbəndənin tinində, özümüz it günündə kəlləpəzlik edirdik. Hadıydı, Huduydu, mən idim. Hadı bir tüfəng götürdü, çaxmağı yox. Hudu bir tüfəng götürdü, lüləsi yox. Mən bir tüfəng götürdüm, heç tüfəngə oxşamırdı. Getdik ova. Gördük göydən üç dənə quş gəlir, birinin başı yox, birinin qıçı yox, biri heç quşa oxşamır. Hadı atdı, vura bilmədi, Hudu atdı, boşa getdi. Mən atdım, “danq”, quşa oxşamayana, kəllə-mayallaq gəldi yerə, kəsdik başını gördük bir iri qazdı. Götürdük qazı. Gəldik gördük bir qarı var, dedik:

– Qarı, bizə bir qazan.

Qarı dedi:

– Vallah, doqquz otağım var, səkkizi bomboşdu, birində də doqquz qazan var, üçü parça-parça, ikisinin altı yox, ikisinin qapağı yox, birinin yanı yox, biri də qazana oxşamır. Qazana oxşamayanda quşu bişirdik, dənəni getdi, suyu qaldı. Suyundan o qədər yedik ki, yarım qarın olduq, ancaq motalımız dolmadı. Getdik dəniz qırağına, çarıqçı Bəşirin dükana. Hadı bizə bir cüt peşkeş çarıq aldı. Hadı çarığın geydi, Hudu çarığın geydi, mən çarığımın birini geydim, o birisini geyəndə bir külək qopdu, aldı çarığı əlimdən atdı deryaya. Biz getdik dalıycan, çatdıq lap ləpədüyənə. Gördük çarıq baş vurdu ləpədüyəndən getdi deryanın tən ortasında dırnağı üstə dayandı, bir nərə çəkdi, dənizdəki heyvanlar tələf oldular. Ozan belə görəndə atlandı, Huhu atlandı, tazılar atlandı, mən atlandım, çarığın dalıyca sürətlə başladığ üzüməyə. Üç gün üç gecə yol getdik, çarığı tuta bilmədik. Çarıq gülə-gülə itdi. Korpeşman qayıtdıq. Üç həftədən sonra xəbər gəldi ki, çarıq Ərdəbildədi.

Dedilər:

– Əkin əkib, gəlin biçin.

Soruşduq:

– Əkinin boyu necədi?

¹ Damənindən – ətəyindən

Dedilər:

– Yer, göy tutmayı. Bir dənə nər dəvə əkinin içində şıppıltıyan itir.

Dedik:

– Beş dəqiqədə gəlirik.

Üç kəhər at tutduq, üç dənə dəryaz. Süvar olduq atların üstünə, dəryazları qaldırdıq havaya, gözlərimizi yumduq, bir qamçı çəkdik atlara, mis səsi verdi, sürətlə getdik, göz yumub açınca Ərdəbilə çatdıq. Atlardan düşdük, əkinə baxdıq, məəttəl qaldıq. Hadı sağdan, Hudu soldan, mən qabaqdan vurduq özümüzü dəryayi-əkinə, başladıq yeyin-yeyin biçməyə. Yeddi gün, yeddi gecə əkin biçdik, dayanmadıq, qurtardıq. Üç gün, üç gecə dərz bağladıq. Hadıyanan Hudu tənbəki çək-dilər, ancaq mən binəsibəm. Qabağımızda qaz şorbası, kefirimiz saz, damağımız çağ, aftafa dolu su, bir qanmaz boşaldıb, iyirmi beş piliy neft tökdük aftafaya. Hadı tənbəkini yandıranda, bir od düşdü zəmiyə, zəmi durdu yanmağa. Hadı dedi:

– Ay Hudu, mən tənbəllik eləyirəm, aftafanın suyunu tök zəmiyə sönsün.

Hudu suyu tökəndə zəmi gur-gur yanmağa başladı. Biz atlarımızı götürüb dala çəkildik. Zəmi on yeddi gün, on yeddi gecə guruhagur yandı, döndü külə. Dörd gün külü qoyduq soyumağa. Soyuyandan sonra girdik külün içinə, başladıq gəzməyə. Üç gün yarım külün içində cayıllıq elədik, axtardıq, bir sandıq çıxdı. Sandığı açdıq, içindən bir palan çıxdı, palanı açdıq, qətbəqət kağız çıxdı. Kağızın hər biri palaz boyda, küçə boyda, şəhər boyda. Oxuduq yalan-palan, yalan-palan oldu. Əlli beş gün, əlli beş gecə kağızı oxuduq, hamısı yalan, taxta palan, heç belə yalan görməmişdim. Nəki söz danışdım hamısı oldu yalan. Siz yalanla feyziyab oldunuz, mən də çənə yordum.

MƏN MƏNƏM, SƏN KİMSƏN?

Bir gözəl arvadın fərsiz bir kişisi və hiyləgər bir aşnası var idi. Kişi arvadını çox istədiyindən, onun sözlərinin hamısına inanırdı, pis olsun, yaxşı olsun arvadın buyruqlarına əməl edirdi. Bu səfeh kişinin gözü-nün ağı-qarası, vardan-dövlətdən bircə ala inəkləri var idi. Bu inəyin südü, ağartısı ilə dolanırdılar. Günlərin bir günü kişi oduna getmişdi. Oynaş arvadın yanına gəldi, yeyib içdikdən sonra arvada dedi:

– Aşna, gəl kişini bir uzaq səfərə göndərək. Biz bir neçə gün qorxusuz-ürküsüz gün keçirək.

Arvad dedi:

– Ağrın alım, hara istəyirsən göndərim?

Oynaş dedi:

– Ona de ki, ala inəyi apar, uzaq bazarda sat, mənə paltar al.

Arvad dedi:

– Yaxşı, göndərərəm.

Oynaş dedi:

– Sən onu razı sala bilsən, ona deyərsən ki, “birdən dəyişik düşərsən, deyirlər bazara gedənlər bəzən dəyişik düşürlər”. Onda deyəcək, “Bəs neyləyim ki, dəyişik düşməyim?” Onda deyərsən, “Gətir, şalvarının dal tərəfindən bir keçə parçası tikim”. Dalısıynan sənün işin yoxdu.

Axşamçağı oynaş çıxıb getdi. Kişi də odundan qayıdıb gəldi. Arvad onun əl-ayağını çıxartdı, altına döşək salıb oturdu və dedi:

– A kişi, sən bir yerə gedib qayıdınca lap ürəyimi yeyirəm. Əlacım olsa, qoymaram qarından çıxasan. Bilmirəm heç necə olur ki, bəzən arvadlar ərlərindən aylarla ayrı dururlar.

Kişi dedi:

– Arvad, onu mən yaxşı bilirəm. Mən səndən çox razıyam. Yaxşı bilirəm ki, sən aydan arı, sudan durusan. Arvad dedi:

– A kişi, qadan alım, ala inəyi apar, böyük bazarda sat, mənə paltar al. Dost, düşmənin var, yaxşı geyinsəm sənün başın qəlbi¹ olar.

Kişi dedi:

– Ay arvad, qorxuram inəyi satam, çətinlik çəkək, yavan çörəyin umuduna qalaq.

Arvad dedi:

– A kişi, Allah kərimdi, birtəhər dolanarıq.

Kişi dedi:

– Yaxşı, apar deyirsən, sabah apararam.

Gecə yarıya kimi yatdılar. Gecəyarı Karvanqıran ulduzu doğanda arvad kişini oyadıb dedi:

– Kişi, dur yola düş. Bazara tez getmək lazımdı.

Kişi tələsik yerdən qalxdı. Yola düşmək istəyəndə arvadı ona dedi:

¹ Qəlbi – uca

– A kişi, deyirlər, adamlar Böyük bazarda dəyişik düşürlər. Özünü gözlə, birdən dəyişik düşərsən.

Kişi dedi:

– Arvad, nə eləyim ki, dəyişik düşməyim?

Arvadı dedi:

– Gətir, şalvarının dalından bir keçə parçası tikim, dəyişik düşmə. Amma yenə özünü gözlə.

Kişi razı oldu. Arvadı onun şalvarının dalından bir keçə parçası tikdi. Kişi caddan-zaddan götürdü, inəyin başına bir ip salıb “ho-ha-ho” yola düşdü. Oynaş da qarabaqara kişinin dalınca gedirdi. Gethaget, kişi gördü ki, hələ səfərə çox var. O, bir ağacın dibində dayandı, bir az yatmaq qərarına gəldi. Yerə oturdu. İnek yedəyində başını bir daşın üstünə qoyub yuxuya getdi. Oynaş da elə bunu istəyirdi. Ehmalca gəlib, inəyin ipini kişinin əlindən aldı, şalvarının dalında olan keçə parçasını söküb, öz şalvarının dalına tikdi. Bir az kənara çəkildi, “ho-ha-ho” gəlib kişinin yanından keçmək istəyəndə səsə kişi yuxudan ayıldı. Baxdı ki, inəyi yoxdu. Əlini şalvarının dalına atdı, gördü keçə parçası-zadı yoxdu. Baxdı ki, bazara bir kişi gedir. Onun yedəyində bir inək var, elə bil onun inəyidi. Yaxına gedib gördü, onun şalvarının dalına da keçə tikilibdi.

İki əllə öz başına vurub dedi:

– Vay, evi yıxılan canım vay, dəyişik düşmüşəm!

Kişinin yanınca bir az yol getdi. Birdən onun qabağına keçib dedi:

– Qardaş, de görüm əgər mən mənəmsə, bəs sən kimsən? Əgər sən sənənsə, bəs mən kiməm?

Oynaş acıqlı-acıqlı dedi:

– Əşi, yaxamdan əl çək. Sən sənən, mən də mənəm.

Kişi dedi:

– Əşi, mən mən idim, indi mən sən olmusan. Dəyişik düşmüşəm.

Oynaş dedi:

– Özünü gözləyəydin, dəyişik düşməyəydin.

Kişi bunun dalına düşdü ki, bazara getsin, görsün bu adam neylə-yəcək?

Bunlar gedib bazara çıxdılar. Gördü bu adam ala inəyi satdı, arvadı tapşırdığı şeyləri aldı. Bundan sonra kişi dəyişik düşdüyünü lap yəqin elədi. Oynaş geri qayıdanda kişi onun qabağını kəsdi, dedi:

– Qardaş, sən mənəmsə, bəs mən kiməm?

Oynaş dedi:

– Əşi sənə bayaq dedim ki, mən mənəm, sən də sənsən.

Kişi ağlaya-ağlaya dedi:

– Qardaş, mən neyləyim, axı dəyişik düşmüşəm! Mən sən olmuşam, sən də mən.

Oynaş dedi:

– Cəhənnəmə dəyişik düşmüşən, gora düşmüşən. Özünü gözləyəydin dəyişik düşməyəydin.

Oynaş düz kişinin evinə getdi. Kişi də onun dalınca gedib, qapının ağzında dayandı, boynunu burdu. Arvadı çölə çıxıb kişisindən soruşdu:

– A kişi, kimlə işin var? Niyə burda dayanmısan?

Kişi dedi:

– Bacı, Allah qonağıyam. Vaxt var idi, mən bu evin kişisi idim, sənin ərin idim, bədbəxtlik üz verdi dəyişik düşdüm.

Arvad kişini qəbul eləməyib qovdu. Oynaş bir həftə arvadla bir yerdə yaşadı. Həftənin tamamında çıxıb öz evinə getdi.

Arvad kişisini evə çağırıb dedi:

– Kişi, tilsim sovuşdu. İndi sən sənsən. Bir də özünü elə gözlə ki, dəyişik düşmə.

Kişi dedi:

– Arvad, Allah kəmərinə bağlasın. Bir də qələt elərəm, bazara-zada gedəndə yolda yatmaram ki, dəyişik düşəm, o mən ola, mən də o.

QUŞÇU

Biri vardı, biri yoxdu, bir quşçu vardı. Bir gün bu quşçu quşunu da götürüb, axşama kimi yol getdi, bir qapıya çıxdı. Gördü evdə bir arvad var. Quşçu qapının ağzında dayanıb pusurdu. Gördü, arvad bir sapılca qayğanaq bişirib, yükün altına qoydu. Bundan sonra bir qazan quymaq, bir tava da qəysəbə¹ bişirib yükün altında gizlətdi.

Quşçu öskürüb içəri girdi, arvada dedi:

– Bacı, məni bir gecə qonaq saxlarsanmı?

Arvad dedi:

– Kişim evdə yoxdu. Arvad xaylağıyam, səni qonaq eləyə bilmərəm.

¹ Qəysəbə – yemək növü

Quşçu elə qapıdan çıxırdı, ev sahibi cütdən gəlib çıxdı. Quşçunu qapıda görüb dedi:

– Niyə qapıda dayanmısan?

Quşçu dedi:

– Bacı məni qonaq eləmir, deyir ərim evdə yoxdu.

Kişi qonağı da götürüb evə girdi. Qonağa yuxarı başda yer göstərdi.

Quşçu əyləşdi. Kişi arvadına dedi:

– Arvad, mən acam, yəqin ki, qonaq da acdı. Tez çörək gətir.

Arvad durub bir büküm yavan çörək gətirdi, onların qabağına qoydu. Kişi udquna-udquna yavan çörəyi gəvələyirdi, qonaq da baxırdı. Birdən qonaq quşun böyrünü basdı, quş bərkədən səsləndi:

Kişi dedi:

– Qonaq qardaş, ona nə oldu?

Quşçu dedi:

– Heç zad. O, deyir ki, yükün altında qayğanaq ola-ola siz niyə yavan çörək gəvələyirsiniz?

Bu sözü eşidəndə kişi arvadının üzünə baxdı. Arvad yükün altından qayğanağı çıxartdı, onların qabağına qoyub dedi:

– A kişi, bu gün toyuqlar ilkini yumurtlamışdı. Bişirmişdim. Yadımdan çıxıb, qalıb.

Kişi ilə quşçu qayqanağı yeyib qurtardılar. Quşçu yenə quşun böyrünü basdı, quş səsləndi. Ev ziyəsi soruşdu:

– Quş indi nə deyir?

Quşçu dedi:

– Quş deyir ki, bəs yükün altındakı quymağı niyə yemirsiniz, yavan çörək yeyirsiniz?

Kişi arvadının üzünə baxdı. Arvad dedi:

– Ay kişi, qonşumuz Fatının uşağı olub. Quymağı o bizə pay göndərib. Lap yadımdan çıxmışdı.

Arvad ayağa qalxdı, yükün altında gizlədiyi quymağı çıxarıb onların qabağına qoydu. Qonaqla kişi quymağı da yeyib qurtardılar. Quşçu yenə də quşun böyrünü basdı, quş cığıldadı.

Kişi soruşdu:

– Quş indi nə deyir? Niyə cığıldayır?

Quşçu dedi:

– Quş deyir, yükün altında o qədər qeysəbəni qoyub, niyə yavan çörək yeyirsiniz?

Kişi arvadının üzünə baxdı. Arvad bir rəng aldı, bir rəng verdi. Səssiz-küysüz ayağa durdu, yükün altından qəysəbəni gətirib onların qabağına qoydu, dedi:

– Ay kişi, farmaşın böyründə bir az ərik qalmışdı, onu sənə bişirmişdim. Yadımdan çıxıb, süfrəyə qoymamışam.

Demə arvadın bir dostu var imiş. Bu yeməkləri arvad ona bişiribmiş. Quşçu onların ovqatına soğan doğradı, arvad dostu ilə görüşə də bilmədi.

Bəli, kişi ilə quşçu yeyib, toqqanın altını möhkəm-möhkəm bərkitdilər, yıxılıb yatdılar. Sabah açıldı. Quşçu əl-üzünü yuyub dedi:

– İzn verin, mən gedim. Gedəsi qonağın getməsi vacibdi.

Ev yiyəsi öz-özünə dedi: “Bu quş ki, hər şeyi belə bilir, gizlin şeyi tapır, görək bunu alam”. Üzünü quşçuya tutub dedi:

– Ay quşçu qardaş, gəlsənə bu quşu mənə satasan?

Quşçu dedi:

– Sataram.

Kişi dedi:

– Qiyməti neçədi?

Quşçu dedi:

– On qızıl.

Kişi dedi:

– Qızılım yoxdu. Bir eşşəyim var, istəyirsən onu sənə verim, quşu mənə ver.

Quşçu razı oldu, quşu kişiye verdi, eşşəyi aldı... Quşçu xudahafizləşdi, eşşəyi qabağına salıb, yola düşdü.

Bəli, quşçu gedəndən sonra kişi ağacı əlinə alıb, arvadına dedi:

– İndi, quş deməmiş, özün de görüm, o gizlədiyin xörəkləri kimin üçün bişirmişdin?

Arvad fikirləşib öz-özünə dedi, “Quş bütün işləri açıb deyəcək, biabır olacağam. Yaxşısı budur, qoy özüm deyim”. O, kişisinə dedi:

– Bir dostum var idi, şeyləri o almışdı, ona bişirmişdim.

Arvadının bu sirri açmasını da kişi quşda bildi. Bircə xərisi var idi. Tövlədən çıxartdı ki, aparıb quşçuya versin, ona razılıq eləsin. Kişi xərinə dümsükləyib yola düşdü. Az getdi, yetirhayetirdə quşçu onu gördü, elə bildi ki, kişi peşman olub eşşəyi geri almağa gəlir dedi:

– A kişi, geri qayıt, vallah indicə bu eşşəyi İsadən də eləyəcəyəm, Musadan da. Bunu deyib, belindəki xançalı çəkdi, eşşəyin qulağını,

quyruğunu kəsdi. Kişi bunu görəndə bərk qorxdı, xərinin başını geri çevirib öz evinə getdi.

Bəli, quşçu yol ilə gedirdi, bir tacirə rast gəldi. Tacir quşçunun əlində eşşəyin qulağını, quyruğunu görüb soruşdu:

– Qardaş, bu nədi belə?

Quşçu dedi:

– Bunlar xeyrat çömçəsidir. Bunlar hər kimsədə olsa, onun dövləti gündən-günə artar, bərəkəti çox olar. Cibindən pul əskik olmaz.

Tacir dedi:

– Nə verim, bunu mənə verəsən?

Quşçu dedi:

– Ağırlığına qızıl versən verərəm. Tacir çoxlu qızıl verib eşşəyin qulağını, quyruğunu quşçudan aldı. Quşçu qızılları götürüb yola düşdü. Dərə-tərəpə düz getdi, qabağına bir padşah çıxdı. Padşah bu burun-qulağı, quyruğu kəşik eşşəyi onun qabağında görüb soruşdu:

– A kişi, bu eşşək nəyə lazımdır?

Quşçu dedi:

– Bu, min pəhləvana bərabərdir. Padşahın bir başqa padşahla davası olsa, bunu düşmən qoşununa tərəf buraxanda düşmən qoşunu qaçar.

Demə bu padşahın o qədər güclü qoşunu yox imiş. Özü də bir güclü padşahla düşmən imiş. Padşah öz-özünə dedi: “Bu lap yaxşı oldu, bunu alacağam, düşmənin qoşununu qovacağam”.

Padşah quşçuya dedi:

– Bu möcüzə eşşəyi mənə neçəyə verərsən?

Quşçu dedi:

– Özü ağırlığında qızıla.

Padşah eşşəyin ağırlığında qızıl verib, onu quşçudan aldı, bir yaxşı tövlədə bağlayıb, qabağına çoxlu alaf və arpa tökdürdü.

Bəli, bir müddət keçdi. Düşmən padşahın qoşunu gəlib, şəhəri qomardı¹. Padşah əmr elədi, eşşəyi çıxarıb düşmən qoşununun qabağına buraxdılar. Eşşək anqıra-anqıra, şıllaq ata-ata düşmən qoşununa tərəf cumdu. Qoşun bu əcayib heyvanı göydən nazil olmuş bəla hesab elədi. Qorxularından geri dönüb qaçdılar. Padşah eşşəyə məxmər çul-latdı, bir yaxşı otağa çəkdi. Car çəkdi, quşçunu da çağırtdı, ona çoxlu xələt verdi, özünə vəzir elədi. Quşçu kefi kök dövrən sür-məyə başladı.

¹ Qomarmaq – mühasirə etmək

KEÇƏLİN FƏNDİ

Biri vardı, biri yoxdu, Vəli adlı bir keçəl vardı. Bunun var-yox bircə danası vardı. Bir gün koxa qonşularını yığıb dedi:

– Gəlin, gedək, keçəlin danasını bir fənd ilə kəsdirək. Çoxdan bəri dilimizə ət dəyməyib.

Sözü bir yerə qoyub, gəldilər keçəlin yanına. Dedilər:

– Vəli, gəl bir şey eləyək. Çoxdan bəri ət yemirik. Həftədə hələ öz danasını kəssin.

Vəli dedi:

– Yaxşı.

Koxa dedi:

– Əvvəl sənın dananı kəsək, sonra növbə ilə bizimkiləri kəsərik.

Vəlinin danasını kəsdilər, bişirib yedilər. Vəli bir həftə gözlədi. Heç kəs öz danasını kəsmədi. İki həftə, üç həftə keçdi, ay başa çatdı. Dana kəsən olmadı. Vəli başa düşdü ki, bunu aldadıblar, dedi: "Yaxşı, görün mən də sizin başınıza nə gətirəcəyəm". Dananın gönünü günün altında qurutdu, xırda-xırda doğrayandan sonra xurcuna qoyub şəhərə yollandı. Yolda bir bulağın üstündə yatdı. Gecə bir sövdəgarın karvanı gəlib, bu bulağın üstündə düşdü. Vəli yuxudan ayılıb, sövdəgara dedi:

– Siz məndən bir az uzaqda oturun. Qiymətli şeylərim var, sizin kinə qarışar.

Sövdəgar fikirləşdi: "Dəliddən doğru xəbər, yəqin bunun xurcununda çox qiymətli şeylər var. Gecə xurcunu oğurlayıb əvəzində bizim taylardan qoyarıq, özümüz qaçarıq". Elə də elədilər.

Keçəl gecəni yatmamışdı. Gözünün ucu ilə baxırdı. Gördü ki, sövdəgarın adamları, bunun xurcununu apardılar, yerinə isə öz taylarından qoydular. Keçəl özünü daha da yuxuluğa qoydu. Səhər açıldı, karvan çıxıb getdi. Keçəl gördü ki, karvan getdi, tez tayları eşşəyə yükləyib evinə gəldi. Evdə tayları açıb gördü ki, hamısı qiymətli parçalardı. Dedi:

– Arvad, get koxa evindən arşın al gətir.

Arvad gedib koxadan arşını istədi. Koxa dedi:

– Arşını neynirsən?

Arvad dedi:

– Keçəl bir yük parça gətirib, ölçəcəyik.

Koxa arşını verdi, özü də dalınca gəldi. Gördü doğrudan da, keçəl bir yük parça gətirib.

Dedi:

– A keçəl, bu haradan düşüb əlinə?

Keçəl dedi:

– Siz elə bildiniz ki, dananı kəsdirib mənə zərər verdiniz? Dananın gönünü qurudub tağalaq elədim. Sonra tağalağı doğrayıb şəhərdə birini bir qızıla satdım, əvəzində də bu parçanı alıb gətirdim.

Koxa və qonşuları hamısı danalarını kəsdilər, dərisini qurudub tağalaq qayırdılar, apardılar şəhərə satmağa. Başladılar şəhərdə qışqırmağa:

– Tağalaq alan, biri bir qızıla!

Bazar adamları düşdülər bunların dalına, başladılar əl çalıb oynamağa ki, “tağalağın da biri bir qızıl olar?”

Baxdılar ki, keçəl bunları aldadıb. Qayıdıb gəldilər ki, gedib keçəli öldürək. Keçəl damdan baxırdı, gördü koxagil gəlirlər. Keçəl daban aldı. Bir çoban qonşuları var idi. Çox dövlətli idi. Yolda ona rast gəldi. Dananı yeyənlərdən biri də bu idi. Baxdı ki, çoban bir sürü qoyun gətirir. Qonşu bunu görcək dedi:

– Ay keçəl, hara qaçırsan?

Keçəl dedi:

– Padşahın qızını güclə mənə verirlər, mən almıram, ona görə də qaçıram. İstəyirsən gəl paltarımızı dəyişək, qızı sənə versinlər.

Qonşu paltarını keçələ verdi. Keçəl paltarını qonşuya. Koxa gəlib çatdı, onu keçəl bilib itələyib çaya saldı, qayıdıb evinə getdi.

Gəl sənə kimdən xəbər verim, keçəldən. Koxa gedəndən sonra, qoyunları sürüb evə gətirdi. Koxa qoyunları görüb gəldi keçəlin yanına, dedi:

– Mən ki səni çaya atdım, bu qoyunları haradan gətirdin?

Keçəl dedi:

– Sən ki məni çaya atdın, gördüm suyun içi qoyunla doludu, “dricco”... deyən kimi qoyunlar düşdü dalımca. Bu gördüyün qoyunların hamısını o çaydan gətirmişəm.

Koxa dedi:

– Mən də özümü suya atıb “dricco” desəm, qoyunlar gələr?

Keçəl dedi:

– Əlbəttə.

Koxa səhər durub getdi həmin yerə. Orda özünü çaya atdı ki, “dricco” desin; suda boğulub öldü.

FƏRASƏTLİ QIZ

Biri vardı, biri yoxdu, bir avam və səfeh kişi vardı. Bu kişinin bir arvadından, bir də qızından başqa kimsəsi yoxdu. Deyərlər: su axar, çuxurun tapar, arvad da kişi kimi avam və səfeh idi. Amma qızı Fatma, çox ağıllı, kamallı, həm də çox gözəl qız idi. Heç kəs deməzdi ki, bu ata-anadan belə qız olar. Günlərin bir günündə, toyuqların hinində, halvaçının çiyində, Kəblə Həsənin tinində Fatmaya yaxşı yerdən elçi gəldi. Hamı razı oldu. Toy eləyib, Fatmanı ərə verdilər. Fatmanın əri də can qurban eləməli oğlan idi.

Yeddi gün gəldi keçdi, Fatmanın ata-anası el dəbiynən qızlarının, yeznələrinin görüşünə getmək fikrinə düşdülər. Arvad dedi:

– A kişi, gəl bu gün qızın görüşünə gedək.

Kişi cavab verdi:

– Neynək, gedək.

Arvad dedi:

– Əliboş getmək olmaz, neyləyək?

Kişi dedi:

– Qalmışam məəttəl, bilmirəm nə sayaq gedək?

Arvad dedi:

– Nə bişirərsən, sağsağan?

İsti fətir göy soğan.

Hər ikisi bu fikrə razı oldular. Fətir bişirməyə tədarük gördülər. Arvad xəmir yoğurmağa başladı, kişi də təndirə od salmalı oldu. Demə, elə bu vaxt təndirə gün düşübmüş. Kişi təndirə od salmağa gələndə gördü, təndirin içi işıqdı. Arvadını səslədi:

– Ay arvad!

Arvad dedi:

– Nədi, a kişi?

Kişi dedi:

– Arvad, təndirə od salmaq lazım deyil. Təndirin içində yalov var. Təndir yanır.

Arvad gəlib təndirə baxdı, çırtıq vura-vura dedi:

– A kişi, bəxtimiz oğlan imiş. İşimiz rəvan imiş. A kişi, tez xəmiri gətir, təndir soyuyar.

Kişi tez getdi, xəmiri götürüb gəldi. Arvad da bunu kündələyib təndirə yapmağa başladı. Bir az keçəndən sonra, təndirin divarlarına yapışdırılmış fətirləri bir-bir təndirdən çıxartdılar. Fətir kimi yastılan-

mış xəmiri bir dəstərxanın içinə yıxdılar. Götürüb qızlarının görüşünə yola düşdülər. Az getdilər, üz getdilər, gedib qızlarının evinə çatdılar. Gətirdikləri sovqatı qızlarına verdilər. Qız açıb gördü fətirlər bişməyib xəmiri. Qollarını çırmaladı, xəmiri təzədən yoğurdu, təndiri yandırdı, əri gəlincə yağlı fətir bişirdi. Gördü ata-anasının üst-başı it günün-dədi. Bunlara təzə paltar geydirdi. Əri evə gəldi, qayınatasın, qayınanının görüb, çox şad oldu. Qız hazırladığı fətiri, qoğalı gətirib ərinin qabağına qoydu. Arvad yeyə-yeyə ərinə dedi:

– A kişi, ye doşabımız bal çıxıb.

Axşam araya gəldi. Fatma ata, anasının avamlığını yaxşı bilirdi. Evdə onlara yer salmağa ürək eləmədi, biabırçılıqdan qorxdı. Bunların yerini dəhlizdə saldı. Toyuq hini də dəhlizdə idi.

Gecənin bir aləmində, toyuqların qırt-qırtına arvad yuxudan ayıldı. Tez ərini yuxudan ayıldırıb dedi:

– A kişi, toyuqlar niyə hay-küy salıblar? Qoymurlar yataq.

Kişi cavab verdi:

– Ay arvad, onların canları çirklidi. Ona görə də yata bilmirlər. Bir bax, gör necə bitlənilər. Misalı elə özümüzdən götür, biz çoxdan çim-mirik deyə qaşınıırıq.

Arvad dedi:

– A kişi, görürsən bizim qızımızı? Evdəki dəliliklərinəndən hələ əl çəkməyib. Gəlsənə bu toyuqları çimdirək?

Kişi də başıyınan razılığını bildirdi. Ocaq qaladılar, üstə qazan qoyub su qaynatdılar. Toyuqları bir-bir qazana basdılar, sonra çıxarıb hinə atdılar.

Bu minvalla toyuqların hamısını qaynar suya salıb çıxartdılar. Toyuqlar hamısı pörtlənib öldü. Arvad bunu görüb ərinə dedi:

– A kişi, görürsənmi, toyuqlar necə sakit oldular.

Kişi dedi:

– Ay arvad, heyvan olanda nə olar? Onlar da təmizlik istəyirlər.

Səhər açılarda ər-arvad durub evə gəldilər. Söhbət arası arvad qızına dedi:

– A qız, havağatan, sən dəlisov olacaqsan? Dünənləri toyuqlarının çirkini axır özüm yumuşam. Yazıqları o qədər çirklili saxlamısan ki, canları tamam yara olub.

Qız bunu eşidəndə barmağını dişlədi, toyuqların hininə getdi. Gördü ki, hamısı qırılıb. Tez bazara adam göndərdi, ölən toyuqlar qədər toyuq aldırdı. Anasına da bir söz demədi.

O biri gecə qız ata-anasının yerini kişmiş anbarında saldı. Gecənin bir vaxtı kişiyənən arvadı ayıldılar. Arvad kişmişə baxıb kişisinə dedi:

– A kişi, gəlsənmi, bu zibili süpürüb ataq. Qız buranı gör necə zibilli saxlayır?

Kişi razı oldu. Ər-arvad köməkləşib anbarda nə qədər kişmiş var idi, süpürüb atdılar. Səhər açıldı, ər-arvad evə gəldilər, anbarı zibilli saxladığına görə qızı töhmətlədi. Qız özünü tez anbara saldı, içəri girib gördü, kişmişlərdən əsər də qalmayıb. Tez nökrəri çağırdı, əri gəlincə tullanmış kişmişi yığışdırdı. Ata-anasını yenə danlamadı.

Üçüncü gün axşam qız ata-anasının yerini həyətdə saldı. Demə, qızın əri təzə neft alıb qablara doldurubmuş.

Gecənin bir vaxtında arvad yuxudan ayıldı, kişini də durğuzdu, dedi:

– A kişi, görürsən qız necə pinti olub. Qabları çirkli saxladığından bu gecə iydən yata bilməmişəm.

Kişi dedi:

– Ay arvad, mən də yata bilməmişəm.

Arvad başladı bir-bir qabları boşaltmağa və dedi:

– A kişi, gör qız çirkli suyu qablarda o qədər saxlayıb ki, iylənib.

Hər ikisi yorulub yatdılar. Səhər tezdən qız neft gətirməyə getdi, gördü bir damcı da neft yoxdu. Anasını oyadıb soruşdu:

– Ana, nefti neylədiniz?

Anası cavab verdi:

– Qızım Fatma, biz neft görməmişik, o qablarda çirkli su var idi, iy verirdi, boşaldıb təmizlədik.

Qız məsələni başa düşdü. Tez neft aldırıb, qablara doldurdu, bu məsələdən sonra, qız ata-anasını yola saldı.

Kişi ilə arvad yola düşüb, yolun damarını qırmağa başladılar. Az getdilər, çox getdilər yolda bir ağaca rast gəldilər. Baxdılar ki, külək bu ağacın budaqlarını tərpedir. Arvad dedi:

– A kişi, ağaca soyuqdu, tir-tir əsir. Qoy şalımı onun üstünə salım.

Kişi razı oldu. Arvad şalını ağaca sarıdı, yola düşdülər. Çox getdilər, az getdilər, bir eşşəyə urcah oldular. Arvad eşşəyə baxıb dedi:

– A kişi, o yazıq eşşək niyə ora-bura qaçır?

Kişi ona cavab verdi:

– Ay arvad, o eşşək ayaq yalındı, soyuq ayaqlarını kəsir, ona görə də ora bura qaçır.

Bunlar eşşöyi tutdular. Arvadın başmaqlarını, kişinin çarıqlarını eşşöyə geydirdilər. Eşşək daha qaça bilməyib, başladı yavaş-yavaş yeriməyə. Arvad kişiyyə dedi:

– A kişi, indi görürsənmi, eşşək nə rahat gedir?

Yazığa doğrudan da soyuq imiş.

Bir az da getmişdilər, qabaqlarına bir it çıxdı. Arvad iti gören kimi dedi:

– A kişi, deyəsən, yazıq itə də soyuqdu. Gəl bunu da geyindirək. Qovalayıb iti tutdular. Kişinin papağını itin başına qoydular, arvadın yaylığını da belinə bağlayıb buraxdılar. Bu ağıllı ər-arvad beləliklə, lat-lüt gəlib evlərinə çıxdılar. Bu ağılnan da yaşayıb dövrən keçirdilər.

KEÇƏLLƏ DƏYİRMANÇI

Biri var idi, biri yox idi, bir keçəl var idi. Bir gün anası keçələ yeddi girvənkə buğda verib dedi:

– Oğul, apar bunu dəyirmanında üyüt. Keçəl buğdanı alıb dəyirmanla gəldi. Dəyirmançıya salam verib, dedi:

– Ay dəyirmançı əmi, al bu yeddi put¹ unu üyüt.

Dəyirmançı dedi:

– Ay keçəl, bu yeddi put deyil, burada cəmi yeddi girvənkə² ola ya olmaya.

Keçəl dedi:

– Axı mən istəyirəm ki, o yeddi put olsun. Dəyirmançı dedi:

– Sən çox da ki istəyirsən.

Keçəl bir az fikirləşib dedi:

– Ay dəyirmançı əmi, gəl hərəməz bir böyük yalan danışaq. Sən böyük yalan dedin, mən bu buğdanı da sənə verib çıxıb gedim. Mən böyük yalan dedim, onda sən mənə yeddi put un ver.

Dəyirmançı öz-özünə fikirləşdi: “Əşşi, yalan deməyə nə var, qoy bir yalan deyim, bu yeddi girvənkə unu alım”.

Keçəl dedi:

– Əvvəl sən de.

¹ Put – 16 kiloqramdır.

² Girvənkə – 400 qramdır.

Dəyirmançı dedi:

– Yox, əvvəl sən de:

Bir az cəhd eləyəndən sonra dəyirmançı razı oldu. Uzaqdan görünən bir dağı göstərib dedi:

– Keçəl, dağı görürsən?

Keçəl dedi:

– Bəli, görürəm.

– Bəs bu dəyirmanı necə, görürsən?

Keçəl dedi:

– Bəli, bunu da görürəm.

Dəyirmançı dedi:

– Bir gün atam evdə oturmuşdu. Fikirləşdi ki, mən gərək bu dağı sökəm, daşları ilə bir dəyirman tikəm. Hava yavaş-yavaş qaralırdı. Atam qollarını çırmalayıb gecəyarısı durdu bu dağı sökməyə. Özü sökdü, özü daşdı, bu dəyirmanı tikdi. Qurtarandan sonra gördü ki, hələ gecə yarı olmayıb. Tez gedib uzaq bir yerdə ayrı bir dağ vardı, o dağı da sökdü, daşlarını gətirib bura tökdü, bu dağı təzədən düzəltdi. Səhər kəndin camaatı durub gördülər ki, kənddə bir təzə dəyirman tikilib. O balaca dağın yerində də, bu boyda bir dağ düzəlib. O çağdandır ki, bu dağ burada qalıb. Həmişə ona baxanda, mənim rəhmətlik atam yadıma düşür.

Keçəl dedi:

– Olar da... mən hələ ondan da yekəsini bilirəm. Bunu deyib keçəl başladı:

– Dəyirmançı qardaş, mən balaca idim. Bir gün həyətimizdə oynayırdım. Bir dəcəl xoruzumuz vardı, tağlara aman vermirdi. Mən onun üstünə hirsləndim. Yerdən bir parça palçıq alıb xoruza atdım. Palçıq gedib xoruzun üstünə yapışdı. Xoruz qaçmadı. Yerdən bir qoz sınığı götürüb atdım, qoz sınığı da gedib palçığa yapışdı. Xoruz qaçdı, mən də evə gəldim. Üstündən bir az keçmişdi, gördüm xoruzun belində bir qoz ağacı bitib. Bir az keçəndən sonra, bu qoz ağacının o qədər bəhəri oldu ki, heç yığmaq mümkün olmadı. Tez qonşuları çağırdım. Ağacın altına gəldik. Ayaqlarımızı çırmadıq, qoz ağacına dırmaşdıq. Bir gün, bir gecə qozları çırpdıq. Qurtarandan sonra üçümüz də ağacdən yerə endik. Yuxarı baxdım ki, görüm yenə qoz qalıb, yoxsa yox, gördüm ki, ağacın lap kəlləsində bir dənə qoz qalıb. Fikir elədim ki, bu bir dənə qoz üçün mən necə ora çıxım? Yaxşısı budur ki, qoy yerdən bir şey götürüb atım, düşsün yerə. O yana baxdım, bu yana baxdım, yerdən

heç bir şey tapa bilmədim. Əyildim, quyunun dibindən bir parça palçıq götürdüm, ağacın başındakı qoza atdım. Birdən vay dədə vay, qoz ağacının üstündə ondan da böyük yer açıldı. Fikirləşdim ki, bu yer niyə boş qalsın? Qoy onu əkim. Yenə bir şeydir. Qıçımı çırmayıb bu qoz ağacına dırmaşdım. Üç-dörd saat dırmaşandan sonra, gəlib həmin yerə çatdım. Tez buraya buğda səpdim. Buğdalar o saat bitməyə başladı. Hələ mən düşməmişdim ki, biçmək vaxtı çatdı. Başıma bir dəstə yığib buğdanı biçməyə başladıq. Bir gün biçdim, iki gün biçdim, gördüm yox, buğda qurtaran deyil. Hirslənib yerə oturdum, elə təzəcə oturmuşdum ki, gördüm bir tülkü qaçır. Orağı atdım, getdi yapışdı tülkünün quyruğuna, tülkü qaçdı, oraq biçdi, mən yığdım, tülkü qaçdı oraq biçdi, mən yığdım. Taxılın hamısı qurtardı. Taxılı yığandan sonra hamısını aşağı düşürdüm, anbarlara yığdım. Bu gün onun yeddi putunu gətirmişəm ki, sən üyüdüb verəsən mənə.

Dəyirmançı bir o yana baxdı, bir bu yana baxdı. Keçələ yeddi put un verib dedi:

– Doğrudan da keçəl ki, keçəl! Keçəl, sən allah, al yeddi put unu məndən əl çək, sən bu gecəni burada qalsan, bir yalan düzəldib, bu dəyirmanı da sahib çıxarsan.

Keçəl yeddi put unu götürüb evlərinə apardı.

FİL HƏKİMİ

Günlərin bir günü şah oğlu Şah Abbasla onun vəziri Allahverdi xan ölkəni səyahətə çıxırlar ki, görək nə qədər işsiz adam var. Gəzə-gəzə bir şəhərə gəlib çıxırlar. Görürlər ki, altı-yeddi nəfər işsiz dayanıb söhbət edir. Adamlar Şah Abbası tanıyırdılar. Şah onlara yaxınlaşıb soruşdu ki, sizin sənətiniz nədir? Biri cavab verir ki, mən rəngsazam, biri deyir ki, mən dülğərəm, sənəti olmayan tənbelin biri də bilir ki, bu ölkədə fil yoxdur, yalandan deyir:

– Şah sağ olsun, mən fil həkimiyəm. Şah bunun sənətindən çox razı qalır. Üzünü vəzirə tutaraq deyir:

– Bunlar sənətkarlardı, iş tapıb işləyəcəklər, amma bu fil həkiminə ayda yüz manat maaş verdirmək lazımdır. Vaxt gələr, bizə lazım olar.

Şahın əmri yerinə yetirilir. Düz dörd il fil həkimi heç bir işə baxmadan yüz manat pulu alıb yeyir. Dörd ildən sonra Hindistan şahzadəsi

Şah Abbasa bir fil bağışlayır. Fil bir ildən sonra bərk xəstələnir. Şah əl-ayağa düşür. Birdən vəzirin yadına düşür ki, bəs şah sağ olsun, bizdə bir fil həkimi var, özü də dörd ildir ki, bizdən bu sənətə görə müftə maaş alır. Şahın əmri ilə fil həkimini çağırırlar. Ancaq bu yalançı tənbel heç ömründə filin üzünü görməyibmiş. Şahın yanına gəlir. Şah deyir:

– Ey fil həkimi, fil o tövləyə salınıb, bax gör o heyvanın xəstəliyi nədir?

Fil həkimi qapının astanasına söykənilib filə xeyli maraq və heyrətlə baxır. Şah görür ki, fil həkimi heç dinmir, deyir:

– Həkim, sən keç içəri, qıraqdan baxmaqla onun xəstəliyini bilə bilməzsən.

Həkim yenə dinmir. Hirsələnən şah onun qolundan dartıb içəri salır və qapını örtür. Deyir ki, sənə yarım saat vaxt verirəm, heyvanın xəstəliyini müəyyənləşdir. Yarım saatdan sonra qapını açıb görür ki, həkim qan-tər içində filin dövrəsinə dolana-dolana o qədər qaçıb ki, bir cığır salıb. O, qaçıb gah filin qabağına baxır, gah arxasına. Şah qışqırır ki, ədə, zalım oğlu, sən bu filin dövrəsinə niyə dolana-dolana qaçırsan?

Həkim cavab verir ki, şah sağ olsun, mən hələ bu bədheybət heyvanın dalı ilə qabağını tapa bilməmişəm, bu heyvanın başı yoxdu, hər iki tərəfində quyruq var, mən neyləyim? Şahı həm gülmək, həm də qəzəb tutur, deyir:

– Necə yəni heyvanın başı yoxdu? Ədə, zalım oğlu, başsız da fil olar? Bəs sən nə cür həkimsən ki, hələ heyvanın dalı ilə qabağını tanımırsan?

Şahın əmri ilə həkim həkimlikdən qovulur.

BƏHLUL DANƏNDƏ SİÇANLARIN PADŞAHIDIR

Günlərin bir günü bir nəfər kəndli ziyarətə getmək fikrinə düşür. O, qızıllarını inanılmış, mömin bir qazıya verib deyir:

– Qazı əmi, ziyarətə gedirəm, mən gələnə kimi yüz qızılım var, onu saxla. Qızılımı geri götürəndə əvəzində beşini saxlama haqqı verərəm.

“Allah ziyarətini qəbul eyləsin, oğul, mənim gözüm üstə” deyib, qazı kəndlinin yüz qızılımı təhvil alır.

Bir ildən sonra ziyarətdən qayıdan kişi, qazının yanına gəlib qızıllarını tələb edəndə, qazı deyir:

– Allah məni kor eyləsin, oğul, mən xəcalətimdən sənün üzünə baxa bilmirəm. Qızılları sandığa qoymuşdum, sən demə, zəhrimara qalmış siçanlar yerini bilibləmiş, biri də qalmayıb.

Kəndli kimə şikayət edirsə, onun sözü yox, qazının sözü təsdiq olunur. Günlərin bir günü at əvəzinə qarğı minib gəzən Bəhlulla kəndli rastlaşır və qazının onun başına açdığı fırlıdağı danışır. Bəhlul Danəndə kəndliyə deyir ki, sən burda gözlə məni, gəlirəm. O, qarğıya minir, "ata" möhkəm bir qamçı da çəkib Teymurləngin sarayına tərəf götürülür. Bəhlul qarğı atını darvazanın yanına bağlayıb özü Teymurləngin yanına gedir və ədəblə baş əyib salam verir. Teymurləng görür ki, Bəhlul Danəndə çox tərbiyəli hərəkət edir. Şah deyir:

– Bəhlul Danəndə, sən bu gündən divanəliyi tamamilə burax, mən sənə nə vəzifə istəyirsən, verim.

Bəhlul deyir:

– Şah sağ olsun, siz bu təklifi mənə bir neçə dəfə deyibsiniz, özüm də bilirəm ki, divanəlik yaxşı sənət deyil. Mən əl çəkərəm, amma bilirəm ki, mən istəyən vəzifəni siz verən deyilsiniz.

Teymurləng and içir ki, Bəhlul Danəndə, şahlıqdan başqa nə vəzifəsi istəyirsən, verim.

Bəhlul deyir:

– Şah sağ olsun, onda öz dəsti-xəttinizlə yazıb möhürləyib belə bir kağız verin ki, bu gündən Bəhlul Danəndə siçanlar padşahı elan edilsin və bütün siçanlardan vergi toplamaq ona tapşırılsın.

Şahı möhkəm gülmək tutur və deyir:

– Bəhlul, görürəm ki, sən divanəlikdən əl çəkmək istəmirsən, o nə vəzifədir istəyirsən?

Bəhlul Danəndə təmkinini pozmadan dedi:

– Şah, onsuz da mən bilirdim ki, şahlar öz sözlərinin üstündə duran deyillər. İndi sən də gördün ki, öz sözünün üstündə dura bilmədin?

Vəzir, vəkil şaha deyir ki, şah sağ olsun, siz, Bəhlul Danəndənin qəlbini qırmayın, gülmək üçün o kağızı verin, görək onu neyləyəcək? Şah həmin kağızı yazıb qol çəkir, möhürləyib Bəhlul Danəndəyə verir. Bəhlul qarğı atını minib kəndlinin yanına gəlir. Onlar şəhərdən altı-yeddi nəfər külünglü, belli fəhlə götürüb qazının evinə gəlirlər. Bəhlul üzünü fəhlələrə tutaraq deyir:

– İndi bu binanın dörd tərəfinin özülünü bir metr dərinliyində qazın. Fəhlələr əmri yerinə yetirəndə, qazı bayıra çıxıb görür ki, bir az da qazılsa, imarəti uçaçaq. Qazı hirs-lənərək deyir:

– Siz kimsiniz və nə üçün mənim evimi uçurursunuz?

Bəhlul Danəndə irəli yeriyərək cavab verir:

– Siz əbəs yerə səs-küy salmayın, mən siçanlar padşahıyam. Sizin bu evdə oğru siçanlar var, mən onları tutub cəzalandırmalıyam.

Qazı haray salanda Bəhlul Danəndə şahın əmrini ona göstərir və deyir ki, mən sizin evdə bu kəndlinin əmanət qoyulan yüz qızılını oğurlayan siçanları axtarıram. Beş yüz qızıl hesabına başa gələn evinin uçaçağından qorxan qazı dili dolaşa-dolaşa deyir:

– Canım, siçan nədi, siçan da qızıl oğurlayarmı? Kişinin saxlamağa verdiyi yüz qızıl sanılı qoz kimi durur, dayanın gedim götürüm. Bundan ötəri evimi niyə uçurursunuz?

Bəhlul Danəndənin əmri ilə fəhlələr işi dayandırır. Qazı isə yüz qızılı sayıb kəndliyə qaytarır. Qazıya saxlama haqqı olaraq çatası beş qızılı isə Bəhlul Danəndə fəhlələrə paylayıb, qazdırdığı xəndəyi doldurtdurur.

VƏZİRİN ZURNA ÇALMAQ ÖYRƏNMƏSİ

Bir kasıb kəndlinin ailəsi böyük olduğundan çətinliklə dolanırmış. Kəndli bir gün ulağını minib şəhərə gəlir. Görür ki, padşahın sarayının qabağında yaman çox adam toplaşmış. Şah bütün xanları, əyalət sahiblərini çağırtdıraraq ölkənin vəziyyəti ilə tanış olmaq istəyirmiş. Kəndli bir tacirin yanına gəlir ki, mən filan əyalətin sahibiyəm, padşah çağırtdıraraq, amma quldurlar məni yolda soyundurub bu paltarları veriblər. Mən də utandığımdan nə məsələni şahla aça bilərəm, nə də bu vəziyyətdə onun qəbuluna gedə bilərəm. Mənə bir dəst yaxşı geyim ver, şahın qəbulundan sonra əvəzində beş dəst paltarın pulunu verərəm. Tacir razılaşıb.

Kəndli bəzənib bütün əyalət başçıları ilə şahın qəbulunda əyləşir. Şah ayrı-ayrı xanları dinləyib, ölkədəki vəziyyətlə tanış olur. Sonra isə səssiz-səmirsiz oturan kəndliyə üzünü tutub deyir:

– Hörmətli şah, siz nə üçün dinmirsiniz, siz hansı əyalətin sahibisiniz, siz heç mənə tanış gəlmirsiniz? Bəs sizdə camaatın vəziyyəti necədir?

– Hörmətli şah, mən vəziyyəti sizin qulağınıza deməliyəm, xahiş edirəm, icazə verin deyim.

Şah razılaşıır. Kəndli şahın qulağına pıçıldayır:

– Hörmətli şah, mən nə xanam, nə də əyalət sahibi. Lüt-üryan bir kəndliyəm, on üç nəfərin yeməyi-ıçməyi mənə baxır. Dolandıra bil-mədiyim üçün, əllərindən qaçıb sənın yanına gəlmişəm. Əynimdəki paltar da özgənindir, yalvar-yarışla alıb, yaxşı geyimlə sənın qəbuluna gəlmişəm. Əgər sənın varsa, mənə kömək əlini uzat, yox kişiliyin çat-mırsa, elə mənı burdaca öldürt.

Şah razılıq eləyir:

– Afərin sənə, deməli, sənın əyalətin çox yaxşı dolanır.

– Bəli, hörmətli şah, hamısı özüm kimi dolanır, – deyə kəndli şahın sözlərini təsdiq edir.

Şah üzünü vəzirə tutur:

– Bu kişini apar xəzinəyə, nə qədər gücü çatır, o qədər ona qızıl ver aparsın.

Kəndli razılıq edib vəzirlə çıxdı. Ulağın üstündən xurcunu götürüb xəzinəyə gəldi. Hər iki gözünü möhkəm doldurub ulağın üstünə aşırdı. Kin, paxıllıq vəzirin ürəyini didib-pərçalayır: bu, haranın xanıdı ki, mən tanımıram? Görən o şahın qulağına nə dedi, şah bu qədər qızılı buna qıydı?

Kəndli tacirə bir ovuc qızıl verib yola düzəldi. O, yola düşəndən sonra vəzir atını yəhərləyib kəndlinin dalınca düşür. Bir dərədə onun qabağını kəsir. Qılınc çəkib qışqırır: dayan! İndi mənə de görüm, pad-şahın qulağına nə dedin və sən kimsən?

Kəndli cavab verir ki, mən biliciyəm. Vəzir deyir: indi ki, sən bilicisən, onda mənım üç sualıma cavab verməsən, səni öldürəcəyəm.

Kəndli deyir:

– Buyur.

– Birinci sualı budur: mənə de görüm göydəki ulduzların sayı neçədir?

– Mənım eşşəyimin tükü qədər, inanmırsan, gəl say, – deyə kəndli cavab verir.

– Yaxşı, ikinci sualı budur: de görüm, Allah haradadır?

Kəndli cavab verir ki, yaxşı bax, odur ey, ordadır. Vəzir nə qədər baxırsa, bir şey görə bilmir.

Kəndli deyir:

– Vəzir, gəl libasımızı dəyişək, sən eşşəyi min, onda Allahı görə bilməsən, mən sənə təslim. Kəndli xurcunu ata aşırıb minir. Vəzir isə eşşəyi minib deyir ki, kişi, bəs hanı Allah, axı mən yenə görmürəm?

Kişi deyir:

– Vəzir, sən elə burada Allahı axtar, mən getdim. Kəndli ata möhkəm bir qamçı çəkir və gözdən itir.

Vəzir kor-peşman evə qayıdıb ayrı bir at minir, başqa libasda yenedən kişinin yaşadığı kəndə gedir. Uzaqdan vəzirin gəldiyini görəndə kəndli onu gülürüzlə qarşılayır. Yaxşı qonaqlıq düzəldir ki, bu mənim qardaşağamdır. Məclis qurtarandan sonra vəzir soruşur:

– İndi de görüm şahın qulağına nə dedin?

Kəndli cavab verir:

– Mən şaha qaval çalmaq öyrədirəm, onun haqqını verdi.

Vəzir deyir:

– Eləsə mənə də zurna çalmaq öyrət, qoy mənim də bir sənətim olsun.

Kəndli razılaşıır. Hər cümə günü vəzir kəndlinin yanına gəlib zurna çalmaq öyrənir. Bir gün şah hirslənərək vəzirdən soruşur:

– Sən işi-gücü buraxıb hər cümə günü haralarda olursan?

Vəzir cavab verir ki, şah sağ olsun, siz harada, mən də oradayam?

Şah qəzəblənir ki, necə yəni sən harada, mən də oradayam?

Şah sağ olsun, sizin qulağınıza pıçıldayan kişi sizə öyrətdiyi sənəti mənə də öyrədir.

Şah kəndlini çağırırdır. Kəndli əhvalatı olduğu kimi şaha nəql edir. Şah üzünü vəzirə tutub deyir:

– Vəzir, zurna çalmağı öyrənibsənmi?

– Bəli, hörmətli şah.

– Onda sən get zurnanı çal.

Elə o gündən vəziri işdən qovub, kəndlini vəzirliyə götürür.

AYININ YOXSULLUQDAN QORXMASI

Keçmiş zamanlarda bir padşahın torpağına bir ayı dadanmışdı. Ayı ona rast gələnləri tutub parçalayırdı. Onu öldürməyə heç kəs cürət eləmirdi. Günlərin bir günü padşah bir pıyaləyə qızıl doldurub car

çəkirdi ki, ay camaat, axı sizdə bir kişilik yoxdurmu? Ayı adamları qırıb yox elədi. Kimdə hünər varsa, bu qızilları alsın, gedib ayını öldürsün, qoy camaatın canı bu ayıdan qurtarsın. Hamı qorxusundan başını yerə dikmişdi, heç kəsdən səs çıxmırdı. Kənarda kasıblıqdan ovurdlarının sümüyü çıxmış arıq, cansız bir kişi dayanmışdı. O birdən irəli yerişərək dedi:

– Padşah sağ olsun, mənim yeddi qızım var, işləməklə yavan çö-rəyi də çatdırı bilmirəm. Belə yaşamaqdansa ölmək fərzdür. O qızılı ver aparım, uşaqlar xərcləyib dolansınlar. Mən də gedim ayını öldür-məyə. Əgər mən ayını öldürsəm, camaatın canı qurtarar, yox, ayı məni yeyərsə, heç olmasa canım bu həyatdan qurtarar.

Padşah qızılı yoxsula verdi. Kişi qızılı sevincək evə qoyub gəldi ki, ayının yerini mənə göstərin. Dedilər ki, bax, o hündür qayanın üstünə çıx. Orada böyük bir daş var. Ayı həmin daşın altındakı yuvada yatır. Kişi həmin yerə çıxdı. Gördü ki, ayı başını pəncələrinin arasına qoyub uzanıb, elə bil bir azdan parçalayacağı adam haqqında fikirləşirdi. Kasıb ehmalca daşın üstünə çıxıb dedi:

– Ayı, zalım oğlunun ayısı, çıx bəri, dava eləyək. Məni cürətli edən yoxsulluq yanımdadı, o, məni bura gətirib. Onsuz da onun hünəri ilə mən səni öldürməliyəm.

Ayı öz-özünə çox fikirləşdi ki, yoxsulluq nə olan şeydi, top deyil, qılinc-xəncər deyil, yəqin bu yeni silah növüdür. Bu kişi ki, belə cür-ətlə danışır, o bu silahla məni öldürəcək, yaxşısı budur ki, bu padşahın torpağından uzaqlaşım. Ayı bu sözləri deyib götürüldü. O qədər qaçdı ki, başqa padşahın torpağına çatanda dayandı. Gördü ki, dünya-görmüş qoca bir kişi mal otarır. Ayı fikirləşdi ki, bu silah növünü elə bu kişidən soruşsam, bilər. Yaxınlaşıb kişiyə dedi:

– Əmi, filan padşahın torpağına dadanmışdım, güzaranım da pis keçmirdi. Bir kişi gəlib çağırıdı ki, ay, zalım oğlunun ayısı, çıx dava eliyək. Mən səni öldürməliyəm, çünki məni cürətli edən yoxsulluq yanımdadı. Mən bu silahın adını eşitcək dayanmayıb qaçdım. Əmi, bu nə silah növüdür? Sən bu silahı tanıyırsanmı?

– Bəli, ayı qardaş, bir zamanlar padşah idim, o yoxsulluq qəzəblə-nəndə taxtımı tarac edib, qəddimi elə əydi ki, hələ indiyə qədər onu düzəldə bilmirəm. Yaxşısı budur ki, dayanma, buradan da qaç.

Ayı oradan da başlayır qaçmağa.

MİRZƏBAQİNİN VƏDİ

Keçən əsrdə Salyan şəhərində Hacı Zaman adlı varlı bir tacir olmuş. Həmin şəhərdə kasıb, lakin hazırcavablığı ilə seçilən Mirzəbaqi adlı bir nəfər kişi də yaşayırmış. Hacı Zaman, Mirzəbaqinin yoxsul olmasına baxmayaraq, əyyar və hazırcavab olduğuna görə hörmətini saxlayır və onunla yaxın dostluq edərmiş. Hacı Zaman, Mirzəbaqiyyə borc olaraq xeyli pul verir. Mirzəbaqi də həmin pulla Salyanda bir dükan açıb ailəsini dolandırırırmış. Bir gün şəhərin adlı-sanlı adamlarından birinin toy məclisində Mirzəbaqi ayağa duraraq, deyir:

– Həzərat, süfrə üstündə edilən dualar və arzular çox zaman müstəcəb olur. Şəhərimizin ən hörmətli və varlı taciri Hacı Zamanın övladı olmur. Mən arzu edirəm ki, Hacı Zamanın bir oğlu olsun. Söz verirəm ki, mənə muştuluq gətirən adama dükanımın açarını verəcəyəm.

Hadisədən bir müddət keçir. Adəti üzrə, Mirzəbaqi öz dükanında qızğın alış-veriş etdiyi zaman görür ki, onun dükanına tərəf xeyli adam yüyürə-yüyürə gəlir. Mirzəbaqini təəccüb bürüyür və öz-özünə fikirləşir ki, əgər toy qabağı gəlirlərsə, hədiyyə almaq üçün cavanlar gələrdi, bəs qaça-qaça gələnlərin hamısı niyə yaşlı adamlardır? Yüyürənlərdən birincisi özünü dükana çatdıran kimi:

– Mirzəbaqi, tez ol, muştuluğumu ver, bax mən hamıdan qabaq gəlmişəm, – deyib əlini açaraq, huşunu itirmiş halda daxılın üstünə yığılır.

Sonra gələnlər isə tənqənfəslikdən özlərini güclə saxlayaraq, hərəsi bir tərəfdə divara söykənirdi. Mirzəbaqi heç bir söz demədən birinci gələnə üç, qalanlarına isə bir manatdan pul paylayır. Qabaqca dükana girən özünə gələndə, ovcunda açar əvəzinə üçlüyü görüb bərkədən qışqırır:

– Sən nə yalançı adamsanmış, bəs toyda verdiyin söz?

Mirzəbaqi kefini pozmadan:

– Əvvəlcə siz deyin görüm, mən nə üçün muştuluq verməliyəm?

– Gözün aydın olsun, Mirzəbaqi, Hacı Zamanın arvadı bir oğlan doğub. Biz də eşidən kimi sənə muştuluğa gəlmişik.

Mirzəbaqi gülərək:

– Bıy, sizi xeyir xəbər olasız, deyib payladığı pulları geri alır, birinciyyə beş, qalanlarına isə bir manatdan pul verir.

Birinci gələn üzünü turşudaraq:

– Mirzəbaqi, bəs niyə muştuluqçuya açar əvəzinə beş manat verirsen?

Mirzəbaqi üzünü gələnlərə tutaraq deyir:

– A kişilər, onu bilin ki, mən sözümün sahibiyəm, mən yalın adam deyiləm. İndi siz toyda dediyimi təkrar edin.

– Sən toyda dedin ki, Hacı Zamanın oğlu olsun, mənə muştuluq gətirənə dükanımın açarını verəcəyəm.

– Ay atanız rəhmətlik, düz deyirsiniz. Bəs doğan kimdir?

Muştuluqçu tərs-tərs Mirzəbaqini süzərək:

– Necə kimdir? Hacı Zamanın arvadı.

– Burada təəccüblü nə iş var? Arvadın peşəsi uşaq doğmaqdı. Eşidin, mən yenə təkrar edirəm, Hacı Zaman oğlan doğanda kim muştuluq gətirsə, dükanımın açarını ona verəcəyəm, – deyərək Mirzəbaqi sözünü təkrar edir.

KÖMÜR ALMASI

Bənnalıqla məşğul olan bir kişi vardı. Onun arvadı gözəl və sədaqətli idi. Məhəbbət bənnanın ürəyinə saflıq, qollarına yenilməz güc vermişdi. İşləyəndə elə ürəklə işləyirdi ki, yorulmaq nə olduğunu bilməzdi. Lakin bənnanın bu xoşbəxtliyi uzun sürmədi. Ürəyi qədər sevdirdiyi arvadı vəfat etdi. Bu şəhərdə lotular yaşayırdı. Onlar bənnanın varına sahib olmaq üçün, özlərinin oynaşlarını xala qızı adı ilə bənnaya verib toy eləyirlər. Lotular arvadı öyrədirlər ki, sən özünü möhkəm xəstəliyə vur. Bənnanı inandırarsan ki, mənim xəstəliyimin dərmanı kömür almasıdır. Qoy şəhərbəşəhər kömür alması axtarmaqda olsun, qayıdana qədər biz yeyib-içib kefləyərək. Bənnanın işdən gələndə görür ki, arvad yorğan döşəkdə yatır. Elə zarıyır ki, hıqqıltısı aləmi başına götürüb.

Bənnanın soruşdu:

– Arvad, olmasın azar, sənə nə olub?

Arvad çətinliklə cavab verir:

– Kişi, mənim xəstəliyimin əlacı kömür almasıdır.

– Arvad, o nə cür almadı, bəs onu haradan tapmaq olar?

Arvad deyir:

– A kişi, mən öz ölümümü istəyirəm, amma sənin zəhmət çəkməyini istəmirəm. Kömür almasını tapmaq üçün gerek filan şəhərə gedəsən, ora da ki, on günlük yoldur. Mən də sənə qıymıram.

Kişi hazırlanıb kömür alması axtarmağa gedir. Bir-iki gün yol gedəndən sonra, bir düzəndə qoyun otaran çobana rast gəlir. Çoban soruşur:

– A kişi, yayın bu istisində hara belə tələsirsən?

Kişi cavab verir:

– Ay çoban qardaş, Allahdan gizli deyil, səndən nə gizlədim. Arvadım yaman xəstələnib, deyir mənim sağalmağımı istəyirsənsə, gerek mənə kömür alması tapasan. İndi gedirəm kömür alması axtarmağa.

Çoban əlini-əlinə vurub bərkədən gülür:

– A kişi, arvad səni aldadıb, yəqin onun aşnası var.

Kişi inanmır ki, inanmır. Çoban deyir:

– İndi ki, mənim sözümə inanmırsan, gəl ikimiz də gedək sizə, olanı-bitəni öz gözünüə gör.

Çoban sürüdən bir erkək də seçib kəsir. Əti xurcunun bir gözünə qoyur. Qapıya çatanda kişini də xurcunun o biri gözünə qoyur. Qapını döyəndə quldurbaşı bayıra çıxıb görür ki, çobandı, çiyində yekə bir xurcun var. Quldurbaşı soruşur ki, qardaş sizə kim lazımdır. Çoban cavab verir ki, bu evin sahibi bəna mənə tapşırırdı ki, bir cəmdək gətir, indi həmin cəmdəyi gətirmişəm. Quldurbaşı çobanın içəri keçməsinə icazə verir. Çoban küncün bir tərəfində xurcunu yerə qoyub cəmdəyi çıxarır və özü də xurcunun yanında əyləşir. Görür ki, lotuların məclisi yemək-içməklə doludur. Xanəndə çalır, bunlar isə keflə yeyib-içib oynayırlar. Arvad ortalığa çıxaraq oxuyur:

Ərimi göndərdim kömür almasına,
Siz çalın, mən oynayım.
O kişinin getməsinə, a getməsinə,
O kişinin itməsinə, ay itməsinə.

Hacı ortalığa çıxaraq:

Almanı qoydum bacaya,
Qorxuram alma acıya.
Bir busə ver, mən hacıya,
O kişinin getməsinə, ay getməsinə.

Quldur Maral:

Almanı qoydum xarala,
Qorxuram alma sarala.
Bir busə ver, mən Marala
O kişinin getməsinə, ay getməsinə.

Lotu:

Almanı qoydum qutuya,
Bu qutudan o qutuya.
Bir busə ver, mən lotuya,
O kişinin getməsinə, ay getməsinə.

Çoban üzünü xurcuna tutaraq:

Çobanam gəzdim düzləri,
Xurcundan baxır gözləri.
Eşitdinmi bu sözləri?
Çıx xurcundan, çal döyənək,
Lotuların kəlləsinə, a kəlləsinə.

Çoban xurcunun ağzını açır. Hər ikisi birləşib lotuları döyür, arvadı da qovurlar.

Bəna çobanla ömürlük dost olur.

QAZININ DOĞMASI

Biri vardı, biri yoxdu, bir qazı vardı. Qazının var-dövləti həddindən artıq idi. Qazı qarşısına belə bir məqsəd qoymuşdu ki, gərək mən qırx arvad alıb-boşayam. Qazı dediyi sözə əməl edərək otuz doqquz arvad alır və hərəsini bir bəhanə ilə boşayır. Qazının bu bədənəməl hərəkəti bütün şəhərə car olur.

Günlərin bir günündə əri ölmüş dul bir qadın qazının bu hərəkətini eşidir, ona ərə gedəcəyini qət edərək, özünə söz verir: gərək mən qazının başına elə bir oyun açam ki, öz adını da unutsun. Qadın bu fikirlə yaxşı geyinib-keçinib qazının qabağına çıxır. Belə gözəl, yaraşlıq bir qadını görən qazı, bir könüldən min könülə qadına vurulur.

Ona elçi göndərib, şərtini də bildirir ki, əgər həmin qadın bütün mən istəyən xərəkləri bişirə bilərsə, mən ömrüm boyu onunla xoşbəxt yaşaya bilərəm. Qadın da elçilərə açıq şəkildə bildirir ki, mən qazının təklifini qəbul edir və onun ürəyi istəyən xərəkləri layiqincə hazırlayacağıma söz verirəm. Siz də, qaziya deyən ki, mən ölən ərimdən sonra, ikinci ərə getməyəcəyimə and içmişdim. Amma qazının da mənim kimi arvad olduğunu bilib, onunla ana-bacı kimi dolana biləcəyimə inanır və andımı pozuram, mən razı. Elçilər arvadın sözünü qaziya çatdıranda, qazını təəccüb bürüsə də öz inadından əl çəkməyib, həmin qırxıncı arvadla evləninir. Evdə qazi hansı xərəyi tələb edərsə, arvad əlüstü onu süfrəyə hazır edir. Qazının sözü təmiz kəsilir. Bir gün qazi arvadın soruşur:

– Mən sənə elçi göndərəndə sən cavab vermişdin ki, qazi da mənim kimi arvad olduğuna görə, onunla evlənməyimə söz verirəm. Arvad, bu nə söz idi?

Arvad cavabında deyir:

– A kişi, yaxşı ki, yadıma saldın, sən səhərə qədər doğacaqsan. Ona görə görə mən sənə hazırlıq işi görüm.

Qazi:

– Arvad, gəl sən mənim başıma corab hörmə, kişi nədi, doğmaq nədi?

Arvad bir az da üzünü turşudaraq:

– A kişi, gəl sən mənim sözümü qəribliyə salma. Hər halda mən arvadam, belə şeyləri yaxşı bilirəm. Mən sənə baxanda, doğuş vaxtını bildim. Sən səhərə ancaq çıxarsan, qoy mən hazırlıq işini görüm, – deyib, qazının həddən ziyadə iri, piyli qarnını əlləri ilə yoxladı və əlavə etdi ki, kişi, gözümüz aydın olsun, özü də oğlandı.

Qazi arvadın sözünə gah inanır, gah inanmır. Ancaq qorxusundan qarnına möhkəm sancı dolur, elə buna görə də qazi möhkəm şübhəyə düşür.

Arvad gündüzdən qonşuluqda bir qadının uşağa yatıb bir oğlan doğduğunu bilirdi. Axşam qazi şirin yuxuya gedəndə özünü həmin qonşuya salaraq, yalvar-yaxar, bir az da puldan-paradan qonşu arvadı verib, bir gecəliyə uşağı alıb evə gətirir. Arvad qazının yorğanını qaldıraraq, uşağı ehməlcə onun yanına qoyur. Özü də yatağına uzanıb diqqətlə qazının hərəkətinə fikir verir. Elə qazi bir balaca tərپənən kimi yanında da çağa vığıltısı eşidib dik tullanır. Çağanı görə qazi dili tutar-tutmaz:

– Arvad, arvad! – deyə qışqırır.

Arvad cəld özünü qazıya yetirərək:

– Nə var, a kişi, olmaya mən deyəndi?

Qazı yazıq-yazıq uşağı göstərərək:

– Hə, evim yıxılıb, arvad, deyəsən sən deyəndi. Amma el içində yaman biabır oldum.

Arvad uşağa baxaraq, deyir:

– A kişi, ürəyini sıxma, haldan düşərsən, Allaha şükür, gözün aydın olsun, çox asan qurtarıbsan, özü də oğlan uşağı. Tərpənmə, qoy göbəyini kəsim.

Arvad qazının piyli qarnını bir az sıgalladıqdan sonra, qalın bir şalla belini möhkəm çəkir və əlüstü qazıya bir qazan yağlı quymaq bişirib yedizdirir. Uşağı öz yatağına qoyub qazının üstünü bərk-bərk basdırır ki, özünü soyuğa vermə. Səhər üzünüxə xeyirliklə açılısın. Səhər açılarda üç-dörd nəfər iş üçün qazının yanına gəlirlər. Qazını yataqda görəndə adamlar üzünü ona tutaraq deyirlər ki, qazı ağa, olmasın azar, nə olub? Qazı ağzını açmamış, arvad çağa qucağında gələnlərə deyir ki, qardaşlar, qazını tərpədid incitməyin, qazı uşağa yatıb, bax bu da onun oğlu. Gələnləri heyrət bürüyür. Qazını isə xəcalət təri basır. Qazı elə bir vəziyyətə düşür ki, yer yarılısaymış, utandığından diri-diri yerə girərmiş. Adamlar gedəndən sonra, qazı öz-özünə bir xeyli düşünür ki, bu saat aləmə car düşəcək, hamı eşidəcək ki, mən uşağa yatmışam, yanıma axışib gələnlər məni bu vəziyyətdə görsələr, mənə ölüm fəzdir. Yaxşısı budur ki, lap zahılı olsam da bu vilayətdən uzaqlaşım. O, bu fikirlə evdən çıxıb, başqa vilayətlərə üz qoydu. Qazının bütün var – dövləti arvada qaldı.

Aradan iyirmi il keçir. Qürbət vilayətləri sərsəri kimi dolanan qazının səbri təmiz tükənir. O, bir gün belə qərara gəlir ki, artıq aradan iyirmi il keçib, indi olan əhvalat hamının yadından çıxmış olar, mən öz vətənimə qayıdım. Qazı yaşadığı kəndə çatanda, görür ki, yer üstündə iki nəfər qonşu kəndli savaşıır. O deyir ki, bu yer mənimdi, bu deyir ki, yox, mənimdi. Qazı onlara yaxınlaşıb soruşur ki, qardaş, niyə savaşırsınız?

Kəndlinin biri cavab verir:

– A qardaş, bu yer qazı doğan ildən mənim olub, indi bu kişi istəyir ki, yerimə sahib ola.

Qazı bu sözü eşidən kimi kor-peşman geriyə, gəldiyi vilayətə qayıtmalı olur.

ƏYYAR HƏSƏNİN AT ALMASI

Günlərin bir günü Əyyar Həsən yaxşı bir Dilboz at almaq həvəsinə düşür. Lakin imkansızlıqdan bir az pul almaq məqsədilə İbrahim xanın yanına gəlir. Xan öz xanımı ilə eyvanda oturub söhbət edirmiş. Pülləkənin aşağısında dayanan Əyyar Həsəni görən kimi tanıyıb yanına dəvət eləyir, gəlişinin məqsədini soruşur. Əyyar Həsən cavab verir:

– Xan sağ olsun, yaxşı bir Dilboz at almaq fikrindəyəm, di gəl ki, pulum azdır. Xahiş edirəm mənə bir az pul verəsən.

Xan soruşur:

– Sənin nə qədər pulun var?

Əyyar Həsən cavab verir:

– Xan, başına dönüm, cəmi beşcə manatım var, yaxşı at isə bahadır.

Xan deyir:

– Əyyar Həsən, o beş manat pulunu da ver mənə, həmin pulun üstünə otuz beş manat qoyuram. Qırx manat pulu qoyaq, bax, bu qırx qədəmli pilləkənin son pilləsinə. Bu qırx pilləni enənə qədər məni güldürə bilsən, öz pulun da və mən qoyacağım otuz beş manat da sənin halal xoşun olsun, apar nə alırsan al. Yox, güldürə bilmədin, beş manatını alıb, özünü də möhkəm döydürəcəyəm. Şərtimiz də belə olsun ki, qırx pilləni enənə qədər nə soruşsan və nə desən, hirsələnməmək şərtilə cavab verəcəm.

Əyyar Həsən razılaşıır. Üzü xana sarı, pillələri dal-dalı enməyə başlayır. Əyyar Həsən:

– Xan sağ olsun, siz bu pillələri piyada qalxıb-enirsiniz?

– Bəli.

– Xan sağ olsun, bəs bu karvansara boyda evləri necə, onları da piyada gəzib dolanırsınız:

– Yox, qatıra minib gəzirəm.

– Elə mən də onu fikirləşmişdim, qatır olmasa bu boyda pillələri, o boyda karvansaramı piyada gəzib-dolanmaq mı olar?

Əyyar Həsən görür ki, qaraqabaq xanın heç dodaqları da qımıldanmır. Yenə soruşur:

– Xan sağ olsun, bu vəzirlər olmasa, xanlar öz vilayətlərini necə idarə edərlər?

– Necə? Sənin sözümdən belə çıxır ki, xanların beyni yoxdur?

– Xan sağ olsun, mən sizi demirəm ha, amma eşitdiyimə görə, deyirlər ki, xanların başı olsa da, bəzilərinin beyni yoxdur.

– Necə yeni beyinləri yoxdur?

– Xan sağ olsun, eşitdiyimə görə, bir xanın oğlunu başından xəstəlik tutur. Bir təbib çox fikirləşdikdən sonra xan oğlunun baş qafasını açıb görür ki, beynin bir yerində zədə var. Beyni çıxarıb kənara qoyur. Elə bu vaxt xanın oğluna muştuluqçu gəlir ki, gözün aydın olsun atan ölüb, tez gəl, səni atanın yerinə xan qoyurlar. Xanın oğlu sevincək yerindən tərənir. Bunu görən təbib oğlanın arxasınca qışqırır ki, a kişi, bir dayan, heç olmasa qoy beynini yerinə qoyum, yenə get, axı sən beynsiz hara gedirsən? Xan oğlu cavab verir ki, rəhmətliyin oğlu, başqa işə getmirəm ki, xana nə beyin, vəzirinki var. Xan sağ olsun, eşitdiyimə görə, indiyə qədər o elə beynsiz işləyir, siz də eşidibsiniz, xan?

– Xeyr, eşitməmişdim, amma indi eşitdim.

Öz beş manatının da əlindən çıxdığını hiss edən Əyyar Həsən yalvarmağa başlayır:

– Başına dönüm xan, pulunu-zadını istəmirəm, o beş manatı da öz-gədən borc almışdım, elə öz pulumu ver çıxım gedim.

– Yox, şərtə görə uduzsan, verəsi deyiləm.

Son pilləyə çathaçatda beş manatının da hədəf getdiyini görən Əyyar Həsən:

– Xan, görüm sənin heç üzün gülüb, əynin açılmasın. Sən elə mən yazığın beş manatına möhtacmışsanki!

Bu sözləri eşidən xanın son pillədə möhkəm gülməyi tutur və şərtə əməl edərək pulu verir.

KEÇƏLİN NAĞILI

Biri var imiş, biri yox imiş, bir keçəl var imiş. Keçəlin qoca bir anası var imiş. Dünyanın var-dövlətindən keçəlin bir cırıq cecimi, bir də köhnə həsiri var imiş. Qoca anası ilə keçəl bir qarnı ac, bir qarnı tox ölmə-diril güzəran keçirirlərmiş. Bir gün keçəl anasına deyir:

– Ana, qabaqdan yağ kimi qış gəlir. Deyirlər bu qış elə sərt qış olacaq ki, yaza salamat çıxamı barmaqla göstərəcəklər. Əgər mən bir qazanc yolu axtarıb tapmasam, bu işıqlı dünyadan əlimizi üzməli olacayıq.

Qarı dedi:

– Ay sənin keçəl başın batsın, elə sənin pul qazanmaq o qart keçəl başına yaraşır.

Keçəl qazanc əldə etmək məqsədilə, anasına bir söz demədən padşahın yanına yollandı. Qarıçılar keçəlin döşündən itələdilsə də,

keçəl əl çəkmədi ki, mən padşaha xeyirli bir söz deyəcəyəm. Qarıçı saha xəbər verdi:

– Şah sağ olsun, bir keçəl sizi görmək istəyir, deyir ki, mən padşaha xeyirli bir söz deyəcəyəm.

Şah dedi:

– Buraxın, qoy gəlsin!

Keçəl saha baş əyib dedi:

– Ey böyük şah, mən istəyirəm sənə elə bir tac bağışlayam ki, ömrü boyu məndən razı qalasan.

Şah dedi:

– Keçəl, mənim tacım qızıldandır, sən mənə nə cür tac bağışlaya bilərsən ki, mənim öz tacımdan qiymətli ola bilsin?

Keçəl dedi:

– Şah sağ olsun, mənim sizə verəcəyim tacın iki xüsusiyyəti var. Birincisi budur ki, həmin tacı siz başınıza qoyan kimi, kim sizin yerinizə keçmək fikrinə düşübsə, siz o xain adamı tanıyacaqsınız. İkinci xüsusiyyəti də ondan ibarətdir ki, həmin tac başınızda olan kimi, hər kimin üzünə baxsanız, həmin adamın atasından xəbərsiz olduğunu, yəni bic adamları dərhal tanıyacaqsınız.

Şah dərin bir fikrə gedir. Öz-özünə fikirləşir ki, şah üçün bu tacdan qiymətli nə ola bilər? Elə mənim başımda belə bir tac olsa, taxt-tacıma göz dikənləri tanıyıb başını bədənindən üzürərəm. Həm də o qədər hərəmlərim var ki, onlardan doğulan uşaqların atası olub-olmadığını da bilərəm. Şah əvvəlcə qorxuya düşdü ki, keçəl bu tacın qiymətini çox baha deyəcək. Odur ki, soruşdu:

– Keçəl, sən tacının qiyməti neçə olacaq?

Keçəl cavab verdi:

– Şah sağ olsun, amma onu da deyim ki, siz bir həftədən sonra bütün saray əyanlarını da toplayarsınız, tacqoyma günü münasibətilə, həmin dəbdəbəli məclisdə mən tacı gətirib öz əlimlə sizin başınıza qoyacağam. Siz həmin məclisdə iştirak edən bütün dost və düşmənlərinizi də tanıyacaqsınız.

Şah razılıq xəzinədarı çağırırdı keçələ yüz qızıl veririr və çox razılıqla yola salır. Keçəl evə gələndə sevinclə anasını çağırır, qızilları ortalığa tökəndə, qarının gözləri dam üstünə çıxmış dana gözü kimi böyüyür. O, qorxa-qorxa oğluna:

– A səni vurğun vursun, sən kimin evini yıxmısan, bu nə qızıldır?

Keçəl gülə-gülə cavab verir:

– Heç qorxma, ana, bu mənim zəhmət haqqımdır, bu qızılları padşah verib, bunun əvəzinə mən ona tac düzəldəcəyəm.

Qarı bir az da qorxuya düşərək:

– A səni keçəl öləsən, tac nədi, zad nədi? Başını qartlaya–qartlaya gəzirsən, özünə bir papaq tapa bilmirsən? Sən şaha tac düzəldənsən, şah bəyəm sənın tayındı? Sən gəl, məni eşit, qızılları necə gətirmisən, eləcə də aparıb qaytar. Sonra şah səni öldürtdürər. Sən təmiz ağılsızsan.

– Sən fikir etmə, ana, ağılda o şah məndən geri qalan deyil.

Keçəl üç–dörd gün yaxşı bazarlıq edib, yeyib–içib kefə baxdı. Şaha verdiyi vaxta bircə gün qalmış, özünü dağa yetirdi. Dağın uzun–uzun ağ saçaqlı otundan bir şələ biçib evə gətirdi, evdə başladı səbətə oxşar bir şey hörməyə. Anası isə matdım–matdım, ağzını büzə–büzə oğluna baxırdı. Keçəl səbəti hörüb qurtarandan sonra, xoruzun iki bəzəkli lələyindən tacın ortasına taxdı, padşah verdiyi qızılın birin də səbətin qabağına bərkıtdi. Keçəl düzəltdiyi tacı bir sınıyə qoyub, üstünə də örtük çəkdi. Padşaha xəbər çatdırdı ki, ey böyük şah, məclisini düzəlt, bütün adamlarını da yığ, tac hazırdır, gətirib gəliyəm. Padşah dəbdəbəli, gözəl bir məclis düzəltdi. Saray adamları yığılıb oturmuşdular. Onlar keçəli səbirsizliklə gözləyirdilər. Elə bu arada xonça başında, keçəl məclisə daxil oldu. Tac gələndə hamı ayağa qalxdı, padşah oturanda hamı oturdu. Keçəl tacı başından endirib, əvvəlcə padşaha, sonra isə məclisdəkilərə baş əydi. Padşah dedi:

– Keçəl, tacı aç, yoxsa görümcəlik istəyirsən? Tac xoşumuza gəlsə, burada oturanların hamısı sənə nəmər verəcəklər.

Keçəl üzünü şaha tutaraq dedi:

– Hörmətli şah, tacının əsas xüsusiyyəti budur ki, mən tacın üstünü açanda, kim ki güldü, onda bil ki, həmin gülən adam atasından xəbərsiz bıcıdır. Hər kim yerində qurcuxsa, bir–birinə göz vurub işarə ilə danışsa və taca pis nəzərlə baxsa, o saat siz bilin ki, o adamlar sizin tac-taxtınıza göz dikən, sizin qorxulu düşmənlərinizdir.

Məclisdəkilərin hamısı, o cümlədən şahın özü də qorxusundan özünü yığırdı. Keçəl örtüyü götürəndə hamını gülmək tutdusa da, dilini–dodağını dişləyə–dişləyə birtəhər özlərini saxladılar. Hamıdan qabaq şahın özünü gülmək tutdu, amma keçəlin sözü yadına düşdü ki, birdən güləyəm, məclisdəkilər elə başa düşər ki, mən biceyəm. Şah barmağını dişləyib, özünü ələ ala bildi. Keçəl şahın qızıl tacını götürüb özünün otdan düzəltdiyi tacı şahın başına qoydu. Hamı əl çaldı. Dedi–

lər ki, şah sağ olsun, keçəlin tacı sənin tacından yaxşı tutur. Şah altdan yuxarı başındakı taca baxırdı. Şah dedi:

– Məni istəyən keçələ nəmər versin.

Hər tərəfdən o qədər nəmər verildi ki, keçəlin örtüyünün arası da, sinisi də doldu, qalanını da qoynuna-qoltuğuna doldurdu. Keçəli razılıqla yola saldılar. Keçəlin anası gördü ki, keçəl o qədər qızıl gətirib ki, ömrü boyu yesələr, xərcləsələr qurtaran deyil. Qarı dedi:

– Ay keçəl, bu qədər qızılı sənə nəyə görə verdilər? Əgər hördüyün səbətə görədirsə, elə səbətdən mən arvadlığım la yüzünü hörərəm.

Keçəl dedi:

– Ana, bəxtimiz açılıb, ye, iç, şən yaşa, sən mənim işimə qarışma.

Keçəl kefə baxmaqda olsun, sənə kimdən xəbər verim, şahın oğlundan. Şahın oğlu məclisə girəndə, atasının başındakı ağ otdan düzəlmiş səbəti görəndə, möhkəm gülməyə başladı. Şah oğlunun gülməsini görən kimi, dərhal barmağını dişlədi ki, aha, elə deyəsən oğlum bicdir. Tez əmr elədi ki cəllad gəlsin. Cəllad içəri girən kimi, üzünü şaha tutaraq dedi:

– Buyur, böyük hökmdar, çörəyini yemişəm, qolum qüvvətlidir, kimi buyurursunuz buyurun, elə vurum ki, bir damcı da qanı yerə dammasın.

Şah dedi:

– Aparıb mənim oğlumun boynunu vurun, mən ondan şübhələnmişəm.

Hamı şahın əlinə-ayağına düşüb bağışlamasını xahiş edirdisə, şah öz fikrindən əl çəkmək istəmirdi ki, istəmirdi. Axırda vəzir şahın yanına gəlib dedi:

– Ey böyük hökmdar, bir keçəl bizim başımıza oyun açdı, istədiyi qədər də qızıl çırpışdırdı. Axı başına qoyduğun bu tac otdan hörülmüş səbətdən başqa bir şey deyil. Ölmüş keçəl elə şərt qoydu ki, qorxumuzdan heç birimiz bir söz deyə bilmədik. Aldanmağımız bir kənara, hələ oğlunuzu da öldürmək fikrindəsiniz?

Şah dedi:

– Vəzir, əslində mən özüm də bu tacdan şübhələnmişdim. Özümü də möhkəm gülmək tutmuşdu, amma qorxumdan mənə bic deməsinlər deyə, özümü zorla saxladım. Oğlum azad edin, özü də bu məsələnin üstünü açmayın. Elə bilərik ki, heç aldanmamışıq. Yoxsa aləmə yayılar, biz biabır olarıq.

Onlar işin üstünü açmadılar. Keçəl özünə gözəl bir güzəran düzəltdi. Ömürlərinin axırına kimi şən yaşadılar.

ÇIRTI, ÇIRTI

Uşaqlardan biri başçı seçilir. Başçı ortada dayanır, qalan uşaqlar isə dairəvi düzülürlər. Başçı əlində çubuq oyuna başlayır. Əvvəl-əvvəl sağ tərəfdə olan uşaqlara deyir:

– Çırtı, çırtı!

Sağdakı uşaqlar cavab verir:

– Can çırtı!

Soldakı uşaqlar deyir:

– Bizim çırtı sizin çırtıya yalan dedi.

Sağdakı uşaqlar deyir:

– Kimin saqqalına yaraşır?

Soldakı uşaqlar deyirlər:

– Hər kəs ayağını çöp qoysa, onun saqqalına yaraşır.

Bütün cərgədə olan uşaqlar soldan sağa bir-bir ayaqlarını irəli çıxarırlar. Başçıya çatana qədər irəliləyirlər. Başçı yenə əvvəlki sözləri təkrar edir; sol ayağını sağ ayağının barmaqları üzərinə qoyub, iki dəfə fırlanır. Uşaqlar əvvəlki qaydada geri çəkilirlər.

Başçı sağ əlini ayağının çəçələ barmağının üstünə qoyur. Hamı başçı kimi edir, baş barmaqlarının ucu ilə başçının yanına gəlirlər. Başçı əl baş barmağını burnunun ucuna qoyub deyir:

– Çırtı, çırtı!

Uşaqlar ona cavab verirlər:

– Can çırtı!

Uşaqlar yenə geri çəkilirlər. Bu dəfə başçı sol əlinin baş barmağını qulağına verir. Uşaqlar da onun kimi edib, başçıya yaxınlaşırlar. Başçı deyir:

– Çırtı, çırtı!

Sağ tərəfdəki uşaqlar cavab verirlər:

– Can çırtı!

Başçı deyir:

– Bizim çırtı sizin çırtıya yalan dedi.

Sağdakı uşaqlar deyirlər:

– Kimin saqqalına yaraşır?

Başçı deyir:

– Hər kəs tez qaçmasa, onun saqqalına yaraşır.

Hamı nişan qoyulmuş yerə qaçır. Kim geridə qalsa, ona deyirlər:

– Tısbağa tıs, boynunu qıs!

Oyun axıra çatınca, heç kəsin ixtiyarı yoxdur ki, özü istədiyi kimi hərəkət etsin. Qaydanı pozanlar töhmətlənib oyundan çıxarılır. Hamı başçının əmri ilə hərəkət edir, nizam-intizama tabe olur.

MƏRƏ

Uşaqlar halay gəlmək şərti ilə iki dəstəyə ayrılırlar. Oyun iştirakçıları özlərinə gizli ad qoyub, iki-iki gəlib mollaların (başçıların) qarşısında dururlar:

– Halay, halay!

Mollalar deyərlər:

– Haldıx, qıldıx.

Uşaqlardan biri deyər:

– Kimə çaylar qurudan, kimə dağlar dağıdan.

Mollalardan biri cavab verər:

– Mənə dağlar dağıdan.

Özünə şərti olaraq “dağlar dağıdan” adı qoyan uşaq bir mollaya, “çaylar qurudan” da o birisinə düşür.

Bu minvalla uşaqlar iki yerə ayrılırlar. Uzaqda bir daş nişan qoyurlar. Hər dəstədən biri qaçır. Kim tez gedib əlini daşa vurur və mollasının yanına tez qayıdarsa, qələbə çalar. Kim geri qalsa, başı qapazlanıb sıradan çıxarılır.

MOLLA, HARAY

Uşaqlar halay gəlmək yolu ilə mollalar (başçılar) arasında iki dəstəyə ayrılırlar. Mollalardan birinin gözünü yumurlar. Gözü açıq mollanın dəstəsində olanlar qaçıb gizlənilər. Gözüyumulu mollanın uşaqları mətədə otururlar. O, gözünü açır, gizlənən uşaqları mollası ilə uşaqları axtarmağa başlayır. Hər yerdən keçdikdə gizlənən uşaqların mollası bərkədən xəbərdarlıq edir. Məsələn, “Bulağın yanından keçdik”, “Dərəni o taya adladıq”, “Əlinin evinin yanındayıq” və i.a. Bu xəbərdarlıqdan məqsəd gizlənən uşaqların möhkəm gizlənməsi, gözə görünməməsidir.

Əgər axtaran molla gizlənən uşaqlardan birini görsə oyunu udmuş olur. Gizlənən uşaqlar onun gözünə görünmədən qaçıb mətəyə gəlsələr, onları axtaran mollanın uşaqları ağız-ağıza verib bərkədən “Molla, haray, molla, haray!” – deyə qışqırırlar. Axtaran molla onların mətəyə girməsini görməsə, gizlənən tərəfi udur.

YOLDAŞ, SƏNİ KİM APARDI?

Halay-halay getmək yolu ilə uşaqlar mollalar (başçılar) arasında iki dəstəyə ayrılırlar. Sıra ilə dal-dala düzülür. Geridə düzülmiş dəstədən bir uşaq gəlir, onlardan birinin arxasından irəli itələyib aparır. Aparılan uşaq geri baxmamalı, ancaq himlə onu aparən uşağı tanımalıdır.

Yoldaşlarından biri aparılan uşağa bərkdən deyir:

– Yoldaş, səni kim apardı?

Uşaq apararı tapa bilsə, onu da götürüb öz yoldaşlarının içinə qayıdır, dəstədə bir nəfər artır. Yox, uşaq tapa bilməsə, aparən uşaq onu götürüb öz dəstəsinə qayıdır. Bu qayda ilə oyunda uşaqların hamısı iştirak edir. Hansı dəstənin uşaqlarının hamısı o biri dəstəyə keçsə, o dəstə uduzmuş olur.

QƏZMƏDAŞ

Bu oyunu iki və ya dörd uşaq oynayır. Hər uşaq beş balaca daş hazırlayır. Qürrə (çöp) atıb oyuna başlayırlar. Oyuna başlayan daşın birini əlində saxlamalıdır ki, buna saqqqa deyərlər. Saqqanı göyə tullayıb ov-cunun içində olan daşları yerə tökməli, saqqanı göydə tutmalıdır. Əvvəl saqqanı yuxarı tullamaqla daşları bir-bir ovcuna yığmalıdır. Əsas şərt ondan ibarətdir ki, daş götürülərkən nə başqa daşa dəyməli, nə də saqqqa yerə düşməlidir. İki əllə götürmək və saqqanı tutmaq olmaz.

Daşları bir-bir götürüb qurtarandan sonra yerə tökməli, yuxarıdakı şərtlərə əməl etmədən daşları yerdən iki-iki, sonra üçün birdən, birini tək, sonra dördünü də birdən götürməlidir.

Bunlar qurtarandan sonra daşları bir-bir iki barmağın arasından keçirməli və barmaq arasından, keçirilmiş daşların hamısını bir yerdə götürməlidir.

Sonra daşlar barmaqların hamısının arasından bir-bir keçirilməlidir. Bu şərti də bitirib, daşları bir qarış məsafədə bir-birindən aralı qoyurlar. Saqqanı yuxarı ataraq yerdəki daşları sürüşdürüb birdən götürməlidir.

Saqqadan başqa bir daş ovucda saxlanılır. Saqqanı yuxarı atıb tutmaqla daşın birini ovcundan yerə salıb, cəld birini yerdən götürməlidir ki, buna yumurtlamaq deyərlər. İki-iki və üç-üç daşı yerə salıb, birini götürmək lazımdır. Bundan sonra saqqıldama gəlir. Yəni, daşları yerdən bir-bir ovcuna yığırlar. Axırda yoldaşı bir daşı işdaş təyin edir. O daş əl dəyilməmiş qalır. Bu işdaşı birdəfəliyə barmaqların arasından

keçirmək lazımdır. Bunların hamısını səhvsiz, bir dəfəyə oynaya bilən qalibiyyət qazanır. Daşı yerdən götürə, barmaq arasından keçirə bilməyən, saqqanı yerə salan və daşı götürərkən, əlini başqa daşa vuran uduzmuş olur.

MOZ-MOZU

Bu oyunda üç nəfər iştirak edir. Uşaqların bir yumru, bir yastı daşı olur. Onlar bir-bir yastı daşla yumru daşı vururlar. Yumru daş vurulanda nə qədər gedərsə, o məsafəni addımla ölçürlər. Şert qoyulan məsafəyə kim qabaqca daşı, vurub apararsa o, oyunda udmuş olur.

BƏNÖVŞƏ

Uşaqlar özlərinə iki başçı (molla) seçirlər. “Halay-halay” gəlməklə iki dəstəyə ayrılırlar. Dəstələr bir-birindən yüz addım aralı əl-ələ tutuşub dayanırlar. Başçılarından biri o birisinə deyir:

– Bənövşə!

O birisi cavab verir:

– Bəndə düşə!

Əvvəlki molla deyir:

– Bizdən sizə kim düşə?

O biri molla uşaqların birinin adını çəkib deyir:

– Əli, yaxud, Qəmər düşə!

Əli, ya Qəmər cərgədən ayrılıb, yüyürə-yüyürə əl-ələ tutmuş uşaqların səfini yarmalıdır. Burada güclülük əsas şərtlərdəndir. Əgər oyunçulardan biri güc verib əl-ələ tutuşmuş uşaqların əlini bir-birindən ayırsa, o biri tərəfə keçə bilsə, bir uşaq da götürüb yenə öz əvvəlki yerinə qayıdır. Yox əgər keçə bilməsə, orada qalmalı, o dəstəyə qoşulmalıdır. Hansı tərəf uşaqların hamısını öz tərəfində saxlaya bilsə, o dəstə oyunda qalib gəlir, o biri tərəfi töhmətləyir.

ARTIRMA

Uşaqlar iki dəstəyə ayrılırlar. Qürrə (çöp) atırlar. Qürrə hansı dəstəyə düşsə, o dəstə aşağı əyilir. O biri uşaqlar bir-bir onların üstündən atılır, axıra çatan uşaq yerə əyilir. Bu minvalla sıra əvvəldən artır,

axırdan azalır. Məsələn, uşaqların hər dəstəsində on uşaq olarsa, onu da aşağı əyilir. İkinci dəstənin üzvləri bir-bir onların üstündən hoppanıb, özü onların sırasında aşağı əyilir. Hamı atılıb qurtarandan sonra, aşağıya əyilmiş yeni bir dəstə yaranır. Birinci dəstənin uşaqları bir-bir ayağa qalxıb, aşağı əyilən uşaqların üstündən hoppanırlar. Bu minvalla oyun davam edir.

GÖZBAĞLAYICI

Uşaqlar yenə də iki dəstəyə ayrılırlar. Başçıları növbə ilə uşaqların gözlərini möhkəm bağlayıb meydana buraxırlar. Bir uşaq daş çaqqıldadır və ya səs çıxarıb qaçır. Gözübağlı uşaq çox əziyyətlə səs edəni tutur, gözübağlılıqdan azad olur. Tutduğu uşağın gözünü bağlayırlar. Belə-belə oyun davam edir.

SIÇAN-PIŞİK

Uşaqlar dairəvi əl-ələ tutuşurlar. Başçı oyunçulardan birini pişik, birini də siçan adlandırır. Siçan qaçır, pişik qovur. Əl-ələ tutuşanlar siçana imkan vermirlər ki, içəri girsin. Pişiyə isə yollar açıqdır. Siçan uşaqların qollarının arasından soxulub içəri girir, yenə bayıra çıxır. Nəhayət, pişik siçanı tutur. İndi də digər iki uşağın biri siçan, digəri pişik olur. Oyun davam edir.

Bu oyunun başqa variantında uşaqlar siçanı dövrənin içərisinə buraxmamalıdırlar. Siçan hansı uşağın qolunun altından dövrənin içərisinə girə bilsə, o, siçan olur. Pişik isə başçı tərəfindən dəyişdirilir. Bu variantda cəza siçan olmaqdır.

DİRƏDÖYMƏ

Uşaqlar iki yerə ayrılıb, bir dairəvi cizgi çəkir və qürrə atırlar. Qürrə hansı dəstəyə düşsə, o dəstə mətəyə-dairəyə girir. Uşaqlar hərəsi ayağının altına bir toqqa qoyur. Dairədən kənar qalanlar toqqanı götürməyə çalışırlar. Dairədəkilər isə ayaqla vurur, toqqaları götürməyə yol vermirlər. Dairənin içərisində olanlar kənardakılardan birini ayaqla vursa, dairədəki uşaqlar kənara çıxır, kənardakılar dairəyə girirlər. Kənardakı oyunçu içəridəkilərdən birini əli ilə tutub dairədən çıxara

bilsə, onu bir nəfərə həvalə edib saxladır və yiyəsiz qalmış toqqanı götürməyə cəhd edir. Bu zaman içəridəkilər həm öz toqqalarını, həm də çöldəki yoldaşlarının toqqalarını qorumalı olurlar. Yaxud əksinə, içəridəkilər çöldəkilərdən birini fəndlə tutub dairəyə salsalar, dəstələr yerlərini dəyişməli olur. Dairədən kənardakı uşaqlardan biri toqqanı ələ keçirsə, dairənin içərisində olan uşaqları toqqa ilə vurur, ayaqları altındakı toqqaları kənara çıxarıb, götürməyə çalışırlar. Hansı dəstə toqqaları tamam ələ keçirsə qələbə qazanır. Dairədəkilər ayaqlarından biri cızıqdan çıxمامaq şərti ilə çöldəkilərdən birini digər ayağı ilə vurana qədər çöldəkilər içəridəkiləri toqqa ilə döyürlər.

MƏRƏKÖÇDÜ

Bu oyunu iki və ya dörd uşaq oynayır. Dairə şəklində hər uşağa üç mərə (çala) düzəldirlər. Hərə 21 balaca daş götürür, daşları iki-iki saymaqla mərə-mərə paylayıb yığır. Say aşağıdakı kimidir:

– Dana, dana, qır dana, iki öküz, bir dana.

Hər mərəyə yeddi daş yığırlar. Qürrə atıb oyuna başlayırlar. Qürrə düşən uşaq daşlardan mərənin içində birini saxlayır, qalanlarını mərələrə paylayır. Adamın sayına görə daş udmaq olar. Müqabil tərəfin mərələrində bir və ya üç daş varsa, paylayan adamın daşı da bir və ya üç daşlı mərələrdə qurtarır, deməli, daşlar cütləşirsə o həmin daşları udmuş olur. İlk udmuş daşa metrik deyirlər. Hansı uşaq başqa bir uşaqdan yeddi və ya çox daş udsa, daşlar onun olur, o birinin mərəsi və daşları azalır. Belə-belə hər kəsin bütün mərələri boşaldıqda o, sıradan çıxır.

DƏSMALALDI, QAÇ

Uşaqlar dairəvi şəkildə yerə oturub, ortada dayanan başçıya baxırlar. Bir uşaq dairə boyunca qaçır və dəsmalını oyunçulardan birinin arxasında yerə qoyur. Başçı uşaqlardan soruşur:

– Dəsmal kimin arxasındadır?

Uşaq dəsmalın öz arxasında qoyulduğunu bilməsə, onu ortaya salır, bir-birinin üstünə itələyirlər. Döyülən uşaq başqa birisinin üstünə yığıla bilsə onu azad eləyir, üstünə yığıldığı oyunçunu onun yerinə ortaya çıxarıb təpiklə vururlar. Belə-belə uşaqlar hamısı ortaya çıxmalı olur. Özünü möhkəm müdafiə edib, ortaya çıxmayan qalib gəlir.

GİZLƏNPAÇ

Uşaqlar iki dəstəyə ayrılırlar. Bir dəstədə olanların gözlərini bağlayırlar. O biri dəstədəki gözüaçıq uşaqlar qaçıb gizləndikdən sonra, onların gözlərini açırlar. Bu oyunçular gizlənenləri axtarmalı, həm də başçının yanını, mərəni nəzərdən qaçırmamalıdırlar. Qaçıb gizlənen uşaqlar onların gözlərinə görünmədən özlərini başçının yanına, mərəyə salsalar, oyunda qalibyyət qazanır, o biriləri töhmətlənirlər. Qaçıb başçının yanına gəlmədən yaxalansalar, məğlub olur, töhmətlənirlər.

LALDİN MƏZ

Uşaqlar oyunu idarə etmək üçün özlərinə başçı seçirlər. Oyunçular cərgəyə düzülürlər. Burada danışmamaq əsas şərtidir. Güllüb danışan və səs çıxaran uduzmuş olur. Uşaqları danışdırmaq və güldürmək üçün başçı hər vasitəyə əl atır. Çubuğunu yerə vurub deyir:

– Bu yer qoruqdur, qoruqdur. Heç kəsin bura gəlməyə ixtiyarı yoxdur.

Heç kəs dinmir. Başçı bir az dayanır. Gülməli, məzəli hərəkətlər edir. Meymun kimi mayallaq aşır, ağız-gözünü büzür. Uşaqlardan biri özünü saxlaya bilməyib güllür. Səs çıxaran uşağı yamsılayan başçı çubuqla onu vurur. Başqa uşaqlar da başçının sözünü təkrar edib, danışan və ya güləni çubuqla vururlar. Uşaqlardan biri nə səs çıxarsa, yaxud hansı sözü ağzından qaçırsa, başçı da eynən təkrar edib onu vuracaq. Qalan oyunçular da bunu təkrar etməlidir. Susub bitərəf dayanan olsa, onu da araya çəkib döyürlər. Başqa bir uşaq danışanda, əvvəl döyüləni azad edib, onu döyməyə başlayırlar.

Bu qayda ilə oyun çox fəal və şən keçir.

HOFBANA-HOFBAN

Uşaqlardan biri çöpatma və ya sayma qaydası ilə oyun başçısı seçilir. Başçı uşaqları iki dəstəyə ayırır. Sağdakı uşaqlardan birinə bir şey uzadıb deyir:

– Al bunu!

Soldakı uşaqlardan biri soruşur:

– O nədir?

Sağdakı uşaqlardan biri deyir.

– Hofbana hofbandı. Kim “hofban” deyə bilməsə, “hofba hofba”, ver yoldaşına, “hofbana hofban eləsin” sözlərini deməlidir.

Yuxarıdakı sözləri uşaqlar dövrə vurub bir-bir deyir, başçının yanına yüyürlər. Başçının yanına çatınca hər kəs həmin sözləri söyləyə bilməsə, hərə ona bir lopuğ vurur.

TURNAVURDU

Bu oyunu həm qızlar, həm də oğlanlar oynayırlar. Uşaqlar iki bərabər dəstəyə ayrılırlar. Hər dəstənin bir başçısı olur. Dairəvi cizgi çəkirlər. Dəstələrdən birindəki adamların sayı qədər turna eşirlər (dəsmalı eşib ucuna kəndir bağlamaq). Başçılardan biri ovcuna bir şey alır, əllərini bərk yumub o biri başçıya uzadır. Başçı şeyin hansı əldə olduğunu tapsa, qalib gəlir; əlini yuman başçının dəstəsi turna çəkilən dairəvi cizgiyə girir. Kənarda qalan qalib dəstə cizgidəki turnaları götürməyə çalışır. Götürə bilməsələr onları döyürlər. İçəridəkilər kənara çıxır, kənardakılar cizgi içərisinə girirlər. Burada oyun turnanı ələ keçirmək uğrunda mübarizədən ibarətdir. Turnanı ələ keçirənlər qalib gəlir.

MİYANCI VƏ ÇÖMÇƏBAŞI BƏZƏMƏ

Uşaqlar iki dəstəyə ayrılırlar. Hər dəstənin bir başçısı olur. Adi bir çömçənin başını bəzəyirlər. Püşk atırlar. Püşk hansı dəstəyə düşsə, oyunu o dəstə başlayır.

Oyunçuların növbə ilə gözlərini bağlayırlar. Digər dəstədən bir nəfər çömçəni əlinə alır. Çömçənin başına zınqırov salırlar. Əlində çömçə olan uşaq ağaclarla çəkilmiş cizgi içərisində o tərəfə bu tərəfə qaçır, çömçəni tərpedərək zınqırovu səslədir. Gözübağlı elə cəld hərəkət etməlidir ki, zınqırovun səsi çıxan kimi, həmin oyunçunu tutsun. Zınqırov on dəfə səslənməlidir. Bu on dəfədə heç kəsi tuta bilməsə gözünü açıb, ona 10 lopuğ vururlar. Əgər tuta bilsə, çömçəgəzdirənə 10 lopuğ vurub çömçə götürməkdən məhrum edirlər.

Uşaqların hamısı bu əməliyyatı edir. Hansı dəstənin uşaqları zınqırov çalanlardan az tutubsa, o dəstənin başçısı töhmətlənib çıxarılır, yerinə başqa başçı qoyulur. Bu oyun 5 dəfə təkrar edilir.

ZORXANAÇILIQ

Uşaqlar iki dəstəyə ayrılırlar. Hər dəstənin bir başçısı olur. Ortaya təxminən 3-4 kiloqram ağırlığında ağac və ya toppuz qoyulur. Püsk düşən dəstənin uşaqları bir-bir ortaya çıxmalı, bu toppuzların hərəsini bir əlinə götürüb, yavaş-yavaş yüzü sayınca əllərində fırlatmalıdırlar. Yüzü sayıb qurtarınca, həmin toppuzu fırlada bilməyənlər sıradan çıxarılıb töhmətlənmək üçün hazırlanmış yerdə saxlanırlar. Hər iki dəstənin uşaqları bir-bir sınaqdan keçirilir. Hansı dəstədən çox uşaq toppuzları yüz sayınca hərləyə bilməyibsə, o dəstə məğlub hesab edilir.

ŞƏNGƏLA

Uşaqlar dairəvi əyləşirlər. Başçı əlində çubuq oyuna başlayır. Uşaqlar hamısı əl çalıb deyir:

– Şəng, şəng, şəngəla a... Qam əlləmi əlləla, ağam əlləli əlləla.

Başçının hərəkətlərini uşaqlar da təkrar etməlidir. Təkrar edə bilməyən töhmətlənir.

DƏYİRMAN

Uşaqlar dairəvi əyləşirlər. Başçı əlində çubuq, başpapaqsız ortada dayanır. Qalan uşaqların başında papaq olur. Başçı çubuğu yerə vurub uşaqları qorxudur. Hamı əl çala-çala deyir:

– Tağı-tağı, tağbatağı...

Bu sözləri 4-5 dəfə təkrar edəndən sonra, başçı sağdan bir uşağın papağını götürüb öz başına qoyur. Papağı götürülən uşaq da yanında olan uşağın papağın götürüb öz başına qoyur. Bu hərəkət dairənin sonuna qədər gedir. Bu minvalla papaqgötürmə 4-5 dəfə dövrə vurur. Papaqlar tez-tez hərlənir, uşaqlar əl vurub “Tağı-tağı, tağbatağı” deyirlər. Oyun qızıdır, papağın hərlənməsi bir növ dəyirman daşının hərlənməsinə bənzəyir. Oyunun şiddətli yerində başçı əlini başına qoyub çağırır:

– Dağğa... dağğ...

Bu zaman hər kəs başındakı papağı bərk saxlamalıdır. Başıaçıq qalana hərə bir çubuq vurur. Başçı çubuğu nə cür vurursa, qalan uşaqlar da elə vurmalıdırlar.

ОYUN-TAPMACA

Dəstə başçıları bir quşu müəyyən edib, əl hərəkəti ilə uşaqlara deyirlər:

Bir nəfər: – Bir quşum var bir belə...

Hamı: – Lov gələ ha, lov gələ.

Bir nəfər: – Dimdiyi var bir belə...

Hamı: – Lov gələ ha, lov gələ.

Bir nəfər: – Quyruğu var bir belə...

Hamı: – Lov gələ ha, lov gələ.

Bir nəfər: – Qanadı var bir belə...

Hamı: – Lov gələ ha, lov gələ.

Bir nəfər: – Ayaqları bir belə...

Hamı: – Lov gələ ha, lov gələ.

Bir nəfər: – Başı var bir belə...

Hamı: – Lov gələ ha, lov gələ.

Bir nəfər: – Gözləri var bir belə...

Hamı: – Lov gələ ha, lov gələ.

Bir nəfər: – Kəkili var bir belə.

Hamı: – Lov gələ ha, lov gələ.

Bir nəfər: – Boynu var, bir belə...

Hamı: – Lov gələ ha, lov gələ.

Bir nəfər: – Tapsa kim bu heyvanı,

Alacaq o, meydanı.

Dəstəyə bölünən uşaqların hansı söylənən quşu tapsa, o, oyunda qalib gəlir.

*Xalq
tamaşaları*

ƏKƏNDƏ YOX, BİÇƏNDƏ YOX, YEYƏNDƏ ORTAQ QARDAŞ

Bayram günlərində, xüsusilə Xıdır Nəbi, axır çərşənbə və Novruz bayramında keçirilən şənliklər zamanı ifa edilir. Sazandalar çalır, xanəndə oxuyur və adamlar oynayır. Məclisə komik, məzəli tamaşa lazımdır. Bunlardan biri və ən məzmunlusu “Əkəndə yox, biçəndə yox, yeyəndə orta qardaş” adlı xalq tamaşasıdır.

Oyunda iki qardaş, bir mülkədar və iki öküz iştirak edir. Sazandalar köməkçi rollardadır.

I

Tamaşaya başlamazdan əvvəl məclisi idarə etmək üçün, bir nəfər bəy (toybaşı) seçilir. Bəy məclisdə asayiş yaradır və özünə bir neçə köməkçi götürür. Köməkçilər bəyin əmri ilə, böyük bir meydança düzəldirlər. Meydançaya bir cüt qoyurlar. Bəzəməkdə məharəti olan xüsusi adam iki nəfəri geyindirir, üzlərinə un sürtür və qarınlarının üstündən, paltarlarının altından bir qalın yastıq qoyub üstəndən örkən ilə bağlayır. Onların paltarlarından nal, çömçə və s. asır, başlarına isə balqabaq, yaxud keçədən tikilmiş papaq qoyurlar. Adamları elə geyindirirlər ki, baxan kəs istər-istəməz gülməyə başlayır. Bundan əlavə, başqa iki nəfəri elə geyindirirlər ki, öküzə oxşayır. Paltardan və ağacdan öküz müqəvvası düzəldib ortaya salırlar.

Camaat cərgə ilə oturub aramsız gözləyirlər. Birdən kosa kimi geyindirilmiş iki nəfər iki öküzlə gəlib meydançaya çıxır. Bunlardan biri bərkəndə qışqırır:

– Ay yer yiyəsi, ay yer yiyəsi!

Bir nəfər mülkədar paltarı geyinmiş qarnıyoğun, yekə bıqlı adam çıxıb deyir:

– Ədə, pezi oğlu pezi, yavaş qışqırsana!

Kosalar mülkədarı görəndə kimi özlərini komik vəziyyətdə düzəldərək kürəklərini ona çevirib, əsgəri qaydada təzim edirlər. Sonra kosalar mülkədara sarı çevrilib deyirlər:

– Başqa padşahın ölkəsindən didərgin düşüb bura gəlmişik. Xali qalan torpaqlardan ver, haqqı ilə əkək.

Kosalar ikisi də danışıq. Böyük kosanın acığı tutur, kiçiyin ağzına bir şillə vurub deyir:

– Ağsaqqal olan yerdə... saqqal danışmaz. Mətləbin qıyası, bizə haqqı-bəhrəsi ilə bu xali qalan yerdən ver, kasıblıq eləyək.

Mülkədar öskürüb bıqlarını eşir, sonra onlara deyir:

– Təfriqə olduğunuz üçün yazığım gəlir, bu yerdən sizə verərəm. Ancaq gərək məhsulun hər çuvalından bir çanağı sizin, qalanı mənim...

– Ay ağa, insafın olsun, mürvətin olsun, barı üçdə birini bizə ver.

– Mənim yerimin qiyməti elədir. İcarəyə götürmürsünüz, tez buradan əkilin, – deyər mülkədar kosaları itələyib uzaqlaşmaq istəyir.

– Ay ağa, bir dayan, altıaylıq olma! Mümkündürsə, çuvala iki çanaq ver.

– Elə söhbət yoxdu. Tez buradan əkilin...

– Yaxşı, razıyıq, onda bir cüt öküz, bir cüt də vəl ver.

– Yox, sizə bir arvad da verərəm. Bir zəy də vermərəm, kefinizdi qalın, kefinizdi gedin.

– Yaxşı, razıyıq, ancaq bu şərtən ki, taxılın döyülməsi sənin hesabına olsun.

Mülkədar özündən çıxıb onları itələyir:

– Yox, yox, olmaz, mən ancaq buğdanın durusundan götürəcəyəm. Deyəsən alverimiz baş tutmayacaq. Yaxşısı budur əkilib gedəsiniz.

– Ay canım, qoy sözü müzi qurtaraq. Yaxşı, sən deyən olsun.

Mülkədar meydançadan bir qədər yer ayıraraq onlara verir və özü çıxıb gedir. Kosalar yeri əkməyə hazırlaşır. Böyük kosa deyir:

– Qardaş, sən hodaq ol, öküzləri sür, mən də majkal olum.

Xırda qardaş öküzlərin yanına gəlir, əlini qoynuna qoyub kənardadır. Böyük qardaş deyir:

– Qardaş, niyə cehizi bitməmiş qız kimi kənardadır dayanmışan? Kərpüdə karvanını kəsməyiblər ki, əlini qoynuna qoymusan? Sən öküzləri qoş, mən cütü hazırlayım.

Xırda qardaş qaş-qabağını töküüb, ağlamsına-ağlamsına cavab verir:

– Başım ağrıyır, azarlamışam.

Böyük qardaş öküzləri qoşur, həm majı tutur, həm də öküzləri sürür. Xırda qardaş da yerə uzanıb, üstünə bir cındır çapıt çəkərək yatır. Böyük qardaş yeri əkib öküzləri açır, tez qardaşının yanına yüyürüb deyir:

– Yazıq qardaşım, səhərdən azarlayıb, hələ yaxşı olmayıb.

Əlini qardaşının alnına qoyur, sonra yerə oturur, bir dəsmal arasından çörək çıxardır, qabağına qoyur. Bir tikə ağzına almamış, xırda qardaşı yerdən sıçrayıb əlini çörəyə atır və yeməyə başlayır.

– Qardaş, mən yaxşı oldum, – deyir.

Böyük qardaş bir neçə tikə almamış, xırda qardaş çörəyin hamısını yeyib qurtarır.

– Qardaş, sən lap yemək azarlısı imişsən ki? Vay dədə vay, məni də az qala yemişdin.

Birinci hissə bununla bitir.

II

Həmin yerin üzərinə göy ot töküb çəmənlik və xəsillik kimi düzəldirlər. Qardaşlar əllərində bel gəlirlər. Onların yerişi, hərəkətləri və geyimləri adamları güldürür. Çarıqlarını çıxardıb bellərinə sancırlar, sonra çıqlarını çırmalayırlar. Böyük qardaş deyir:

– Qardaş, o tərəfi sən suvar, bu tərəfi də mən suvarım. Böyük qardaş başını aşağı salıb zəmini suvarmaqda olur. Xırda qardaş böyük qardaşa diqqətlə baxır və bərkdən qışqırır:

– Vay dədə vay, bel ayağımı kəsdi, deyə əlini gözlərinin üstünə qoyub yalandan ağlayır. Böyük qardaş beli yerə atıb onun yanına yüyürür və cındırdan-zaddan çıxarıb ayağını sarıyır. Xırda qardaş hərdən bir ayağını çəkib qışqırır:

– Ay, ayağım ağrıyır, tərپətmə!

Böyük qardaş da üfürə-üfürə onun ayağını sarıyır. Sonra çox çətinliklə qardaşını dalına alıb, zəmidən kənara çıxarır, yerə uzadıb üstünə bir cındır örtür.

Böyük qardaş özü tək-cə zəmini suvarır. İşini qurtarandan sonra qardaşının yanına gəlir, ona bir az yemək verir və dalına alıb aparır.

III

Düzə küləşdən, çöpdən sancırlar, yetişmiş zəmiyə oxşadırlar. Qardaşlar döşlərinə önlük, əllərinə əlcək, barmaqlarına barmaqlıq taxaraq, çini götürüb gəlirlər. Böyük qardaş taxılı biçməyə başlayır və xırda qardaşı məcbur edir ki, o da biçsin. Xırda qardaş yalandan bir neçə əlcəm biçir. Sonra birdən:

– Vay dədə vay, sancılanmışam! – deyə qarnını qucaqlayıb yerə yıxılır və əllərini gözüne qoyub hönkürtü ilə ağlayır.

Böyük qardaş belini yuxarı qaldırıb deyir:

– Cəhənnəmə sancılan, gora sancılan, sənin kimi qardaşın ölməsi qalmasından yaxşıdır.

Böyük qardaş acıqlı onun yanına gəlib bir neçə təpik də vurur, sonra qayıdıb özü təkbaşına biçməyində davam edir. Böyük qardaş biçə-biçə bir neçə bayatı oxuyur:

Biçinçi bafa bağlar,
Biçdikcə bafa bağlar.

Böyük qardaş işini qurtarıb, getmək istəyir. Lakin ürəyi yanıb geri qayıdır. Bunu kiçik qardaş görür və bərkdən inildəməyə başlayır.

– Qardaşdır, birdən ölər, belimi sındırar. Deyəsən, gədə doğrudan naxoşlayıb, – deyə böyük qardaş onun başını dizi üstünə alır və alından öpüb ağlayır. Onu çox çətinliklə dalına alıb aparır.

IV

Düzdə bir xırman düzəldirlər. Xırmanın içinə bir qədər küləş tökürlər. Qardaşlar “öküzləri” gətirirlər, boyunlarına boyunduruq salıb, qoşurlar. Böyük qardaş deyir:

– Qardaş, sən vəli sür, mən heşanı çevirim.

Xırda qardaş qaş-qabağını tökə-tökə vəlin üstünə çıxır, böyük qardaş da yaba ilə heşanı çevirir. Xırda qardaş bir neçə baş sürəndən sonra, böyük qardaşın gözünü oğurlayıb qaçır, adamların dalında uzanıb yatır. Böyük qardaş heşanı çevirəndən sonra görür ki, xırda qardaş yoxdur. Çox axtarır, onu tapmır, axırda geri qayıdıb özü öküzləri sürür və döyüb qurtarır. İndi heşanı sovurmaq lazımdır. Xırda qardaş da başını küləşin üstünə qoyub yatmışdır. Milçəklər, diddili onun üz-gözünü sancır. Dik atılıb, şapalaqla üzünə və boynuna vurur. O tərəf-bu tərəfə aşır. Milçək, diddili onu rahatlanmağa qoymur.

Böyük qardaşa kömək lazımdır. Heşanı təkə çıxara bilmir. O, yenə qardaşını axtarmağa başlayır. Ora-bura, axırda onu tapır. Böyük qardaş onu tərpedib çağırır. Kiçik qardaş da əli ilə boynuna, üzünə vurur və gözüyumulu deyir:

– Köpək oğlunun diddilisi, milçəyi qoymur bir az yataq.

Böyük qardaş nə qədər çalışırsa, onu durğuza bilmir, axırda acıq eləyib deyir:

– Məndən taxıl alsan, öyünəsən...

Böyük qardaş heşanı qurtarıb buğdanı xırmanın içinə toplayır. O, mülkədarın payını ayırır, yerdə qalanı çuvallara yığmaq istəyir. Bu zaman kiçik qardaş yerdən qalxıb, xoruzlana-xoruzlana onun yanına gəlir:

– Qardaş, buğdanı bölək, mən payımı aparım, – deyə ağacını tovlayır.
Böyük qardaş onun üstünə qızıb deyir:

– Əkəndə yox, biçəndə yox, yeyəndə ortaq qardaş. Sənə bir dən də vermərəm. Bəs indiyə qədər haradaydın?

– Sən öləsən, elə şey yoxdu, yarı böləcəyik qardaş malı kimi. Razi olmasan hamısını aparacağam.

– Aparmasan, özünə qurban olasan.

Çuvalın bir ucundan böyük qardaş, bir ucundan isə xırda qardaş çəkir. Axırda ağacları götürüb dava eləməyə başlayırlar. Onlar bir-birinin qarnına vururlar. Hər dəfə ağac dəyəndə yıxılırlar. Bu minvalla bir-birinə 15-ə qədər ağac çəkirilər. Axırda böyük qardaş kiçiyə elə bir ağac vurur ki, o, yerə yıxılır, qalxa bilmir...

V

Böyük qardaş geyinib-kecinmiş halda ortaya çıxır. Xırda qardaş isə cır-cındır içindədir. Xırda qardaş indi dilənçi olmuşdur. Hər kəsə əl açırsa, heç kəs ona kömək etmir, onu mənalı sözlərlə rədd edirlər. Öz qardaşına yanaşır.

Böyük qardaş: – Əkəndə yox, biçəndə yox, yeyəndə ortaq qardaş, – deyə kürəyini ona tərəf döndərüb təsbeh çevirə-çevirə gedir. Tamaşa burada bitir.

KOS-KOSA

Bayram günlərində cavanların və uşaqların ən sevdiyi və çox yayılmış oyunlardan biri də “Kos-kosa”dır. Cavanlar bir yerə toplaşır. Bir nəfər zirək və hazırcavab oğlana tərsinə kürk geyindirirlər, üzünü möhkəm-möhkəm unlayır, başına bir uzun motal papaq qoyur, ayaqlarının altına ayaq formasında ağac sarıyırlar. Boynuna zinqirov salır, paltarının altından qarnına yastıq bağlayır, bir çömçəni qırmızı bəzəyib əlinə verir və qarşı-qarşı gəzdirib, oynadaraq pay toplayırlar. Kosanı gəzdirənlər bu mahnını oxuyurlar:

Ay kos-kosa, gəlsənə,
Gəlib salam versənə.
Çömçəni doldursana,
Kosanı yola salsana.

Ay uyrugu-uyruğu,
Saqqalı it quyrugu.
Kosa bir oyun eylər,
Quzunu qoyun eylər.
Yığar bayram xonçası,
Hər yerdə düyün eylər.

Novruz-novruz bahara,
Güllər-güllər nübara.
Bağçanızda gül olsun,
Gül olsun, bülbül olsun.
Bal olmasın, yağ olsun,
Evdəkilər sağ olsun.
Xanım dursun ayağa,
Kosaya pay versin ağa.

Mərmər hovuzun dörd qırağında,
Bülbüllər oxur şax budağında.
Hər nə istəsəm Xudadan allam,
Dəllək dükanı yadıma sallam.
Dəllək dükanı tamam çıraqbən,
Nağara çalıb kəsərik qurban.

Qurbanım olum, yaşıl çuxalı,
Dərbəndli isən, yoxsa buralı?
Bağçanızda gül olsun,
Gül olsun, bülbül olsun.
Bal olmasın, yağ olsun,
Evdəkilər sağ olsun.
Xanım ayağa dursun,
Kosaya da pay versin.

Mahnı qurtaran kimi kosa “kosa öldü”, – deyib yerə yığılır. Bu zaman ona aşağıdakı kimi suallar verib, cavab alırlar:

- Kosa, haradan gəlirsən?
- Dərbənddən.
- Nə gətirmisən?
- Alma.
- Almanı neylədin?
- Satdım.

- Pulunu neylədin?
- Öküz aldım.
- Öküzü neylədin?
- Vurdum, öldü.

Kosanın bu sözündən sonra yoldaşları birlikdə bu mahnını oxuyurlar:

Başın sağ olsun, kosa,
Ərşin uzun, bez qısa,
Kəfənsiz ölməz kosa.

Bundan sonra da kosaya çoxlu suallar verib cavab alır və bu mahnını oxuyurlar:

Bazarda həsir, Məlik Salmanı,
Göydə yel əsir, Məlik Salmanı,
Kosam tələsir, Məlik Salmanı.

Bazarda üzüm, Məlik Salmanı,
Nimçəyə düzüm, Məlik Salmanı,
Bir ala gözüm, Məlik Salmanı.

Kosanı tez yola sal,
Onun ürəyini al,
Qoy desin, salamat qal!

Ev yiyəsi yerindən gec dursa, oyunçular ağız-ağıza verib deyirlər:

Ay kos-kosa, gəlmisən,
Gəlmisən meydana sən.
Almayınca payını
Çəkilmə bir yana sən.
Beş yumurta payındı,
Olmaya almayasan.
Mənim kosam oynayır,
Gör necə dingildəyir.
Ona qulaq asanın
Qulağı cingildəyir.
Mənim kosam canlıdı,
Qolları mərcanlıdı.
Kosama əl vurmayın,
Kosam ikicanlıdı.

Əmiri börk başında,
Qələm oynar qaşında,
Yüz əlli beş yaşında,
Lap, lap cavandı kosam!

Mahnıdan sonra kosaya pay verirlər. Oyunçular kosanı o biri evə aparırlar. Belə-belə kosa bütün evləri gəzir, yığdıqları şeyləri düzəlt-dikləri evə gətirir, şənlik keçirirlər.

Sonra iki nəfər kosa olur. Hərəsinin qarnına bir yastıq bağlayırlar. Əllərinə isə yekə ağac verirlər. Keçi donuna salınmış bir adamı ortaya çıxarırlar. Keçinin yanında da bir adam olur. Kosalardan biri bu adama deyir:

- Qardaş, bu keçini satırsanmı?
- Bəli satıram.
- Neçəyə verirsən?
- Yayda ləpuğa, qışda topuğa.
- Yaxşı, razıyıq, yayda gəlib ləpuğunu alarsan, qışda da topuğunu. Kişi keçini kosalara verib gedir. Kosalardan biri deyir:

– Keçi mənimdi.

O biri deyir:

– Yox, mənimdi.

Bunların davası düşür, bir-birinin qarnına ağacla budamağa başlayırlar. Hansı kosanın qarnına ağac dəyirsə o, yerə yıxılıb yenə ayağa qalxır. Başları çarpışmağa qarışanda keçiyə qaçır. Kosalar birdən baxıb keçini görmürlər. Ondan-bundan keçini soruşurlar, gördüm deyən olmur. Yerə oturub ağız-gözlərini gülməli şəkllə salıb ağlayırlar (oyun burada gülüşmə içində sona çatır).

KOS-KOSA

(Lənkəran variantı)

Cavanlar yoldaşlarından birini kosa şəklində bəzəyirlər. Üzünə maska taxır, əyninə cındır paltar geydirir, belinə kəndir bağlayırlar. Kəndirin bir ucu başçının əlində olur. Kosanın üst-başına zınqırov düzür. Qapı-qapı gəzdirib oynadırlar, şey yığır. Cavanlardan biri qaval çala-çala oxuyur:

Qorxmayın, kosa gəldi,
Əlində hasa gəldi.
Kosa gedər Mərəndə,
Tamaşadan gələndə.
Kosam min oyun eylər,
Quzunu qoyun eylər.
Yığar talış düyüsün,
Məhmudun toyun eylər.
Çarhovuzun dörd qırağında,
Bülbül oxur şax budağında.
Hər nə istəsəm, Xudadan allam,
Dəllək dükanını yadıma sallam.
Dəllək dükanı tamam çıraqban,
Məscidə gedər əlində Quran.
Qurbanın olum, yaşıl çuxalı,
Dərbəndlisən sən, yoxsa buralı?

Şiş papaq başında,
Qələm oynar qaşında.
Kosam onbeş yaşında,
Vay kosamın halına,
Palan qoyun dalına.
Kosam gedib meşkinə,
Vədə verib beş günə.
Gəlməyib on beş günə,
Kosamı öldürdülər,
Atdılar zibil yeşiyinə.

Sözlər qurtarandan sonra kosa daha tullanıb oyun çıxarmır və başçının əmri ilə “kos-kosa” dedikdə yerə yıxılıb küsür. Daha sonra başçı üzünü kosaya tutub ona suallar verir və cavab alır:

- Kosa, nə istəyirsən?
- Pissi (pul).
- Daha nə istəyirsən?
- Qaqqa.
- Daha nə istəyirsən?
- Billə (şirni).

Pul, şirni, yumurta və s. alıb, ev sahibinə dua eləyib gedirlər. Bəzi rayonlarda şeyləri bölüşür, bəzilərində yemək düzəldib şənlik keçirirlər.

ƏLAVƏ

MÜXTƏLİF EL-ObA OYUNLARI VƏ XALQ TAMAŞALARI HAQQINDA QISA MƏLUMAT

ABANƏGAN // ABANGAN – Xilafətə qədər, Azərbaycan ərazisində keçirilən Tirəgan incəsənət və peşə bayramına orta əsrlərdə verilən ad. Xalq həmin “Aban bayramı”nı müxtəlif tamaşa və kütləvi el oyunları ilə qeyd edirdi.

ABDAL OYUNU – Gəzərgi həyat sürüb el-oba içində müxtəlif oyun və əyləncələr göstərən dərvişlərin oyununa verilən adlardan biri və bəzən, “dərviş məclisi” anlamı əvəzində işlənən deyim. “Apdal-oyunu”, “aptal oyunu” kimi deyiliş şəkilləri də var.

ABRİZAN // ABRİZƏGAN – İslamiyyətdən əvvəlki Azərbaycanda yer üzündə suların yaranması və yeddiillik quraqlıq illərindən sonra yağmış əfsanəvi bir leysan yağışı şəninə keçirilən, kütləvi mərasim şənliyi. Qədim təqvimin Tir ayının 30-cu günü, (17-18 iyul) hamı əllərində müxtəlif su qabları, musiqinin müşayiəti ilə çay kənarına və ya hər hansı bir su hövzəsi yanına toplaşaraq çalıb-oynar, bir-birinin üzərinə su səpələr, bir-birini suya itələməyə çalışırdılar. Ədəbiyyatda çox vaxt səhvən Tirəgan şənliyi ilə eyniləşdirilən bu bayramın “Abricahan”, “Abrizgan”, “Abpaşan” tələffüz şəkillərinə də rast gəlmək olur.

ACITMA – Uşaq oyunlarında birinin o birinə acıq vermək, hid-dətləndirmək məqsədilə dediyi acı söz və hərəkət. Yaxud bir dəstənin şeir, bədyə və ya oxuma şəklində, o biri dəstənin ünvanına ifa etdiyi hissə. Bunu “acıqqıçıq” və “yandığındı” da adlandırırdılar.

AÇ QAPI – Vaxtilə Azərbaycanın cənub-qərb ərazisində, kənd şənlikləri zamanı ifa olunan yallı tipli oyunlardan. Oyun – “açılsın dəmir qapı...” oxuması ilə müşayiət olunurdu.

ADDIMBASDI – Vaxtilə Azərbaycanda təsadüf olunan bir uşaq oyununun adı. İcra tərzində hələlik bəlli olmasa da, oyunun adından onun nə tərzdə keçirildiyini təsəvvür etmək olar.

ADIGÖZƏL – Yaz mərasim şənliklərində icra olunan sözlü-nəğməli bir uşaq oyunu. İki dəstədən ibarət olan iştirakçılar qarşı-

qarşıya durub əl çala-çala, musiqinin müşayiəti ilə “ağ tərək, ağ tərək, bizdən sizə kim gərək?” – deyə bir-birilə deyişir, bir iştirakçını bu dəstədən o biri dəstəyə qatırdılar. Bənövşə oyununu xatırladan bu oyunun digər adı “ağtərək”dir.

AFƏRİNƏGAN // AFƏRİNGAN – (“nəzir-niyaz şənliyi” anlamındadır). Uzaq səfərə yollanmış yaxın dostun şəninə həsr olunan bir ailə şənliyinin adı. Cənubi Azərbaycan üçün daha əlamətli olan bu şənlikdə səfərdəki şəxs ilə keçirilən birgə günlər yada salınır, onun xoşladığı oyun və oxumalar ifa edilirdi. Uzaq keçmişin Fərvərdəgan mərasim şənliyi də məxəzlərdə bəzən bu adla çağırılır.

AĞCA QOYUNLU – Mənşə etibarilə orta əsrlərlə bağlı olub son zamanlara kimi kəndlərimizdə el şənlikləri zamanı icra olunan kütləvi bir oyunun adı.

AĞIR OYUN – Oyunçu ləhcəsində 10-15 ifaçı və çalğısının iştirakı ilə keçirilən iri həcmli, uzun sürəkli tamaşaya verilən ad. Belə tamaşaya “ağırtaxtalı oyun” da deyirdilər. “Ağır mərəkə”, “ağır toy” ifadələri də həmin anlamda işlənən deyimlərdəndir.

AĞIRAYAQ – Bir adət olaraq, xalq şənliklərində ifa olunan yalısayağı bir oyunun adı.

AXIR ÇƏRŞƏNBƏ – Novruz şənliyi ərəfəsində, ötən ilin son dörd çərşənbə günləri keçirilən cəmlə mərasimlərinə islamiyyətdən sonra verilən adlardan. Həmin mərasimlər – “ilaxır axşamı”, “ilaxır çərşənbəsi” və “çərşənbəsuri” adları ilə də qeyd edilirdilər.

AQİ VALİDEYN – (“ata-ananın üzünə ağ olan” deməkdir). Tanınmış bir şəbih tamaşasının adı. Ailə tərbiyəsi ilə əlaqədar olub, ibrət məqsədi güdən bu tamaşada həyati cəhətlər dini və faciəvi ünsürlərdən qat-qat güclü olmuşdur. “Ağvalideyn” yazılış şəkli də mövcuddur.

ALAYLAR – Novruz, məhsul bayramı və s. bu kimi kütləvi şənliklər zamanı küfdibi mərasim oyunu ilə yanaşı ifa olunan bir halaysayağı oyunun adı. Oyunda 8-10 qız boyunlarını qucaqlayıb bir sətərə düzülür və qarşıda durmuş 8 qıza müraciətlə bir yerdə – “alaylar, alaylar, qız bizim alaylar” – deyərək, “Bənövşə” uşaq oyununu xatırladan bir oyuna başlayırdılar. Oyun el içində “alaylar, qalaylar”, “alaydan, alaydan” və “alaylı oyunu” adları ilə də bəllidir.

ALBUNU – Məzəli bir uşaq oyununun adı. Oyunu idarə edən dövrə vurub oturmuş iştirakçılara növbə ilə gah əlini, gah ayağını və başqa bədən üzvlərini tərpedərək, yanındakına – “al bunu, bir (iki, üç

və s.) kələfdir sar getsin” deyir, başqaları isə həmin bədən üzvlərini tərpedərək yerlərində tullanırdılar. Bu da gülüş doğururdu və s.

ALDIQAÇDI // ALDIQAŞDI – Topla oynanılan uşaq oyunlarından birinin adı. El şənliklərində keçirilən və topaldıqaç oyununu xatırladan bu hərəkətli oyunun başqa adı “qapdıqaçdı”dır.

ALTUNQABAQ – Orta əsrlərdə Azərbaycanda, kütləvi şənliklər zamanı icra olunan bir atüstü meydan oyunu. Burada iştirakçılar atı çaparaq, meydanın ortasında qurulmuş sütunun başındakı qızıl və ya gümüş həlqəni ox ilə vurub salmalıydılar. Sonralar əsrimizin əvvəllərində təsadüf edilən həmin oyunda iştirakçılar nazik tir ucunda sapdan asılmış bir mis pulu nişan alıb, güllə ilə vuraraq mükafat alırdılar. İlk çağlar hədəfi qızıl qabdan ibarət olmuş bu oyunu “kənbəqabaq”da adlandırmışlar. “Altınqabaq” deyiliş tərzində də vardır.

ANA, MƏNİ QURDA VERMƏ – (burada “ana” başçı anlamındadır). Mənşəcə qədim dövrlərlə bağlı olub, kütləvi şənliklər zamanı ifa olunan süjetli uşaq oyunlarından biri. İştirakçılardan Qurd və Ana surətləri seçilir, o birilər “balaları” təmsil edirdilər. Oyun Qurdun – “belə bir quyuq qaparam” deyə, Ananın bir balasını tutmaqla hədələməsi, balanın – “ana, məni qurda vermə, dostu sat, yada vermə” – deyə çıxırması, Ananın Qurd ilə vuruşu və s. ibarət olmuş, Qurdun ölümü ilə nəticələnmişdir. Naxçıvan ərazisi üçün əlamətli olan bu oyunun başqa variantı “mən çobanam, vermərəm” adlanır.

ARA OYUNU – Ciddi tamaşanın arasında tamaşaçıların gülüb əylənməsi məqsədilə oynanılan qısa, məzəli bir oyun (ona “ara haşiyə” də deyirdilər) və ya ayrı-ayrı oyunçuların ifa etdiyi zarafatyana deyişməyə verilən ad və ümumiyyətlə, el içində “meydan-küçə oyunu” anlamında işlənən deyimlərdən biri. Həmçinin tamaşaçıların canlı divarı arasında yerləşən oyun meydançasında oynanılan bir tamaşa növü. Bəzən bu oyuna “aralda” da deyirdilər.

ARADANXIR – Cənubi Azərbaycan və Naxçıvanda təsadüf olunmuş bir uşaq oyunu. Digər tələffüzü “aradangir”dir.

ARAMIZDA QAZ VAR – Bir zaman Azərbaycanda oynanılan uşaq oyunlarından birinin adı.

ARANDAĞ – Kütləvi şənliklərdə icra olunan bir uşaq oyunu. Oyunda yerdə iştirakçıların sayına müvafiq (bir dairə – “mətə” əskik olmaq şərtilə) mətələr cızılır, hər iştirakçı iri dairə ortasında dikinə qoyulmuş zopa və ya kötüyü çomaqla vurub dairədən çıxarmağa çalışır.

şırdı. Kötük vurulduqda, iştirakçılar çomaqlarını götürüb mətələri tuturdular. Mətəsiz qalan kötüyü yerinə qaytarır və s. Oyun “mətəmətə” adı ilə də tanınır.

ARAZI – Yallı tərzli bir oyun adı. Ehtimal etmək olar ki, bu deyim Köşkübalaban xalq tamaşasının bir başqa adıdır.

ARXIŞTA // ARXUŞTA – Məhsul bayramı və digər mərasim şənliklərində ifa olunan kütləvi oyunlardan biri. Güman etmək olar ki, bu tanınmış hağışda oyununun özgə adı və ya onun başqa bir variantıdır. Oyun xalq arasında “axışta” və “yarhuşta” adları ilə də tanınır.

ARPAÇAY – Vaxtilə xalqımız içində geniş yayılmış kütləvi oyunlardan biri.

ARTIRMA // ARTIRMAC – (“çoxaltma” anlamındadır). İştirakçıların dombaltma durub, bir-birinin arxasından hoppanmasından ibarət olan ənənəvi bir uşaq oyunu. Törəniş etibarilə, uzaq keçmişdə barlıbəhərli məhsul əldə etmək məqsədi güdürək yaşlılar tərəfindən keçirilən bir ayin oyunu, sonralar, adı uşaq əyləncəsinə çevrilmiş, ifa tərzinə görə “qısa artırma” (oturmuş halda), “uzun artırma” (yerdə uzanmış vəziyyətdə), “qoşa artırma” kimi variantlara ayrılmışdır. “Artırma”, “atdırma”, “attırma” tələffüz şəkilləri də bəllidir. Oyunun bizə məlum olan digər adları: “çix arda”, “atlanbac”, “bildirbir”, “bir-dirbir”, “qalaşma” (şimal rayonlarımız), “yatıbhoppanma”, “eşşəyim eşşəyim” (Naxçıvan), “eşşəkbeli”, “eşşək beli sındırdı” (qərb rayonlarımız), “eşşək beli xırç” (Muğan), “sərmənə”, “gəzit” (Cənubi Azərbaycan), “əzzəlidir, dəyməzlər” və “ənzəli”dir.

ARZIMAN // ARZUMANI – (“arzu, istək” mənasındadır). Toy və el şənliklərində ifa olunan yallısayağı bir oyunun adı. Burada yalnız kişilərdən ibarət olan ifaçılar əl-ələ verib, hoppana-hoppana yallı gedir, müxtəlif hərəkətlər edirdilər. Həmin oyuna “Ərzuman yallısı” adı ilə də rast gəlmək olur. Oyun Goranboy rayonu üçün daha səciyyəvidir.

AŞAĞI İMARƏT – Müəyyən tarixi dövrlərdə, elimiz içində oynanılan kütləvi bir yallı oyununun adı.

AŞURA – (“onluq” deməkdir). XX əsrin əvvəllərinə qədər imam Hüseyin Kərbəla yaxınlığında əzablı ölümünün ildönümü münasibətilə, hicri təqviminin məhərrəm ayının birinci on günü ərzində keçirilən matəm mərasimi. Başqa tədbirlərlə yanaşı, bu günlərdə səyyar oyun-əzaqafiləsi və şəbih tamaşaları oynanırdı.

AT OYUNU – Tamaşaçılar önündə at ilə müxtəlif hərəkətlər, oyunlar, yarışlar, cürbəcür yerişlər və at sürmə məharəti nümayiş edən bir tamaşa növü. Oyun bir qayda olaraq çalğıçıların müşayiəti ilə ifa olunurdu.

ATA-BABA GÜNÜ – Baharın gəlişi, yeni ilin başlanması ilə əlaqədar olub, qəbiristanda keçirilən bir mərasim şənliyi. Fərvərdəğan şənliyinin xələflərindən olan bu mərasimin ilkin çağlarında hamı atababalarının ruhunu şad etmək üçün, məzar üstə gedib orada şənlənir, müxtəlif yarışlar keçirirdilər. İslamiyyətdən sonra, mərasim yalnız qəbiristanı ziyarət etməkdən ibarət olmuşdur. Bu mərasimə “dədə-baba günü” də demişlər.

ATCANBAZI – At üstə müxtəlif hərəkət və oyunlar göstərən akrobat. O, atı “dördnalə”, yaxud, yorğa yerişilə sürərək, onun belində müxtəlif hərəkətlər edir. Məsələn, o, təkənla at belinə qalxır, atı çapa-çapa onun qarınının altından keçir, at üstündə soyunub-geyinir, ayaq üstə və ya baş üstə durur, əyilib yerdən müxtəlif əşyalar qaldırır və s. fəndlər nümayiş etdirirdi. Bunlarla yanaşı, o at belində qılınc, xəncər, zorxana mili, tufəng və başqa şeylərlə də hünər göstərirdi.

ATƏŞYAXDI // ATƏŞ OYUNU – El şənliklərini göydə al-əlvan işıqlı fişənglərin atılması, müxtəlif məşəl və tonqalların alovlanması ilə tamamlanan bir mərasim. Xalq içində “atəşfəşanlıq” adı ilə tanınan bu mərasimin adı vaxtilə müasir “feyerverk”, “illüminasiya” anlamları əvəzində işlənmişdir. Ona “atəşsaçdı” da deyirlər.

AYAQDÖYMƏ – Zorxana oyunlarından biri. Oyun idmançılara qüvvət, dözm və bu kimi cəhətlər aşılayırdı.

AYI OYUNU – Ayı oynadan – x i r s b a z ı n əhliləşmiş ayı ilə göstərdiyi müxtəlif oyun və əyləncələr. Oyunda heyvan mayallaq aşır, qabaq pəncəsi üstə qalxıb yeriyir, pəncəsi ilə çomaq tutaraq çobanı yaxud, arxasında odun şələsi aparən odunçunu və ya pəncəsinə əyri ağac alıb cütçunu təqlid etməklə tamaşaçıları əyləndirirdi. Bəzən, oyun üçün heyvanın bütün dişlərini çıxarır, özünü də zəncirləyirdilər. “Şələküm, mələküm” oxuması və “ayıçı dəfi” ilə müşayiət olunan bu oyuna el-oba içində “ayıoynatma” da deyirdilər.

AZƏR ŞƏNLIYI – İslamdan əvvəlki Azərbaycanda, bir il ərzində od-alov tanrısı Azər şəninə keçirilən beş kütləvi el şənliyinin birgə adı. Əski inama görə onların hərəsi ayrı-ayrılıqda, atəşin beş təcəssümü – ağac gövdəsində yatan alova, insana, təbiətə hərarət bəxş edən

istiliyə, atəşgah və ocaqlarda alovlanan oda, hər şeyi yandırıb pak edən şimşək alovuna və səmada yanan atəş-günəşə həsr olunurdu. Tarixə “Azər bayramı” və “Azərcəşn” adı ilə də məlum olan həmin şənliklər Şəhrivər, Səddə, Çıraqan, Mehriqan və Azərgan adlanırdılar.

AZƏRGAN // AZƏRCAN – Qədim təqvimə əsasən, Azər ayının 9 günü (24–29 noyabr) icra olunan Azər şənliklərindən. Şənlik insan bədəninə və canlı təbiətə “görünməz alov” – hərarət bəxş edən odalov tanrısına həsr olunurdu. Əsasən, kənd yerlərində soyuqlu günlər zamanı keçirilən bu bayramın iştirakçıları bədənə istilik verən şeylər – qoz–fındıq, yağlı və ötlü xörəklər, sarımsaq yeyib, açıq havaya çıxır, mərasim və oyunlarla soyuğa qarşı hazır olduqlarını nümayiş etdirirdilər. Burada ifa olunan mərasimlər arasında, Kəvsəc tamaşası xüsusi yer tutmuş, qırqovul bu bayramın rəmzi quşu sayılmışdır. Bayram “Azərxüş”, “Adərgan”, “Adürgan”, “Ədürcan” adları ilə də bəllidir.

BABAŞÜCAƏDDİN // BABAŞÜCAƏLDİN – XI əsrdən başlayaraq XVIII əsrə kimi, Azərbaycan ərazisində Ömər xəlifənin qətli ilə bağlı keçirilən bir mərasimin adı. Qədim Muğkoşi, Abrizan, Suceddim şənliklərinin xələfi olan bu mərasim sonralar, islam dini donuna geydirilərək Ömər toyu şəbihi ilə qovuşmuş, xalq içində “Baba Sücaəddin”, “Sücaəddin baba”, “Sücaəddin bayramı” adları altında qeyd edilmişdir. Bununla bağlı bir atalar sözü də var, istedadsız bir oyunçu haqda deyirdilər, “nə məhərrəmlikdə ağılada bilir nə sücaəddində güldürə bilir”.

BACBACI – (“bacılı, bacılı” sözüdür). Qız–gəlin şənliklərində ifa olunan özünəməxsus bir kukla tamaşası. Oyunçu–qadın dabanlarına əsgü–üsgü sarıyıb, insan başı şəklinə salır, sonra hər iki ayağını çadraya bürüyüb, daban hissəsindəki başlara rübənd taxır və bu görkəmdə arxası üstə uzanırdı. İfaçı ayaqlarını yuxarı qaldırıb, onları açıb bükməklə “fiqurları” hərəkətə gətirir, oyun göstərirdi. Tamaşanın məzmunu iki qadın – Bacbacı (və ya Badambacı) ilə Canbacı (və ya Cicibacı) arasında gedən bir məzəli söhbətdən ibarət olmuşdur.

BADBAN OYUNU – Novruz bayramı və bir çox mərasim şənliklərində nazik taxta çərçivəyə yapışdırılmış bərli–bəzəkli kağızlardan hazırlanaraq, uzun sapa bağlanan müxtəlif formalı badbanların havada uçuşundan ibarət olan bir oyun. Yarış xarakteri daşımış bu oyun digər yerlərdə “badıfan”, “bədəvan oyunu”, “şeytan uçurdu”, “çərpələng”, “çaxfərəng oyunu” (Lənkəran) da adlandırılmışdır.

BADRUZ – Qədim təqvimin Bəhmən ayının 22-də (10 iyun) külək tanrısı Badın, sonralar isə, Yelbabanın şəninə keçirilən bir mərasim şənliyinin adı. Bu şənlikdə müxtəlif ayin oyunları icra olunur, hamı yeyib-içib şənlənirdi. Vaxtilə Cənubi Azərbaycan və xüsusən, Bakı üçün səciyyəvi olan bu mərasimə bəzən, “Badibərə” və Kujin də deyirmişlər.

BAĞ BELLƏMƏ – Kütləvi kənd şənlikləri zamanı icra olunan oyunlardan biri. *L a l o y u n u* – pantomima ünsürləri ilə zəngin olub, həm tək ifaçı, həm də dəstə şəklində icra olunan bu oyun çox güman ki, oyunçu *b e l b a z ı n* göstərdiyi oyunlardan biridir.

BAĞYAZ // BƏĞYAZ – Vaxtilə elimiz içində geniş yayılmış bir ailə şənliyinin adı. Evin təməli qoyulması münasibətilə və ya uzun səfərdən qayıtmış əziz şəxsin şəninə, ailədə baş vermiş, bu kimi şən hadisələrlə əlaqələndirilən həmin şənlikdə məzəli oyun, oxuma və bir sıra əyləncələr icra edilirdi. Xilafət dövrü və orta əsrlərdə həmin şənlik “şəndix” və “hətirə” adları daşımışsa da, sonralar onu “bəğyar” da adlandırmışlar.

BAHARBƏND – (“yaz bərəsi” deməkdir). Bahar vaxtı qadınların bərə göyertəsində icra etdiyi bir mərasim oyunu. Həmçinin yaz mərasim şənliklərində keçirilən, atüstü oyunlardan birinin adı. Atçılar atı sürərək papaq, qılınc, kəmər, xəncər və çuxa-axalıqlarını bir-bir çıxarıb, müəyyən yerlərə atır, sonra isə atı cəld geri döndərüb, çapa-çapa atdığı əşyaları növbə ilə yerdən qaldırıb geyirdilər. Oyun daha çox Qarabağda meşə ilə əhatə olunmuş “bənd” adlı düzənliklərdə keçirilirdi.

BAJABAJA // BACABACA – Xıdır Nəbi, Axır çərşənbə və N o v r u z qabağı şənliklərdə subay gənclərin keçirdiyi S a y a gəzisi zamanı, damları gəzərək, kiçik bir torbanı mətbəx bacasından salladıb oxuma ilə ev sakinlərini qışın bitməsi ilə təbrik etməkdən ibarət olan bir mərasim oyununun adı. El içində bu oyuna *q o d u q o d u* da deyirdilər.

BAQQAL OYUNU // BAKQAL OYUNU – (sözaçımı “bax, al oyunu”dur). Bir vaxt Azərbaycanda, oynanılan bir məzəli tamaşanın adı. Bu oyun Cənub ərazimizdə “bəqqalbazi” və ya “baqqalbazi” adı ilə bəllidir.

BASQINCAQ – El-oba şənlikləri zamanı uşaq və gənclər tərəfindən icra olunan sadə bir əyləncə və oyun adı. Yerdən bir qədər hündür qoyulmuş uzun bir tirin hər ucunda bir uşaq oturur, tirin hər iki başı növbə ilə qalxıb enirdi. Bu oyunun özünəməxsus adları mövcuddur.

Şirvanda ona “dingilinpus”, şimal-qərb rayonlarında “dingilixorc”, “çöküncək”, cənub-qərbdə “qıncırdağ”, Abşeronda isə, “batmantə-rəzi” və tartısalıncaq” deyirdilər.

BAŞAGƏLDİ – (birinin və ya əhalinin başına gələnlər anlamındadır). Şimal rayonlarımızda Qaravəlli növlü kənd tamaşasına verilən ad. Müəyyən tarixi dövrlərdə sərəmədi adlanan bu oyunu mənbələr bəzən təhrif edərək “paşagəldi” adı ilə də qeyd edirlər.

BAŞAQOVURMA // BAŞIQOVURMA – Yazılarda və bədii ədəbiyyatımızda tez-tez qeyd olunub gənclər tərəfindən oynanılan bir oyun. Buradakı iştirakçılardan biri qurşaq və ya kəmərinin bir ucunu yerdə oturan iştirakçıya verir, o biri ucunu isə, özü tutub, oturanı hücum edən başqa iştirakçılardan müdafiə edirdi və s. Bu oyunu yaşlılar da sevə-sevə oynayırmışlar.

BAYRAMAĞZI // BAYRAMÜSTÜ – Hər hansı bir dini mərasim və ya tarixi hadisə şərəfinə icra olunan kütləvi bayram ərəfəsində keçirilən bir şənlik. Burada əsas bayrama hazırlıq olaraq ənənəvi el oyunları, əyləncələr, uşaq oyunları və s. oynanırdı.

BƏDYƏ // BƏDİYYƏ – (əslə “bədiyə”, yəni, hazır cavab sözüdür). Oyunçunun tamaşa zamanı hazırlıqsız, “sinədən” söylədiyi söz və ya improvizə yolu ilə göstərdiyi oyun. El içində buna “bəstələmə”, “basmaca”, “döşdədedi” və “qurama” da deyirlər. Buradan “bədyələşmə” ifadəsi iki oyunçunun bir-birinə bədyə söyləməyi deməkdir. Aşıq və bədyəçilərin sinədən dedikləri şeirlər də belə adlanır.

BELİ KİMƏ VERDÜN – Quba ərazisində uşaqlar arasında geniş yayılmış oyunlardan birinin adı.

BƏŞATILAN – Vaxtilə Qarabağda təsadüf olunan məişət səciyəyəli, lalə oyunu – pantomima tərzli bir xalq oyununun adı.

BƏŞ-ONBƏŞ – El şənliklərində icra olunan bir uşaq oyunu. Oyunun başçısı dövrə vurub oturan iştirakçılara əvvəl, “beş”, “otuzbeş”, “əllibeş” və s. rəqəm adları qoyub, sonra – “tarxan satıram” – deyirdi. Hamı onun qiymətini soruşur, başçı bir rəqəmin adını çəkirdi. Həmin rəqəm adı daşıyan iştirakçı. – “Otuzbeş niyə, onbeş yaxşıdır” – deyər, başqasının “adını” çəkirdi. O isə öz növbəsində “adını” başqasına ötürürdü və s. Oyunun bir başqa variantına “saysayma oyunu” deyirdilər.

BƏBƏK – Oyun kuklası anlamında işlənən deyimlərdən biri və əsasən, kilim arasında göstərilən bir sıra oyuc – kukla tamaşalarında istifadə edilən qolçaq növlü kuklanın adı. Zəhiri görkəmi ilə başqa

növlərdən fərqlənən bu kukllar özünəməxsus tərzdə (xüsusən, Kilmingtonda) ələ və ayağa keçirilirdilər. Belə ki, baş barmaq istisna olaraq, hər iki əlin barmaqları arasına 15–20 sm uzunluğunda çubuq keçirir, barmaqları qoşa-qoşa bağlayırdılar. Orta çubuq-kuklanın başını, yan çubuqlar isə, onun əllərini təmsil edirdi. Dizlərə taxılan kuklların əlləri hərəkətsiz qalırdı. Belə “oyuq bədəninə” (o y n a d a n ı n qoluna) kiçik uşaqlara məxsus doğruçu don, ləbbadə və s. geyimlər keçirir, həqiqi qurşaq bağlayır, başlarına kəlağayı sarıyır, motalpapaq qoyurdular. Burada sifət cizgiləri – göz, qaş, ağız, burun təsvirindən imtina olunur. Bəzən isə kuklanın əsasını çömçə qaşığı təmsil edirdi. Bu deyim “bəbə”, “bəbəy” və “böbək” kimi də səslənmişdir.

BƏDÖV OYUNU – Yurdumuzun şimal-qərb ərazisində hoqqa oyununu anlamı qarşısında işlənən deyim. Digər tələffüzü “bədöv oyunu”dur.

BƏHMƏNGAN // BƏHMƏNCAN – İslamdan əvvəlki Azərbaycanda, qədim təqvimin Bəhmən ayının 2-ci günü (16–21 yanvar) kütləvi şəkildə keçirilən bir bayram. Yer üzündəki faydalı heyvanların hamısı Bəhmən adlı tanrıya həsr olunan bu şənlikdə müxtəlif mərasim və ayin oyunları keçirilmiş, yasəmən bu şənliyin rəmzi gülü olmuşdur. Həmin şənlik qaynaqlarda “Bəhməncə” adı ilə də qeyd olunur.

BƏHS OYUNU – İlin fəsilləri təbiətin ayrı-ayrı hissələri və bu kimi məflumları öz simalarında təmsil edən iki oyunçu (və ya aşıq) yaxud, iki dəstə ifaçı arasında mükəlimə, deyişmə şəklində keçirilən qədim mənşəli bir mərasim oyunu. “Dağla, aranın bəhsi”, “Göy ilə yerin bəhsi” və “Aranla, yaylağın bəhsi” oyunlarının mətni bizim günlərə kimi gəlib çatmışdır. Bu oyunun digər adı “bəsdəşmə”dir.

BƏLİ BƏLİCAN – Novruz və bu kimi şənliklərdə kiçik yaşlı uşaqlar tərəfindən icra olunan bir oyunun adı. Dairə vurub oturmuş və sağ ayaqlarını irəli uzatmış iştirakçılardan biri, ənənəvi – “iyənə, iyənə, ucu düymə”yə bənzər bir sanamanı oxuya-oxuya əlini növbə ilə iştirakçıların ayağına toxundururdu. Mətnin son sözünə düşən ayaq çəkilib “qurtulurdu”. Sanama təkrar-təkrar oxunduqca ayaqlar bir-bir çəkilir, ayağı axıra qalan cəzalanırdı. Oyunun digər adı “ayaqsaydı // ayaqsayma”dır.

BƏNÖVŞƏ – XIX əsrdə qeydə alınıb bu günə kimi uşaq və yeni-yetmələr tərəfindən çayır-çəməndə icra olunan sözlü-nəğməli bir oyunun adı. Bir-birindən 10–15 m aralı, əl-ələ verib, sıra ilə üz-üzə duran iki dəstə iştirakçı, növbə ilə qarşıdakı dəstəyə müraciətlə – “qıy qılnc”, o biri dəstə – “qınnan qılnc”, yenə birinci – “ox atdım”... və

bu kimi sözlərlə bir-birilə deyisir və sonunda kimin bu dəstədən o biri dəstəyə düşəcəyi soruşulurdu. Adı çəkilən qaçaraq, sinəsilə rəqib dəstə iştirakçılarını yarıb keçməyə çalışır və s. Şimal-qərb rayonlarımızda daha çox yayılmış bu oyunun digər adları – “bənövşə, bənövşə”, “qıyqılınc” və “qınqılış”dır. “Bənövşə” (Bakı), “mənöğşə” deyiliş şəkilləri də olmuşdur.

BƏRQƏNDAN – Orta əsrlərdə Azərbaycanda xüsusi geyim və maskalarla müşayiət olunan kütləvi el şənliklərinə verilən ad və vaxtilə “karnaval, maskarad” anlamında işlənən deyim.

BƏYLİK OYUNU – Orta əsrlərdə feodalların qəhrəmanlıqlarını nümayiş və vəsf edən bir oyun növü. Toy mərasimi zamanı bəy evində oynanılan oyunlarında müştərək adı belə səslənirdi.

BƏYMƏ KİZİL – (“bəymi, gizirmi?” sözündəndir). Kütləvi şənliklər zamanı aşıq və turna ilə oynanılan bir hərəkətli uşaq oyunu. Cənub-şərq rayonlarımız üçün daha səciyyəvi olan bu oyun çox ehtimal ki, turnavurdu və yaxanan oyununun bir başqa adıdır.

BƏZİRGAN OYUNU – (“bazərgan, bazirgan” yəni, tacir sözündəndir). Azərbaycanda oynanılan bir oyunun adı. “Bəziryan oyunu”, “bəzirgən oyunu” deyiliş şəkilləri də var.

BƏZM – Vaxtilə “keyf məclisi” anlamı ilə yanaşı “şənlik, toy-bayram” mənasında işlənən deyim. İstər qadın, istər kişilər arasında, müxtəlif dairələrdə, müxtəlif tərzdə keçirilən bu şənlikdə xanəndə və rəqqas ilə yanaşı komik oyunçular da çıxış edir, ayrı-ayrı oyunlar göstərilirdi.

BİC NÖKƏR – Elimiz içində geniş yayılmış və ailə həyatına həsr olunan bir məzhəkə tamaşasının adı. Qısqanc Kişi, şəhvətpərəst Arvad və Nökər kimi surətlərdən ibarət olan həmin oyun məzmununa görə, öz nökrinə gözü düşmüş yüngül əxlaqlı Arvad ərini zəhərləmək istəyir. Nökər səs-küy salıb, cinayətin üstünü açır.

BİJƏBİJƏ – (“vicah” sözüünün təhrifidir). Qazax və ətrafdakı ərazidə axır çərşənbə mərasimlərində bəxti sınamaq məqsədilə icra olunan vəsfi-hal oyununa verilən adlardır.

BİZƏBAN OYUNU – (“sözsüz oyun” deməkdir). Orta əsrlərdə Azərbaycanda, laloyunu – pantomima tamaşası növü. Qaynaqlarda “bizəbanbazlıq”, “bizəbanbazi” və “zəban bizəban” adları ilə də qeyd olunur.

BOXÇABOXÇA – (“boğça” sözündəndir). Kütləvi şənliklərdə oynanılan sözlü-nəğməli bir uşaq oyunu. Əl-ələ verib, yerdə, dairə

şəklində oturan iştirakçılardan biri üç dəfə “a, boğça-boğça!” sözlərini təkrar edir, o birilər – “oxuyaq hamılıqca” deyirdilər. Bundan sonra aparıcı əlindəki yaylığı oturanlardan birinin çiyinə salır, o, ayağa qalxıb aparıcını tutmalı, o, isə onun yerini tutmağa çalışırdı və s.

BOYMAYOXUN – Azərbaycan ərəzisinin cənub-şərqində qeydə alınan bir hərəkətli uşaq oyununun adı.

BULAQ BAŞI – Novruz ərəfəsindəki ilin son cəmlələrindən olan suçərşənbəsi şənliyi zamanı keçirilən qız-gəlin oyunlarından biri. Uzaq keçmişin suya bir müqəddəs varlıq kimi tapınma mərasiminin qalığı olan bu oyunda dəstə-dəstə, əlvan geyimli qızlar çay kənarı və ya çeşmə başına toplaşaraq, çalıb oynayır, müxtəlif mərasim oxumaları ifa edir, niyyət tutub səməni qayçılayır, axar sular üzərində hoppanır və bir-birini isladaraq əyləndirilərlər. Bu mərasim oyunu el-oba içində bəzən “qayçıdançıxdı” da adlanırdı.

CAĞCAĞU – Şəbih tamaşasının ərəfəsindəki əza qafiləsinin son sıralarında yeriyan bir dəstə adamın ifa etdiyi oyunun adı. Yarıçılpaq bədənlərini qara neft və ya hissə bulamış ayaqyalın ifaçılar dairə içində əllərini irəli və geri ataraq, bir ayağından o biri ayağı üstə hoppanır, oxunan mərsiyənin ahənginə müvafiq yastı daş, qəmbər və ya içi boş taxta silindrləri başı, sinəsi üzərində və baldırları ətrafında bir-birinə vurub xorla; – “İlahi amin!” çıxıraraq fırlanırdılar. Məxəzlər bu oyunu “cəkəkəki” və “cəğcəğə” də adlandırırlar.

CALĞA-CALĞA – (“iri-iri” deməkdir). Şəki ərəzində kütləvi şənliklər zamanı uşaq və yeniyetmələr tərəfindən oynanılan bir oyun.

CAMIŞ BAĞA GİRDİ – Bir sıra el şənliklərində oynanılan bir məzəli məişət oyunu. Laloyunu tərzində təcəssüm olunan bu oyuna Astara-Lənkəran diyarında daha tez rast gəlmək olar.

CANGÜLÜM – Novruz şənliyi ərəfəsində qız-gəlinin icra etdiyi qədim mənşəli vəsfi-hal mərasim oyunu və burada ifa olunan ənənəvi oxumanın adlarından biri.

CAN OYUNU – Müəyyən tarixi dövrlərdə Azərbaycanda, “sirk” və “akrobatika” sənətinə verilən müştərək ad. Ona həmçinin “canbazi” və “canbazlıq” da deyirdilər.

CEYRANI – Mənşəcə ovçuluqla əlaqədar olan Laloyunu tərzli qədim bir oyunun adı. Məşədi Cabbar və başqa komik oyunçuların repertuarında geniş yer tutmuş bir qaravəlli də belə adlanırdı.

CƏDARƏK – XIX əsrdə Cənubi Azərbaycanda qeydə alınmış bir oyunun adı. Onun “cidarək” oxunuş şəkli də olmuşdur.

CƏHRİBƏYİM – (deyim qız adı kimi izah edilsə də “xanımlara məxsus zikir” mənasındadır). Yaz mərasimi və toy şənliklərində icra edilən, qız-gəlin oyunlarından biri. Mənşəcə kütləvi dərviş oyununun adı ilə bağlı olub. Azərbaycanın cənub-şərq və Qarabağ ərazisində geniş yayılmış bu süjetli oyunun iki dəstədən ibarət ifaçıları növbə ilə bir-birilə dəyişir, sonra hamı bir yerdə ucadan – “cəhribəyim” deyirdilər və s.

CƏLALI – El şənliklərində ifa olunan yallı tipli kütləvi bir oyunun adı. Musiqisi mövcud olduğu halda, yallıqetmə tərzini araşdırılmamışdır.

CƏMAL OYUNU – Xilafət dövründə xalqımız içində şöhrət tapmış bir oyun növü. Oyun-ifaçıları libasları bir-bir dəyişib geyərək, məlum olan şəxslərin yamsılamasından ibarət olmuşdur.

CƏMLƏ – (sözaçımı “yekun”dır). Tərəniş etibarilə əski tapınma ayinləri ilə bağlı olub, qədim təqvimə əsasən, Azərbaycanda Novruz şənliyi ərəfəsi, ötən ilin son dörd həftəsi ərzində (fevralın sonu martın əvvəlləri) keçirilən xüsusi mərasim şənliklərinin adı. Ayrı-ayrılıqda torpaq, atəş, su hava və bu kimi təbiət qüvvələrinə həsr edilən həmin şənliklər, sonralar islam dini donuna geydirilərək ilin son çərşənbə günlərində icra olunan “ilaxır çərşənbələri”nə çevrilmişlərsə də, lakin el oba içində indi də “boz ayın dörd çərşənbəsi”, “su çərşənbəsi”, “odlu çərşənbə”, “yeddi çərşənbə” və “torpaq çərşənbəsi” yaxud, “cəmrə”lər adları ilə yaşamağdadırlar.

CƏNGİ – Xalq tamaşalarında qəbul olunmuş bir döyüşçü əsgər amplusı. Həmçinin zorxana küştisi və cıdır yarışlarında ifa olunan kütləvi oyun və bu oyunu müşayiət edən iti sürətli bir havanın adı.

CƏNGİBAŞI – Cəngi oyununda ayrı-ayrı dəstələrə başçılıq edən şəxs.

CƏNGİXANA – Tamaşaçıları yalnız döyüşçü əsgərlərdən ibarət olan tamaşa yeri və ya çadır. Bununla yanaşı cəngi oyunu ifa olunan məkan və ümumiyyətlə, “əsgər məclisi” anlamında işlənən deyim.

CƏŞN – Xilafət dövründə yurdumuzda “el şənliyi, mərasim bayramı” mənasında işlənən deyim. “Cəşən” tələffüz şəkli də olmuşdur.

CƏŞNESƏLAH – İslama qədərki Azərbaycan ərazisində, qədim təqvimin X Dey ayının 16-26 günləri (5-15 yanvar) keçirilən bir bayramın adı. Əski inama görə, guya bu günlər yer üzündə bütün heyvanlar

yarandıdır. Ehtimal etmək olar ki, bu deyim uzaq keçmişdə eyni məqsədlə qeyd olunan “Midyarım” və “Bəhməngan” mərasim şənliklərinin sonrakı adlarından olub, S a y a ç ı el bayramının uzaq bir sələfidir.

CIDIR – Adət üzrə el şənliyi və toy mərasimləri zamanı müəyyən məsafəni daha tez qət etmək məqsədilə düzənlikdə keçirilən bir atsürmə oyunu. Əsasən yarış xarakteri daşıyıb, bəzən bir neçə manəə ilə dəf olunan bu atçapma yarışına “sürəy”, “çapış” və “çapışma” da deyirlər.

CİN GƏLDİ – Yurdumuzda təsadüf olunan bir uşaq oyununun adı. Oyunun digər adı “Xortdan gəldi qaç”dır.

CİRİD // CİRİT – (“cərid” yəni, nizə sözüdüdüdür). Vaxtilə el-oba şənliklərində at üstə və ya piyada şəkildə keçirilən bir meydan oyununun adı. At üstə icra olunan bu oyunun iştirakçıları 10-12 atlıdan ibarət olub iki dəstəyə ayrılır, hər atlı (piyadalar da həməçinin) bir əlində özünəməxsus silah – “cilit”, o biri əlində qarmaq tutub, vuruşurdular. Başqa yerlərdə bu oyun-toppuz, zopa və dairəvi şəkili kiçik dəri qalxanlarla da ifa olunur, çalğı ilə müşayiət edilirdi. “Cirind” və “cırind” tələffüz şəkili də olmuşdur.

CİRİM CİRİM – Azərbaycanın şimal-qərb ərazisində kəndlərdə oynanılan bir uşaq oyununun adı.

CIRNABAZ – Uşaq oyunlarından ümumi qaydanı daima pozan, mübahisə edən iştirakçıya verilən ad. Ayrı-ayrı yerlərdə bu iştirakçı “dağal”, “dəbbəkər” və “pijel” də adlanırdı.

CIRNATMA – Oyunlarda bir dəstə və ya bir iştirakçının o birilərə acıq verməsi, hirsəndirməsi. Acıtmanın digər adı.

CIZIĞTOPU – Elliklə keçirilən şənliklərdə icra olunan bir hərə-kətli uşaq oyunu. Oyun iki dəstə, hərəsi 6-16 iştirakçıdan ibarət olub, onların sayına görə yerdə cızılmış kiçik dairələr içində, içi yunla doldurulmuş topla oynanırdı.

CÖVLAN – (“dolaşma” anlamındadır). Xalq tamaşalarında oyunçunun oyun meydançasında dolaşması, hərələnmə hərə-kəti. Başqa yerdə ona “cüvrünmə” də deyirdilər. L a l o y u n u – pantomima sənətində uzaq səfəri andıran şərti bir davranış tərzidə həmin ad ilə çağırılır. “Cövəlan // cəvəlan” tələffüz formaları da vardır.

CURCUNA – Orta əsrlərdə Azərbaycanda, əsasən saraylarda maskalı təxəklərin ifa etdiyi və sərxoşların hərə-kət və davranışını xatırladan səslə-küylü bir oyununun adı. “Cürcünə” deyiliş şəkili də olmuşdur.

CÜHA – XI əsrdən sonra adı xalqımız içində və yazılı ədəbiyyatda geniş yayılmış bir sıra lətifə və xalq tamaşalarının baş surəti. Deyilənə görə sonralar, onun adı Molla Nəsrəddinin adı ilə əvəz olunmuşdur.

CÜLUD – Xilafət dövründə Azərbaycanda yeni il şənlikləri zamanı qayıq (kəmə) yaxud, dəri şallaqlarla oynanılan oyunun adı. Kəsiblərin küçələrdə, varlıların isə, öz evlərində keçirdiyi bu oyun, çox ehtimal ki, sonralar elimiz içində şöhrət tapmış “turnavurdu” oyununun sələfidir.

CÜRƏBƏZM – Orta əsrlərdə ailə həyatında və ya dostlar arasında baş vermiş bir hadisə şəninə qurulan kiçik şənlik. Buradakı iştirakçılar oxuyur, çalır, məzəli oyunlarla əylənirdilər. Bəzən isə belə məclisə peşəkar oyunçu və ya çalğıçı da dəvət olunurdu. Əski ədəbiyyatda ona “bəzmicürə” də deyilir.

CÜT AYAQ – Vaxtilə yurdumuzda təsadüf olunan yallısayağı kütləvi bir oyunun adı. Onu “qoşa ayaq” da anlandırırdılar.

CÜTÇÜ BABA – Cütçü şumu mərasim tamaşasının sahibi və əsas qəhrəmanı. “İlk insanı” təmsil edən bu əfsanəvi surət qədim etiqada görə, öküzləri cütə qoşan ilk əkinçi olmuş, cüt-kotan hazırlamağı insanlara o öyrətmişdir. Mərasim tamaşasında bu “rol” kəndin ən namuslu, mərhəmətli sakini – el ağsaqqalına tapşırılırdı. Onun əynində qoyun dərisindən və xəzi dıxarı çevrilmiş gödək kürk, başında iri motalpapaq olurdu. Uzaq keçmişdə onu “Gilbaba” və ya “Babagil”, “Dehqan baba”, sonralar isə, “Cütçü dədə” və “Əkinçi baba” da adlandırmışlar. “Cüccü bava” deyiliş şəkli də var.

CÜTÇÜ ŞUMU – Qədim keçmişin torpağa ilahi bir qüvvə kimi tapınma ayini ilə bağlı olub, uzun müddət elimiz içində keçirilən “torpaq çərşənbəsi” mərasimində icra olunan bir kənd tamaşası. Sonralar torpağı oyatmaq məqsədi güdən və cüt – kotan bayramı kimi qəbul olunan bu şənlik, kəndə yaxın zəmi və ya xırman yerində keçirilirdi. Burada bir cüt, yaxud kotan, iki öküz bəzədilib vəsf olunur və Cütçü baba onlarla torpaqda iki – üç rəmzi şırım açır, oraya toxum səpirdi. Sonra onun şəninə məzəli oyun, müxtəlif rəqs və kütləvi idman yarışları icra olunurdu. Şənlik ayrı-ayrı yerlərdə “Qarakotan”, “Əkintoyu” və ya “Səpintoyu” adları ilə bəllidir.

CÜT QAVAL – El arasında bəzən halaysayağı oyunlara verilən ad. Oyun iki qavalın (hər halaybaşında bir qaval) müşayiəti ilə keçirilirdi üçün belə adlanırdı.

ÇADIR – Vaxtilə Azərbaycanda, kütləvi şənliklər zamanı icra olunan bir feyerverk növü.

ÇADIR DƏSTİ – (“əl çadırı” deməkdir). El-oba arasında uşağın anadan olması münasibətilə keçirilən şənliklərdə göstərilən qolçaq tipli oyuq-kukla tamaşası. Xeymə-kəmər tamaşasının digər adı.

ÇADIR XƏYAL – Bir zamanlar Novruz bayramı və ailə şənliklərində iplikli kuklalar ilə göstərilən, Şahsəlīm kukla tamaşasının bir növü.

ÇADIR OYUNU – Nəhəng sərəpərdə içində oynanılan bir sıra özünəməxsus oyunların müştərək adı. XV əsrdə daha geniş yayılmış bu növ tamaşaların oyun meydançası, bir neçə dairə şəklində əyləşmiş tamaşaçılar arasında ortada yerləşirdi. Elə bu səbəbdən həmin tamaşaları mənbələr çox vaxt orta oyunu da adlandırırlar.

ÇAXÇAX OYUNU – Vaxtilə uşaqlar arasında geniş yayılmış sözlü-nəğməli bir gözbağlıca oyunu. Nömrələnmiş iştirakçılardan birinin gözlərini bağlayıb, onun ətrafına toplanırdılar. Başçı əlindəki iki daşı müxtəlif sayda bir-birinə vurub, gözübağlıdan; “bu kimin nömrəsidir?” soruşurdu. Nömrə sahibinin adı tapılmadıqda, gözübağlı iştirakçıların istədiyi oxuma, rəqs və s. oyunu ifa etməli idi.

ÇALAĞAN ÇARDAĞI – Naxçıvan diyarında təsadüf edilmiş sözlü-nəğməli bir uşaq oyununun adı. Kütləvi el şənliklərində icra olunan bu oyunun məzmunu düşmən qala divarlarının fəthindən bəhs etmişdir.

ÇALANƏK – Orta əsrlərdə xalq arasında oynanılan bir oyunun adı. Onun adı “cəlanəy” kimi də səslənmişdir.

ÇƏŞMİBƏND – Müəyyən tarixi dövrlərdə Azərbaycanda, gözbağı və cadugərlik sənətinə verilən adlardan. Gözbağlıca tipli uşaq oyunlarından birinin adı da bu cür səslənirdi. “Çəşmbəndəy” deyiliş tərzində olmuşdur.

ÇEVİRMƏ – Toy mərasimi zamanı oynanılan və əsasən fırlanma, hərhlənmə hərəkətlərindən ibarət olan bir halaysayağı qız-gəlin oyunu. Qaynaqlarda “çevirmə halayı” adı ilə də qeyd olunur.

ÇƏLİK ÇOMAQ – Yurdumuzda yayılmış sözlü-nəğməli uşaq oyunlarından biri. İlk çağlar yaşlılar tərəfindən oynanılıb, oxuma ilə müşayiət edilən bu oyunun iştirakçıları iki dəstə yaxud, iki nəfərdən ibarət olmuşdur. Birinci dəstə, ucları iti yonulmuş kiçik çubuq və ya taxta bir parçanı – “çəliyi” yerə qoyur, uzunluğu 80 sm olan çomaqla

onun bir ucuna vurub yuxarı qaldırır və yenidən havada vururdu. O biri dəstə həmin çəliyi tutub, onu yerə atılmış çomağın üstünə qaytarmalı idi və s. Ayrı-ayrı yerlərdə çəliyin adı “çəlük”, “çəlnik”, “pul”, çomağın isə, “çəftə”, “cənbə”, “dəstəpul” və “dəstəçəlik” kimi səslənirdi. Oyun – “çəlikçınağ”, “çilikçilik”, “kalçənbə”, “dimin”, “diminçub”, “düdalə”, “ələvəd” (C. Azərb.) “naqquli”, “maqquli” (Bakı və cənub-şərq rayonlarımız) və “qaqulla-maqulla” (Oğuz) adları ilə də tanınır.

ÇƏLİKTƏNDİR – Vaxtilə elimiz içində şöhrət tapmış və kütləvi şənliklər zamanı oynanılan bir oyunun adı. “Çəliytəndir” tələffüz forması da var.

ÇƏLTİK ƏKƏNLƏR – Cənub rayonlarımız və Lənkəranda kütləvi şənliklər zamanı oynanılan bir xalq tamaşası. “Əkəndə yox, biçəndə yox, yeyəndə ortağ qardaş” tamaşasının bir qolu olan bu, oynada tənbelliyə qarşı nifrət oymatmaq, halal zəhməti tərənnüm etmək məqsədi güdüdü. Tamaşa “çəltikçilər” adı ilə də tanınır.

ÇƏNGİ – (“cəng” arfaya bənzər qədim çalğı alətidir). Orta əsrlərdə el şənliyi və toy məclislərində qaval çalıb oxuya-oxuya oynayan rəqqas yaxud, rəqqasə və çəng çalan çalğıçıya verilən ad. Qaraçı rəqqasələri də el arasında eyni adla çağırılırdılar. Bu ad “çingi”, “çingə” və “çingənə” kimi də səslənmişdir.

ÇƏNGİBAŞI – Çalıb-oxuyan rəqqas və rəqqasələri oyuna hazırlayan, təlim-tərbiyə verən ustad oyunçu, rəqqas.

ÇƏRDƏK – Bir zamanlar maskalı oyunçuların ifa etdiyi tamaşa yaxud, şənliyə verilən adlardan biri və ümumiyyətlə, “maskarad” anlamında işlənən söz.

ÇƏRXƏKİ // ÇƏRXTƏKİ – Kütləvi dərviş oyunu zikirdə və zorxana məşğələlərində bir fırlanma hərəkətinin adı. Ona burum da deyirlər.

ÇƏRXİ – Orta əsrlərdə kütləvi şənliklərin sonunda icra olunan atəşyaxdı mərasimi növlərindən biri və topla oynanılan bir hərəkətli oyunun adı.

ÇƏRXİÇƏMBƏR // ÇƏRXİ ÇƏNBƏRİ – Kütləvi şənliklər zamanı “topac” (fırfıra) ilə oynanılan bir uşaq oyununun adı. Həmçinin dərvişlərin ifa etdiyi dairəvi səma oyunu.

ÇƏRXİ-KƏBBADƏ – Zorxanada keçirilən kəbbadə oyununun bir növü. Bu oyunu yalnız təcrübəli bir kəbbadəgir (bəzən isə, miyandar özü) ifa edirdi. Burada o, yerində dövrə vura-vura, idman alətini

başı üstə hərlədərək tədricən boynundan qurşağa qədər endirir, sonra bu yolla onu ayağı üstə çatdırır və yerə salırdı. Sonra alətin içinə keçib yenə cəld hərəkətlərlə, əvvəl beli və başına kimi onu qaldırır və nəhayət, başı üstündən çıxarırdı.

ÇƏRŞƏNBƏ TONQALI – (əslində “bayram tonqalı” deməkdir). Azər şənlikləri və Novruz qabağı axırçərşənbə mərasimləri zamanı odlandırılan ağac, çırpı və quru ot qalağı. Mənşəcə atəşətapırma ayini ilə bağlı olub, Günəşin əksi və od-alov tanrısının timsalı kimi səciyyələnən bu yanan qalaqla Günəşi oyatmaq, onun itirdiyi qüvvəsini qaytarmaq, atəşin pakedici gücünə müraciət etmək məqsədi güdüldü. Həyət kənd meydanı və düzənliklərdə qalanıb, sayı yeddi və ya üç çatan qalaqlar – on iki yaşına çatmamış bir oğlan uşağının iki ağacı bir-birinə sürtmə yolu (sonralar, çaxmaqdaşı) ilə əldə etdiyi pak atəşə alışıdırılır, hamı onların ətrafında müxtəlif ayin oyunları ifa edir, orada üzərlik yandıraraq bədnəzərdən qorunmaq üçün onun üzərindən tullanır, tütüsünə tutulurdular.

ÇƏRŞƏNBƏ SURİ – (sözaçımı, “çərşənbə şənliyi”dir). Cənubi Azərbaycanda, Novruz ərəfəsində keçirilən dörd axırçərşənbə mərasiminin bir başqa adı. Mənbələrdə onun adı “çərşəmbəisur” kimi də səslənir.

ÇIXMASAN – Yurdumuzun şimal-şərq ərazisində qız-gəlinin növbə ilə bir-birinin evində keçirdiyi gecə şənliyinin adı. Burada iştirakçılar müxtəlif mahnılar oxuyur, bir sıra ayin oyunları icra edirdilər.

ÇİL KƏKLİK – Azərbaycanın cənub-qərbində toy mərasimi zamanı ifa olunan qız-gəlin oyunlarından biri. Oyun oxuma ilə müşayiət olunurdu.

ÇİLLƏ GECƏSİ – (buradakı “çillə” sözü qış fəslinin qırx günü mənasındadır). Elimiz içində ilin ən uzun gecəsi kimi qeyd edilən Çırağan // Şəbiyeldə mərasim şənliyinin bir başqa adı.

ÇİLLƏKƏSDİ // ÇİLLƏ ÇIXDI – (“çillə” burada-dərd, bəla anlamındadır). Novruz ərəfəsindəki su çərşənbəsi şənliyində qız-gəlin tərəfindən icra olunan bir mərasimin adı. Dan yeri ağarmamış, su dəyirmanı ətrafında və ya bulaq başında keçirilən mərasimdə müxtəlif oyun, mahnı və əyləncələr ilə yanaşı iştirakçılar baş barmaqlarına iplik bağlayıb axar su üzərindən və ya dəyirman novdanının altından yeddi dəfə keçərək, qayçı ilə ipliyi kəsib suya atır, bununla guya köhnə ilin dərd-qəmini suya tökürdülər. Şənliyin başqa adı “bulaq-başı” və “qayçıdançıxdı”dır.

ÇİNGƏNƏ – (əslə “çingənə” sözüdür). Bir müddət yurdu-
muzda gözbağlıca, fal və bu kimi oyunlarla ətrafına tamaşaçı toplayan
qaraçılara, sonralar isə, bu işlə məşğul olan qaraçı qadınına verilən ad.
El-oba arasında yayılmış “çingənə cərgəsi” ifadəsi bir vaxt oyunçu
dəstəsi demək idi. “Çəngənə” tələffüz şəkli də vardır.

ÇİNGƏNƏBAŞI – Qaraçı oyunçu dəstələrinə başçılıq edən şəxsə
xalqımız arasında verilən ad. Ona “çəribəşi” də deyirdilər.

ÇİNQİ ÇİNQİ – Naxçıvan diyarı və Muğanda kütləvi el şənliklə-
rində nümayiş olunan yallısayığı oyunlardan biri. Digər tələffüzü “çı-
nıçınıq”dır.

ÇİNNİ OYUNU // ÇİN OYUNU – Mənşəcə Çin ölkəsi ilə bağlı
orta əsrlərdə Azərbaycanda fəğfur kasa və piyalələr ilə göstərilən bir
oyun növü. Buradakı ifaçı janqlıyır – kasabaz uzun çubuq başına keçir-
ilmiş piyaləni iti sürətlə hərləyib, yüksəkliyə tullayır və yenidən çu-
buğun ucu ilə tuturdu, sonra həmin çubuğu burnuna, alına qoyur və s.
hərəkətlər edirdi.

ÇİRAQAN – (“ışığı bayramı” anlamındadır). İslamdan əvvəlki
Azərbaycanda, qış gündönümü (“22 dekabr”) günü icra olunub sə-
mada yanan atəş-Günəşin təcəssümünə həsr edilən, Azəri şənliklə-
rindən biri. Məxəzlərdə Nüvədrüz adı ilə də qeyd olunan bu bayram,
orta əsrlərdən bəri Şəbiyeldə mərasimi kimi tanınır.

ÇİRAQBAN – El şənliyi və toy mərasimi zamanı oyun meydan-
çası və onun ətrafını bəzəyən çiraq və məşəllərə verilən birgə ad.
Müasir “illüminasiya” sözü qarşısında işlənən bu deyim “çilçirağ-
ban”, “çırağan” və “çərağbani” tələffüz şəkilləri də mövcuddur.

ÇİRTİ, ÇİRTİ – Sözlü-nəğməli kütləvi bir uşaq oyununun adı.
Dairəvi şəkildə durmuş iştirakçıların ortasındakı başçı gah sağdakılara,
gah soldakılara – “Çırtı, çırtı!” deyib, “can çırtı!” cavabı alır, soldakılar:
“Bizim çırtı sizin çırtıya yalan dedi” kimi sözlərlə sağdakılarla deyir,
başçını yamsılayır və s. edirdilər. Oyunun başqa adı “tısbağatıs”dır.

ÇİTİR DAĞ – Bir zaman toy və el şənliklərində subay gənclər tə-
rəfindən tonqal ətrafında ifa olunan oyunlardan biri. Oyuna Azərbay-
canın cənub-qərbində daha çox rast gəlmək olar.

ÇOBAN AĞACI // ÇOBAN DƏYƏNƏYİ – Azərbaycanda oy-
nanılan hərəkətli uşaq oyunlarından biri. Oyun dəyənəkləri uzağa
atmaq, bir-birinə vurmaq və b. kimi yarışlardan ibarət olmuşdur.

ÇOBANI – Səyaçı mərasim şənliklərində uşaqlar tərəfindən oynan-
ılan bir hərəkətli oyun. Bir-birinin içində iki dairə cızılmış yerdə

keçirilən bu oyunda iki bərabər dəstədən biri orta dairədə durur, “çoban” adlanan dəstə başçıları isə, iki dairə arasında gəzərək öz dəstələrini qoruyurdular. Hücum edən dəstə orta dairəyə hoppanıb oradakılara əl vurmaqla onları oyundan kənar edirdi və s.

ÇOBAN OYUNU – Vaxtilə Azərbaycan ərazisinin cənub-qərbində qız-gəlinin oyun və rəqslərinə verilən ümumi ad. Həmçinin çobanları və kənd həyatını təsvir etdiyi avropalıların “pastoral oyunu” anlamı əvəzində işlənən deyim. Buna “çobanlama” da deyirdilər.

ÇOBAN YALLI – Əsasən Sayaçı mərasim şənliyində, xorun müşayiəti ilə ifa olunan qədim mənşəli, deyişmə tərzli bir oyunun adı. Oyun dramatik məziyyətlərlə zəngin olmuşdur.

ÇOLAĞI – Vaxtilə el-oba içində geniş şöhrət tapmış süjetli və məzəli yallı oyunlarından biri.

ÇOVGAN // ÇÖVGAN – Yaranma tarixi min ildən artıq olub, IX-XVII əsrlərdə Azərbaycanda geniş yayılmış, əsasən at üstündə qismən atsız oynanılan qədim toptop oyunu və burada istifadə olunan ucuəyri uzun dəyənəyin adı. Musiqinin müşayiəti ilə keçirilib iki, yaxud üç hissədən ibarət bu oyunda atları rəng etibarilə bir-birindən fərqli olan hər dəstədə 6-8, bəzən isə, daha çox atlı iştirak edirdi. Oyunda əsas məqsəd dəyənəklə rəqib qapısına top vurmaq olmuşdur. Əhalinin müxtəlif təbəqələri arasında geniş şöhrət tapmış bəzən isə kişilərlə yanaşı, qadınların da oynadığı bu oyunun “kuyiçövkən”, “çomaq oyunu” və “çövğanbazi” adları ilə qeyd edilən başqa variantları da olmuşdur. “Çövğan, “çövgən”, “çökən”, “çöyən”, “şöüdan”, “hovgən” tələffüz şəkilləri də olmuşdur.

ÇOVGANBAR // ÇÖVKANBAR – Atüstü çövkən oyununun iştirakçısı çövkən dəyənəyini oynadan atlıya verilən ad.

ÇOVGANI – Çövkən oyunu üçün təlim olunmuş xüsusi at.

ÇÖMÇƏBAŞI – El şənliklərində icra olunan gözbağlıca uşaq oyunlarından. İki dəstəyə bölünən iştirakçılardan birinin əlində başına zınqırov taxılıb bəzənmiş bir taxta qaşığı olur, o biri dəstə üzvünün isə gözləri bağlanırdı. “Çömçəli” müəyyən cızıq içində zınqırov səsləndirdikdə, gözübağlı onu axtarıb, tutmalı idi və s. Bu oyuna “çömçəbaşı bəzəmə” və “miyançı” da deyirdilər.

ÇÖMÇƏGƏLİN – Azərbaycanın qərb ərazisində bəbəkoyunu tipli xalq oyuq-kukla tamaşasına verilən adlardan.

ÇÖMÇƏXATIN – Qoduqodu mərasim oyununda gəzdirilən mü-qəvvanın, Cənubi Azərbaycanda daşdığı adı. Burada bir çömçəni müxtəlif şeylərlə bəzəyir, ona gəlin paltarını geydirib, burun düzəldir, “yanaqları”na qırmızı çəkirdilər. “Çömçə xatun” deyiliş tərzində var.

ÇÖP-ÇÖPÜ – Bir kütləvi yallısayağı oyunun adı. Oyun müəyyən süjet xəttinə malik olub, tamaşa ünsürləri ilə zəngin olmuşdur. “Çöp-çöpi” və “çopçopu” tələffüz şəkilləri də olmuşdur. Oyunun başqa adı – “dördayaq”dır.

ÇUBİ OYUNU – (“çubuq oyunu” anlamındadır). Orta əsrlərdə nazik çubuq və dairə şəkilli dəri qalxanlarla silahlanmış oyunçuların ifa etdiyi kütləvi bir tamaşanın adı. Qılınc davasının yamsılaması kimi tanınan bu oyunun “mətrəkoyunu” adlı başqa bir variantı da var.

ÇULABASDIRMA – Azərbaycan ərazisində təsadüf olunan bir xalq oyununun adı.

ÇUMUR-ÇUMUR // ÇUMURUQ-ÇUMURUQ – Geniş yayılmış sözlü-nəğməli uşaq oyunlarından biri. Qaydaya görə, ən əvvəl dövrdə oturmış iştirakçıların hərəsinə bir heyvan adı verilir, sonra başçı; – “çumuruq, çumuruq” deyə-deyə, əlini yerə sürtür və qəflətən iştirakçıların birindən; – “Adın? Yediyin?” – soruşurdu. Həmin iştirakçı dərhal suala cavab verməli idi, əks halda cərimə olunurdu.

DABAN HALAYI – Azərbaycan ərazisinin qərbində təsadüf olunan, əsasən, toy mərasimlərində ifa olunan qız-gəlin oyunlarından biri.

DAĞ DİBİNDƏ BOZ QURD VAR – Naxçıvan ərazisində təsadüf edilib Qurd surəti ilə bağlı olan uşaq oyunlarından biri. Oyunda Qurddan başqa bir iştirakçı – qazı, o birisi, qaz otarını təmsil edirdi. Çox ehtimal ki, bu ad Qazlarqazlar uşaq oyununun bir başqa adıdır.

DAĞAKÖÇDÜ – Yaz vaxtı heyvandarların, (xüsusilə qoyunçuların) dağa, yaylağa köçməsi ilə əlaqədar S a y a ç ı mərasim şənliklərindən biri, Şənliyin birinci, “quzu günü” hissəsində qonşu kəndlilər bir yerə toplanır, çobanların oxuma, rəqs, müxtəlif ayin oyunu və yarışlarına tamaşa edir. İkinci – “köç günü” hissəsində maldarlıqla əlaqədar bir sıra qədim mərasimlər icra olunurdu. Bu şənliyə “qoyunçu günü” və “çoban günü” də deyirlər.

DANATMA – (“dan yerinin ağarması” anlamındadır). Vaxtilə kəndlərdə N o v r u z və o d l u ç ə r ş ə n b ə şənlikləri zamanı günəşin

qarşılanması ilə əlaqədar icra olunan bir mərasim tamaşası. Burada iş-tirakçılar əlaqaranlıqdan yüksəkliklərə, dağ-təpə zirvəsinə qalxır, orada qalanmış tonqallar ətrafında yerləşirdilər. İlk şüalar gördükdə tonqallar alışdırılır, hamı günəşi salamlayıb, onun şəninə təntənəli halay oyunu, oxumalar ifa edir, tonqal başına fırlanırdılar. Sonra hərə tonqaldan çıraq, məşəl və s. yandırıb, kəndə qayıdır, həmin alova ocaq-təndiri yandırır və s. edirdilər. Bu tamaşaya “günəşi dəvət”, “günəşi istiqbal” da deyirdilər.

DARDAR – Yaz şənlikləri zamanı ifa olunan bir sual-cavab oyunu. İki dəstədən ibarət olan iştirakçılar bir-birini imtahan edərək, deyişmə tərzində tapmaca deyirdilər. Kim “bağlasa” o, cəza müqabilində tapmacanı “satın alırdı” və s.

DARISƏPDI – Cənubi Azərbaycanda oynanılan bir uşaq oyununun adı.

DASTAN MƏCLİSİ – Bir və ya iki ustad aşığın kənd və şəhərləri gəzərək meydanlarda, ayrı-ayrı məclis və toy şənliklərində xalq başlarına yığaraq ifa etdikləri özünəməxsus, “tək oyunçu tamaşası”. Burada ifaçılar saz çalıb oxuduqdan sonra iri həcmli qəhrəmanlıq və ya aşiqanə məzmunlu bir dastanın nəqlinə başlayırdılar.

DEYBAMEHR – Azərbaycanda qədim dövrlərdən başlayaraq XI əsrə qədər icra olunan Muğkoşi mərasim şənliyinin bir başqa adı. Şənlik Səfəvilər dövrü islam dini donuna geydirilərək, “Qətli-Ömər” və ya “Ömər toyu” şəbihinə çevrilmişdir. “Dibmehər” oxunuş tərzində mövcuddur.

DEYİŞMƏ – İki oyunçu arasında gedən söhbət, mükalimə” anlamı qarşısında işlənən deyim. Aşıq məclislərində ifaçılar arasında keçən müsabiqə – yarış da bu adla çağırılırdı. Həmin yarış ənənəvi dörd hissə – dəvət, hər bəzorbə, şeir texnikasının nümayişi və qıfıl bənddən ibarət olmuş hər aşiq bununla öz biliyi, istedadı və s. bacarığını nümayiş etdirmişdir. Əski qaynaqlar bu yarışa bəzən, “aytaşma” da adlandırırlar.

DƏRVIŞ MƏCLİSİ – Bir vaxt bazar meydanı, karvansara, çayxana və toy şənliklərində bir yaxud, iki dərvişin göstərdiyi tamaşa. Buraya müqəddəs imam və xəlifələrin həyatı və igidliyindən bəhs edən dini əfsanələrin nəqli ilə yanaşı, müxtəlif əhliləşmiş heyvan və ilanlarla oyun, ovsun və gözbağlıca sənəti də daxil idi. Belə tamaşaya “dərviş mərəkəsi” və “dərviş dəsgahı” da deyirdilər.

DƏRVIŞ TOYU – Çalğıcı-sazəndələr əvəzinə dərvişlərin müşayiət etdiyi toy şənliyi.

DƏSMALALDIQAÇ – El bayramlarında dövrə vurub yerdə oturmuş iştirakçıların dəsmal ilə oynadığı bir uşaq oyunu.

DƏSMALATDI – Axırçərşənbə və Novruz şənlikləri zamanı subay gənclər tərəfindən icra olunan b a j a b a j a mərasim oyununun bir başqa adı.

DƏSTBƏND // DƏSTƏBƏND – Orta əsrlərdə yallısayağı oyunlara verilən ad və “yallı” deyimi qarşısında işlənən söz. Bu ada Nizami Gəncəvinin əsərdərində də təsadüf edilir. Şair eramızdan əvvəlki Zərdüştü məbədlərində tamaşa göstərən ağ və qırmızı geyimli gənclər dəstələrini belə adlandırır.

DƏVƏ OYUNU – Şən, oynaq ruhlu bir xalq məzhəkə tamaşası. Oyunda iki məsxərəbaz, biri boynunda zınqırov – “dövə” görkəmində, digəri, əlayağı hisli, belində süpürgə asılan “dövəçi” geyimində söz, hərəkət və him-cimlə axund, kəndxuda, qazı və başqalarını ələ salır, məsxərəyə qoyurdular. Bu ad həmçinin qədim mənşəli maraloyunu pantomima tamaşasının bir başqa adı və variantı sayılır.

DƏZGAH ŞAHSƏLİMİ – İplikli oyuqlarda göstərilən Şahsəlim oyuq-kukla tamaşasının bir növü. Bəşər kukla sənətində “avtomat kukla oyunu” kimi tanınan bu oyun növü Azərbaycanda özünəməxsus bir dəzğahda icra olunurdu. Bütövlükdə taxtadan yonulub biri-birinə keçirmə üsulu ilə yığılan həmin dəzğah dördbucaqlı dinişin üzərində qurularaq iki mərtəbə şəklində olur. Aşağıda asılan kuklaların ancaq əlləri hərəkət etdiyi halda, yuxarıda asılan oyuqlar ancaq irəli hoppanırdı. Bu zaman onların əl-qolu hərəkətsiz qalırdı. Təlxək, çayçı, şah, vəzir, əsgərlər, süfrəçi və rəqqasələr, bu tamaşanın ənənəvi surətləri olmuşlar.

DİQDƏSTƏ // DİK DƏSTƏ – Bayram şənliklərində kütləvi şəkildə ifa olunan halaysayağı bir oyun adı. Mərdlik, qəhrəmanlıq kimi məzmunu malik olan bu oyuna Astara-Lənkəran ərazisində daha çox təsadüf olunur. Ona bəzən “dik halay” da deyirdilər.

DİLSİZCƏ – Sözsüz və səssiz tamaşa növü pantomimaya elimiz içində verilən adlardan biri. “Kirimişcə” onun bir başqa adıdır.

DİLYALLISI – Əsasən, toy mərasimlərində oxuma ilə müşayiət olunan bir yallı oyunu. Çox vaxt qadınlardan ibarət olan 8-10 nəfər ifaçı, halqavari durub, əl-ələ tutaraq, rəqs edir, xorla; “gülümey, gülümey”

deyə-deyə oxuyub-oyunayırdılar. Yaz mərasim şənliklərində ifa olunan və çox vaxt gülümey adlanan həmin oyunda, kişilər də iştirak edirdilər.

DIRQOYU – Yalnız kişilər tərəfindən oynanılan bir yallısağağı kütləvi oyunun adı. Oyun siyaqutu adı ilə də çağırılır.

DİŞ ÇƏKMƏK – Vaxtilə toy mərasimi və el şənlikləri zamanı maska taxmış oyunçuların ifa etdiyi bəzi məzəli laloyunu – pantomima tamaşasının adı.

DİVAN OYUNU – El ədəbiyyatı və XVI-XVII əsrlərin tarixi mənbələrində təsadüf olunan özünəməxsus bir tamaşa növü. Bu tamaşanın məzmununu həyatda baş vermiş real bir hadisə, yaxud münaqişə və onun yerli məhkəmə tərəfindən qeyri-qanuni, ədalətsiz həlli təşkil edirdi. Əhalinin toplandığı meydanların birində keçəl və ya lotu oyunçu dəstəsi həmin hadisəni tamaşa şəklində nümayiş edib, hökmün haqsız olduğunu sübuta yetirirdi. Oyunun bir başqa adı da “doan oyunu”dur.

DODAQDƏYMƏZ – Aşiq məclislərində ifa olunan özünəməxsus bir oyun. Burada məharətini göstərmək üçün ifaçı dodaqları arasına şaquli vəziyyətdə bir iynə qoyur, dodaqlanmayan səslərdən qoşulmuş bir şeri oxumaqla məşğul olurdu.

DODU-DODU – Qarabağ və Gəncə ərazisində Qoduqudu mərasim oyununun adı. Burada iştirakçılar üzərinə qırmızı parça çəkilmiş bir dairəni – “dodu”nu qapı-qapı gəzdirərək, “dodunu gördünüzmü?” sözləri ilə başlayan bir mərasim təkərləməsi oxuyur, dairə ətrafında müxtəlif ayin oyunları icra edirdilər. Xalq arasında bu oyuna “dodu-gəzdirmə” də deyirdilər. Digər tələffüzü “dodıdodı” və “düdü-düdü”dür.

DOQQUZAYAĞ // DOKQUZAYAĞ – El-oba şənliklərində ifa olunan kütləvi oyunlardan biri. Cənub-qərb rayonlarımızda təsadüf olunan bu yallısağağı oyunun digər adı “doqquzlu”dur.

DOLAB – Mərasim şənliklərində uşaq və subay gənclər üçün qurulan əyləncələrdən biri. Üzərinə-araba, qayıq və başqa şəkilli oturmacaqlar yerləşən və müasir karuselə bənzəyən bu dairəvi qurğu fırlandıqca, şənlik iştirakçıları nəgmə oxuyur, şənlenirdilər. Qurğunun özge adı “becərə”, “kulfan” və “dolamaçarx”dır.

DOLDURMA – (“yekun” anlamındadır). Vaxtilə yalnız toy mərasimlərində ifa olunan kütləvi bir oyunun adı. Oyun şənliyin sonunda keçirilir və bundan sonra, toy şənliyi bitmiş hesab edilirdi. Zurnaçıla-

rın müşayiəti ilə oynanılan bu oyun ifaçıları, qapalı dövrə şəklində durur, bir-birinin çəçələ barmağından tutub həmin vəziyyətdə hərəkət edirdilər.

DONUZDÖYDÜ – Muğan ərazisi üçün səciyyəvi olan uşaq oyunlarından birinin adı.

DÖNƏ YALLI – (burada “dönə” təkrar mənasındadır). İfa tərzində güclü tamaşa ünsürləri olan bir yallı oyununun adı. “Dönə”, “ay dönə” və “dönmə oyunu” onun başqa adlarıdır.

DÖRDAYAQ – Qədim mənşəli yallı tipli oyunlardan biri. İti sürətlə ifa olunan və l a l o y u n u – pantomima cizgilərilə zəngin olmuş həmin oyunun digər adı ç ö p ç ö p ü d ü r. Atçapma yarışlarında nümayiş edilən bir at yerışı növü də bu adı daşımışdır. Burada at dörd ayağını bir vaxtda yerdən üzüb atılaraq qaçırdı. Bu yerışı “dördəm”, “dördnal” da adlandırırlar.

DÖVRAN – (dolanma mənasındadır). Toy mərasimi və o r t a o y u n u n d a tamaşaçıların oyun meydançası ətrafında dövrə vurub otuması. Dərvişlərin sıraya düzülüb neyin müşayiəti ilə oxuya-oxuya bir yerdə fırlanma, dövr etməsindən ibarət bir oyunun adı. Həmçinin bir ayaq üstə fırlanma hərəkətindən ibarət z o r x a n a məşğələsinin adı. Bu məşğələ təbilin ahəngi ilə ifa olunurdu. Ona b u r u m da deyirdilər. İfaçı – a ş ı ğ ı n məclisdə dairə ətrafında gəzişib dolanması, “dövrən vurması”, “dövrən sürməsi” və ya “dövrən keçirməsi” də bu deyimlə əlaqədardır. “Dövrən qurmaq” isə, tamaşa, şənlik hazırlamaq demək idi.

DÖYMƏ – Musiqi, rəqs, söz və tamaşa ünsürləri ilə zəngin olan bir yallısayağı oyun. Şənliklərdə istifadə olunan bir məşəl növü də bu adla çağırılırdı. Ağacın başını balta ilə döyüb yumşaldır, sonra qara neftə basıb yandırırıldı.

DUVAQ QAPMA – Toy şənliyindən üç gün sonra icra olunan bir mərasimin adı. Bəzəkli bir taxtın üzərinə üzüqoylu təst qoyub altında şam yandırır və başına qırmızı duvaq salmış təzəgəlini həmin təstin üstündə oturaraq ətrafında müxtəlif ayin oyunları ifa edirdilər. Mərasim bir uşağın duvağı qapıb, barlı bir ağacın üzərinə atması ilə bitirdi. Dastan məclisinin sonunda ifa olunub, bir-birilə qovuşmuş iki sevgilinin toyunu vəsf edən ənənəvi oxuma da bu adı daşıyırdı.

DUZLUCA – Aşıq-dastan, nağıl məclisi və xalq tamaşalarında ifa olunan kiçik həcmli məzəli hekayə, əhvalat və ya oyunun adı. Üslubca

lətifəyə oxşar bu oyunun əsas surəti Molla Nəsrəddin olmuşdur. Bu söz həmçinin “anekdot” anlamı qarşısında işlənən bir deyimdir. Bəzən ona “dodaqqaçdı” və “gülüt” də deyirlər. “Duzduca” deyiliş şəkli də var.

DÜYÜN // DÜGÜN – Yalnız bir ailə çərçivəsindən kənara çıxmayan – evlənmə, ad günü və bu kimi kiçik şənliklərə el içində verilən ad. “Düyün-bayram” sözü isə, kiçik el şənliyinin daşdığı adlardandır.

DÜZ OYUN – Azərbaycanın cənub-qərbində toy mərasimləri zamanı oynanılan halaysayağı qız-gəlin oyunlarından. Xalq arasında bu oyunun “düzayaq” və “düz halay” adları da var.

EVCİY-EVCİY // EVCİK-EVCİK – Kiçik yaşlı uşaqlar arasında geniş yayılmış və qum-torpaqdan “ev” düzəldərək, yamsılama yolu ilə yaşlıların – bir-birinin evinə qonaq getmək, gəlin köçürmək, aş bişirmək, ailə tərbiyəsi və b. kimi həyat tərzini nümayiş edən bir oyun. “Öycüköycük” tələffüz şəkli də vardır.

EYD – Xilafət dövrü və orta əsrlərdə Azərbaycanda “el şənliyi” anlamında işlənən deyim.

ƏKƏNDƏ YOX, BİÇƏNDƏ YOX... – Xıdırnəbi, Axırçərşənbə və Novruz mərasim şənlikləri zamanı göstərilən bir məzəli kənd oyununun adı. Oyunda, bir Mülkədar, iki yoxsul Qardaş, bəhrəyığan, iki öküz və bir Nökər iştirak edirdi. Məzmunu görə, iki qardaş yer əkmək istəyir, işə başladıqda bir qardaş min cür bəhanə ilə işdən boyun qaçırdı. Yeri əkib, taxılı biçib döymüş qardaşın hazır çuvallarını gören ikinci qardaş taxılı tən bölməyi tələb edirdi. Burada savaşıq olur və camaat səs-səsə verərək; – “əkəndə yox, biçəndə yox, yeyəndə orta qardaş” deyirdi.

ƏL ƏL ÜSTÜNDƏ – XVIII-XIX əsrlərdə Bərdə və Şuşa ərazisində qeydə alınmış, rəqs və məzəli oyunlarla müşayiət olunan bir uşaq oyunu. Yalnız uşaqların deyil, qız-gəlinin də oynadığı bu oyunda bir iştirakçı ortada üzüqoylu uzanır, ətrafda oturanlar yumruqlarını yatanın belinə üst-üstə qoyub: “əl üstə kimin əli?” – deyirdilər. Uzanan düz cavab versə, “əl sahibi” onu əvəz edir, tapmadıqda ətrafdakılar onun belinə vurub, “götürün, vurun, yalandır” deyir, yaxud uzanan vuranların istədiyini etməli-oxumalı, məzəli oyun göstərməli idi. “Əl üstə kimin əli” adı ilə də bəlli olan bu oyun sonralar tənbehətmə üsulu kimi, başqa oyunlarda da istifadə olunurdu.

ƏLAĞA ERKƏK İSTƏYİR – Azərbaycan ərazisinin şimal-qərbində qeydə alınmış süjetli bir uşaq oyunu. Oyunda baş çoban – Sərkar, polis məmuru – Əlağa və bir Yasavul seçilirdi. O biri iştirakçılar isə, qoyunları təsvir edirdilər. Əlağa Yasavulu Sərkarın yanına göndərib ondan bir erkək istəyirdi. Çoban bu tələbi rədd etdikdə, Əlağa qoyunları zor ilə almağı tapşırır. Sərkar isə öz “sürü”sünü qoruyurdu və s. Oyunun digər variantı *Q a r a p a ş a* adı daşımışdır.

ƏRDİBEHIŞTƏGAN – Qədim Azərbaycanda, Ərdibehişt ayının 3-də (22 aprel) əski inama görə, dağlara və müqəddəs odlara nəzarət edən Ərdibehişt adlı bir tanrının şəninə keçirilən mərasim şənliyi. Məxəzlərdə bu kütləvi mərasimin adı bəzən, “Ordubehişt” və “Urdibehişt” kimi də səslənir.

ƏRƏB GÜLMƏLİSİ – Əsasən, təlxək – lotu repertuarında geniş yer tutmuş *lağ o y u n u* növü. Burada ərəblərin nitq və davranış xüsusiyyətləri mübaliğə və sataşlıq tərzdə yamsılanırdı. Oyun Məşədi Cabbarın yaradıcılığı üçün daha səciyyəvi olmuşdur.

ƏRƏB OYUNU – Törəniş etibarilə xilafət dövrü ilə bağlı olub bir zaman yaşlılar, sonra isə uşaqların kiçik topla oynadığı hərəkətli bir kənd oyununun adı. Oyun bir-birindən 12-15 m aralı, üçbucaq şəklində yerləşən üç dairədə keçirilirdi. İştirakçılar iki dəstəyə bölünərək, bir dəstə meydanın ortasında durub dairədən-dairəyə qaçan o biri dəstə üzvlərini topla vurmağa çalışırdılar və s. Oyun “ərəbi” adı ilə də bəllidir.

ƏRXİŞTƏK – Cənubi Azərbaycan ərazisi üçün daha səciyyəvi olan bir halaysayağı qız-gəlin oyunu. Ehtimala görə, bu oyun hağışda oyununun eyni və ya özgə bir variantıdır. Mənbələrdə “ərgüştəy”, “ürquştək”, “ərxışda” və “arquştə” adları ilə də qeyd olunur.

ƏRÜSƏK – Orta əsr mətnlərində qeyd olunan bir kukla-oyuq tamaşası və kukla növü. “Ərüsəy” deyiliş tərzində də var.

ƏYASƏRƏM – Qədim Azərbaycan ərazisində icra olunan altı *g a h ə m b ə r* şənliklərindən dördüncüsü. Beş gün davam edən bu kütləvi şənlik müasir təqvimin 16-20 oktyabr günlərinə təsadüf olunub, əski inama görə, üç günün ərzində yaranmış ağac və bitkilərin şəninə keçirilmişdir.

ƏYMƏCIDİL // ƏKMƏCIDİL – Əsasən, Azərbaycanın cənub-şərq ərazisində təsadüf olunub, böyük yaşlı uşaqların oynadığı bir oyunun adı.

FAL OYUNU – Qabaqcadan gələcəyi xəbər vermək məqsədilə tək ifaçının bir dəstə tamaşaçı qarşısında – him-cim, hərəkət, rəqs, oxuma, söz yaxud, ər, paxla, noxud, güzgü və s. əşyaların köməyiylə göstərdiyi oyun. Mənşəcə qədim “ş a m a n o y u n u” ilə bağlı olub, əski zamanlar “falbini”, “falaçma” adı ilə tanınan bu oyunun məzhəkəçilər tərəfindən mübaligəli şəkildə ifası da həmin adla qeyd edilir.

FALGİR // FALÇI – F a l o y u n u n u icra edən şəxs. El içində bu falabaxanı bəzən, “görümçü” də adlandırırlar.

FANUSİ XƏYAL – (“kölgə fənəri” deməkdir). XI–XII əsrlərə aid məxəzlərdə qeyd olunan kölgə-oyuq tamaşasının ibtidai bir növü. Üzərinə kağızdan kəsilmiş fiqurlar taxılan karuselə bənzər fənərdən ibarət olmuş bu tamaşada, “karusel” qızan havanın gücü ilə ortadakı fitil ətrafında hərlənib, fiqurları hərəkətə gətirmiş və onların kölgələrini fənərin şüşəsində əks etdirmişdir.

FATMAXANIM – Toy mərasimlərində ifa olunan qız-gəlin oyunlarından biri. Burada başına uzun papaq qoymuş ifaçı-qadın, sifət və papağını iri bir örpəklə örtüb, yalnız üzərində insan sifəti çəkilmiş qarnını açıq qoyur və ətrafdakılar; “Fatmaxanım xoş gəlib...” sözləri altında məclisə daxil olub, özünəməxsus bir rəqs oynayaraq tamaşaçıları güldürürdü. Bəzən həmin rəqsin adına müvafiq oyun da “atgöbəyim” adı daşıyırdı. Fərz etmək olar ki, səmacat oyununun bir başqa variantıdır.

FƏRİŞTƏ // FİRİŞTƏ – (“mələk” deməkdir). Şəbih tamaşalarında müqəddəs ruh və mələkləri təmsil edən surətlərin adı. Əllərində yelpazə, işıldayan paltarlarda, uşaqların ifasında görünən bu surətlər tamaşada bu və ya digər surətə həlak olacağını əvvəlcədən xəbərdarlıq edir, lazım gəldikdə düşmənləri və onların qoşununu yuxuya veriridilər.

FƏRİŞTƏMÖVT – (sözaçımı “ölüm mələyi”dir). Bir ənənə olaraq şəbih tamaşalarında əsas qəhrəmanlara qabaqca ölüm xəbəri gətirən, xüsusi bir mələk surəti.

FƏRRAS – Xalq tamaşalarında oyun meydançasına döşənti salıb, meydançanı oyun üçün hazırlayan xidmətçinin bir başqa adı. Ona “məfruşatçı” da deyirdilər. Həmçinin toy şənliyində toyağasının köməkçisinə verilən ad. “Fərrac” yazılış tərzində də var.

FƏRVƏRDƏGAN // FƏRVƏRDİCAN – İslamdan əvvəlki Azərbaycanda, ilk çağlar təqvimin Aban, sonralar isə, İsfənd ayının, başqa sözlə, ilin son on bir günü (10–21 mart) ərzində keçirilən mərasim şənliyi. Əski inama görə, guya bu günlər ata-baba ruhu öz evi,

arvad-uşağını ziyarət edir, onların yaşayışı ilə maraqlanırdı. Səhərə kimi davam edən bu mərasimdə həmin ruhlar inciməsin deyə, xalq özünü şən, qayğısız göstərməyə çalışır, yeyib-içir, şənlənirdi. Vaxtilə mərasim zamanı muğlar həlak olmuş el qəhrəmanlarının ərвахı üçün uca burclar başına ləziz yeməklər düzür, aşağıda isə, xalq təntənəli şəkildə “pəncə” adlanan bir kütləvi yallı oyunu ifa edirdi. Mərasimin birinci beş günü “Fərvərdəgan-əvvəl”, yerdə qalan günlər isə, “Fərvərdəgan-sani” adlanırdı. Sonralar bu mərasim el-oba içində Afərinəgan, Yeddiçərşənbə, Qədir gecəsi və Atababa günü adları ilə yaşamışdır. Qədim təqvimin Fərvərdin ayının 19-cu günü (8 aprel) heyvanlara həsr olunan bir bayram da, bu adla çağırılırdı. Məxəzlərdə, “fərvərdian”, “fərvərdigan” və “fərvərcan” yazılış formalarına da rast gəlmək olar.

FƏSLİMÜDHİK – Azərbaycanda İslamın yayıldığı dövrlərdə təsadüf olunan bir məzhəkə oyunu növü. Deyim “fəslimüzhiq” kimi də səslənmişdir.

FİNCAN-FİNCAN – El şənlikləri zamanı subay gənclərin icra etdiyi sözlü-nəğməli oyunlardan biri. İki dəstədən ibarət olan iştirakçıların sayına görə, siniyə düzülən üzüqoylu fincanlardan birinin içində üzük gizlədir, bir dəstə o biri dəstəyə onu tapmağı təklif edirdi. Üzük tapılmadıqda iştirakçı “cərimə” olunurdu. O, ya oxumalı, ya rəqs etməli və ya da bir oyun göstərməli idi. Oyunun başqa adı “gül oyunu”, “üzüy-üzüy”, “üzüygizlətdi” dir.

FİNDİQ OYUNU – Əsasən, Cənubi Azərbaycan ərazisi üçün səciyyəvi olub, uşaq doğulandan sonra yeddi gün ərzində, zahı evində findıq ilə icra olunan qız-gəlin oyunlarından biri.

FIRLANQAÇ – Elliklə keçirilən şənliklərdə icra olunan bir hərəkətli uşaq oyunu.

GEÇƏ OYUNU – XX əsrin əvvəllərinə kimi kənd və şəhərlərimizdə kiçik ailə şənliyi və toy mərasimlərində (ilk əvvəl, xüsusi çadırdakı) kukla oynadan, çalğıçı, rəqqas, məsxərəbaz, hoqqabaz yaxud, möhrəbaz – janqlıor tərəfindən göstərilən oyunların birgə adı. Əski qaynaqlar bu oyunları “çadır oyunu”, “şəbi oyunu”, “şəbşəbi”, “şəb-bazi”, “baziexeymə” adları ilə də qeyd edirlər.

GEÇƏ SÖHBƏTİ – Bəzi rayonlarımızda həmyaşlı məhəllə qadınları, həmçinin, bir peşə sahiblərinin o t u r a q sayacağı axşam məclisinin bir başqa adı. Məclisin digər adı “gecəgu” və “halvasöhbəti” dir.

GƏLİNCƏ // GƏLİNCİK – Ayrı-ayrı rayonlarımızda “tamaşa kuklası” anlamı əvəzində işlənən deyim.

GƏLİNATTANDI – Elimiz içində toy şənlikləri zamanı oynanılan qədim mənşəli bir mərasimin adı. Mərasim gəlin gətirməyə gedən və gəlin yola salınan zaman çalğıcıların müşayiətilə ifa olunurdu.

GƏLİN-GƏLİN – Kiçik qızların icra etdiyi oyunlardan biri. Yaşlıları yamsılama yolu ilə bir-birinin evinə qonaq getmək gəlin köçürmək və bu kimi səhnələrdən ibarət olunan bu oyunun iştirakçıları – Ana, Gəlin, Uşaq və s. surətlərdə çıxış edirdilər.

GƏMİ OYUNU – Orta əsrlərdə, saray mərasimlərində peşəkar mütrüblər tərəfindən ifa olunan özünəməxsus bir oyun. Buradakı ifaçı bərli-bəzəkli gəmiləri xatırladan bir qurğunu belinə keçirib, musiqinin müşayiəti ilə sanki qayıqda üzmək kimi yeriyirdi. Oyun Novruz bayramı vaxtı saray oyunçularının təntənəli yürüşündə də göstərilirdi.

GƏRDƏKQAÇIRDI – Azərbaycanın cənub-qərb ərazisində toy şənlikləri zamanı keçirilən bir atüstü xalq oyunu. Oyunda bir dəstə atçaparlardan biri əlindəki ipək çarşab “gərdəyi” yuxarı qaldıraraq atı qız evindən oğlan evinə kimi çapırdı. Digərləri çarşabı ondan alıb oğlan evinə birinci yetirmək üçün mübarizə edirdilər. Başqa yerdə ona pərdə aparıldı da deyirdilər.

GƏZİ – (“gəzmək” sözüdür). Meydan və küçələrdən keçərək hərəkətdə, yürüş-nümayiş şəklində göstərilən tamaşa növünə verilən adlardan. Digər tələffüz şəkli “gəziş”dir.

GİLƏSDƏYDİ // GİLƏSGƏLDİ – XVIII əsrdə Azərbaycanda qeydə alınmış bir şəhər bayramı. Gilas və albalının ilk məhsulunun bazara çıxarılması ilə əlaqələndirilən bu kütləvi el şənliyində hamı kəndlərdən gələn meyvə ilə yüklənmiş bərli-bəzəkli dəvə və atların qarşısına çıxır, çalğıcıların müşayiəti ilə rəqs edib şənlənir, oxuya-oxuya şəhəri gəzərək, məhsulu dükanlar arasında bölüşdürüldülər. Gənclər bir ənənə olaraq, bu şənlikdə küfədiyi oyunu keçirirdilər. Şənlik xalq arasında “Gəlgilas” və “Növbarə” da adlanırdı.

GİMGƏ // GİNGƏ – Əsasən, dağlıq yerlərdə salınmış kəndlərin ortasında və ya dəyirman qabağında yerləşən meydan və orada keçirilən yığıncağın adı. Burada kütləvi el şənlikləri, mərasim və meydan oyunları icra olunurdu. Deyim Muğan, Şirvan, Şəki və Zaqatala ərazisi üçün daha səciyyəvidir. “Gömgə” (Quba) tələffüz şəkli də vardır.

GİZLƏNPAÇ // GİZLƏNC OYUNU – (“gizlən bacı” ifadəsinin təhrifidir). İlk əvvəl müəyyən süjetə malik olub sonralar gözümə

ilə bağlı bir hərəkətli uşaq oyunu. Burada iştirakçılardan biri gözlərini yumub, əlliyə qədər sayana kimi, o birilər gizlənir, birinci gözlərini açır və gizlənənləri axtarırdı. Tapdıqda əlini durduğu yerə vurub tapılanın adını deyirdi. Əgər gizlənən ondan əvvəl bu yerə gəlsəydi oyun uduzulurdu və s. Bu oyunun xalqımız içində müxtəlif adları mövcuddur. Onlardan “gizlinpaç // gizlənqaç”, “qaçgizlən”, “gizlilimpars” (Muğan), “gizlənparç // gizdələnpaç // gildirimpaç” (Naxçıvan), “yaşınbacı” (burada “yaşın” gizlən mənasındadır), “yeşinbac // yeşinbaba // yeşinbabaş” (Şəki), “saxlambac // saxlanbac” (şimal-qərb rayonlarımız), “çapbakal” (Oğuz) və s. adlardır.

GODU-GODU // GÜDÜ-GÜDÜ – Yağışlı günlərdə Günəş çağırmaq məqsədilə ibra olunan Qoduqodu mərasim tamaşasına şimal-qərb rayonlarımızda verilən ad. Buradakı iki iştirakçı Qodu əvəzinə əllərində qırmızı yaylığa sarınmış güzgü və çömçə gəzdirirdi.

GOPU – Yazqabağı mərasim şənliklərində oynanılan yallısayağı bir oyunun adı. Bir neçə dəstə qadın və kişi tərəfindən ifa edilən bu oyunda baharın vəsfinə mahnılar oxunur, tonqal alışıdırılır, ifaçılar bir-bir onun üzərindən hoppanır və s. edirdilər. Əsasən yurdumuzun cənub ərazisində geniş yayılmış həmin oyun el içində “baharı” adı ilə də bəllidir. Lənkəranda onu “zupa”, Şəkidə isə “zopızopı” adlandırırdılar.

GÖRK // GÖRKÜ – Bir zaman xalq tamaşalarında həm “surət, amplua”, həm “nümunə, örnək”, həm də “maska” anlamında işlənən deyim. “Oyunda görk olmaq” öz oyunu ilə başqalarına nümunə olmaq demək idi. “Görkə kəsilmək” ifadəsi isə, oyunçu ağzında daima bu və ya digər surətdə (yaxud, ampluada) çıxış etmək, bu obrazda oynayaraq ona çevrilmək, başqalaşmaq demək idi.

GÖZBAĞI OYUNU – Hoqqa oyununun xalq arasında daşdığı adlarından biri. Vaxtilə sehrkarlıq (fokusçuluq), hipnozçuluq və jonqlyorluq peşələri də bu adla tanınırdı. Uzaq keçmişdə ona “çəşməbənd”, sonralar isə “gözbağıcılıq” da demişlər.

GÖZBAĞLAYICI // GÖZBAĞÇI – El içində hoqqa oyunu nümayiş etdirən fokusçu, hipnozçu və jonqlyora verilən müştərək ad.

GÖZBAĞLICA // GÖZÜBAĞLICA – Göz bağlama ilə əlaqədar bir uşaq oyunu növü. Burada iştirakçılardan birisinin gözləri yaylıq və dəsmalla bağlanırdı. O ətrafındakıları tutmağa çalışır, onlar isə müxtəlif yollarla zınqırov, kiçik əşya və ya daşları səsləndirməklə yerlərini bildirirdilər. Tutulan iştirakçı gözübağlının əvəz edirdi Bu oyunun müxtəlif ad və icra variantları mövcuddur. Onlardan – “qaraçəpiş //

qaraqazan // qaraxarman” (Muğan), “korçəpiş // korəbə // görəbə” (“əbə” oyunu idarə edən mənasındadır), “çaxçax oyunu” çömçəbaşı, “çömçəbaşibəzəmə”, “çəşmbəndək”, “uzuneşşək” və s.

GUŞƏQAPMA // GUŞƏQAPMACA – Bir bucaq və ya guşəni tutub, sonra qaçaraq o birisini tutmağa cəhd etməkdən ibarət bir hərə-kətli uşaq oyunu. “Guşəutmaca” deyilişi şəkli də vardır.

GÜDUL – Vaxtilə Azərbaycanın şimal-şərqində yağış çağırmaq niyyətilə keçirilən bir mərasim tamaşası. Mənşə etibarilə qədim su tanrıcasına pərəstişlə bağlı bu tamaşanın iştirakçıları bir oğlan uşağının bədəninə hər tərəfdən yaşıl ağac budaqları bağlayır, onu gül-çiçək və lentlərlə bəzəyirdilər. Sonra onunla küçələri gəzib nəğmələr oxuyur, əl çala-çala hağışda və ya yallı oyunları ifa edərək yağışın yağmasını arzulayırdılar. Bir mülahizəyə görə bu ad Xıdırnəbi mərasiminin bir başqa adıdır. Vaxtilə topla oynanılan bir uşaq oyunu da eyni adı daşımışdır.

GÜDÜ – Çubuqlu oyun kuklası növünü Azərbaycanda təmsil edən kuklanın adı. İbtidasi qədim mərasim oyunları ilə bağlı olub, boyu 120 sm-ə çatan fiqur iki çubuq və ya bambuk ağacından çarmaxabənzər şəkildə bağlanır, sonra ona baş və geyim keçirirdilər. Bu cür kuklalar bədənə əylə bilmir, əllər isə heç şey tutmağı bacarmır və nadir hallarda əl və qollara bağalanan nazik, uzun çubuqlar vasitəsilə hərəkətə gətirilirdilər. Onların hərəkətmə imkanlarının belə məhdud olması tamaşalarda nəzərə alınır və buna müvafiq mövzu seçilirdi.

GÜLAB BAYRAMI – Yazın ilk günlərində xalqımız içində keçirilən bir mərasim şənliyi. Burada hamı bir-birinə kiçik ətir şüşələrində gülab bəxş edir, müxtəlif oxuma və ayin oyunları ilə şənlənib, əylənirdilər. Məxəzlər bu bayramı “eydigülabi” də adlandırırlar.

GÜLDÜRÜ – Vaxtilə el ədəbiyyatı və xalq arasında “məzhəkə”, “komediya” mənasında işlənən söz. Həmçinin məclislərdə, toy-mağarda öz hazırcavablığı və məzəli sözləri ilə tamaşaçıları əyləndirib güldürən bir aşıq növü. Aşıq dəstəsinin üzvü olan bu sənətkar adı ağacı sinəsinə basıb, xoşagəlməz bir avazla şeir, mahnı oxuyur, qaravəlli danışır, ətrafdakıları güldürürdü.

GÜLEYNARI – Baharın gəlişi ilə bağlı mərasimlərdə icra olunan qədim mənşəli, yallısayağı bir oyunun adı.

GÜLİGƏNDÜM – (“buğda nəğməsi” anlamındadır). Cənubi Azərbaycanda, qadın məclislərində ifa olunan bir oyunun adı. Özündə

qədim ayin tamaşasının bir sıra ünsürlərini qorumuş, məzmunu taxılın səpilməsi, biçini və bu işdə çəkilən əzab əziyyətlərinə həsr olunan həmin oyunu, bir oyunçu qadın ifa edirdi. “Gəndüm, güli gəndüm” sözləri ilə başlanan tamaşanı o, ahənglə nəql edir, hər ifadə, vəziyyəti him-cim və hərəkətlə göstərirdi.

GÜLRİZAN – (“gül yağıdırma” anlamındadır). Orta əsrlərdə Azərbaycanın şimal ərəzində icra olunan, qədim mənşəli bir el şənliyi. İlk çağlar yazda, yalnız qadınlar tərəfindən keçirilən bu şənlikdə yeməli və dərman bitkiləri toplamaq məqsədi güdüldüdsə, sonrakı dövrlərdə bu bayramda kişilər də iştirak etmişdir. Burada dağlara, çəmənələrə toplanmış iştirakçı gənclər, ən əvvəl ayrı-ayrılıqda şənlənir – mahnı, deyişmə, rəqs və məzəli oyunlarla qızlar oğlanları, oğlanlar isə, qızları lağa qoyur, nəhayət, dəstələr birləşərək-atçapma, tullanma, dağaçıxma və s. yarışlar keçirirdilər. Axşam bayram kənd meydanında səhərə kimi davam edir, oğlan və qızların bir-birinə gül verməsi ilə bitirdi. Şənliyin digər adı “Gülvermə”dir. Bir çox el şənliklərində icra olunan atəşyaxdı mərasim də vaxtilə həmin adla qeyd edilirdi.

GÜLÜMEY – Bir adət olaraq toy şənliklərində qız-gəlin tərəfindən ifa olunan qədim mənşəli dilyallısı oyununun özgə adı. Naxçıvan ərəzində təsadüf edilən bu oyun əsasən xınayaxdı mərasimlərində keçirilir və “gülüməy”, “gülməyi” və “a gülüm hey” adları ilə də tanınır.

GÜLÜT – Xalq tamaşası dərviş oyunu və s. əyləncələrdə güldürmək məqsədilə işlənən məzəli söz və ya hərəkət, yaxud “hoqqa, tryuk”a oyunçu ləhcəsində verilən ad. “Gülüncə” onun bir başqa adıdır.

GÜNƏŞİ İSTİQBAL – (“günəşi salamlama” anlamındadır). No v r u z ərəfəsində günəşin doğması və alqışlaması ilə əlaqədar keçirilən Danatma mərasim tamaşasının digər adı. Ona “Günəşi dəvət”də deyirdilər.

GÜNÜ-GÜNÜ // GÜNÜLƏR – Toy şənliklərində qız-gəlinin ifa etdiyi məsxərəsayağı bir b ə h s o y u n u. İki qadının oynadığı bu məzəli oyun bir ərli iki arvadın nəzm şəklində bir-birinə söylədiyi atmaca və söyüşlərdən ibarət olmuşdur.

GÜVƏNG OYUNU – Orta əsrlərdə bir adət olaraq, toy şənliklərində komik oyunçuların ifa etdiyi bir oyunun adı. Oyun vaxtı hər oyunçu məclisin bir başında, yerdə oturub, ayaqları hərəkətsiz qalmaq şərtilə, qol və çiyinlərini hərəkətə gətirərək, him-cim ilə oyun göstərirdi.

HABUDU GETDİ, ŞAHBUDU GƏLDİ – İştirakçılarının sayı 15-20 nəfərə çatan, sözlü-nəğməli bir uşaq oyununun adı. Oyun, “habudu getdi, şahbudu gəldi” sözlərini deyə-deyə, bir arağcını diz altından iştirakçıdan iştirakçıya ötürməkdən, ayaq üstə qalmış digər iştirakçının isə, arağcını almaqdan ötrü dövrə ilə qaçmasından və s. ibarət olmuşdur.

HADƏR – (“ucu iti” anlamındadır). Ş u m a q ə d ə r oyununda iştirakçıların yerə çaldığı, ucu yonulmuş ağacın adlarından biri. Bu deyim respublikamızın cənub-şərq ərazisində daha çox işləndiyi halda, başqa yerlərdə “çaqqı”, “çiling” və “şupi” adı ilə bəlli olmuşdur.

HADİ – (“bələdçi” deməkdir). Şəbih tamaşası ərəfəsində keçirilən əza qafiləsinin rəhbəri. O, s i n ə z ə n lərdən sonra yeriyərək uca-dan Kərbəla hadisələrini nəql edirdi.

HAĞIŞDA // HAXIŞTA – Novruz və məhsul bayramları həmçinin toy şənliyi, vaxtilə isə, matəm mərasimində ifa olunan bir halay-sayağı qız-gəlin oyunu. Oyunda 8-12 ifaçı iki dəstəyə bölünərək sıra ilə qabaq-qabağa dayanır, əl-ələ tuturdular. Sonra növbə ilə sonu “haxışta” sözü ilə bitən bir bayatı oxuyur, o birilər isə, hər misradan sonra həmin sözü (matəm mərasimində isə, “şahsey-vahsey”) təkrar edərək, əl çala-çala, bir ayaq üstə atılıb-düşür, rəqs edirdilər. Bədii ədəbiyyat və el-oba içində işlənən “hağışda vurmaq”, “haxışta getmək” ifadələri həmin oyunu ifa etmək deməkdir. Ayrı-ayrı yerlərdə bu oyunu “yarxışta”, “haxışta // həlquşta // hərkuşta” da adlandırırlar.

HAILƏ // HAYİLƏ – Əski qaynaqlarda bəzən faciə, tragediya səciyyəli xalq tamaşalarına verilən adlardan biri.

HAKİ // HAKİYYƏ – Lotu və qaravəlli tamaşaları oyunçusunun uzaq sələfi kimi xilafət dövründə Azərbaycanda insan və heyvan səslərini yamsılamaqla, sonralar isə, hekayə və nağıl danışmaqla məclis keçirən bir məzhəkəçi növü.

HAQUŞQA // HAQUŞKA – (“hağışda” sözünün təhrifidir). El şənliklərində icra olunan qız oyunlarından. Əslində hağışda oyununun uşaqlara məxsus bir variantı kimi Naxçıvan ərazisi üçün səciyyəvi olan bu oyuna xalq içində “haxışka” və “haquşqa getmək” də deyirdilər.

HALAY – (“dairə” anlamındadır). Tərənişcə qədim dövrlərlə bağlı olub, Azərbaycanın cənub-şərqində toy və el şənliklərində qız-gəlinin ifa etdiyi bir xalq oyunu. Burada ifaçılar ilk öncə dairəvi şəkildə düzülür, sonra iki dəstəyə bölünüb, üz-üzə durur, əl çala-çala, oynaya-oynaya növbə ilə bir-birinə doğru hərəkət edib, yerlərini də-

yişirdilər. İki qavalla müşayiət olunan bu oyuna el içində “cütqaval” da deyirlər. “Halay vurmaq” və “halaylama” ifadələri el-oba içində kütləvi şəkildə rəqs etmək, yallı oyunu ifa etmək və bu kimi anamlar qarşısında işlənən deyimlərdəndir. Onun “halay çəkmək”, “halay çevirmək”, “halay təpmək”, “halay səkmək” və “höritmək” kimi tələffüz formaları da mövcuddur.

HALAYBAŞI – Halaysayağı qız-gəlin oyunlarında ayrı-ayrı dəstələrə başçılıq edən ifaçıya verilən ad. Yaxşı oxumağı və rəqs etməyi bacaran bu qadın, oyunu əlindəki qaval ilə müşayiət edirdi.

HALQAMƏRƏKƏ – Oyun meydançası ortada, tamaşaçıların əhatəsində yerləşən xalq meydan tamaşası orta oyununun digər adı. “Həlqəmərəkə” tələffüz şəkli də vardır.

HARAY MƏMƏLİ GƏLİN – Yurdumuzun qərb ərazisində daha çox oynanılan yallsayağı oyunlardan biri. Oxuma ilə müşayiət olunan bu oyun yalnız kişilər tərəfindən ifa edilirdi.

HAŞDANPIŞDAN // HƏŞTANPIŞTAN – Naxçıvanda həmyaşlı məhəllə qadınlarının keçirdiyi oturmaq sayağı axşam məclisinin adı. Bu və ya digər ailə hadisələrinə həsr olunan və ümumiyyətlə, əylənmə məqsədi güdən belə məclislərdə müxtəlif oxuma və oyunlar ifa olunurdu.

HAYLANA-HAYLANA – Gözbəğlicə uşaq oyunlarından. İri bir dairə içində toplanmış iştirakçılardan birinin gözlərini bağlayıb, bir neçə dəfə dolandırırtdılar. O, “haradasınız?” soruşur, ətrafındakılar; “haylana, haylana” deyərək onu səsləyir, gözübəğli onları tutmağa çalışır, tutulmanın gözləri bağlanır və oyun yenidən başlanırdı.

HEYVANATCA DANİŞIQ – Lotu-təlxək repertuarından olub ifaçı müəyyən bir heyvanın cildinə girərək, həmin heyvanın səsi və davranışının yamsılamasından ibarət bir oyun növü. Ona “heyvanat təqlidi” də deyirdilər.

HƏFTƏ SEYRİ – Novruz şənliklərindən başlayaraq bir ay və ya qırx gün ərzində, hər həftənin cümə günü təbiət qoynunda keçirilən bir gəzinti mərasimi. Həmin şənlikdə hamı çalır-oxuyur, müxtəlif tamaşa və əyləncələr icra edirdilər. Mərasim Şirvan ərazisi üçün daha səciyyəvi olduğu halda, başqa rayonlarda ona “seyran” deyirdilər.

HƏRBƏ-ZORBA – Dastan məclisində aşiq tərəfindən sazın müşayiəti ilə ifa olunan hədə-qorxu oxuması. Rəqibi qorxutmaq, onu təslim etmək məqsədilə, bu və ya digər surətin adından deyilən bu

oxuma xalq tamaşalarımızdakı yalançı pəhləvanın ifasında bir parodiya kimi səslənirdi. Ona bəzən, “qarətəpməcə” də deyirdilər. Bu deyim həmçinin zorxana güştigirinin güləşmədən əvvəl rəqibinə söylədiyi rəcəzin bir başqa adıdır.

HƏSƏNDAĞI – Azərbaycanın cənub-qərbində kütləvi şənliklər zamanı ifa olunan yallısayağı oyunlardan biri. “Hasandağı” deyiliş tərzində var.

HİL-HİL OYUNU – Kütləvi bayramlarda icra olunan bir hərəkətli uşaq oyunu. Bu oyun iştirakçıların sayına müvafiq qazılmış çalalar və onların qarşısında yerləşən iri bir çalası olan meydançada, dəyənək və bir taxta parçası ilə oynanırdı.

HİLLƏQOYDU – Yaz mərasim şənliklərində uşaq və gənclər tərəfindən oynanılan kənd oyunlarından biri.

HIRPANI – (sözaçımı “cındırpaltar, üstübaşı tökülmüş”dür). Yurdumuzda kütləvi şənliklər zamanı oynanılan bir yallısayağı oyunun adı.

HODAQ // HODAX – (əslində, şum vaxtı öküzsürənin adıdır). Cütçü şumu kənd mərasim şənliyinin təşkilatçısı, Cütçü babanın iki köməkçisindən biri. Tərəniş etibarilə əski çağların sular tanrısı və sağlamlıq hamisi Xürdadın adı ilə bağlı olub o, mackal ilə şənlikdə həm tamaşaçıları əyləndirən mahir oyunçu, həm də gözəl səsə malik bir xanəndə olmuşdur. El – oba içində bu adın “xödək”, “hodaqçı” və hordağ” kimi tələffüz şəkilləri də var.

HODUBALA – Yurdumuzun şimal-qərb ərazisində vaxtilə oyun kuklasına verilən adlardan biri.

HODU-HODU – Günəşi çağırmaq məqsədilə keçirilən kütləvi “Qodu-qodu” mərasim tamaşasının digər adı. “Xotu-xotu”, “hotu-hotu” və “hüdü-hüdü” deyiliş şəkilləri də vardır.

HOQQA OYUNU – Özündə şaman oyununun müəyyən xüsusiyyətlərini qoruyub saxlamış, xalq arasında gözbağlı oyunu adı ilə şöhrət tapmış tamaşa növünün özgə adı. Əsasən, bədahətçiliyə, mübaliğəli ifa tərzinə arxalanan bu oyun başhoqqa bəzənin köməkçiləri ilə göstərdiyi müxtəlif fokuslardan ibarət olmuşdur. Burada ifaçı şeir oxuya-oxuya bir əşyanı müəyyən yerə qoyur, başqa yerdən götürür və ya külli-miqdarda pambıq udub, sonra ağızından hədsiz-hüduzsuz sap çıxarır, yaxud dilini “deşir” və ya ocaqda qızmış ərsini dilinin üstünə basır və bir sıra buna bənzər fokuslar nümayiş etdirirdi. Bu oyun dərişlərin ifasında da göstərilirdi.

HOQQABAZ – Hoqqa oyununu ifaçısı gözbağçının digər adı. Qədim şamanların xəlifələrindən biri olan bu sənətkar sehərbazlıq (fokusçuluq) və ovsunla yanaşı əl çevikliyi, jonqlyorluq sənəti nümayiş etmiş, him-cimlə danışmaq, müxtəlif heyvan və quşları yamsılamaq, yüksək aktyorluq məharətinə malik olmuşdur. Sonrakı lotu və təlxəklər onun bir çox oyununu mənimsəyərək öz məclislərində ifa etmişlər. Vaxtilə “oyunbaz” deyimini ilə eyni mənəni daşımış bu sözün “hoqqəbaz” tələffüz forması da vardır.

HOVUZÜSTƏ – Taxta döşənib, palaz salınmış hovuz üzərində oynanılan bir el tamaşası növü. Cənubi Azərbaycan üçün toy şənliyi daha səciyyəvi olub. Karvansara və ayrı-ayrı həyətlərdə göstərilən və bəzən, “ruhovuzi” və ya “hovuzbaşı” adlanan bu oyun üslub və məzmun etibarilə, Qaravəlli tamaşalarının eyni olmuşdur. “Hovuzüstü” deyiliş şəkli də var.

HOYNARI // HOYNƏRİ – Vaxtilə Naxçıvan və Muğan ərazisində el şənlikləri zamanı ifa olunan bir yallısayağı oyunun adı. Oyun xalq arasında “hoy nar”, “hey narə” və “həpnari” adları ilə də bəllidir.

HÜCRƏ – Qapalı və açıq şəbih tamaşaları keçirilən binalarda möhtərəm şəxslərin ailələrinə məxsus “loja”ların adı. Bu lojalara bəzəyərək, onları bir-birindən kəşmiri şal və tirmələrlə ayırır, döşəmələrinə həsir və xalça salırdılar. Başqa yerdə onlar “şahnişin” də adlanırdılar.

HÜMBƏR – Xilafətə qədərki Azərbaycanda keçirilən gahəmbər kütləvi mərasim şənliklərinin bir başqa adı.

HÜRR – “Hürrün şəhadəti” şəbih tamaşasının qəhrəmanı və Yəzid xəlifənin sərkərdələrindən birini təmsil edən surət. Tamaşada o, imam Hüseyinin müddəalarına şərik çıxıb, onun tərəfdarları sırasına keçir və Şümrülə vuruşmada həlak olurdu. Oyun zamanı onun başında lələkli dəbilqə, dizə qədər zirehli geyim, ayağında isə, uzunboğaz çəkmə olmuşdur.

HÜTÜDDƏMƏ – Oyunçu ağzında güldürmək məqsədilə oyun zamanı bir oyunçunun tez-tez, sürətlə danışaraq partnyoruna danışmaq imkanı verməmək təzi. Lotu və təlxək oyunları üçün daha səciyyəvi olan bu növ ifa tərzinə digər yerdə “hotihotilik” də deyirdilər.

HÜYDUMAQAQ – Gəncə ərazisində təsadüf olunan hərəkətli uşaq oyunlarından biri.

HÜZUR OYUNU – Orta əsrlərdə Azərbaycanda hökmdar önündə göstərilən hər hansı bir tamaşaya verilən ad.

XAXANIZ // XƏXƏNİZ – Yurdumuzun şimal-qərb ərazisində məzhəkə və əyləncə məclisinə verilən ad. Burada məzəli lətifələr söylənir, tən bəki oyunu ifa olunurdu.

XAMƏCİK – Azərbaycanın şimal-qərb ərazisində təsadüf olunmuş kukla tamaşası fiquruna verilən ad. Digər tələffüzü “xaməciy” və “xamacük”dür.

XAN – Toy mərasimi və kütləvi bayramları idarə edən sərəncamçıya verilən adlardan biri.

XAN, BİR OĞRU TUTMUŞAM – Elliklə keçirilən kənd şənlikləri zamanı uşaqların icra etdiyi süjetli bir oyunun adı. Çox ehtimal ki, bu ad Kizir oyununun bir başqa adıdır.

XANXAN – Toy və el şənlikləri zamanı subay gənclər tərəfindən ifa olunan ənənəvi bir tamaşa. Mənşə etibarilə əski çağların yeni il mərasimlərindəki müvəqqəti saxta hökmdar seçmək adəti ilə bağlı olan bu oyunda puşkatma yolu ilə iştirakçılardan Xan (və ya, Padşah) Vəzir-Vəkil, Kosa (başqa yerdə, onun əvəzinə Yasavul, Cəllad yaxud, Fərraş) və Oğru kimi “vəzifələr” seçilir, hərə öz vəzifəsini məzəli şəkildə icra etdikdə, ortaya müxtəlif “şikayətçilər” çıxır və Xana şikayət edirdilər. Xan onları dinləyir, haqsızları: “döydürür”, istədiyi (rəqs etmək, oxumaq və s.) cəzalar verirdi. Tamaşanın digər adları “Xan oyunu”, “Xanvəzir”, “Bəyvəzir” və “Şahşahı”dır. Xalq arasında bu oyuna “xantikdi // xanetdi // xanyaratdı” da deyirlər.

XEYMƏGAH – (“düşərgə” mənasındadır). Açıq şəbih tamaşasının oyun meydançasında imam Hüseynin tərəfdarları üçün ayrılmış sahədə qurulan bir neçə çadıra verilən birlgə ad. Orada imamın ailəsi yerləşir, tamaşanın sonunda, onlar əsir düşdüyü zaman, həmin çadırlar bir qayda olaraq yandırılırdı.

XEYMƏKƏMƏR – (“kəmərdə dayanmış çadır” anlamındadır). XVII əsrin birinci yarısında Şamaxıda təsadüf olunan gəzərgi kukla tamaşasının adı. Buradakı yeganə oyuqoyndan enli qadın tumanına bənzər qurğunun bir tərəfini kəməv və ya qurşağına bərkidir, o biri tərəfini başı üstə qaldıraraq qolçaq növlü kuklları onun üzərindən boylandırır oynadırdı. Tamaşanın digər adı “Çadı dəsti”dir.

XEYMƏŞƏBBAZİ – (“gecə oyunu çadırı” deməkdir). Vaxtilə Şahsəlim kukla tamaşasına verilən ad. Oyun gecə vaxtı çadırdə oynanıldığı üçün belə adlanırdı.

XEYRANİSA XALA – Cənubi Azərbaycanda, toy və el şənlikləri zamanı ifa olunan qız-gəlin oyunlarından biri. İki sürətdən ibarət

olan bu oyunun məzmunu əsasən, Xeyranisa xalanın qonşu arvadına ərinin ikinci arvad aldığından şikayətidir. Burada rəqs və oxumaya çox yer verilir.

XƏLƏFİ – Muğan ərazisi və cənub-qərb rayonlarımızda kütləvi şənliklər zamanı ifa olunan yallısayağı oyunlardan biri.

XƏLFƏ – Toy, dastan və aşıq məclislərinə başçılıq edib, orada nizam-intizamı güdən şəxs. Bəzi yerlərdə lotubaşığıya verilən adlardan biri. Ona “xəlfəbəy” də deyirdilər.

XƏRARƏ – Orta əsrlərdə ölümə məhkum olunmuş bir canini və ya əsir alınmış düşmən başçısını ulağa mindirərək ətrafında ifa olunan bir məzhəkə oyunu. Təbil, qaval və nağaralarla yeriyən oyunçu-mütrüblər dəstəsi müqəssirin ünvanına yaxud, onun adından ətrafdakılara deyilən məzəli, sataşılıqlı sözlərlə ulaqdakını ələ salır, təhqir və rüsvay edirdilər. Bunu “xərarə demək” də adlandırırdılar. Bu oyun mərkəzlərdə “xərgəz” və “xərnəbaz” adları ilə də qeyd olunur.

XƏRMƏNKÜBİ – (sözaçımı “taxıldöymə”dir). Cənubi Azərbaycanda, təsadüf olunan xərmənüstü kənd oyunlarından biri. Taxıl döyümünün qurtarması ilə əlaqədar olan bu şənlikdə kəndin kənarındakı xırman yerində döyümdə iştirak edənlər müxtəlif oyunlar keçirir, oxuma və rəqslər ifa edirdilər. Oyunlardan sonra hamı dövrə vurub oturur, nağılçının söylədiyi nağılları dinləyirdi.

XƏRMƏNÜSTÜ – Biçin, döyüm vaxtı və ya onun sonunda xırmanda keçirilən bir sıra məişət xarakterli kənd oyunlarının ümumi adı. Bunlarla yanaşı bu yerdən yay, payız mərasim şənlikləri və s. oyunların icrası üçün bir oyun meydançası kimi də istifadə olunurdu.

XƏRSÜVAR – (“ulaq sürən” deməkdir). Xərarə oyununda ulaq üstə gəzdirilən əsir və caniyə verilən ad. Eybəcər geyimdə olub, üzbaşına qatıq sürtülmüş bir şəxs, ulağa tərsinə, üzü heyvanın quyruğuna tərəf mindirilir, ulağın quyruğu isə, onun əlinə verilir. Bu qədim adətə eynilə “Kəvsəc”, “Kosakosa” və “Ömər toyu” mərasimlərində də rast gəlmək olar. Qaynaqlarda “xəranbar” adı ilə bəllidir.

XƏSİS – Azərbaycanda geniş yayılmış el tamaşalarından birinin adı. Oyunda dörd surət – Xəsis, Qazı, Keçəl və Keçi iştirak edirdi. Məzmun etibarilə “Kosakosa” oyunundakı “kosanın keçisi ilə həccə getməsi” epizodunun eynidir.

XƏYALFƏNƏR – (“xəyali-fənər” sözüdür). Kölgə-oyuq tamaşası. Xəyaloyununda istifadə olunan işıq mənbəyinin adı. Başqa məxəzlər onu “sehrli fənər” də adlandırırlar.

XƏYAL OYUNU – (burada “xəyal” kölgə anlamındadır). Müxtəlif təsvir və insan fiqurlarını pərdə-ekran arxasından işıqlandıraraq, onları hərəkətə gətirib kölgələrini əks etdirməklə təcəssüm olunan bir tamaşa növü. Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sində qeyd edilən bu oyun öz ibtidasını Asiyanın şərq və cənub-şərq ölkələrindən almış, XI-XII əsrlərdə isə Azərbaycanda yayılmış və zaman keçdikcə, burada müstəqil milli tamaşa növünə çevrilmişdir. Bir qayda olaraq, tamaşa qapalı binalar – çayxana, karvansara hücrələri və ayrı-ayrı evlərdə, axşam vaxtı 5-6 nəfərdən ibarət olan dəstə tərəfindən göstərilirdi. Dəstəyə fiqurları oynadan əsas ifaçı (o, həm də dəstənin başçısı idi), onun köməkçisi, rekvizitə nəzarət edən dəstə üzvü, öz oxumaları ilə oyunu müşayiət edən müğənni, iki nəfər çalğıçı və dəstənin əmlakını hər dəfə yeni tamaşa yerinə daşıyan bir xidmətçi daxil idi. “Çin kölgələri” adı ilə Avropaya bəlli olan bu tamaşa növü müəyyən tarixi dövrlərdə “xəyalbazi”, “bazixəyal”, “xəyalizil”, “lubixəyal”, “xeyməsaye gərdun” və s. adlar ilə qeyd olunur. Digər tələffüzü “xiyal oyunu”dur. Vaxtilə el içində işlənən “xəyal oynatmaq” ifadəsi kölgə tamaşası göstərmək demək idi.

XƏYALPƏRDƏ – Bir adət olaraq X ə y a l - o y u n u kölgə-oyuq tamaşasında fiqurların kölgəsini əks etdirmək üçün istifadə olunan pərdənin adlarından biri. Bəzən, “Şeyx Küştəri meydanı” adlanan bu pərdəyə el içində “göstərməli” də deyirdilər.

XƏZAN – Qədim Azərbaycanda, əski təqvimin Şəhrivər ayının 8-ci günü (25-29 avqust) keçirilən bir mərasim şənliyi. Əsasən, payız mövsümü ilə əlaqədar bu bayramda xalq oxuma və oyunlarla bollu məhsul bəxş edəcək səxavətli torpaq və təbiəti dönə-dönə vəsf edirdi.

XIDIRXIDIR // XIDIRHAXIDIR – Xıdırnəbi şənliyində subay gənclərin axşam vaxtı damları gəzib bacalardan torba sallatmaqdan ibarət olan b a j a b a j a oyununun başqa adı və həmin şənlikdə ifa olunan bir mərasim mahnısının adı. Bu oxuma sonralar yağış arzusu ilə keçirilən mərasimlərdə də oxunurdu.

XIDIRNƏBİ // XIZIRNƏBİ – (“yazın, yaşıllığın müjdəsi” anlamındadır). Qışın ən şiddətli vaxtı (9-10 fevral, bir başqa məxəzdə isə 23 aprel) yaz fəslini çağırmaq niyyətilə yurdumuzda keçirilən qədim mərasim şənliyi. Mənşəcə “Xızır-İlyas” əsəti ilə bağlı olub, ilk çağlar yalnız qadınlar tərəfindən icra olunan bu şənlikdə yaşıllıq tanrısı Xıdır (və ya Xızır) yazın carçısı kimi göstərilirdi. Sonralar bu mərasim

gənclərin şənliyinə çevrilmiş, oğlan və qızlar çay yaxud, dəniz sahilinə yollanıb orada əylənir, müxtəlif oyun və yarışlar təşkil edirdilər. Qızlar su üzərindəki körpülərə qalxaraq fala baxıb, niyyət tutur və s. ayin oyunları icra edirdilər. Bəzi qaynaqlar bu el şənliyini “Xıdırellaz”, “Xızırünü”, “Ruzi, Xızır” və “Xızırzində” da adlandırırlar.

XINAYAXDI – Toy şənliyi ərəfəsində qız-gəlin tərəfindən gecə səhərə kimi icra olunan bir sözlü, nəğməli mərasimin adı. Burada oğlan evinə köçməyə hazırlaşan gəlin ətrafında mahnılar oxunur, məzəli səhnəciklər ifa edilirdi. Mərasimin digər adları “xına gecəsi” və “xinə nəhan // xinanaxan”dır.

XONÇA BAYRAMI – XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan məktəblərində yazın gəlməsi ilə əlaqədar keçirilən bir uşaq şənliyi. İlk dəfə Şamaxıda yerli ziyalıların səyi və təşəbbüsü ilə yaranan bu bayramda məktəbli uşaq müxtəlif oyun və səhnəciklər ifa edir, bahara həsr olunmuş xüsusi mahnılar oxuyurdular.

XÜMBAZ – Xümayişi nümayiş etdirən ifaçıya verilən ad.

XÜM OYUNU – Bir zamanlar Azərbaycanda, “xüm” adlanan iri saxsı küpün içində oynanılan bir kukla tamaşası. Kukla oynadan başına kimi küpün içində gizlənərək, oyuqları küpün boğazından çıxarıb oynadırdı. Oyun “xumbazi” adı ilə də tanılır.

XÜRDADGAN – İslamdan əvvəlki Azərbaycanda Xürdad ayının 6-da (25 may) keçirilən bir mərasim şənliyinin adı. Şənlik uzaq keçmişin sular tanrısı və sağlamlıq hamisi Xürdadın şəninə keçirilmişdir.

İKİAYAQ – Vaxtilə toy və kütləvi el şənliklərində gənclər tərəfindən ifa olunan yallısayağı bir oyunun adı. Oyunun adı ifa vaxtı əsasən iki addımlı ünsürlərdən istifadə olunmasına işarə edir.

İLANÇIXARMA – İlan oynadan marəfsunun göstərdiyi oyunun adlarından biri.

İLBAŞINDA – El arasında Novruz – yeni il şənliyinə verilən ad.

İLDÖNƏNDƏ – İlin yeniləşmə əlaməti, Novruz şənliyinin başlanma anı kimi qeyd olunan, təhvil ailə-məişət mərasiminin digər adı. Ona “ildöndü” də deyirdilər.

İNCƏLƏQIZ – Kiçik yaşlı qızlar tərəfindən oynanılan sözlü-nəğməli bir oyun. İlk öncə iştirakçılardan Nənə və İncələ ifaçıları seçilir. Nənə – “İncələ qızım var mənim...” sözləri ilə başlayan bir oxuma ilə ətrafdakılardan İncələni soruşur, əvəzində isə təkrar-təkrar

“Nənəcan, görməmişik” cavabı alırdı. Nəhayət qız tapılır, Nənə mahını oxuya-oxuya onu tumarlayır və s.

İPATLAMA – Kəndiri fırladaraq üzərindən hoppanma hərəkətlərindən ibarət olan qız oyunlarından biri. El şənlikləri zamanı daha çox icra olunan bu oyunu “İPIP”, İ P A T L A M A (cənub-şərq rayonlarımızda) da adlandırırlar.

İSFƏNDƏGAN – İslamdan əvvəlki Azərbaycanda yeni il ərəfəsi, ötən ilin son ayının birinci cəmləsində (23–25 fevral) keçirilən kütləvi mərasim şənliyi. Adət ənənəyə görə, həmin şənlik həddən çox toy mərasimlərilə, qadınlara həsr olunan Mərdkiran tamaşası, kəndlərdə isə, torpaq bayramı kimi qeyd olunurdu. Buradakı C ü t ç ü ş u m u mərasim tamaşasında müxtəlif ayin oyunları, idman yarışları və s. keçirilirdi. Şənliyin sonrakı adı t o r p a q ç ə r ş ə n b ə s i d i r.

İSMARIŞ // İSMARLAMA – (“sifariş” sözünün təhrifidir). Bu və ya digər tamaşaçı yaxud, tamaşaçılar dəstəsi tərəfindən sifariş olunub, tapşırıqla oynanılan oyun və ya tamaşaya verilən ad. “Buyurma” və “tapşırma” onun başqa adlarıdır. “İsmaric” (Qazax) deyiliş şəkli də var.

İSTİ SU, SOYUQ SU – Kütləvi şənliklərdə icra olunan bir hərəkətli uşaq oyunu. İki dəstədən ibarət olan iştirakçılar iki tərəfdə durmuş başçıların verdiyi “isti suya” və ya “soyuq suya” əmrlərinə müvafiq bu başa, o başa qaçırdılar və s.

İŞARƏT – Vaxtilə qərb rayonlarımızda əl-qol, him-cim, bədən hərəkəti və s. ifadə vasitələri ilə göstərilən səssiz və sözsüz l a l o y u n u – pantomima tamaşasına verilən ad. Tamaşa “işadə” adı ilə də bəllidir.

İTKUSDU – Yurdumuzun cənub-qərb ərəzində uşaqlar arasında geniş yayılmış, hərəkətli oyunlardan biri.

İYDƏLİ GƏLİN – Azərbaycan ərəzisinin cənub-qərbində toy mərasimi zamanı oynanılan qız-gəlin oyunlarından. Oyun oxuma ilə müşayiət edilirdi.

KAFTARKUSİ // KAFTARKÜS – (“ölünün dirilməsi, xortlama” aqlamındadır). Şimal-qərb rayonlarımızda təsadüf olunan çox qədim mənşəli xalq l a l o y u n u – pantomima tamaşası. Bu tamaşada bir oyunçu ağ kəfənə bürünmüş Ölünü o birisi, iki çömçədən ibarət ağzı və çölpüşiyinə bənzər maskası olan qara örtüklü Kaftarı təsvir edirdi. Oyun, yerə sərilmiş “ölü” ətrafında oynanılır, meydançaya daxil olan

“kaftar” ölünü görüb sevinir, rəqs edir, ona yaxınlaşıb kəfəni açmaq istəyirdi. Bu vaxt meyit dirilir, kaftar qorxub qaçırdı.

KEÇDİ-KEÇDİ – Elliklə keçirilən şənliklərdə yarış xarakteri daşıyan at üstü cıddır oyunlarından.

KEÇƏKƏNARI – Bir zaman Azərbaycanın cənub-qərb ərazisində toy mərasimlərində subay gənclər tərəfindən ifa olunan, bir oyunun adı.

KEÇƏL – Törəniş etibarilə islamdan əvvəlki çağlarla, muğ sənəti ilə bağlı olub sonralar elimizin saysız-hesabsız məzhəkə, qaravəlli və oyuq – kukla tamaşalarında iştirak edən ən əsas surətlərdən biri. Haqsızlığa dözməyən, hazırcavab, diribaş, ilk nəzərdə özünü sadələvh aparan bu surət əslində, hər çətinlikdən çıxmağı bacaran, hər şeyi gören, hər sirrə agah olan, təmizqəlblı bir insan, məzlum xalqın nümayəndəsi kimi təcəssüm edilirdi. Tamaşalarda o, min cür hiylə və şirin sözlərlə din və dövlət xadimlərini ələ salıb lağa qoyur, iç üzlərini açıq və axırda onlara qalib gələrək, dövrün bir çox ciddi, həyatı və əxlaqi məsələlərini həll edirdi. Bu surəti ifa edən oyunçu adət üzrə, kiçikboy, sadə geyimdə olub, başına qoyun qarnı və ya ağ keçədən papaq keçirir. Yaxud sadəcə çit parça bağlayır, unlanmış sifətinə uzun qara biğ yapışdırır, boynuna kiçik bir balqabaq asıb əlində balaca təbil tuturdu. Xalqımız bu surəti Kosa ilə yanaşı oyunçu peşəsinin banilərindən biri sanıb, el-oba içində məzəli oyun göstərən hər bir oyunçunu həmin adla çağırmış, uzun müddət bu deyəmi “aktyor” anlamı qarşısında işlətməmişdir. Şifahi xalq ədəbiyyatımızdan bizə bəlli olan “keçəl Abbasqulu”, “keçəl Sərvətali” və “keçəl Haqqulu” adları ola bilsin ki, vaxtilə xalq içində yaşamış real oyunçuların adlarıdır. Bu surət qərb rayonlarımızda “Kələqlan” adı ilə də tanılır.

KEÇƏL İNAYƏT // KƏL İNAYƏT – (“kəl” keçəl, “inayət” isə, kömək deməkdir). XVII əsrdə – Səfəvilər dövründə Azərbaycanda Şah Abbasın sarayında təlxəklik etmiş tarixi bir şəxsin adı. Onun məclis qızıışdırmaq məharəti və hazırcavablığı haqda elimiz içində bir çox rəvayətlər yayılmışdır. Ədəbiyyatda həmin adın “Kəlniyət” və “Kalniyət” yazılmış formaları da var.

KEÇƏL OYUNU – El tamaşaları arasında ən çox yayılmış bir oyunun adı. Burada iki Keçəl qardaş, Ana, Lotu və Qazı surətləri iştirak edir. Məzmunu görə, bir qaziya nökr verilmiş Keçəl qardaşların haqqını Qazı vermir, iş məhkəməyə düşür, Qazı gülünc vəziyyətdə qalır və oyun meydançasından qaçıb çıxırdı. Oyunun digər adı “Yetim Vəli”dir.

KEÇƏ PAPAQ – (“keçi papaq” sözünün təhrifidir). **Kəndirbaz** oyununda əsas ifaçı kəndirbazın hərəkət və tryuklarını aşağıda, məzəli tərzdə təqlid edən təlxəyin adlarından biri. Bununla yanaşı, oyun zamanı o, hoppanıb-düşür, heyvan və quşların səsinə yamsılayır, qısa qaravəlli, duzluca, him-cim və gülməli hərəkətlər ilə ətrafdakıları əyləndirirdi. Onun əynində inək və ya at quyruğu ilə qurşaqlanan tərsinə çevrilmiş qoyun kürkü olur, sifəti hisli, qar-qara başında isə, təpəsinə keçədən buynuzlar tikilmiş keçə papaq yaxud, sifətində dəridən kəsilmiş keçi maskası olur, boynu və qollarından zinqirovlar, arxasından eşşək quyruğu sallanırdı.

KEÇİ – Mərasim və xalq oyunlarımızda bahar fəslinin rəmzi kimi çıxış edən bir surət. Əski çağlarda Azərbaycanda günəş tanrısının yerdəki totemi sayılan bu obraz sonralar, real heyvan şəklində təsvir olunur, həmin surətdə çıxış edən oyunçu keçi dərisinə bürünür, uzun saqqallı keçi maskası taxır, maskanın saqqal hissəsindən torba asaraq, keçinin hərəkət və səsinə yamsılayırdı. Bu surət qaynaqlarda “Təkə” adı ilə də qeyd olunur.

KEÇİ GİRDİ BOSTANA – Azərbaycanın cənub-qərbində kütləvi şənliklər zamanı oynanılan bir uşaq oyununun adı.

KEÇİSOYDU/ KEÇİSOYMA – Şəki ərazisində təsadüf olunan bir uşaq oyununun adı.

KƏKƏ // KƏKOV – Xalq tamaşalarında gülüş doğurmaq üçün ətrafdakıları əyləndirən ənənəvi bir pəltək təlxək növü. Onun digər adları “kəfkək” və “kəkkildək”dir.

KƏNDİRBAZ – Kəndirbaz oyununda kəndir üzərində hünərli oyun, təhlükəli tryuklar nümayiş etdirən idmançının adı. O, oyun vaxtı əlinə *lən gər* alır (bəzən isə, onsuz da keçinirdi), başında araqcın, əynində-arkası və sinəsi cürbəcür gözmuncuğu, üçbucaq şəkilli həmayıl və dualarla tikilmiş, qollarına rəngli parçalar bağlamış ipək və ya atlas arxalığ, qısa məxmər şalvar, ayaqyalın olurdu. Bu idman növü ilə bəzən qadınlar da məşğul olurdular. “Kəndirbaz” və “kəndirvaz” tələffüz şəkilləri də vardır.

KƏNDİRBAZ OYUNU – Azərbaycanda əsrimizin əvvəllərinə kimi, xalq içində ən çox yayılmış tamaşa növü. Mənşəcə qədim Zərdüştü əsətir tamaşaları ilə bağlı olub, sonralar toy və el şənliklərində açıq meydana, xüsusi qurğuda göstərilən bu oyun kəndirbazın kəndir üzərində ifa etdiyi müxtəlif tryuk və rəqslərindən və onu aşağı

ğıda məzəli tərzdə təqlid edən keçəpapağın oyunundan ibarət olmuş, oyunu zurnaçılar dəstəsi müşayiət etmişdir.

KƏPƏNƏK – Kütləvi şənliklər zamanı qız-gəlin tərəfindən ifa olunan oyunlardan biri. Əsasən oxuma ilə müşayiət olunan bu oyun tamaşa ünsürlərilə zəngin olmuşdur.

KƏŞKÜL – (sözaçımı “çiyindən asılan”dır). Bir adət olaraq dərviş oyunlarında istifadə olunub, hind qozu və ya adi qoz ağacı qabığından hazırlanan, kasaya oxşar, içərisi gen, ağzı dar bir çanta. Bu özünəməxsus qaba pul və ya başqa nəzir-sədəqə də toplayırdılar. Xalq arasında ona “kəçkül”, “dəxil” də deyirdilər.

KƏVSƏC – Azər g a n el şənliyində icra olunan bir mərasim tamaşası. Qışı qorxutmaq, ona qarşı hazır olmaq məqsədilə keçirilən bu mərasimdə qışın “düşməni”ni təmsil edən bir təlxəyi cır-cındır geyimdə qatıra mindirib kəndi gəzdirirdilər. O bir əlində tükü yolunmuş qarğa tutur, o biri əlinə yelpik alıb yellədir, istidən şikayət edirdi. İştirakçılar hər tərəfdən onun üzərinə su, qar tökur, ətrafında məzəli oyun və əyləncələr ifa edirdilər. Məxəzlər bu tamaşanı K o s a b a r n e ş i n də adlandırırlar. Bu deyim “kovsəc”, “kövsəc” kimi də səslənmişdir.

KİLİMARASI – Azərbaycanın qərb və şimal-qərb ərazisində təsadüf olunan və bəşər kukla sənətinin ən qədim, ibtidai formalarından sayılan b ə b ə k o y u n u sayağı, nadir biçimli, oxşarsız bir oyuq-kukla tamaşasının adı. Kilim növlü xalça arasında göstərilən bu tamaşada kukla oynadan xalçanın ortasında uzanır, iki nəfər köməkçi kilimin kənarlarını qaldırır, bir növ “şirma” qururdular. İfaçı əl və dizlərinə fiqur taxaraq, dörd kuklanı təkbaşına və bir vaxtda idarə edirdi.

KİRİT OYUNU – Qocalardan toplanmış məlumata görə, bəzi rayonlarımızda l a l o y u n u – pantomima tamaşasının adı.

KİZİR // GİZİR – (əslində onbaşı yaxud, kəndxuda köməkçisinin adıdır). Şimal-qərb rayonlarımızda Xanxan oyununu xatırladan bir uşaq oyununun adı. Yaz, yay və payız mövsümü şənlikləri zamanı, icra olunan bu oyunun əvvəlində aşığın köməyiylə – Şah (və ya Xan), Kizir və Oğru kimi vəzifələr təyin edilir və sonra, Kizir: – “Şah sağ olsun, bir oğru tutmuşam” deyər, oyuna başlayırdılar. Şah oğrunu bir az uzaqda yerləşən guşəyə göndərir, onun əmrini yerinə yetirən Kizir əlində şallaq oğrunun ardınca düşüb, onu şallaqlayırdı və s. Oyun “Xan bir oğru tutmuşam” adı ilə də bəllidir.

KORDÖYÜŞÜ // KORTUTUŞU – Xalq l a l o y u n u – pantomima sənətində geniş yayılmış bir oyunun adı. Burada gözləri açıq iki

oyunçu korlara məxsus hərəkətlərlə bir-birini axtarıb döyməyə çalışır, gülməli vəziyyətlərə düşərək tamaşaçıları oyləndirirdilər. Oyunun başqa adı “korcül”dir.

KOROĞLUXAN – Yalnız “Koroğlu” qəhrəmanlıq dastanını nəql və təbliğ edən dastançı aşiq və ya nəqqala verilən ad. Qaynaqlarda bu şəxsi bəzən, “Koroğlugu” və “Koroğlixan” da adlandırırlar.

KOSA – Bir ənənə olaraq Kəvsəc, Novruz, Kosakosa mərasim şənlikləri və bir sıra el tamaşalarında iştirak edən baş surətin adı. Qədim şaman-qam sənəti və əski çağların inanları ilə bağlı olub qocalmış günəş tanrısının yer üzündəki əvəzini təmsil edən bu surət sonralar, mərasim tamaşalarında köhnə il və qış fəslinin şikəst və çirkin bir obrazında təcəssüm olunurdu. Bu rolda çıxış edən hər bir oyunçu özünü bu surətin varisi sayır, bu işi nəsil-dən-nəslə ötürürdü. Onun görkəmində şaman geyiminin rəmzi əlamətləri güclü olmuş; O, sifətinə yaş yumşaq ağac qabığı və ya keçədən hazırlanmış keçisaqqallı maska taxıb, başına-uzun şiş təsküləh qoymuş və öyninə yoluğ ağ ləbbədə geymiş bu surətin qurşağına və boynuna kiçik zınqırovlar düzülür, belinə-çömçə, süpürgə və sümük asılırdı. Xalqımız onu Keçəl ilə yanaşı oyunçu peşəsi banilərindən biri sanıb, üzünə maska taxıb oyun göstərən hər bir təlxəyi onun adıyla çağırmış və ümumiyyətlə, bu söz el-oba içində “maskalı aktyor” anlamında işlənən bir deyim olmuşdur. Bir sıra qərb rayonlarımızda xalq oyunları və tamaşa təşkil edən sənətkar da bu adla çağırılmışdır. Rusların “koşsey” sözü bilavasitə bu deyimlə bağlıdır. Deyim bəzi qaynaqlarda, “kousəc”, “küsə”, “kösə” kimi də səslənir.

KOSA İLƏ GƏLİN – Toy bir sıra el şənliklərində icra olunan kənd oyunlarından biri. Bu qaravəlli sayağı tamaşa üç surət; Kosa, Gəlin və Oynaşdan ibarət olub, ailə-məişət məsələlərindən bəhs edirdi. Oyunun müxtəlif variantları mövcuddur.

KOSA OYUNU – Xalq arasında “maska oyunu” anlamı əvəzində işlənən deyimlərdən və maskalı oyunçu, kosaların iştirakı ilə oynanılan hər bir tamaşaya verilən ad. Belə tamaşalarda bir oyunçu iştirak edirsə oyun “təkkosa”, iki oyunçusu olan oyun isə, “cütkosə oyunu” adlanırdı. Azərbaycanda ən çox yayılmış bir üzlük oyununda bu adla tanılır. Beş kosadan ibarət olan bu oyunda birinci oyunçu – türkcəərə həkimi, ikinci və üçüncü – diş həkimləri, dördüncü – ağır danışan bir şəxs, beşinci oyunçu isə, tamahkar bir arvad surətində çıxış edirdi.

KOSABARNEŞİN – (“murdarlanmış kosa” deməkdir). Atəşə tapınma ilə əlaqədar keçirilən **Azərbaycan** şənliyində icra olunan **Kəvsəç** mərasiminin digər adı.

KOSABAŞI – Bir zamanlar bəzi rayonlarımızda oyunçu dəstəsinə başçılıq edən təcrübəli oyunçuya verilən ad. Həmçinin, kosa oyunu maska tamaşasını hazırlayan, onu idarə edən və dəstənin baş oyunçusu olan el sənətkarı.

KOSAGƏLİN – (sözaçımı – “oyun kuklası”dır). Cənubi Azərbaycan quraqlıq vaxtı yağış çağırmaq niyyətilə keçirilən mərasim oyunu zamanı küçə, ev və ya alaçıqları gəzərək dəstə başında üzünə maska taxıb, əyninə gülünc paltar geymiş təlxəyə verilən ad. O, yol boyu hoppanıb-düşür, Çığırır, el-oba sahibləri ona şirni verir, başına isə bir kasa soyuq su tökürdülər. “Küsəgəlin” deyiliş tərzində mövcuddur. Bu deyim həmçinin, Şahsəlim oyuq-kukla tamaşasında istifadə olunan “marionet” növü asma, iplikli fiqurlara verilən adlardandır.

KOSA-KOSA – Tərəniş etibarilə ən qədim zamanlarla bağlı olub, XX əsrin ortalarına kimi, yazqabağı şənliklər ərəfəsində uşaq və subay gənclər tərəfindən icra olunan bir mərasim tamaşasının adı. Əsasən ələ salmaq, təhqir edib, alçaltmaq məqsədilə icra olunan bu **laloynun** növü, ilk çağlar, ölümə məhkum edilmiş bir canı, orta əsrlərdə – ulağa mindirilmiş, eybəcər görkəmli, əsir alınmış düşmən başçısı, sonralar isə, xalq arasında tanınmış, bu və ya digər şəxsin müqəvvası yaxud onun zahiri görkəmini təqlid edən bir **lağbaz** oyunçu ətrafında, küçə bazarında nümayiş şəklində və ya məclislərdə keçirilmiş, canı, əsir yaxud, tanınmış şəxsin ünvanına istehza və kinayədən ibarət oxuma, təkərləmələr söylənmiş nəhayət, oyun açıq meydanda tamamlanmışdır. Əsrimizin astanasında bu oyun Novruz şənliklərindəki **saya gəzisi** və bu kimi mərasim tamaşalarına qovuşub, onlarla eyniləşmişdir. Buradakı baş surət və əsas tənqid hədəfi artıq qışı təmsil edən **Kosa** olmuşdur. Oyun iştirakçıları onunla birlikdə dəf çala-çala, evbəev, qarı-qarı gəzib əylənmiş, ətrafdakıları yazın gəlişi münasibətilə təbrik etmişlər. Həmin el oyunu 1917-ci ildə Bakıda ilk dəfə teatr səhnəsində oynanılmışdır. Onun digər adları “Koskosa”, “Kosamürd” (yəni, Kosaöldü) və “Kosagəzdirmə”dir. Vaxtilə Bakıda icra olunan **Qodu-qodu** oyunu da bu adı daşımışdır.

KOSKOSA – (burada, “nəhəng” anlamındadır). Vaxtilə xalqımız arasında **təlxək**, **məsxərəbaz** anlamında işlənən deyimlərdən biri.

Bu həmçinin, bir sıra mərasim şənliyi və K o s a k o s a oyununda əldə gəzdirilən iri, uca boylu (120-150sm) müqəvnanın adlarından biridir.

KÖÇƏRİ – El şənliklərində kişili-arvadlı icra olunan, yallısayağı, cəngavər ruhlu süjetli bir oyunun adı. “Köççəri”, “qoççəri // qüççəri” və “qoçəri” oyunun bir başqa adlarıdır.

KÖÇKÖÇÜ – Şimal-qərb rayonlarımızda təsadüf olunan kütləvi uşaq oyunlarından biri.

KÜŞKÜBALABAN // KÜŞKİBALABAN – (“hündür köşk, qəsr” anlamındadır). Əsrimizin əvvəllərinə kimi Naxçıvan və Cənubi Azərbaycanda oynanılan bir tamaşanın adı. İki dəstəyə ayrılan ifaçılar əllərini bir-birinin çiyinə qoyub, dairə şəklində durur, ikinci dəstə birincilərin çiyinə qalxır, qol-qola verib, bütövlükdə “bürcü” xatırlardan bir canlı qurğuya çevrilirdilər. Qurğu gah sağa, gah sola hərəkət edir, biri dövrənin ortasında durub, vətən həsrətilə dolu, qəmli-kədərli bayatılar deyir, hamı ona xorla cavab verirdi. Bu oyun sonralar vətənpərvərlik ideyalarını tərənnüm edən bir tamaşa növünə çevrilmiş və həmin adla da çağrılmışdır.

KULİ – (“qaraçı” anlamındadır). Orta əsrlərdə Azərbaycanı gəzib-dolaşaraq, meymun və ya ilanlarla müxtəlif oyunlar göstərən, ilan ov-sunçusu-hindlilərə verilən ad. Deyim “koli” kimi də səslənmişdir.

KUYİÇÖVKƏN – Xalqımız arasında geniş yayılmış ç ö v k ə n oyununun bir başqa adı və ya variantı. Bu ad bəzən “guyo-çovqan”, “quyuşaudan” kimi də səslənmişdir.

KÜFDİBİ // KÜFYELLİ – (“küf” yoğun ağac budağından kəndirilə asılan yelləncəyin adıdır). N o v r u z şənliyi və məhsul bayramı zamanı bulaq başı yaxud kəndin ən geniş meydanında qurulmuş y e l l ə n c ə k ətrafında gənclərin icra etdiyi bir mərasim oyunu. Oyunun ifaçıları bir-bir, iki-iki yelləncəklərə qalxıb yellənir, yerdəkilər isə onların ətrafında h a l a y və y a l l ı sayağı oyunlar ifa edir, yellənənlərin oxumalarına bayatı və deyişmə şəklində səs verib şənləndirilə. Xalq arasında işlənən “küf” və ya “küflan getmək” ifadəsi, həmin mərasimdə yelləncəyə minib yellənmək deməkdir.

KÜLƏQUYLAMA – Cənubi-Azərbaycanda təsadüf olunan bir xalq oyununun adı.

KÜŞTİ // KÜŞTÜ – (“güclü” sözündəndir). Zorxana idman oyunlarından güləşmə yarışının ən qədim ənənəvi adı. Tamaşa ünsürləri ilə zəngin olan bu yarış müxtəlif el şənliyi, bayram və toy məclislərində

keçirilirdi. Z o r x a n a adı isə, icra olunan həmin yarış hər bir pəhləvan üçün böyük sınaq və əsas örnək yeri olmuşdur. El içindəki “qurşaq yapışmağ”, “qurşaq tutmaq”, “gürş tutmağ”, “küşt tutmağ” və “küştüyə girmək” ifadələri “güləsmək” anlamında işlənən ifadələrdir.

KÜŞTİGİR – Küşti yarışlarında iştirak edən güləşçi-pəhləvana verilən ad. Adət üzrə həmin pəhləvanlar çəki dərəcələrindən asılı olmayaraq kiçik – “beçə küştigir”lərə, orta “miyana pəhləvan”lara və ən tanınmış, iqtidarlı–”ustad pəhləvan”lara ayrılırdılar. Azərbaycanın şimal ərazisində (Şəki, Zakatala, Quba) ona “quştuqur” deyirdilər.

QAÇAQ, QAÇAQ – Azərbaycanın bir sıra rayonlarında təsadüf edilən bir hərəkətli uşaq oyunu. İştirakçılar iki “qaçaq dəstəsinə” bölünür, hər dəstədə bir başçı və bir “molla” olurdu. Buradakı molla, kəşfiyyatçı vəzifəsini ifa edir, başqa dəstənin gizləndiyi yeri xəbər verirdi. Bəzən bu oyuna “Kərəm oyunu” da deyirdilər. “Qaçax, qaçax” tələffüz şəkli də var.

QAÇ, AYBALA – (“qaç, ay bala” mənasındadır). Kütləvi el şənliklərində kişili-arvadlı ifa olunan bir oyunun adı. Komik xarakter daşıyan və oxuma ilə müşayiət edilən həmin oyun bir mülahizəyə görə, vaxtilə xalq arasında şöhrət qazanmış Qaçay adlı bir mütribin şərəfinə oynanılmış. Oyun arabilir “Ceyranbala” və “Xalabacı” adları da daşımışdı.

QAÇDI-TUTDU // QAÇ, TUTDUM – Uşaqlar arasında geniş yayılmış hərəkətli bir oyun. Oyunda iştirakçılardan biri o biriləri qovub tutmalı, tutulan onu əvəz etməli idi. Ayrı-ayrı yerlərdə oyunun – “qovmalaca” (qərb rayonlarımız), “gəldimqaç” (Naxçıvan), “təmə-təmə” (Gəncə), “dovşan oyunu”, “qoşmaca” və s. adları bəllidir.

QALADAN QALAYA – Baharın gəlişi ilə bağlı mərasimlərdə (əsasən Şərur rayonunda) ifa olunan bir süjetli y a l l ı oyunu.

QALXANQILINC – Bir vaxt kütləvi şənliklər zamanı ifa olunan və doğruçu vuruşun yamsılamasından ibarət olan bir oyun növü. Oyun təkbətək şəkildə, yaxud iki dəstə arasında keçirilirdi. Ç u b i oyununun bir variantı kimi, bu oyun xalq içində – “qılincqalxan”, “qalxanoyunu” və “qılıc oyunu” adları ilə də tanınır.

QAPIUSDU – N o v r u z ərəfəsindəki axırçərşənbə mərasimlərində qız-gəlinin bəxti sınamaq məqsədi ilə keçirdiyi bir f a l o y u n u. Mahnı və məzəli oyunun müşayiəti ilə hər iştirakçı ürəyində bir niyyət tutub, əlində güzgü yoldaşları ilə birgə qonşuya və ya küçə qapısına

yolları, ayağı altına açar qoyub qapı dalında dururdu. İnama görə, əgər bu vaxt qapı arxasından pis söz eşidilsə, niyyət yerinə yetirilməyəcək və əksinə. Oyun el-oba içində “qulaqfalı // qulaqfaliya çıxdı”, “dəkdinlədi”, “dintutma” (Qarabağ) və s. adları ilə də bəllidir.

QARACÖR – (“qaratikan” mənasındadır, lakin “qaraşeytan” kimi də izah olunur). Azərbaycanın cənub-qərb ərazisində təsadüf olunan qədim bir kukla tamaşasının adı.

QARAGÖZ – (“xalqın gözü” anlamındadır). Yurdumuzda fəaliyyət göstərən x ə y a l o y u n u kölgə-oyuq tamaşasına elimiz içində verilən adlardan biri. Bəzi yerlərdə isə, ümumiyyətlə, kukla-oyun tamaşası və kloun tərzli t ə l x ə k anlamında işlənən bir deyim. Dilimizdə mövcud olan “qaragözlük etmək” ifadəsi, məzəli oyun çıxarmaq, təlxəklik, məsxərəçilik etmək deməkdir. “Qaröüz” deyiliş şəkli də olmuşdur.

QARAPAŞA – Sayaçı tipli mərasim şənliklərində icra olunan süjetli bir uşaq oyunu. İştirakçılardan – Çoban, İt və Yalançı seçilir, başqaları isə qoyun sürüsünü təmsil edirdilər. Yalançı əlində çomaq və tütək tutan Çoban ağası Qarapaşa üçün bir toğlu tələb edir və “sürü”dən bir “qoyun” götürüb, qaçırdı. İt hürə-hürə Çobanı və Yalançını təqib edir, qoyunu geri qaytarmağa çalışırdı və s.

QARAVƏLLİ // QƏRƏVƏLLİ – (“qaraevli” türk oğuz qəbiləsi adının təhrifidir). Orta əsrlərdə toy şənliyi və nağıl-dastan məclisləri arasında v a r s a ğ ı n, sonralar isə bir və ya iki aşıq köməkçisinin söyləyib oynadığı yüngül təbiətli məzəli oyun növü və xalq içində bəzən “oyun”, “oyunçu” anlamı qarşısında işlənən bir deyim. Məzmun etibarilə lətifə və qaravəlli ilə qidalanan bu oyunda yorulmuş tamaşaçılarda dastandakı faciəli hadisələrin ağır təsirini yüngülləşdirmək, onların könlünü açmaq və yenidən əsas əsərə qulaq asmaq həvəsi doğurmaq kimi bir məqsəd güdüürdü. Get-gedə bu oyun növü aşıq, nağıl məclislərindən ayrılmış və bir neçə peşəkar oyunçu tərəfindən oynanılan müstəqil m ə z h ə k ə tamaşasına çevrilmişdir. Kənd meydanı, karvansara və çayxanalarda həmin adla çağırılıb oynanılan tamaşanın tərkibinə sonralar gözbağlıca, canbaz və hoqqa oyunları da əlavə olundu, oyunu ustad bir aşıq öz çalğıları ilə müşayiət etməyə başladı

QAŞIQ OYUNU – Vaxtilə taxta qaşıqlarla ifa olunan bir oyun növü. “Qaşıqlı oyun” onun bir başqa adıdır.

QAŞIQZƏN – Orta əsrlərdə taxta qaşıqlarla oynanılan qaşiq oyunu ifaçısına verilən ad.

QAYNANA-GƏLİN – Əsasən toy mərasimlərində ifa olunan qız-gəlin oyunlarından. Gəlin ilə Qaynananın məzəli deyişməsindən ibarət olan bu oyunun ədəbiyyatda “Gəlin ilə qaynananın deyişməsi” adına da rast gəlmək olar.

QAYNAR QAZAN – Vaxtilə xalqımız içində oynanılan kütləvi oyunlardan birinin adı.

QAZ-QAZI – El şənliklərində ifa olunan yallısayağı, mürekkəb süjetli bir oyun. Ən əvvəl, musiqinin müşayiəti, Qazı, Əsilzadə, Gənc və şahidlərin iştirakı ilə bir l a l o y u n u göstərilir, sonra rəqsə başlayaraq hamı Qazının hərəkətlərini təkrar edirdi. Nəhayət ifaçılar bir-birinin çiyinə qalxıb yerə sərilməmiş Qazı ətrafında bir neçə dövrə vurub, iki mərtəbəli bir rəqs ifa edirdilər. Bu oyun ilə K ö ş k ü b a l a b a n və Arazi oyunu arasında bir yaxınlıq, oxşarlıq vardır.

QAZLAR-QAZLAR – Xalq bayramlarında oynanılan süjetli bir uşaq oyunu. İştirakçılardan – Çaqqal (başqa yerdə Qurd) və Sahib seçilir, başqaları isə, qaz sürüsünü təmsil edirdilər. Qazları otaran Sahib “məşədən çıxan” Çaqqalı görüb, quşları çağırır, Çaqqal isə Sahibə tərəf qaçan qazları tutmağa çalışırdı və s. Digər tələffüzü “qazdarqazdar” və “qazzarqazzar”dır (Bakı).

QAZYALLI – Yalnız kişilərin iştirakı ilə ifa olunan yallısayağı kütləvi bir kənd oyununun adı. XIV əsrdə yaşayan tarixi şəxs olan Qazı xanın adı ilə bağlı olan bu oyunda 20-30 ifaçı düzənliyə çıxır, əl-ələ verib dairə şəklində dururdu. Bir əlinə qamçı və ya çubuq almış y a l l ı b a ş ı oyun zamanı cibindən növbə ilə dəsmal, zər, daraq, corab, bıçaq, kəmər və s. əşyalar çıxarır. O biri iştirakçılar isə, bu vaxt onu yamsılamalı idilər. Kim bunu etməsəydi, cəzalanırdı. Uşaqların ifa etdiyi həmin məzmunlu oyuna “yallı oyunu” deyilirdi.

QƏDİR GECƏSİ – İslamdan əvvəlki Azərbaycanda keçirilən Fər v ə r d ə g a n mərasimini sonrakı adlarından. Mərasim zamanı hamı səhərə kimi yatmır, tonqal üstündən hoppanır, nağıl-yanılımac söyləyir və bu kimi müxtəlif oyunlar icra edirdilər. Mərasim əski məxəzlərdə, “leylətül-qədr”, xalq içində isə, “əhyə gecəsi”, “şəbiəhya” (yəni, dirilmə, ayıqlıq gecəsi) və y e d d i ç ə r ş ə n b ə adları ilə də bəllidir.

QƏLƏNDAR // QƏLƏNDƏR – (sözaçımı, “xalis qızıl”dır). Uşaqlar arasında geniş yayılmış sözlü-nəğməli bir oyun. Oyunun aparıcısı söz, əl hərəkəti və him-cim ilə bir quşun ayrı-ayrı nişanələrini sadalayır, o biriləri isə bir yerdə – “qələndar a, qələndar a!” (və ya – “a

həngələ, həngələ”) deyirdilər. Nişanələr deyildikdən sonra aparıcı əlindəki kəmər və ya qurşağı iştirakçılardan birinə uzadıb, ondan təsvir etdiyi quşun adını soruşurdu və s. Ayrı-ayrı yerlərdə bu oyunun; “quşumquşum”, “səməndərsəməndər”, “durnadurna”, “yalanpalan”, “bir quşum var bu boyda”, “bir quşum var buxartana” (və ya, “bir-bələ”), “leyqələh // leygələ // lovgələ” və “ahəngələ // yəngələ” kimi adları bəllidir.

QƏNADƏ – XIX əsrdə Cənubi Azərbaycanda təsadüf edilən bir oyunun adı. “Qınadə // qünadə” tələffüz şəkilləri də olmuşdur.

QƏNİMO – Vaxtilə cənub-qərb rayonlarımızda oynanılan yallısayağı oyunlardan birinin adı.

QƏPƏQ OYUNU – Səfəvilər dövrü Azərbaycanda geniş yayılmış atüstü meydan oyunlarından. Meydanın düz ortasında hündür dirək qurulur, başına içi qızıl pulla dolu bardaq və ya qızıl bir cam-piyalə qoyulurdu. 6-8 iştirakçı atlarını çaparaq bu hədəfə ox atmalı, bardağı vurub onun sahibi olmalı idilər. **A l t u n q a b a ğ** oyununun bir variantı kimi bu oyunu yazılar, “qırıq oyunu” və “piyaləox” da adlandırırlar.

QƏTL – (“qırğın” anlamındandır). Aşura büsatının doqquzuncu və ya onuncu gecəsi göstərilən qanlı-qaytanlı bir şəbih tamaşasının adı. Bu tamaşada imam Hüseyn öz yetmiş iki tərəfdarı ilə həlak olur, sağ qalanlar əsir edilir, çadırlar isə yandırılırdı. Tamaşanın digər adı “Həzrət imam Hüseynin şəhadəti” və “Eydiqətl”dir.

QƏZMƏDAŞ // QƏCƏMƏDAŞ – Bir çox el şənliklərində icra olunan qız-gəlin oyunlarından. Oyunda hər iştirakçı bir əlilə yuxarı daş atıb, ovcundakı beş kiçik daşı (yaxud yumru qəmbəri) yerə töküdü. Sonra həmin daşı yenə yuxarı atıb bir-bir yerdəki daşları yığmalıyırdı və s. Bu yolla oyun get-gedə mürəkkəbləşir, hərəkətləri qüsursuz oynayan iştirakçı qalib hesab edilirdi. El-oba içində bu oyuna “beşdaş”, “qıcmadaş”, “itit” (Naxçıvan) və “dənləmədaş” (Şəki) də deyirdilər.

QIÇIMSINDI – Tanınmış el sənətkarı və məzhəkə ustası Məşədi Cabbarın xalq arasında böyük şöhrət tapmış bir oyununun adı. Əsasən, toy məclislərində ifa olunan bu oyun vaxtilə vala da yazılmışdır.

QIRQOVULU – Muğanda toy və el şənlikləri zamanı icra olunan yallısayağı bir oyunun adı. Oyunun adından fərz etmək olar ki, onun icrasında qırqovul quşunun davranışını xatırladan hərəkətlər olmuşdur.

QITQILADA // QITQILIDA – Toy şənliklərində qız-gəlin tərəfindən tək, qoşa yaxud dəstə ilə ifa olunan süjetli, məzəli bir oyun.

Oyunda utancaq Gəlin, deyingən Qayınana, yaxud, bir küpəgirən Qarı yamsılanırdı.

QODI // QODU – Q o d ı q o d ı mərasim tamaşasında qadın fiqurunun xatırladan bir kukla-müqəvvanın adı. Uzaq keçmişdə günəş tanrısını təmsil edən bu fiqur, zaman keçdikcə ayrı-ayrı yerlərdə, müxtəlif şəkillərdə təcəssüm olunmuş; bir yerdə o, ağaca sarınmış yun və əsgir parçalarından ibarət olub, o biri yerdə gəlincik kimi qırmızı lentlər ilə bəzədilmiş adi bir çömçə idi. Bir məxəzdə o, büsbütöv kəhrəba muncuqlar ilə bəzənmiş günəş taclı yaxud, alnına işıq timsalı-güzgü parçası bağlanmış, kukla-gəlincik şəklində təsvir olduğu halda, o birisində üzərinə qırmızı parça çəkilməmiş bir dairədir. Bu müxtəlif quruluşlu müqəvvalara “dodu”, “godu”, “hodu”, “çömçəxatın” və s. deyirdilər.

QODIQODI // QODUQODU – Azərbaycanda vaxtsiz və uzun müddət yağan leysan yağışına son qoymaq, günəşi çağırmaq məqsədilə icra olunan müxtəlif tamaşalarından. Günəş tanrısına həsr olunub, vaxtilə yaşlılar tərəfindən göstərilən bu əsatiri tamaşa, get-gedə ilkin əhəmiyyətini itirmiş və XX əsrin əvvəllərində subay gənclər və uşaqlar tərəfindən oynanılan hərəkətli, sözlü-nəğməli bir oyuna çevrilmişdir. Oyun iştirakçıları müqəvə Q o d u n u qarı-qarı gəzdirib, onun şənini təriflər deyir, məzəli səhnələrdə kuklanı çomaqla vurub “öldürür”, sonra yenidən dirildir, oynadıb, atıb tutur, çalır, oxuyur, şənlənirdilər. Bəzi yerlərdə isə, günəşin çıxmasını arzulayanlar qırmızı ilə bəzədilmiş gəlin-kuklanı qucaqlarından asırdılar. El-oba arasındakı “qodu gəzdirmək” yaxud “qodu gəzmək” ifadələri Q o d ı q o d ı tamaşası göstərmək mənasını daşıyan ifadələrindəndir. “Godugodu” və “Güdü-güdü” tələffüz şəkilləri də mövcuddur.

QOLÇAQ-QOLÇAQ – Xalq arasında “oyuq-kukla tamaşası” anlamı əvəzində işlənən deyim. Bu ad K e ç ə l p ə h l ə v a n oyuq tamaşası və g ə l i n g ə l i n uşaq oyununun digər adıdır. Hər ikisi Şəki ərazisi üçün əlamətlidir.

QONQALLAĞ – Azərbaycanın şimal ərazisində təsadüf olunan bir uşaq oyunu.

QOŞARBƏND – İki dəstə iştirakçı tərəfindən diametri 8-10m olan bir dairə içində oynanılan hərəkətli uşaq oyunu. Bir dəstənin üzvləri iki-iki ayrılıb, üz-üzə dayanaraq, əl-ələ verib “qoşalaşırdılar” Elə bu vəziyyətdə, dairədən çıxmadan o biri dəstə üzvlərini təqib edir, onları əlləri arasına salıb dairədən çıxarırdılar və s. Naxçıvanda bu oyun “qoşalbəndi” adı ilə tanınır.

QOVƏND // QÖVƏNT – (“güvənmək, etibar etmək” sözündəndir) Yallı oyununun ən kütləvi bir növü. Burada ifaçılar yan-yana durub üzlerini yeridikləri dairə içinə çevirir və bir-birinin əlindən tutaraq qırılmaz bir sıra təşkil edirdilər. Zurnaçıların müşayiəti ilə ifa olunan bu oyunun “qovəndi”, “güvənd” tələffüz şəkilləri də vardır.

QOVƏNDBAŞI – Elimiz içində yallı başı ya verilən adlardan. Bu ad bəzən, “göndəbaşı” kimi də səslənmişdir.

QULİYABANİ // QULYABANI – (“səhra şeytani” deməkdir). Cənubi Azərbaycan ərazisi üçün daha səciyyəvi olan özünəməxsus bir küçə-meydan oyunçu dəstəsinin adı. Qorxunç görünüşlü dəstə üzvlərindən biri qoyun dərisi geyir, o birilər təbil çala-çala – “mən quliyabanıyam”... sözləri ilə başlayan bir şeri oxuyub oynayır, küçələri gəzirdilər. “Quleybani” deyiliş şəkli də var.

QUNDAQ-QUNDAQ – Qurşaqla sərini yumurlanmış çuxa və ya yorğanla oynanılan hərəkətli bir uşaq oyunu. Oyun – dövrədə durmuş 15-20 iştirakçının həmin “topu” bir-birinə ötürməsindən və s. ibarət olmuşdur.

QURD OYUNU – XV-XVII əsrlərdə Təbrizdəki Qurd meydanında təlim almış canavarların göstərdiyi oyunun adı. Musiqi və oxuma ilə müşayiət olunan bu oyunda heyvanlar mürəkkəb hərəkətlər ilə tamaşaçıları cəlb edirdilər. Bu həmçinin, “qurd”, “qoyun” və “itlər” dəstəsindən ibarət olan bir hərəkətli uşaq oyununun adıdır. Oyunda əvvəl “qurdlar” qaçır, itlər onları təqib edirdi, bir qədər uzaqlaşandan sonra “qurd”lar dönüb, qoyunların üstünə düşürdü və s.

QURŞAQATDI – Axır çərşənbə və Novruz şənliklərində subay gənclər tərəfindən icra olunan b a j a b a j a mərasim oyununun bir başqa növü və adı.

QUZA-QUZA – Quba ərazisində təsadüf olunan bir uşaq oyununun adı.

LAĞBAZ – Məzhəkə növü olan l a ğ o y u n u n u n ifaçısı. Məsxərəbaz sayığı oyunçulardan olan bu sənətkar öz oyununda yüngül təqlid, şarj çərçivəsindən kənara çıxmayan zarafat və bəzən boş, bayağı laqçırtı ilə tamaşaçıları əyləndirirdi. Uzaq keçmişdə “həzlku” adlanan bu sənətkarı sonralar, Azərbaycanın müxtəlif yerlərində: “lağlağı”, “lağ-lağacı”, “laco // ləco”, “beşəncərə” (Şirvan), “laqo”, “lağçı” (Qarabağ), “lağma”, “lağvaçıl” (şimal rayonlarımız), “şəbədəbaz”, “alayçı”, “sarağçı” (qərb rayonlarımız), parçaçı, “adamoyndan” və s. adlandır-

mışlar. Bu söz həmçinin müasir “parodiyacı aktyor” anlamı qarşısında işlənən bir deyimdir.

LAĞ OYUNU – (“lağ” zarafat, gülməçə deməkdir). MƏSXƏRƏ oyununu sayaqı bir kənd məzhəkəsi növü. Bu tamaşada el-oba içində tanınmış bir şəxsin görkəmi və ayrı-ayrı xüsusiyyətləri komik oyunçu tərəfindən yamsılama yolu ilə gülünc və bir qədər eybəcər şəkildə təsvir edilirdi. Xalq içində bu oyuna bəzən, “lağbazlıq”, “lağloğaz”, “lağaqoydu”, “lağlağı oyunu”, “ağızəydi”də deyirlər.

LALDİN MƏZ – Əsas şərti iştirakçıların uzun müddət və qəsdən danışmamağından ibarət olan bir uşaq oyunu. Başçı saraya düzölmüş iştirakçıları danışdırıb güldürmək üçün məzəli hərəkətlər edir, mayallaq aşır, üz-gözünü büzürdü. Danışan yaxud, gülən uduzub cəzalanırdı. Oyunun başqa adı “hoptutdu” və “samutoyunu”dur.

LEYLƏK OYUNU – (əslində “ləklək oyunu”dur). Vaxtilə meydana və bazarlarda, canbaz leyləkbazın ətrafına tamaşaçı toplayıb hündür ağaclar üstündə göstərdiyi canbaz və hoqqa oyunu.

LEYLİ XANİ – (əslində “Leyli xanım”dır). Yazqabağı mərasimlərdə həm gənclər, həm yaşlılar tərəfindən ifa olunan yallısayağı oyunlardan. Oxuma ilə müşayiət olunan bu oyunu ifaçılar bir sırada, bir-birindən bir qədər aralı, bir-birinin çəçələ barmaqlarından tutaraq oynayırdılar. Oxumanın mətni, Leyli adlı bir qıza vurulmuş gəncin adından deyilən sözlərdən ibarət olmuşdur.

LİNGİ-LİNGİ – İştirakçıları bir ayaq üstə duraraq bir-birini itələyib vurmaqdan və s. hərəkətlərdən ibarət olan bir uşaq oyunu. Əsasən Lənkəran ərazisində bir çox el şənliklərində oynanmışdır.

LOBƏTBAZ // LÖBƏTBAZ – (“lobət” kukla deməkdir). Müəyyən tarix dövründə kukla-oyuq tamaşası və kukla oynadan oyunçuya verilən adlardan.

LOLO – (əcinne adlarının qalığıdır). Lənkəran və Astara ərazisində el şənlikləri zamanı qız-gəlin tərəfindən ifa edilən halaysayağı oyunlardan biri. Oyunda ortada durmuş ifaçının sözlərinə qarşı hamı müxtəlif hərəkətlər edərək, bir yerdə – “lo-lo-lo-lo, ha-lo-lo” deyərək, yeriyirdilər.

LOPUĞ – (“kiçik tuluğ” mənasındadır). Bizim uşaq oyunlarında cəza tədbiri kimi; uduzmuş iştirakçının şişirdilmiş ovurduna vurulan zərbə və ya əllərinə çəkilən şillə. “Lopağ” tələffüz şəkli də vardır.

LOPUĞ-LOPUĞ – Azərbaycanca təsadüf olunan uşaq oyunlarından birinin adı.

MAĞAR – Xalqımız arasında toy şənliyini keçirmək üçün hazırlanan müvəqqəti qurğunun adı. “Toyxana” adı ilə də çağırılan bu qurğu torpağa basdırılmış dirəklərdən ibarət olub, yan tərəfləri və üstü örtülür, divar və yerliyi (xüsusən baş tərəf) xalça və bu kimi döşənti və bəzəklərlə bəzədilirdi. Ümumiyyətlə, bu adla hər hansı bir kütləvi el şənliyi də adlana bilərdi.

MAHTABİ – (“ayın aydınlığında” anlamındadır). Vaxtilə elimiz içində geniş yayılmış və mənşə etibarilə atəşə pərəstişlə bağlı olan bir mərasim oyununun adı. Əsasən Azər şənliklərində icra olunan bu oyunun ifaçıları iki dəstəyə bölünür, öz aralarındakı məsafədə “benqal oduna” bənzər bir od – məşəl səddi yandırır və ifaçıların atdığı fişənglərin tüstüsü altında hər dəstə həmin od səddinə sahib olmağa çalışır və s.

MARAL OYUNU – Çox qədim mənşəli, süjetli bir lalə oyunu tamaşasının adı. Burada iri əlvan kəlağayı, oraq və iki çömçə ilə maralı təmsil edən bir oyunçu sazın müşayiəti ilə heyvanın hərəkətlərini yamsılayırdə və s. Əsasən, şimal-qərb rayonlarımızda təsadüf olunan bu oyunu başqa yerlərdə “keyik oyunu” və dəvə oyunu adlandırırlar.

MEHRİGAN // MEHRİCAN – Qədim Azərbaycanda Novruz bayramı səviyyəsində geniş yayılmış kütləvi el şənliyi. Günəş tanrısı Şəninə icra olunub payız gecə-gündüz bərabərliyi günü (21-23 sentyabr), əski təqvimin Mehr ayının 16 günündən 22 gününə kimi keçirilən bu bayram əvvəllər günəşin son dəfə yer üzünə qalxması və qədim inama görə, həmin gün guya, bütün göyərən və boy atan canlıların öz son artım nöqtəsinə çatıb, bundan sonra quruması ilə əlaqələndirilirdi. Sonralar el-oba içində payız fəslinin ilk günü və məhsul bayramı kimi qeyd olunub, altı gün davam edən bu şənlikdə müxtəlif ayin oyunu və mərasim tamaşaları göstərilirdi. Mərasimin “Ali Mehrigan” adlanan altıncı günü böyük bayrama çevrilir, orada, zorxana və atüstü oyunları, oxatma və idman yarışları keçirilirdi. Kəklik quşu bu şənliyin rəmzidir, burada meyvələrdən – nar bar-bərəkət rəmzi kimi qəbul edilmişdi. İslam dininin təsiri altında tədricən unudulmuş bu şənliyin adı mənbələrdə “Mehriqan” kimi də səslənmişdir.

MƏCLİS – Xalq tamaşası növlərindən olub, aşıq, nəqqal, dərviş və bu kimi sənətkarların çayxana, karvansara və ayrı-ayrı evlərdə bu və ya digər əlamətdar hadisə münasibətilə, yaxud müəyyən bir məqsədlə keçirdikləri qapalı yığıncağın adı. “Məclis bağlamaq” ifadəsi oyunçu, dərviş, aşıq və s. sənətkarların dilində “tamaşa göstər-

mək, məclis keçirmək” mənasında işlənmişdir. “Məncilis” (Qazax) deyiliş şəkli də var.

MƏCLİSAXASI – Aş ı q, n ə q q a l və bu kimi sənətkarların məclisini keçirmək üçün təşəbbüs göstərən və onu idarə edən şəxsə verilən ad. Məclis sahibi də bu adı daşıyırdı.

MƏQAM – (“söhbət, nəql” anlamındadır). Xilafət dövrü Azərbaycanda nağıl və dastan məclisinə verilən ad. Sonralar adamların söhbət və əyləncə üçün toplandığı hər bir məclis də bu adı daşımışdır.

MƏN ÇOBANAM VERMƏRƏM – Sayaçı tipli mərasim şənliklərində icra olunan süjetli, sözlü, nəğməli uşaq oyunlarından biri. İştirakçılardan biri Qurd olub sıra ilə bir-birinin əlindən tutmuş dəstə və oyun başcısı Çobana; – “mən qurdam bütün qış heç bir şey yeməmişəm, mənə qoyun ver”! deyir. Başçı – “sən qurd isən, al görüm, mən çobanam vermərəm” – cavab verir və dəstəni Qurddan qoruyurdu. Qurdun əli dəymiş iştirakçı oyundan çıxır və s. Oyun “Ana məni qurda vermə” adı ilə çağırılır.

MƏN DƏ, MƏN DƏ – Bir çox el şənliklərində icra olunan sözlü-nəğməli kütləvi bir uşaq oyunu. Bu oyunda bir iştirakçı: “Gəlin, gedək bağa” deyir, o, birisi: – “Mən də, mən də”... deyirdi. Sonra o, yenə: – “Çıxaq budağa” deyir və buna müvafiq – “Mən də, mən də” və ya “Sən də, sən də” cavabı verilirdi və i.a.

MƏNGƏLƏ – Cənubi Azərbaycan ərazisində qeydə alınmış bir oyun-tamaşa növü. Onun “müngələ” oxunuş şəkli də olmuşdur.

MƏRDGİRAN – (“kişilər üzərində hökmranlıq” deməkdir). Qədim İsfəndəgan şənliyində qız-gəlin tərəfindən icra olunan, bir ayin tamaşası. Ayin zamanı el-obanın qızı-gəlini bir yerə toplanıb aralarından özlərinə “şah” seçir, onun iştirakı ilə müxtəlif oyun və rəqs-lər ifa edirdilər. Xalq arasında bu tamaşa – “muzdqıran”, “muzdgıran” və “müjdgıran” adları ilə də qeyd olunur.

MƏRƏKƏ // MƏRİKƏ – (“müarəkə” və ya “məarikə” yəni, küçə-meydan oyunu sözüdüdü). Orta əsrlərdə şəhər və kənd meydanı, bazar və karvansaralarda tək və ya cüt oyunbazın göstərdiyi oyun. Bu “tək oyunçu tamaşaları”, adətən, üç növə bölünür; birinci – söz, nəğlətmə növü, yəni n ə q q a l, d ə r v i ş və bu kimi sənətkarların məclisləri, ikinci – güc-qüvvət nümayiş edən c a n b a z və k ə n d i r b a z l a r ı n idmansayağı oyunları və nəhayət, l o t u, m ə s x ə r ə b a z və s. komik oyunçuların yaradıcılığı. Oyunlar çalğı və rəqs ilə müşayiət

olunur, orada təlim almış heyvanlardan istifadə edilirdi. Xalq içində və klassik ədəbiyyatda işlənən “mərəkə açmaq”, “mərəkə qurmaq”, “mərəkə qoparmaq” ifadələri, əsasən, dərvişlərin, sonra isə, aşıqların d a s - t a n m ə c l i s i təşkil edib, uğurla çıxış etməsi anlamlarını daşımışdır.

MƏRƏKÖÇDÜ // MƏRƏTUTDU – (“mərə” çala deməkdir). İki və ya dörd iştirakçıdan ibarət sözlü-nəğməli, bir uşaq oyunu. İyirmi bir xırda daşı olan hər iştirakçıya dairə şəklində düzülmiş mərələrdən üç mərə düşür, hər mərəyə yeddi daş atılırdı. Oyuna başlayan – “tay cütün, taylar cütüm, alaca mətək, dalınca kötək” – deyər, mərələrin birində bir daş saxlayıb, yerdə qalanları o biri çalalara paylayırdı. Daşlar mərədə cütləşirsə, onlar udulmuş sayılırdı. Şirvanda qoz ilə oynanılan bu oyuna “qozqoz”, “mərəmərə”, “kütüküt”, “kutkürüş”, qərb rayonlarımızda – “yalaxyalax”, “yalaxqoz”, cənub-şərq rayonlarımızda qoyun qığı ilə oynanılan bu oyuna – “qıgıqığı”, “qıgımət”, “qıgmərə”, Naxçıvanda – “qığəbə”, Bakıda isə – “qıgpulası” və “pulapula” deyirdilər.

MƏSGƏRƏ OYUNU – Mənsəcə qədim saray tamaşaları ilə bağlı olan bir məzhəkə oyunu növü. Sonralar həm meydan tamaşası kimi fəaliyyət göstərən, həm də ev məclisi, karvansara və çayxanalarda ifa olunan bu oyunda, ayrı-ayrı peşə sahibləri və müxtəlif millətlərdən olan surətlərin nitqi, davranışı və görkəmi mübaliğəli şəkildə, istehza və sataşlıqlı tərzdə təsvir edilirdi. Müəyyən vaxtlar bu oyun – “məsxərəbəzi” və ya “məsxərəbazlıq”, kəndlərdə isə, l a ğ o y u n u adlandırılmışdır.

MƏTRƏK OYUNU – Çubi oyununun bir başqa variantı. Burada çubuq əvəzinə taxta qılınç, dəri qalxan yerinə isə, dairəvi bir yastıqdan istifadə olunurdu. Orta əsrlərdə şöhrət tapmış bu oyun, çox ehtimal ki, təlimxana oyunlarından biri olmuşdur.

MƏZƏ – (“məzəh” yəni, oyun sözünün təhrifidir). El içində “tamaşa”, “məzəli oyun” mənasında işlənən deyimlərdən. Deyim Şəki-Zaqatala ərazisi üçün daha səciyyəvidir.

MƏZƏKÜN – Vaxtilə Naxçıvanda öz incə zarafat və duzlucaları ilə tamaşaçıları güldürən məzhəkəçiyə verilən adlardan.

MƏZHƏK // MÜZHİK – Orta əsrlərdə meydan tamaşalarında çıxış edən peşəkar komik, təlxəyin adı. Xalq arasında bu deyim “mizahçı” forması da mövcuddur.

MƏZHƏK ŞƏBİH – Şəbih tamaşalarının bir növü. Əsasən, təziyə matəm şəbihlərinin parodiyası şəklində, dəf və zurnanın müşayiətilə

icra olunan bu tamaşa faciə məzmunlu tamaşaların bütün quruluş və oyun xüsusiyyətlərinə sadıq qalmışdır. Deyim “müzhik şəbih” kimi də tələffüz olunur.

MƏZHƏKƏ – El arasında “komediya, fars” anlamı qarşısında işlənən deyim və xalq tamaşası növü. İmprovizə oyun tərzinə arxalanan lotu və məsxərəbaz repertuarının əsasını təşkil edən bu tamaşa növündə qaravəlli oyunlarından fərqli olaraq, şit və kobud zarafatlara daha çox yer verilir, son dərəcə məhrəm səhnələr üstünlük təşkil edirdi. Bu tamaşa növünün adı vaxtilə “müzhikə” və “müthikə” kimi də səslənmişdir.

MƏZHƏKƏÇİ – Məzhəkə oyununda iştirak edən oyunçu. Muasir sözlə desək, komediya aktyoru”. Bu ad “müzhikəçi” kimi də səslənmişdir.

MİDYUZƏRƏM – Zərdüştiliklə bağlı məxəzlərdə qeyd edilən ən qədim (eramızdan əvvəlki dövrlər) şənliklərindən birincisi. 1-5 may günlərinə təsadüf olunan bu kütləvi şənlik guya, qırx beş gün müddətində xəlv olunmuş göylərin vəsfinə həsr edilmişdir. Bayramın icra tərzinə gəldikdə, fərz etmək olar ki, burada əsas mövzu ilə bağlı əsəti tamaşa və müxtəlif ayin oyunlarına geniş yer verilmişdir.

MİL OYUNU – Mil idman aləti ilə oynanılan ənənəvi doqquz zorxana oyunundan biri. Oyunda ifaçı milbazar ayaq üstə durub, milləri iki əlinə alır, təbilin ahənginə uyğun sağ əlindəkiləri yuxarı qaldırır, sol əlindəkiləri aşağı salırdılar. Yaxud hər iki mili başı üstə tutub hərlədir və ya bir mili tək əlilə yuxarı atır, yerə endikdə, yenə dəstəyindən tuturdular. Oyun, əsas etibarilə, qapalı zorxanada, el şənlikləri zamanı açıq meydanlarda, toy mərasimlərində isə, qafilə önündə nümayiş etdirilirdi.

MİNİCİLİK – Atla müxtəlif hərəkət və oyunlar göstərən, ayrı-ayrı yerişlərlə sürmək məharəti nümayiş edən atoynatma sənətinin digər adı.

MİRBAZİ // MİRİBAZİ – (“əmir oyunu” deməkdir). Qədim mirnovruzı kənd oyununun xəlifələrindən olub, vaxtilə Cənubi Azərbaycanda, əsasən, toy şənliklərində icra olunan Xanxan oyununun digər adı.

MİRNOVRUZİ – (“əmiri-novruzı” yəni, Novruzun sahibi sözüdəndir). Bir zaman xalq arasında geniş yayılmış, hal-hazırda Cənubi Azərbaycanda icra olunan kənd oyunlarından biri. Adətə görə, burada

saxta “şah” seçilir, başına tac qoyub, taxta əyləşdirilirdi. O, külli-ixtiyar sahibi olub, hökmdarları yamsılayaraq bu və ya digər əyanın əmlakını müsadirə etmək və ya bir varlığını cəzalandırmaq barədə “əmr verir” və s. tədbirlər görürdü. Şübhəsiz, bu tamaşa xanxan oyununun uzaq sələflərindən biri olmuşdur.

MOLLA – Bir sıra uşaq oyunlarında dəstə başçısına verilən ad. Həmçinin komik oyunçuların lətifə, qaravəlli və bu kimi məzhəkələrdə ifa etdiyi ənənəvi surətlərdən biri.

MOLLA NƏSRƏDDİN – XX əsrin əvvəllərinə kimi meydan oyunçularının repertuarına daxil olan bir sıra lətifə və məzhəkə tamaşalarının qəhrəmanı. Xalqın dərdinə qalan, hər şeyə göz qoyub, hər hərəkətdən nəticə çıxaran, sakit, lakin inadkar və müdrik bir qoca kimi təqdim olunan bu surət sonralar, öz duzlu və hikmətli sözləri ilə nəinki elimiz içində, hətta bütün dünyada belə şöhrətlənmişdir. Bir mülahizəyə görə bu ad Teymurləngin Azərbaycanı istila etdiyi dövrdə yaşamış tarixi şəxsiyyətin, adibəlli bir məsxərəbazın adı ilə əlaqədardır.

MOLLA-MOLLA // MOLLA OYUNU – Əski mollaxana həyatını yamsılayan bir uşaq oyununun adı. Beş-altı iştirakçısı olan bu oyunda, bir nəfər “molla”nı, o birilər isə mollaxana şagirdlərini “soxta” və ya, “suxta”ları təmsil edirdilər. Bu oyuna bəzən, “molla-bazlıq” da deyirdilər.

MUĞANƏ // MUĞANİ – (“muğ” oyunu anlamındadır). İslama qədərki dövrlərdə atəşpərəstlərdə “ibadət və mərasim şənliyi” anlamı əvəzində işlənən deyim. XX əsrdə kütləvi şənliklər zamanı ifa olunan bir yallısayağı oyunun adı da belə səslənmişdir.

MUĞKOŞİ // MÜĞKÜŞİ – (“muğ öldürdü” deməkdir). Qədim Azərbaycan ərazisində Dey ayının 15-ci günü (31 yanvar) keçirilən bir mərasim şənliyinin adı. Muğların bayramı sayılan və XI əsrə kimi Deybamehr adı ilə də icra olunan bu şənliyin iştirakçıları, xatirəsini yad etmək istədiyi özlərinin xəmir və ya gildən yapılmış fiqurlarını yol üstə düzür (və ya, taxtda oturur), onlara bir müddət ehtiram və təzim etdikdən sonra, mərasimin sonunda yandırırıldı. Sonrakı əsrlərdə öz ilkin mahiyyətini itirmiş bu mərasim, “Ömər toyu” şəbih tamaşasına çevrilmişdir.

MÜCƏSSƏMƏ – (əslində “heykəl, abidə” deməkdir). Lənkəran ərazisində təsadüf olunan bir xalq lalə oyunu – pantomima tamaşası. Muzdur və Mülkədar surətindən ibarət olan bu oyunda Muzdur hərə-

kət və him-cim ilə Mülkəardan aldığı borcun müddətini uzatmağı xahiş edirdi. Mülkədar bunu etinasızlıqla qarşılayır, üstəlik Muzdura əl qaldırır və hər ikisi bir an yerlərində donub qalırdı. Təkrarən müraciət edən Muzdur yenə rədd cavabı alır və Mülkədarın boğazından yapışıb, onu yıxırdı və s.

MÜTRÜB OYUNU – Yalnız mütrüblərin oyunu və rəqslərindən ibarət olan məclis və ya tamaşa. Böyük bayram və toy şənliyi zamanı, meydan və çayxanalarda keçirilən həmin məclisi komik oyunçu – lotu idarə edir, rəqslər arasında tamaşaçıları əyləndirirdi. “Mütrüpoynu” deyiliş şəkli də var.

NADƏRA – N o v r u z a əlli gün qalmış keçirilən A z ər şənliklərindən S ə d d ə n i n bir başqa adı. Şənlik quru üzüm tənəklərindən qalanmış tonqalın yandırılması, oraya barıtlı dolu küplərin atılması, qədim ayin və oxumalarının icrasından ibarət olmuşdur.

NAĞIL MƏCLİSİ – El-oba içində “tək oyunçu tamaşası” kimi şöhrət tapmış bir xalq tamaşası növü. Bu özünəməxsus tamaşa peşəkar el sənətkarı nəqqal, məddah və ya dərvişlərin toy-büsatı və el şənlikləri zamanı yaxud, adi günlər çayxana, karvansara və bu kimi binalarda keçirilən (əsasən, qış gecələri) məclislərdə nağıl, lətifə və dastanların nəqlindən ibarət olmuşdur. Aşıqların keçirdiyi d a s t a n m ə c l i s i də çox vaxt xalq içində bu ad ilə çağırılırdı.

NAĞILBAŞI – Nağıl və dastan məclislərində nəql etmədən əvvəl söylənən yüngül məzmunlu bir lətifə. Vaxtilə mənası olduğu halda, sonralar nağılın məzmununu ilə heç bir əlaqəsi olmayan bir söz oyununa çevrilmiş bu ənənəvi başlanğıcla ifaçı dinləyiciləri güldürmək, onların diqqətini özünə cəlb etmək məqsədi güdüdü. Əski yazılarda bu başlanğıc, “pişrov”, “pişröv qaravəlli” də adlanır.

NEYRƏNG OYUNU – (“ovsun, sehr oyunu” anlamındadır). Orta əsrlərdə fokusçu – hoqqabaz, hipnozçu və jonqlyorun tamaşaçıları önündə him-cim, hərəkət, rəqs və s. ifadə vasitələri ilə icra etdiyi g ö z b a ğ ı oyununun adlarından biri. Bu oyunda ilan, əqrəb kimi həşəratdan da istifadə olunurdu.

NƏDİM – Orta əsrlərdə saray şənliklərində gülməli söz, lətifə məzəli hərəkətlərlə hökmdar və onun məziyyətini əyləndirən saray təlxəyi, oradakı “nüdəma” adı ilə fəaliyyət göstərən rəqqas, çalğıçı və təlxəklər dəstəsinin bir üzvü. Bu deyim bir zaman “tərəfi-müqabil, partnyor” anlamında işlənən sözlərdən olmuşdur.

NƏQQAL – Azərbaycanda nağıl, lətifə və dastanlar söyləyən nağıl məclisi ifaçısı. Bir əlində yoğun əsa, o biri əlində kiçik dəsmal, önündə batmankitab yerləşən bu nağılçı-sənətkar ifa zamanı gah səsini ucaldır, gah astadan danışır, lazım gələrsə, oxuyub-oyunayır, nəqlin canlı çıxmasına çalışaraq, əl-qol atır, nitqini zəngin him-cimlə müşayiət edirdi. Qadınlar arasında bu işlə yalnız qocalar məşğul olurdular. Bir zaman l a l o y u n u – pantomima ifaçısı da bu adı daşımışdır. “Nəqqa” tələffüz şəkli də var.

NƏQQALBAŞI – Vaxtilə saraylarda hökmdar və əyanlar qarşısında çıxış etmək hüququ qazanmış ustad nəqqa l a verilən ad. Deyim “nəqqa başı” kimi də səslənmişdir.

NƏMÇİLƏR – Gəlinciklərlə oynanılan sözlü-nəğməli qız oyunlarından biri. Burada kiçik yaşlı qızlar “cehiz dəstgahı ilə” gəlin köçürür, mahnı oxuyur, rəqs edir, şənlənirdilər. G ə l i n g ə l i n bu oyunun bir başqa variantıdır.

NƏNƏ QƏMBƏR – Cənubi Azərbaycanda gəzərgi oyunçu dəstələrinin göstərdiyi adibəlli bir məzhəkə tamaşasının adı. Məşədi Xudadad, mamaça – Qəmbər nənə, Xan, Hacıəli və onun arvadı kimi surətlərdən ibarət olan bu tamaşada, qadın rollarını kişilər ifa edirdilər.

NƏNƏCAN – Toy şənliklərində ifa edilən qız-gəlin oyunlarından biri. İki dəstə ifaçıdan ibarət olan bu oyunda birinci dəstə – “qız tərəfi”, o birisi “oğlan tərəfi”ni təmsil edərək, mahnı oxuyub oynayırdılar.

NİLUFƏR – (suzanbağı gülünün adlarından biridir). Zərdüştü dövrü Azərbaycanda Mürdad ayının 17-ci günü (4 avqust) keçirilən bir mərasim şənliyinin adı.

NİNNİGETDİ – (“ninni” sözsüz mahnı anlamındadır). N o v r u z ərəfəsində icra olunan bəbəbə mərasim oyununun adlarından biri. Oyunda bacadan torba sallatmış bir iştirakçı barmağını burnuna vurub “nün-nü-nü” səsi çıxarırdı. Abşeron üçün daha əlamətli olan bu oyun xalq içində “nün-nü-gəzmə” adı ilə də bəllidir.

NİŞİMƏN – Azərbaycan ərazisinin cənubunda təsadüf olunan oturaq sayaq axşam məclisi. Həmin məclisdə müxtəlif oyunlar, məzəli əyləncələr və oxumalar səslənirdi.

NİYYƏTÇİ – Başına tamaşaçı toplayıb, quş və ya heyvanın köməyi ilə qutudan üzərində gələcək aqibəti yazılan “niyyət” adlı

vərəqləri çıxararaq, özünəməxsus bir oyun göstərən şəxs. Ona “niyyət çəkən” də deyirdilər.

NİYYƏTTUTDU – Axırçərşənbə və Novruz şənliyi gecəsi qız-gəlinin keçirdiyi vəsfi-hal, falaçma oyununun adlarından biri.

NİZAMİXAN – Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”si, onun süjet və motivləri əsasında yaranmış əfsanə, dastan və s. əsərləri xalq arasında yayan və nəql edən el sənətkarı nəqqal, dərviş və ya dastançı aşığın adı.

NİZƏDƏSMAL – Məhsul yığımı şənliklərində ifa olunan qədim mənşəli bir laloyunu – pantomima tamaşasının adı. Oyunda bir oğlan ilə qız rəqs edir, oğlan nizə ilə qızın əlində tutduğu və üzərinə dairə çəkilmiş dəsmalı nişan almalı, qız isə dəsmal ilə özünü qorumalı idi. Dəsmaldakı dairə nizələnsə, oğlan qalib gəlir, əks halda meydana başqa oğlan daxil olur və oyun yenidən təkrar edilirdi.

NOVRUZ – (“yeni gün” deməkdir). Yurdumuzda keçirilən ən qədim və ən geniş yayılmış kütləvi mərasim şənliyi. Yaz gecə-gündüz bərabərliyi günü. Əski təqvimin Fərvərdin ayının birinci günündən başlayaraq 6-cı gününə (21-26 mart) kimi davam edən bu bayram vaxtilə hədsiz təntənə və şadanalığa səbəb olmuşdur. Qışın bitməsi, yazın gəlməsi, əsasən əkinçiliyin təntənəsi və yeni ilin (qədim günəş təqviminə görə) qarşılınması ilə əlaqələndirilən bu şənliyin istər ərəfəsi, istər bayram günlərini, xalq müxtəlif mərasim və ayin oyunları ilə qarşılayırdı. İlin təhvilə yaylım atəşi, musiqi ilə qeyd olunur, süfrələr açılır, tonqallar yandırılır, hamı kiçikdən tutmuş ağsaqqal-ağbirçəklərə kimi tonqal ətrafındakı tamaşalarda iştirak edir, zorxana, atüstü və s. oyunlar keçirirdilər. Şənlik xalq arasında – “Nevruz”, “Noyruz” (Qazax), “Narvız” (Naxçıvan), “Bahar açdı”, “Saznovruz”, “İlbaşı” və ya “İlbaşında” adları ilə də tanınır.

NOVRUZXAN – Novruz şənlikləri zamanı çıxış edən xüsusi müğənni. Onun ifa etdiyi oxumaların məzmunu bayram ilə sıx əlaqədar olub, onun vəsfinə həsr edilirdi.

NÜMAYIŞ – Müəyyən tarixi dövrlərdə el-oba içində icra olunan, xalq tamaşa və oyunlarına verilən ümumi ad. Küçə və meydanlardan gedə-gedə, yürüş şəklində və hərəkətdə göstərilən oyunlar da, bu adla çağırılır. Cənubi Azərbaycan üçün indi də səciyyəvi olan bu sözün “nəmayəş” və “gəzi” variantları da bəllidir.

NÜMAYİŞGAH – Orta əsr məxəzlərində “oyun meydançası-səhnə” deyimini qarşısında istifadə edilən söz.

NÜMAYİŞNAMƏ – Bir vaxtlar tamaşanın ədəbi mətni, müasir “pyes” anlamı əvəzində işlənən deyim. Cənubi Azərbaycan üçün daha əlamətlidir. Sonralar ona “oyunkitabı” da deyirdilər.

NÜVƏDRUZ – (“doxsan gün” deməkdir). Qədim Dey ayının birinci günü (21 dekabr) Novruz şənliklərinə doxsan gün qalması münasibətilə keçirilən Çıraqan kütləvi xalq bayramının başqa adı. Orta əsrlərdə ilin ən uzun gecəsi kimi qeyd edilən Şəbiyeldə mərasiminin İslamda əvvəlki adlarından biri olaraq, əski mənbələrdə bu bayram “Xürrəmruz” adı ilə də bəllidir. Digər tələffüzü “Nəvədruz”dur.

OCAQ-OCAQ – Yazılı mənbələrdə təsadüf olunub, Azərbaycan ərazisində oynanılan uşaq oyunlarından biri.

ODLU ÇƏRŞƏNBƏ – İlk çağlar atəşə pərəstişlə bağlı olub, sonralar Azərbaycanda Novruz ərəfəsində keçirilən üsküçərşənbə şənliyinin digər adı. “Odlu çərşənbə” deyiliş şəkli də var.

ODUNÇULAR – Xalqımız arasında oynanılan kütləvi oyunlardan birinin adı. Oyun, əsasən, laloyunu – pantomima xarakteri daşımışdır.

OĞLAĞ OYUNU – Azərbaycanda kütləvi el şənliyi və toy mərasimlərində icra olunan atüstü meydan oyunlarından biri. Oyunda bir dəstə atçapar yarışa girib bir keçiyə sahib olmaq üçün mübarizə edirdilər.

OĞRUBAŞI – Bir çox lətifə, qaravəlli və xalq tamaşalarında iştirak edən ənənəvi sürət.

OĞRU-OĞRU – Məzmunu yaşlıların həyatından alınmış hərəkətli bir uşaq oyunu. İştirakçılar öz aralarında birini “xan” seçir, o isə onları iki dəstəyə – “oğru” və “yasavul” lara bölürdü. Oğrular qaçıb gizlənir, yasavullar isə, onları axtarırdı və s. Yurdumuzun şimal-qərbində isə, “xan” əvəzinə çoban seçilir, dəstələr “oğru” və “itlərə” bölünürdülər. Çoban, “itlər”in papaqlarını yerə səpələyir (onlar qoyun sürüsünü təmsil edirdilər), oğrular “sürü”dən qoyun oğurlamağa çalışır, “itlər” hürə-hürə onları izləyirdilər və s. “Oğrı-oğrı” (Bakı, Muğan), “oğru-oğru” (Naxçıvan) deyiliş şəkilləri də var.

OĞUZLU OYNAMASI – Ulu babalarımızın oyun və rəqslərinin əski xüsusiyyətlərini özündə qoruyub saxlamış və yalnız kişilərin ifa etdiyi qədim mənşəli yallısayığı bir oyunun adı. Digər adı “oğuz yalısı”dır.

OXŞATMA – Xalq oyunlarında bu və ya digər məlum şəxsi yamsılama, təqlidmə işi və məzəli bir oyun növünə verilən adlardan biri. Parodiya anlamında işlənən söz. Başqa yerdə ona “oxşağ”, “bənzək” də deyirdilər.

ONBAŞI OYUNU – Azərbaycanın qərb ərazisində təsadüf olunan oyunlardan biri.

ORTALAMA – Vaxtilə elimiz içində bəlli olan, bir oyunun adı. Ona “ortadakı” da deyirmişlər. Bu ad həmçinin Zorxana yarışlarında güləşən pəhləvanın rəqibin belindən tutması fəndinin adıdır.

ORTA OYUNU – Oyun meydançası ortada, tamaşaçıların əhatəsində yerləşən el tamaşalarına qərb rayonlarımızda verilən müştərək ad. Bununla əlaqədar xalqımız içində “orta oyunu orta yerdə oynanar” bir atalar sözü də yaşamaqdadır. Mənbələr bu oyunu “ortalıq oyunu”, “həlqə oyunu”, “ovsət oyunu”, “çevrə oyunu” və “çadır oyunu” adları ilə də qeyd edirlər. Bu deyim ara oyunu deyimi ilə yanaşı vaxtilə “meydan tamaşası” anlamı qarşısında işlənən bir söz olmuşdur.

OTLAMA – Yurdumuzda kütləvi şənliklər zamanı icra olunan bir oyunun adı. Laloyunu – pantomima üsürləri ilə zəngin olan bu yallısayığı oyunu yalnız kişilər oynayırlar.

OTURAQ // OTURĞA – Əski çağlarda Azərbaycanda icra olunan bir mərasimin dəyişmiş forması kimi, son zamanlara qədər qış vaxtı, axşam çağı qız-gələnin yaxud, həmyaşlı (əsasən, orta yaşlı) məhəllə qadınlarının bir evə toplanıb keçirdiyi əyləncə məclisinin adı. Buraya gələnlər çalıb-oynayır, nağıl dinləyir, müxtəlif oxuma və məzəli oyunlar ifa edib əylənirdilər. Bu deyim Tovuz–Qazax ərazisi üçün daha səciyyəvidir. “Oturma”, “otırış” deyiliş şəkilləri də var.

OVCULAR – Yaşlıların ov mərasimini yamsılama yolu ilə təsvir edən bir hərəkətli uşaq oyununun adı.

OVSUNÇU – (“əfsunçu” sözündəndir). Him-cim, hərəkət, rəqs, söz və s. ifadə vasitələri ilə göstərilən hipnoz və gözbağlı oyununun icraçısı. Qədim mənşəli bu sənətin ifaçılarına yurdumuzun qərb ərazisində “büyücü”, başqa yerlərdə isə, “oxuyucu” və “tilsimçi” də deyirlər. Çox vaxt ilan oynadan dərviş və ya başqa bir oyunbaz da bu adı daşımışdır. “Ovsınçı” deyiliş şəkli də var.

OYMAQ HALAYI – (burada “oymaq” tayfa, qəbilə anlamındadır). Yaranma tarixi uzaq keçmişlə bağlı olub, yurdumuzun bəzi yerlərində kənd şənlikləri zamanı ifa olunan halaysayağı qız-gəlin oyunlarından biri.

OYNAŞ – (əslində “oyun yoldaşı” sözündəndir). Vaxtilə oyunçu ağzında “tərəfi-müqabil”, “partnyor” anlamında işlənən deyimlərdən biri. Bir sıra qaravəlli və məzhəkə tamaşalarında özgə arvadı ilə yaşayan bir şəhvət düşkünü də bu adı daşımışdır. Bu surətə el arasında Aşna da deyirlər.

OYUĞ – Bəzi rayonlarımızda “oyunçu” sözü müqabilində işlənən deyim. Bu söz məhəlli xarakter daşımış və çox yayılmışdır.

OYUQ – Uşaq oyuncağı gəlincikdən fərqli olaraq el-oba içində tamaşa kuklasına verilən ad. Bu deyim əvvəllər ağacdan oyulmuş oyma fiqurlara aid idisə, sonralar bişirilmiş gildən, dərindən və ya pəp-yemaşədən hazırlanan kuklalara da şamil olundu. Zahirı görkəmi, idarəetmə və təqdim etmə üsullarına görə, üç əsas növə bölünür. Birinci – ələ qolçaq kimi taxılan əlcək kuklası növüdür ki, ondan “Keçəl pəhləvan” kukla tamaşalarında istifadə olunurdu. İkinci-uzun çubuğa və ya əsaya keçirilən iri boylu kukla və üçüncü, saplarla idarə edilən marionet tipli asma “Kosagəlin” kukla növüdür ki, onları Şahsəlim tamaşaları təmsil edirdi. Bu el deyimi ilk dəfə prof. Ə.Sultanlının elmi yazılarında işlənmişdir. Xalq arasında onun “oyğ” tələffüz şəkli də var.

OYUN – Xalqımız arasında uşaq əyləncəsi, aktyor yaradıcılığı, tamaşa, rəqs, idman və pantomima kimi sənətləri əhatə edib birləşdirən müştərək bir anlayış və deyim. Bu məfhumun ibtidası barədə müxtəlif mülahizələr mövcuddur. Birində, bu deyim qədim şamanın başqa bir adı ilə, ikincisində – “ayın” sözünün bizə gəlib çatmış dəyişilmiş forması ilə, üçüncüsündə – insanın rəqsetmə qabiliyyəti, davranışı və s. hərəkətlərinin bədən oynaqları ilə bağlı olduğuna görə bu deyim bilavasitə “oynağ” sözü ilə əlaqələndirilir. El-oba içində gəzib dolaşan “oyun çıxarmaq”, “oyun durğuzmaq” ifadələri canbaz, hoqqa və bu kimi oyunların ifasına aid edilmiş, kiminsə başına “oyun tutmaq” deyimi, məlum bir şəxsi rüsvay etmək məqsədilə göstərilən oyunun icrası mənasında işlənmişdi. “Oyun bağlamaq” oyunçu ağzında tamaşa, oyun hazırlamaq işi, “oyunağzi” tamaşanın ilk anları, ilk söz, ilk hərəkət, “oyunkitabı” tamaşanın yazılı nüsxəsi, “oyunun sürəyi” isə, oyunun uzanışı, tamaşanın göstərmə müddəti kimi anlaşılır, “Oyon”, “oyn” və “oyın” tələffüz şəkilləri də vardır.

OYUNAĞASI – Q a r a v ə l l i və başqa el tamaşalarımızın əsas iştirakçısı və təşkilatçısı. Bu şəxs müasir dildə desək, tamaşanın rejissoru olmaqla bərabər oyunda bir oyunçu kimi də iştirak edir, oyunun

bütövlükdə uğurlu oynanılmasına səy göstərirdi. Adət üzrə, oyunçu dəstəsi toplayıb, tamaşa hazırlayan həmin təcrübəli, sənətkarı xalq çox vaxt “oyunbabası”, “oyunbağlayan”, “oyunbaşı // oyunçubaşı” da adlandırmışdır.

OYUNBAZ – (əslində, “oyun-oyun” deməkdir). El içində öz oyunu ilə ətrafdakılara həzz verən, onları məşğul edib əyləndirən ifaçıya verilən ad. *G ö z b a ğ ı* oyunu göstərən, heyvan və quşları yamsılayan, öz işində rəqs və canbazlıq sənətini birləşdirən bu el sənətkarı, sözün o qədər də əhəmiyyəti olmayan, improvizə və əyləncə xarakteri daşıyan oyunların ifaçısı kimi səciyyələndirilir. “Oyunbaz” tələffüz şəkli də var.

OYUNBƏYİ – Xalq tamaşalarında daima baş qəhrəman surətlərində çıxış edən, oyunçuya verilən ad.

OYUNÇU – Oyunbazdan fərqli olaraq, əvvəlcədən düşünülmüş və tərtib edilmiş, müəyyən fikirləri üzə çıxarmaq məqsədi güdən, dialoq, söyləmə və s. üsürlərlə zəngin olan iri həcmli tamaşanın ifaçısı. Onun oynadığı oyun meydançası – çöl, düzənlik, bazar deyil, xüsusi quruluşlu səhnə olmuşdur. Həmçinin xalq arasında rəqqas və çalğıcıya verilən ad. “Oynayıcı”, “oyunçı” tələffüz şəkilləri də vardır.

OYUNDAŞ – Vaxtilə oynaş deyimi ilə yanaşı, “tərəfi-müqabil”, “partnyor” anlamı qarşısında işlənən sözlərdən.

OZAN – (sözaçımı “irəlidəki, öndə gedən”dir). Qədim dövrlərdən tutmuş XVI əsrə qədər şair, müğənni, bəstəkar, çalğıcı, rəqqas və dastançı aşıq kimi sənətləri özündə birləşdirən el sənətkarı. Sonrakı a ş ı q və n ə q q a l ı n sələflərindən olan bu sənətkar sülh zamanı çiyində pələng dərisi, belində qılnc dağları, kəndləri gəzərək kütləvi xalq şənlikləri və toy mərasimlərində əfsanəvi rəvayət, qəhrəmanlıq dastanları nəql edir, vuruş günləri isə, əlindəki qopuz və ya çukur adlı saz ilə orduların önündə, ölkədən-ölkəyə adımlayaraq, əski el qəhrəmanlarını vəsf edir, igidləri döyüşə ruhlandırır, onlarla yanaşı vuruşurdu. Xalq arasında vaxtilə ona “ozançı”, “uzan” və “qopuzçu” da demişlər.

ÖLƏNG – Orta əsrlərdə Azərbaycanda, toy şənliklərində keçirilən kütləvi şeirqoşma və oxuma oyunu. Uzaq keçmişdə nikah və ailə tanrıçası şənində ifa olunan bu oyun yurdumuzun Masallı, Füzuli və s. rayonlarında indi də toy mərasimlərində qızlar və oğlanlar tərəfindən həmin adla çağırılır.

ÖMƏR TOYU – El arasında islamı və işğalçı ərəbləri təmsil edən Ömər xəlifənin ölümü günü icra olunan bir məzəli şəbihin adı. XI əsrə kimi Deybameh // Muğkoşi adları ilə Zərdüştü mərasimi kimi qeyd olunan bu bayram sonralar öz ilkin mahiyyətini itirərək İslam dini və tarixi ilə əlaqələndirilmişdir. Burada gülməli tərzdə geyinib xəlifəni təsvir edən bir təlxəyi zurna-balaban və hoydu-hoyduyla küçələri gəzdirdikdən sonra, müəyyən meydan və ya həyətdə, üzərində təxt döşənmiş hovuz üstə bir tamaşa oynanırdı. Ömər dəstəsi ilə orada bir “keyf məclisi” qurur və s. gülməli hərəkətlərlə tamaşaçıları əyləndirirdi. Tamaşa təxtin yarılməsi və bütün ifaçıların su ilə dolu hovuzda yuvarlanması ilə bitirdi. Bəzən xəlifəni burada samandan hazırlanıb, içi barıt və tez alışan şeylərlə dolu, ulaq üstə mindirilmiş bir insan müqəvvası da təmsil edirdi. Oyunun sonunda onu su kənarına gətirir, yandırır suya atırdılar. Məxəzlərdə tamaşanın “Ömər bayramı”, “Ömərgüşan”, “Ömər küşt”, “Ömərsuzan”, “Qətli-Ömər”, “Tərs toy” kimi adlarına da rast gəlmək olar.

ÖYMƏ – Deyişmə-duet tərzli, qədim mənşəli kütləvi mərasim oyunlarından. Xorun müşayiətilə ifa olunan bu oyun dramatik məziyyətlərlə zəngin olmuşdur.

ÖZÜNDƏNBƏY // ÖZÜNƏBƏY – Toy mərasimi və el şənliyini idarə edən əsas sərəncamçı toy-ağasının adlarından biri. “Özünənbəy” deyiliş şəkli də var.

PAÇABIŞDİ – Yurdumuzun qərb ərazisində təsadüf olunan bir uşaq oyununun adı. “Paçapişti” deyiliş şəkli də olmuşdur.

PADŞAH – Kütləvi bayram və ya toy mərasimini idarə edən sərəncamçının daşdığı adlardan biri. “Padcah” (Qazax) deyiliş şəkli də var.

PADŞAH-VƏZİR – Toy və el şənlikləri zamanı ifa olunan ənənəvi Xanxan oyununun bir başqa adı. Həmin oyun “Mirüvəzir” yəni, əmir ilə vəzir adı ilə də bəllidir.

PAPAQ OYUNU – Qədim mənşəli atüstü xalq meydan oyunlarından biri. Oyunda hər atçı başındakı papağını qorumalı, üstəlik başqa atçıların başından iki papaq çıxarmalı idi. 8-12 iştirakçıdan ibarət olan bu oyunda bir qız da iştirak edir, özü toxunulmaz olduğu halda, kişilərin papağını çıxarmağa çalışırdı. Papağı götürülmüş atçı oyundan çıxmış hesab olunurdu. Qaynaqlarda “oyunpapaq” adı ilə də qeyd edilir.

PAPAQALDIQAÇ // PAPAĞGÖTDÜQAÇ – El şənlikləri zamanı papaqla oynanılan bir hərəkətli uşaq oyunu. Oyunun başqa adı “börkqapan // börkqapdı”dır.

PAPURİ // PAPURRİ – (“papura” iki öküzə qoşulan iri arabanın adıdır). Vaxtilə toy mərasimi və el şənliklərində kişili-arvadlı ifa olunan yallısayağı bir oyunun adı. Mənşə etibarilə qədim dövrlərlə bağlı olan bu oyun ifaçıların ayaqlarını zərblə yerə vurmaq, əl çalmaqları ilə fərqlənir, “papurri, can papurri!” sözləri ilə müşayiət olunurdu. Oyun Naxçıvan və Goranboy ərazisində daha çox təsadüf olunur. “Papiri // popiri” və “paporı” bu adın digər tələffüz şəkilləridir.

PƏRDƏAPARDI – Vaxtilə toy şənliklərində icra olunan gərdək qaçırdı atüstü oyunu və at yarışına Abşeronda verilən ad. Ona “pərdəbağıapardı” da deyirdilər.

PƏRDƏBAZ // PƏRDƏÇİ – Pərdə oyununun əsas ifaçısı. Ətrafına tamaşaçı toplayıb, əsasən, dərviş olan bu oyunbaz kətan üzərindəki təsfiyələri bütövlüklə bir parça meşin ilə örtərək, nəql boyu tədricən açıq və açılan hər bir surəti ətraflı şəkildə təqdim edərək, onunla əlaqədar kiçik rəvayətlər söyləyirdi. Xalq arasında ona “pərdəzən” və “həzrətabbasi” də deyirdilər.

PƏRDƏ OYUNU – Adı VII əsrin mənbələrində çəkilən və XIX əsrin sonuna kimi, Azərbaycanda təsadüf olunan özünəməxsus bir oyun növü. Bu oyun iri kətan pərdə üzərində “merac”ın təsvirindən başlanmış, Kərbəla qırğını, cənnəti, cəhənnəmi və müqəddəs imamların həyatını təsvir edən rəsmlərdən bir yaxud, iki ifaçının bu rəsmləri oyunçu məharətilə, bədii şəkildə şərh və təqdimindən ibarət olmuşdur. Şəhrifirəng oyununa bənzəyən bu oyunu “pərdəbazlıq” da adlandırırdılar.

PİŞBƏND ŞAHSƏLİMİ – Şahsəlim el kukla tamaşasının bir növü. Bu tamaşanın saplarla idarə edilən kuklaları tamaşaçıya “pişbənd” adlı iri, dördbucaqlı bir çadırın aşağıdakı açıq dəriçəsindən göstərilirdi. Oyuqlarla çadır içində sağird və çadırönündə oturmuş kukla sahibi məşğul olurdular. Oyunçunu təbilçi, kamançalan və ya aşiq müşayiət edirdi. Məxəzlər bu tamaşanı “pişbəndoyunu” və “baziye pişbənd” də adlandırırdılar.

PİŞİY-PIŞİY // PİŞİK-PIŞİK – Sual-cavab şəklində qurulan sözlü-nəğməli qız oyunlarından birinin adı. Oyunda üç-dörd qız əl-ələ

verib birisini dövrəyə alır, “miyo–miyo nə pişiyisən?” soruşur, “xan pişiyi” cavabını alırdılar və s. Bu oyun “Xanpişiyi” də adlanırdı.

PİTİŞƏHİM – Qədim Azərbaycan ərazisində icra olunan üçüncü g a h ə m b ə r. Müasir təqvimin 16–20 sentyabr günlərinə təsadüf olunan bu kütləvi bayram əski Zərdüştü məxəzlərinə görə, yetmiş beş gün ərzində xəlv olunmuş torpaqlarla bağlı bir inamla əlaqələndirilmişdir.

PÜLƏMBƏRİ // PÜLƏNVƏRİ – (“əmbər və ya nur körpüsü” deməkdir). Novruz ərəfəsində odlu çərşənbə şənliyində icra edilən bir mərasim tamaşası. Musiqi, oxuma və ayin oyunları ilə müşayiət olunan bu tamaşa ümumi tonqal və ya bir neçə tonqal ətrafında keçirilir, hər kənd, hər mahal öz tonqalını olduqca nəhəng qurmağa çalışır, tonqal sönməyə yaxın orada üzərlik yandırılır, sonra ətrafdakılar köhnə ilin murdarlığını təmizləməkdən ötrü tonqal üzərindən yeddi dəfə hoppanıb ənənəvi bir mahnı oxuyurdular.

PÜSKÜRÜM – Kütləvi şənliklərin sonunda qaranlıq səmada icra olunan, a t ə ş y a x d ı mərasiminə elimiz içində verilən adlardan biri və ümumiyyətlə, “feyerverk” anlamında işlənən deyim. Bəzən “püskürtmə” kimi də səslənmişdir.

PÜŞK // PÜŞKATMA – Yarış xarakteri daşıyan oyunlarda və uşaq oyunlarında növbə ardıcılığı təyin etmək üçün iştirakçılar arasında atılan zər, çöp və ya bükülü kağızların gizlədib açılması işi. Bəzi yerlərdə bu əməliyyata “qurra atma”, “adçəkmə”, “cirbi”, “çöpatma” və s. deyirlər.

RAVİ – III–VII əsrlərdə qədim Azərbaycanda tarixi hadisə və rəvayətlərin nəqli ilə məşğul olan bədii söz ustası. N ə q q a l, q i s s ə x a n, m ə d d a h və d a s t a n ç ı aşığın uzaq sələflərindən olan sənətkar adətən, gözəl dastanlar bilən, dövrün yazıçı və alimlərinin əsərlərini oxuyan istedadlı bir ədib olmuşdur. Vaxtilə hökmdar saraylarında bu işlə məşğul olan xüsusi bir sənətkar da bu adı daşımışdır. Məxəzlər onu bəzən, “raviqissə” də adlandırırlar.

RƏQS – Xilafət dövrü yurdumuzda “oyun, tamaşa” anlamı qarşısında işlənən deyimlərdən. Onun “rəqis” və “rəks” tələffüz şəkilləri də olmuşdur.

RİCƏTİ ÜSƏRA – (“əsirlərin qayıtması” mənasındadır). Vaxtilə geniş yayılmış bir şəbih tamaşasının adı. Aşura günlərindən sonra göstərilən bu tamaşanın məzmunu, imam Hüseynin əsir düşmüş ailə

üzləri ilə qohumlarının azad olunması və Dəməşqdən Kərbəla səhrasına qayıtmasından bəhs edirdi.

RUBƏND // RÜBƏND – (“üz örtüyü” deməkdir). Bir çox el tamaşalarında qadın surətində çıxış edən kişi oyunçunun sifətini gizlədən niqabın başqa adı. Həmçinin vaxtilə “maska” anlamı qarşısında işlənən deyimlərdən biri. El arasında “ürbənd” tələffüz şəkli də var.

RUHOVUZİ – Toy şənlikləri, çayxana və karvansara həyətinə göstərilən hovuzüstə el tamaşasına Cənubi Azərbaycanda verilən adlardan. Məxəzlər onu “nümayişi ruhovuzi” adı ilə də qeyd edirlər.

RUHÜLQÜDS // RUHÜLQÜDÜS – (“müqəddəs ruh” deməkdir). Əski əqidəyə görə Allahın sözlərini Məhəmməd peyğəmbərə yetirən Cəbrayıl mələyin ləqəbi və onu şəbih tamaşalarında təmsil edən bir surətin adı. Tamaşa zamanı yüksək bir yerdə (məs; damda, uca ağac başında və s.) yerləşən həmin surət, bu və ya digər qəhrəmanın yaxın gələcəkdə məhv olacağını xəbər verirdi. Ağ kəşmiri əbada olan bu surət həmçinin bir qrup mələk və ruhların başçısı kimi də çıxış edirdi.

RUSTOPU – Mərasim şənlikləri zamanı kiçik topla oynanılan topaldıq a ç uşaq oyununun digər adı. İcra tərzini “lapta” oyunu ilə eyni olduğu və oyunun adı göstərir ki, bu oyunun mənşəyi Rusiya ilə bağlıdır.

RÜMBALƏ OYUNU – Keçmişin luğət və araşdırmalarında deyildiyi kimi, top ilə oynanılan bir hərəketli oyunun adı.

SAÇBAĞI – Vaxtilə kütləvi şənliklər zamanı oynanılıb oxuma ilə müşayiət olunan qız-gəlin oyunlarından biri.

SALAMƏLEYK – Toy şənliklərində ifa olunan halaysayağı qız-gəlin oyunlarından biri. Oyuna daha çox Zaqatala ərazisində təsadüf olunur.

SAMİT OYUNU – Yurdumuzun cənub-qərb ərazisində təsadüf olunan bir laloyunu – pantomima növü. Oyunun “samut” və ya “sum-oyunu” adı da vardır.

SANDIQAİB – (“sənduqələcaib” yəni, möcüzələr sandığı sözüdüdü). Vaxtilə xalqımız arasında şöhrət tapmış Şəhrifirəng oyununun bir başqa variantı. Burada işıq mane olmasın deyə, qutunun şüşəsinə baxan bir tamaşaçının başına qara örtük salırdılar.

SARI GƏLİN – (“sara” sözünün təhrifidir). Azərbaycanda təsadüf olunan yallı tipli kütləvi bir oyunun adı.

SAYA – (sözaçımı “pir, yol göstərən”dir). Qədim görüşlərlə bağlı olub şaman, varsaq, ozan və bğünkü aşıqların ən ulu babası, el

nəğməkarı və ağsaqqalına verilən adlardan biri. Bədahətən söz deyən, tamaşa göstərən və məclis aparan bu ustad vaxtilə ev heyvanlarının himayədarı, çobanların piri kimi tanınmış və çox ehtimal ki, onun adı **Sayaçı** mərasimindəki **obabaşının** ilkin adlarından biri olmuşdur. Adət üzrə o, ağ yapıncıda, boz papaqda, qırmızı arxalıqda, əlində çomaq və qopuz sazı ilə zənn edilir. Sayaçı şənliyində ifa olunan bir qədim mərasim oxuması da bu adı daşımışdır. Tuluğzurnası və ya tütəyin müşayiətilə oxunan həmin hifzətmə nəğməsində ev heyvanları tərif edilir, onların məziyyətləri və zahiri görkəmləri vəsf olunurdu. **Saya gəzisi**ndə gəzdirilən müqəvvə kukla da bəzən bu adla qeyd edilir.

SAYA GƏZİSİ – Yurdumuzun şimal-qərbində yaz şənliyi ərəfəsində axşam çağı uşaq və subay gənclər tərəfindən icra olunan bir mərasim tamaşası. Qoduqodu oyununun eyni olan bu tamaşada əcaib geyimli iştirakçılar dəf çala-çala, əllərində bir, yaxud iki müqəvvə-kukla evbəev, qapı-qapı gəzir, mərasim təkərləməsi, bajabaja oyunu və müxtəlif məzəli rəqslərlə ev sakinlərini qışın bitməsi münasibətilə təbrik edirdilər. Bəzən müqəvvəni iştirakçılardan biri təsvir edirdi. Bu mərasimi Bakı və Lənkəranda – “Kosakosa”, Muğanda “Sayagəzmə”, “Kosagəzdirdi” də adlandırırdılar.

SAYAÇI // SAYAÇI KOSA – Əsatri mənşəyi ilə fərqlənib hər il yaylağa köçmə, qoyun qırxımı, heyvanların döl və quzulama vaxtı qoyunçu maldarlar tərəfindən keçirilən kənd mərasim şənliyi və orada çıxış edən çoban yaxud, oyunçunun adı. Əyninə, çiyinə qoyun-keçi dərisi keçirilmiş, başlarına züllə və ya motalpapağı qoyub, maska taxmış həmin oyunçular ən əvvəl, böyük izdiham əhatəsində qapı-qapı gəzir, qucaqlarında tutduğu qoyun-quzuya saya oxuyub, rəqs edirdilər. Sonra çəmənlərin birində maldarlıqla əlaqədar bir sıra qədim ayın oyunu və oxumalar ifa edir, heyvanların səsi ilə danışib mələyir, gül-məli hərəkətlər göstərir, qaravəlli söyləyirdilər. **Saya gəzisi** iştirakçıları və **xəyaloyunu** göstərən sənətkarlar da bəzən el içində bu adla çağırılırdılar. “Sayaçı” tələffüz şəkli də var.

SAYAÇI SÖZÜ – Sayaçı mərasimində ev heyvanlarının tərifi və xeyir duası məqsədilə ifa olunan **saya oxumasının** bir başqa adı. Çobanlar haqqında yaranan nəğmələrin bir qismi də buraya daxildir.

SAYƏDAR // SAYƏÇİ – **Xəyaloyunu** kölgə-oyuq tamaşasında fiqur oynadanın bir başqa adı. Digər adı sayaçıdır.

SEYİRCİ // SEYRÇİ – Bir çox rayonlarımızda xalq arasında “tamaşaçı” anlamında işlənən söz.

SEYRAN // SEYRANGAH – Əski qaynaqlarda bəzən, “əyləncə, tamaşa yeri” əvəzində qeyd olunan söz. Bu deyim daha çox açıq havada icra edilən həftəseyri mərasimi və orada oynanılan oyun və tamaşalara aiddir. “Seyirgah” və “sirgah” adı ilə də bəllidir.

SEZDƏBEDƏR // SİZDƏBEDƏR – (sözaçımı bayramla vidalaşmadır). N o v r u z şənliklərinin on üçüncü günü keçirilən Tir günü mərasiminin bir başqa adı.

SƏBHEYİ SƏDDANƏ – Dərviş oyunları və nağıl məclislərində ifaçıların istifadə etdiyi ənənəvi təsbehin adı. Adətə görə, hər bir dərviş özü ilə Allahın ləqəblərinin sayına müvafiq 33, 66 yaxud 99 danəli təsbeh gəzdirməli və onları çevirərək həmin ləqəbləri bir-bir sadalamalı idi. “Səddanə” deyiliş şəkli də var.

SƏDDƏ – Qədim Azərbaycanda təqvimin Bəhmən ayının 5 və 10-cu günü (24-29 yanvar) keçirilən Azər şənliklərindən biri. Bu şənlik hər şeyi yandıraraq pak edən şimşək alovuna həsr olunur və həddən artıq od-alov, atəşbazlıq ilə fərqlənmişdir. Bir-birindən beş gün arası olan iki bayramın birincisi – “novsədə”də və ikinci, əsl bayram gecəsi açıq səma altında, zəmilərdə, uca təpədə, bürclər başında odlanan nəhəng tonqallar, məşəllər və quyruğunda əski parçaları yanan heyvan və quşların tonqallar içindən qovulması və s. tədbirlər bu bayram üçün səciyyəvi olmuşdur. Adət üzrə, burada göstərilən bir maska tamaşası şənliyin mərkəzini təşkil etmişdir. Əski mənbələr bu bayramı “sədəh”, “sədəq”, şəbisədə”, “cəşnisədə” və “sədəsuzi” də adlandırırlar.

SƏKSƏN HÖRÜK – Azərbaycan ərazisinin cənub-qərbində vaxtilə şöhrət tapmış halay-sayağı, qız-gəlin oyunlarından biri.

SƏLA – (sözaçımı “çağırış, dəvət”dir). Zorxana küştisində pəhləvanları gülşə dəvət etmə mərasimi. El arasında işlənən “səla çağırmaq” ifadəsi, gülşə çağırmaq, “meydan oxumaq” deməkdir.

SƏMA \ SƏMAH – Neylə ifa olunan özünəməxsus kütləvi dərviş oyunlarından z i k i r oyununun bir başqa adı. Bu ad bəzən “sima” kimi də səslənmişdir.

SƏMACAT – Xilafət dövründə Azərbaycanda qeydə alınmış bir maska oyunu növü. Məzhəkə xarakteri daşıyaraq, əsasən N o v r u z şənliklərində icra olunan bu oyunda ifaçılar başlarına iri səbət keçirir, açıq qarınlarında insan sifətləri təsvir edərək “ayaqları başlarında bitən” bir məxluqa çevrilirdilər.

SƏMƏNİ – Yazın, yaşıllığın rəmzi kimi N o v r u z şənliyi üçün müxtəlif nimçə, boşqab, güzə və sinilərdə göyərdilən buğda, arpa və

s. toxumlar. Uzaq Zərdüştü çağlarında iri boşqablarda, dairə boyu yeddi zolaq, yeddi cür toxum əkilir və üzə gələn ildə məhsulun keyfiyyəti qabaqcadan onların cücərməsindən təyin edilirdi. Sonralar bu yaşıl ot ilk dəfə bayram süfrəsinə qoyulur, təhvil saati bütün ailə üzvləri onu biçə-biçə mərasim oxuması ifa edir, şənlənirdilər. Ona “göy səməni” də deyirdilər.

SƏMƏNİ TOYU – Novruz bayramı ilə bağlı olub, təbiətin canlanması kimi qeyd edilən ənənəvi bir mərasim şənliyi. Mənşəcə sular tanrıçası ilə əlaqədar olmuş bu mərasim, bir qayda olaraq qadınlar tərəfindən müştərək şəkildə keçirilirdi. Açıq bir meydan və ya təmiz bir çəmənlikdə iri mis qazanlara göyərdilmiş buğda şirəsi töküb qaynadır, “müqəddəs bir içki” hazırlayırdılar. Gecə vaxtı keçirilən bu mərasimə kəndin bütün sakinləri yığışır, qazanlar ətrafında səhərə kimi çalib-oyunayır, məzəli oyunlara tamaşa edir, öylənirdilər. Şirə bişənə yaxın qız-gəlin və uşaqlar qazanlar ətrafına dolanaraq, qədim bir mərasim mahnısı oxuyurdular. Əski ədəbiyyatda bu səməni bişirmə şənliyinin “sumanağ toyu” və “səməndər oyunu” adlarına da rast gəlmək olar.

SƏNƏM – (“gözəl qız” anlamındadır). Cənubi Azərbaycanda kütləvi şənliklər zamanı oynanılan bir uşaq oyununun adı.

SƏNGQALDIRMA – Səngisino idman aləti ilə oynanılan bir zorxana oyunu. Oyun idman daşlarını yuxarı atıb, sonra onları iki əl ilə tutmadan və s. ibarət olmuşdur. Bu oyunu bəzən, “daşoyunu” da adlandırırdılar.

SƏRXƏTT – Ayrı-ayrı dövrlərdə yallısayağı oyunlardakı yallıbaşıya və ümumiyyətlə, oyunçu dəstəsi başçısına verilən adlardan biri. Ona “sərhəlçə” də deyirdilər.

SƏVALƏC // SƏVALCƏ – Xilafət dövründə və orta əsrlərdə Azərbaycanda, çökən atüstü oyunları üçün çökənbar hazırlayıb, oyun keçirən özünəməxsus klublara verilən ad. Həmin klublar tarixə “səvalcət” adı ilə də bəllidirlər.

SƏVLƏCAN – Çovkan atüstü meydan oyununda istifadə olunan ucuəyri uzun çomağın bir başqa adı.

SİÇAN-PIŞİK – Bir hərəkətli uşaq oyununun adı. Oyun iştirakçıları dairəvi şəkildə durub əl-ələ tuturdular. Onlardan biri “pişik”, biri isə, “siçan” adlandırılır, pişik siçanı qovur, siçan dairə ətrafında qaçaraq içəri girməyə çalışır, o biri iştirakçılar onu dairə içinə buraxmırdı-

lar və s. Naxçıvan ərazisində daha çox oynanılan bu oyun Şəkiddə “kə-səyənpişiy” adlanır.

SİLƏ – Bir sıra şimal rayonlarımızda həmyaşlı kişilərin keçirdiyi s i r ə n gecə məclisinin bir başqa adı. Məxəzlər, qadınların q a r a q o y - d u məclisi müqabilində bəzən, bu məclisi “siləqoydu” da adlandırırlar.

SİMƏC – (sözaçımı “maska, sürət”dir). Vaxtilə üzüm yığımından sonra icra olunan bir maska tamaşası. İştirakçılar həqiqi və əfsanəvi heyvanları təsvir edən maskalarda rəqs edir, müxtəlif oyunlar ifa edirdilər. Bu tamaşa elimizin qərb və cənubi-qərb ərazisi üçün daha səciyyəvidir.

SINDIRIN QIZLAR – Bir adət olaraq qız-gəlin şənliklərində ifa olunan kütləvi oyunlardan biri.

SINIR – At üstə və ya piyada şəkildə keçirilən c i r i d oyunu meydanında iki dəstə iştirakçı arasında çəkilən sədd, sərhəd.

SİNO OYUNU – Zorxana məşğələ oyunlarından biri. Mürşü - d ü n oxuması və təbilçinin müşayiəti ilə keçirilən bu oyunun iştirakçıları yerdən bir qarış yuxarı, üzüqoylu uzanıb əlləri ilə s i n o a ğ a c ı - l a r a arxalanırdılar. Sonra qolları büküb açmaqla gövdələrini gah sağ, gah sol tərəfə qaldırıb, endirirdilər. Bəzi mahir pəhləvanlar arxalarına ağır daş qoyur, yaxud bir balaca oğlan uşağı oturdurdular. Say aparmaqla keçirilən bu məşğələyə bəzən “sinov oyunu”, “sinovgetmə // sinogetdi”, q u l u n c s i n d i r d ı da deyirdilər.

SİRABAŞI – Qız-gəlin, uşaq və yallısayağı kütləvi oyunlarda əlində yaylıq tutan dəstəbaşı yaxud, y a l l ı b a ş ı y a verilən adlardan biri. Bu ad qərb ərazimiz üçün daha xarakterikdir.

SİRƏMƏNƏ – Keçən əsrdə təsadüf olunan bir hərəkətli uşaq oyununun adı. Oyun, iştirakçıların üfqü vəziyyətdə qurulmuş bir taxta tir üstündən hoppanmalarından və s. ibarət olmuşdur.

SİRƏN // SÜRƏN – Bir sıra rayonlarda təsərrüfat işləri qurtaran vaxt həmyaşlı kişilərin hər axşam birinin evində keçirdiyi əyləncə məclisinin adlarından biri. Törəniş etibarilə qədim bir ayinin dəyişilmiş forması olan bu məclisdə yeyib-içməklə yanaşı, müxtəlif oyun və nağıl söyləmələri təşkil edirdilər.

SİRƏNÇİ – S i r ə n məclisinin sahibi və orada iştirak edən hər bir şəxsin adı.

SİRSƏVA // SİRSİVA – (“sarımsağın himayəsində” anlamındadır). Qədim təqvimin Dey ayının 14-cü günü (8-13 yanvar) Azərbaycanda keçirilən özünəməxsus bir mərasim. Şənlik günü hamı yağlı-piyli ye-

məklərdən imtina edərək, “şərdən qorunmaq” üçün sarımsağın özünü, yaxud onun müxtəlif göyərti ilə bişmişini yeyir, sonra – “yedim sarımsaq, canım oldu sappasağ...” sözləri ilə başlanan bir oxuma ifa edir, çalib-oyunayır şənənirdilər. Xalq içində bu şənliyə “sirsur” və “sarımsaq bayramı” da deyirmişlər.

SİTARƏ – (“ulduz deməkdir”). Orta əsrlərdə kütləvi şənliklərin sonunda qaranlıq səmada icra olunan feyerverk növlərindən biri. Bu deyim Cənubi Azərbaycan üçün daha səciyyəvi olmuşdur.

SİYAQUTU – “siyah qutu” yəni, qara qutu sözündəndir). Naxçıvan ərazisində kütləvi şənliklər zamanı ifa olunan qəhrəman ruhlu yallı-sayağı oyunlardan. Bir mülahizəyə görə, deyim həmin ərazidə yerləşən Siyaqut kəndinin adı ilə bağlıdır. Oyunun ifasında gənclik, çeviklik kimi xüsusiyyətlər tərənnüm edilmiş. Arabir onu dırqoyu da adlandırırlar.

SOFU – Cənub-qərb rayonlarımızda başına tamaşaçı toplayıb, ilan və əqrəb oynatmaqla məşğul olan dərvişin adı. Oyun zamanı o, qutu və ya torbadan ilan çıxarıb “ovsunlayır”, sonra onu şərf kimi boynuna, biləklərinə, belinə sarıyır, yaxud ilanlardan birini burnuna keçirib ağzından çıxarırdı və s. Xalq arasında ona “i l a n ç ı”, “marəfsun” da deyirmişlər.

SOYUQ QUYU – Xalqımız arasında kütləvi şənlik və toy mərasimlərində ifa olunan, yallısayağı oyunlardan biri.

SÖHBƏT – Yurdumuzun bəzi yerlərində həmyaşlı məhəllə qadınlarının, həmçinin, bir peşə sahibi sənətkarının oturmaq sayağı axşam məclisinə verilən ad. Digər adı “qıtır-söhbət”, “söhpət” (Qazax), “söybət” (Muğan) və “sovbət”dir.

SU OYUNU – Yaranma çağı III-V yüzillərlə bağlı olub, XVII-XVIII əsrlərdə Azərbaycanda bərpa edilib yenidən şöhrət tapmış, su ilə dolu nəhəng hovuzda nümayiş olunan oyun və əyləncələrin ümumi adı. Buradakı üzən salları üstündə vurulmuş və ya güləşmə yarışı, suda vəhşi heyvanlar ilə əlbəyaxa səhnələri vaxtilə tamaşaçıların böyük marağına səbəb olmuş, onları əyləndirmişdir.

SUCƏDDİM – (sözaçımı “su əcdadım”dır).Törəniş etibarilə qədim Zərdüşti dövrü, suya tapınma ilə əlaqədar olan bir mərasim şənliyinin adı. Sonralar bu bayram İslam dini donuna geydirilərək Ömər toyu // B a b a S ü c a ə d d i n şəbihi ilə birləşmişdir.

SUÇƏRŞƏNBƏSİ – Azərbaycanda N o v r u z bayramı ərəfəsində keçirilən ilaxır şənliklərində ifa edilən mərasim. Dörd cəmlə, yaxud axırçərşənbə mərasimlərindən biri olan bu şənlikdə hamı sübh çağı çay, dəniz, bulaq başı və ya su dəyirmanı ətrafına toplanaraq axar sular üzərindən hoppandır, qədim mərasim oxumaları ifa edir, bir-birinin üzərinə su çiləyir, isladırıldı. Əski el inamına görə, guya bununla onlar su ilə bir an ünsiyyətdə olur, ona qovuşurdular. Sonra qızlar və oğlanlar ayrı-ayrılıqda bir yerə toplaşib müxtəlif ayin oyunları icra edir, səhərə kimi şənlənirdilər. Xalq, adətən, bu şənliyi “sular Novruzunu” da adlandırır. “Suçərşənbəsi” deyiliş tərzində də var.

SÜDLÜSÜMÜY // SÜTDİSÜLÜK – Kəndlərdə yazın gəlişi ilə bağlı kütləvi şənliklər zamanı oynanılan bir hərəketli uşaq oyununun adı. İki – dörd nəfərdən az olmayan dəstə iştirakçıları sığınacaq yeri “əvən”də durub gözlərini yumur, biri iri heyvan ələngəsi və ya əski top şüləyi uzağa tullayırdı. Hamı onu axtarır, tapmış dəstə qaçır, o birlər bu zaman sümüyü onlardan almağa çalışırdılar və s. Əsasən gecə, ay işığında oynanılan bu oyunu “sümüyatma”, “sütməçülüy” (Muğan), “sütməsülük” (Göyçay və Qazax) adlandırırdılar.

SÜRƏY // SÜRƏK – Azərbaycan ərazisinin şimal-qərbində el şənliyi və toy mərasimlərində keçirilən atüstü cıdır oyununa verilən adlardan biri.

SÜRPAQAQ – (“atı papaq olan yerə sür” anlamındandır). Kənd şənliyi və toy mərasimlərində içi samanla doldurulmuş bir papaq ilə icra olunan atüstü meydan oyunlarından biri. Oyun iki dəstə atlının həmin papağı ələ keçirmək üçün apardığı mübarizədən ibarət olmuşdur.

ŞAHBƏZƏMƏ – N o v r u z şənlikləri zamanı qız-gəlin tərəfinə icra olunan bir mərasim tamaşası. Üç gün davam edən bu tamaşada “Xanxan” və “Mirbazi” oyunlarında olduğu kimi, qadınlar öz aralarından Şah, Vəzir, Vəkil, və bir neçə xidmətçi – Çavuş seçib, Şahi taxtda oturdurdular. Sonra Şahın əmri ilə məclisə ayrı-ayrı şəxslər gətirilib cəzalandırılır, küsülülər bərişdirilir və s. tədbirlər görülür, maska taxmış qadın oyunçularının iştirakı ilə bir Kosa oyunu göstərilirdi. Gecəyarı bütün iştirakçılar axar sular kənarına yollanıb, orada müəyyən ayin oyunları icra edirdilər. Mənbələr bu tamaşanı “şah oyunu” və ya “şahşahi” da adlandırırlar.

ŞAHNAMƏXAN // ŞAHNAMƏÇİ – Bū və ya digər hökmdarın tərcümeyi-halı və şahlıq tarixini nəql edən nəqqal. Həmçinin Firdovsinin “Şahnamə” əsərini oxuyan və ya danışan nağılçı – dərvişə verilən ad. Nəql mənzum şəkildə təqdim olunurdu.

ŞAHSEVƏN OYUNU – Toy mərasimlərində icra olunan ənənəvi oyunlardan biri. Adət üzrə, mərasimin sonunda oynanılan bu qəribə oyunda əlində turna tutmuş bir şəxs, şallağın ucunu məclisdəkilərin birinə uzadaraq, onu otraya çəkirdi. Ortaya çıxan yerə əyləşib əlini açır, “turnalı” turnanı onun əlinə vurub, turnanı ona verirdi. O da öz növbəsində turnanın ucunu başqasına uzadırdı və i.a. Keçmiş Bakı toyları üçün daha səciyyəvi olmuş bu oyuna “şasevəni” də deyirdilər. Naxçıvan diyarında oxuma ilə müşayiət olunan bir yallısayağı oyun da, bu adı daşıyırdı.

ŞALSALLAMA // ŞALSALLATDI – Novruz və Axırçərşənbə şənliklərində subay gənclər tərəfindən keçirilən bəbəbə mərasim oyununun bir başqa növü.

ŞUMAQƏDƏR – Əsasən, Cütçü şumu mərasim şənliyində icra olunan bir hərəkətli uşaq oyunu və orada istifadə edilən ağacın adı. Mənşəcə yaşlıların torpağı oyatmaq məqsədilə keçirdiyi qədim ayinlə bağlı olub, sonralar uşaq əyləncəsinə çevrilən bu oyunda əlində üç ədəd, ucu yonulmuş və 20–30 sm uzunluqda ağac, nazik çubuq və ya dəmir olan hər iştirakçı, qazılıb tapdalanmış yerə bir ağac “yortmalıydı”. O biri iştirakçılar ağaclarını həmin yerə elə zərblə sancmalıydılar ki, yerdəki ağaclar yerindən çıxsınlar və s. Bu oyunun bizə məlum olan başqa adları bunlardır; “şişməqədər” (Naxçıvan), “kilinqağac”, “çilingağacı // çilingi”, “şapbaşıpba”, “şupışupi” (Muğan və cənub-şərq rayonlarımız), “çaqqıçaqqı” və s.

ŞAMAN // ŞAMANÇI – Aşıq-ozan sənətinin ən qədim sələflərindən biri olub “şamanoyunu”nda iştirak edən el sənətkarı. Cadugərlik, dua oxumaqla bərabər o, şeir qoşmaq, nağıl söyləmək, məclis keçirmək, ağı demək, saz-qopuz çalmaq və cilddən-cildə girməyi bacaran, bir əlində zıncırovlu qaval, o birisində qam adlanan əsa olan ifaçı olmuşdur. Bir mülahizəyə görə, ilkin adı “oyun” olmuş bu sənətkarın peşəsi sonralar yaradıcılıqda gedən təsnifləşmə nəticəsində sıradan çıxıb, ayrı-ayrı növlərə parçalansa da dərviş oyunlarında olduqca dərin iz buraxmışdır. Tarixi mənbələr onu qam da adlandırırlar.

ŞAMANDAĞ – Uzaq keçmişimizdə, əsasən, gecə vaxtı keçirilib atəşbazlıqla müşayiət olunan təntənəli şamanoyununun xalq tərə-

findən verilən ad. Sonralar el içində geniş yayılmış kütləvi bir oxuma oyunu da bu adı daşımışdır.

ŞAMAN OYUNU – İslama qədərki dövrlərdən başlayaraq orta əsrlərə kimi xalqımız arasında müxtəlif adlarla müalicə, sehr-ovsun və falaçma məqsədilə keçirilən bir mərasim oyunu. Çalib oxumaq, rəqs etmək, bəlağətli dillə danışmaq və söz sayləmək bu qədim oyunun səciyyəvi cəhətlərindəndir.

ŞAMARTI – Toy şənliyi ərəfəsində oğlan evində subay gənclərin əyləncə gecəsi. Buraya toplaşanlar müxtəlif oyun, məzəli rəqs və s. ifa edir, mahnı oxuyur, əylənirdilər. Şənlik Azərbaycanın şimal-qərb ərazisi (Borçalı, Tovuz) üçün daha səciyyəvidir.

ŞAMÜQƏRİBAN – (“qəriblər, əsirlər gecəsi” və ya, Şam qəribləri deməkdir). Aşuranın onuncu gecəsi şəbih tamaşası zamanı icra olunan bir mərasimin adı. Orada söhbət imam Hüseynin əsir düşmüş qohum-əqrəbasının Dəməşqdə – Şamda çəkdiyi əzab-əziyyətindən getdiyi zaman işıqlar keçirilir, rövzəxanın “münacat” duası tam qaralıqda dinlənir və dua bitdikdə çıraqlar yenidən yandırılırdı. Xalq ağzında bu mərasimə “şamsöndü” də deyirdilər.

ŞAREYİ // ŞƏRƏYİ – (“şare” sərəncamçı anlamındadır). El şənliyi və toy mərasimlərində kişili-arvadlı ifa olunan yallısayağı bir oyun. İki dəstədən ibarət olan ifaçıların dəstə başçıları və arxada duran iştirakçılar əllərində çomaq tutub, dəstələr ilə birlikdə düşmənin üstünə yerişən qoşun kimi müxtəlif taktiki hərəkətlər və s. edirdilər. Oyunu qoşa zurna və nağara müşayiət edirdi. Onun digər adı “şərani” və “şərrəney”dir.

ŞAŞIRMA OYUNU – Bəzi məxəzlərdə və el ədəbiyyatımızda fokusçuluq, hoqqə və gözbağlı oyunu anlamı qarşısında işlənən deyim. Onun digər adı “şaşırdıcı oyun”dur.

ŞATIR – (“şən” mənasındadır). Bəzi rayonlarımızda “təlxək” və “məzhəkçi” anlamında işlənən deyimlərdən biri. “Şatır” deyiliş şəkli də var.

ŞATIR OYUNU – Təlxək şatırın oynadığı hər hansı bir oyun və el içində geniş yayılmış bir məzəli lələyünü – pantomima tamaşasının adı. Tamaşada bir oyunçu çörəkçi – “şatır”, o biri – “təndiri” təsvir edirdi. Çörəkçi təndir ətrafında rəqs edib oxuyur, sonra təndirdə “çörək yapmağa” başlayırdı. O, təndiri təsvir edən oyunçunun qarına, sinəsi və qoltuğu altına guya, çörək yapıb çıxarır, bu da gülüş doğurdu.

ŞEYDALI – Cənub-şərq rayonlarımızda toy şənlikləri zamanı qız-gəlinin ifa etdiyi ənənəvi bir oyunun adı. Oxuma ilə müşayiət olunan bu halayvari oyunda şənliyə gələn qonaqlar salamlanır, onlara yer göstərilirdi.

ŞƏBBAZ – (“gecə oyunçusu” anlamındadır). Gecə oyununu iştirakçısı, Şahsəlim və Xəyaloyunu kölgə-oyuq tamaşasını nümayiş etdirən sənətkarın adlarından.

ŞƏBBAZI – (“gecə oyunu” deməkdir). Gecə vaxtı göstərilən gözbağlı oyunu, tamaşa və rəqslərə verilən müştərək ad və kölgə-oyuq tamaşasının bir növü. Oyun saplarla idarə edilən yastı kuklaların ekran qarşısında gəzişmələrindən ibarət olmuşdur. Vaxtilə bu növ tamaşaya “baziyepişbənd”(yəni, “pişbənd oyunu”) da deyilirdi. Sonralar Şahsəlim oyuq-kukla tamaşası da bu adla çağırılmışdır.

ŞƏBƏDƏ OYUNU – Lağ oyununu xatırladan bir tamaşa növünün adı. Bu oyunun ifası üçün istehza, təhqir kinayəli yamsılama daha səciyyəvi olmuşdur. “şəbəzə” və “şəvədəoyunu” tələffüz şəkilləri də vardır.

ŞƏBİ OYUNU – (əslində “gecə oyunu” deməkdir). Bir zaman meydanlarda axşamçağı isə, evlərdə göstərilən məzəli el tamaşalarımızdan birinin adı. Ata və tənbel oğul kimi iki iştirakçısı olan bu tamaşanın məzmunu atanın tənbel oğluna verdiyi nəsihətlər, övladın isə, min cür bəhanə ilə evdə oturduğundan ibarət olmuşdur. Cənab gələn ata övladını söyüb döyür, oğul isə ədəbsiz hərəkətlər edirdi və s.

ŞƏBİH – (“surət, oxşar” anlamındadır). Bəzi müəlliflərə görə, şəbih tamaşasında iştirak edən personaj obraz anlamında işlənən deyim.

ŞƏBİHGƏRDAN // ŞƏBİHGƏRDUN – Şəbih tamaşasının bədii rəhbərinə verilən ad. O, tamaşa boyu oyun meydançasında, tamaşaçıların gözü önündə rejissorluq etməklə yanaşı, müasir suflyor, rejissor müavini, paltarçı, butaforçu, aparıcı və şərhçi vəzifələrini öz simasında birləşdirirdi. Başında əmmamə, əynində uzun əba, o biri əlində çubuq, o birində şəbih nüsxəsini tutaraq, meydançada ora-bura gəzir oyunçuları izləyirdi. O, həm də oyunçu dəstəsinin rəisi kimi tanınırdı. Bəzən bu vəzifəni iki nəfər ifa edirdi. Mənbələr onu “muinilbökə” və “gərdun” da adlandırırlar.

ŞƏBİYELDA // ŞƏBİYƏLDA – (“ən uzun gecə” anlamındadır). Orta əsrlərdən bəri Azərbaycanda payızın sonu, qışın başlanması münasibətilə 21 dekabr günü, ilin ən uzun, on dörd saat davam edən ən

uzun qış gecəsində icra olunan Ç ı r a q a n mərasiminin sonrakı adı. Bu gecə hər yerdə saysız-hesabsız tonqallar yandırılır, hamı evlərdə altında manqal yerləşən alçaq kürsü ətrafına toplaşib gecə boyu müxtəlif əfsanə, dastan və nağıllar dinləyir, məzəli oyunlar ifa edirdilər. Mərasim “yelda gecəsi” və “şəbiçillə” adı ilə də tanınır.

ŞƏBNİŞİNİ // ŞƏBNİŞT – Cənubi Azərbaycanda təsadüf olunan oturaq sayağı axşam məclisi. Ayrı-ayrılıqda kişi və qadınların toplandığı bu məclislərdə bəzən, şairlər, çalğıcılar da iştirak edir, şeir oxuyur, musiqi çalırdılar.

ŞƏHRİFİRƏNG – (“Avropa şəhəri” anlamındadır). Vaxtilə xalqımız arasında geniş şöhrət tapmış bir oyun növü. Ön divarında üç böyüdücü şüşə, arxa divarında isə, ox üstündə hərlənən iki valı olan dəmir bir sandığı oyunçu qapı-qapı, kəndbəkənd gəzdirib, ətrafına adam toplayaraq oyun göstərirdi. Bu oyuna eyni vaxtda üç adam baxa bilir, sandıq sahibi dəstəyi fırladaraq vala bükülmüş rəsmləri bir valdan o biri vala sarıyır və oyunçu məharətilə rəsmlərin məzmununu nəql edirdi. Burada tamaşaçının gözü önündən bir-birinin ardınca Avropa mənzərələri və Avropa həyat tərzi təsvirləri, yerli rəssamların Kərbəla qırğını mövzusunda çəkdiyi rəsmlər gəlib keçirdi. Bu oyunun bir başqa növünə s a n d ı q c a i b deyirdilər.

ŞƏHRİVAZ – Zorxana küş t i s i n ə mənsub olan iki növdən birinin adı. “Qəbz” onun digər adıdır.

ŞƏHRİVƏR // ŞƏHRİVƏRGAN – Qədim Azərbaycanda, XI əsrə kimi qış vaxtı Şəhrivər ayının 4-cü günü (21-25 dekabr) sonralar isə, yayda (21-25 avqust) keçirilən. A z ə r şənliklərindən biri. Şənlik, əsasən, ev-eşikdə, ocaqlarda yanan alovun bayramı olub, atəş tanrısının ağac gövdəsində yatan halına həsr edilirdi. Təntənələrin bir qismi ayrı-ayrı ailələrdə ocaq başında keçirilirdisə, digəri, şəhər və kəndlərin açıq meydanlarında nəhəng tonqallar ətrafında icra olunurdu. Reyhan gulu bu şənliyin rəmzi olmuşdur.

ŞƏNGƏLA – Elimiz içində oynanılan sözlü-nəğməli bir uşaq oyunu. Dairəvi oturmuş oyun iştirakçıları əl çalıb, “şəng, şəng, şəngəla...” deyərək, əlində çubuq olan başcının hərəkətlərini yamsılamalı idilər. Yamsılaya bilməyən iştirakçı cəzalanırdı və s.

ŞƏNGÜL – Cənubi Azərbaycanın şərqində məzəli oyun göstərən peşəkar komikə verilən ad. Digər tələffüzü “şəngil”dir.

ŞƏPPASİ – (“gecə qaravulu” anlamındadır). Vaxtilə yurdumuzun cənub-şərqində zahı qarşısında icra olunan ailə-məişət şənliyi. Bir

məxəzə görə, uşağın anadan olduğu gündən başlayaraq bir həftə davam edən bu “gecə şənliyində” h o q q a o y u n u ilə yanaşı müxtəlif qız-gəlin oyunları da icra olunurdu. “Şəbpassı” tələffüz şəkli də vardır. Bakı ərazisində ona “şəpbəxeyir” deyirdilər.

ŞƏRURİ – Naxçıvan diyarı, Şərur və bu ətrafdakı ərazidə el şənlikləri zamanı oynanılan yallısayağı bir kütləvi oyun. Müəyyən bir məzmunla malik olan bu oyun, tamaşa ünsürləri ilə zəngin olmuşdur. Digər tələffüzü “şərili”dir.

ŞİLƏN // ŞÜLƏN – Qədim folklor ədəbiyyatımızda “el bayramı kütləvi şənlik, böyük ziyafət” və müasir “festival” anlamı qarşısında işlənən deyim. Törənış etibarilə bu deyim uzaq keçmişin qəbilə totemini təmsil edən heyvanı ildə bir dəfə kəsib yemək adəti və bu münasibətlə icra olunan mərasim şənliyi ilə bağlıdır. Xalq arasında “şülən çəkmək” ifadəsi elə indi də məclis keçirmək anlamında işlənməkdədir. “Şülən-şilan” və “şölən” tələffüz şəkli də mövcuddur.

ŞİRGƏ // ŞİRGƏ – (“bəzək, naxış” deməkdir). Nağıl və dastan məclislərində nəqli şirinləşdirmək, tamaşaçını ayıltmaq məqsədilə ifaçının əsas mətnə əlavə etdiyi haşiyə, ənənəvi “təkrəlmə” və ya başqa bir söz oyunu.

ŞİRVANİ – Elimiz içində kütləvi şənliklər zamanı oynanılan bir yallısayağı oyunun adı.

ŞİVƏDAR – Müəyyən tarixi dövrlərdə Azərbaycanda “oyunçu-aktyor, sənətkar-ustad” anlamında işlənən deyim. Sonralar elimizin ayrı-ayrı dialekt və ləhcəsini parodik tərzdə, ələsalma yolu ilə tamaşaçılara təqdim edən peşəkar oyunçu l a ğ b a z da bu adı daşımışdır. Onun digər adı “şivəbaz”dır.

ŞÖBƏDƏ – (“əl çevikliyi” deməkdir). Vaxtilə Azərbaycanda jonqlyorluq və g ö z b a ğ ı o y u n u n u n bir başqa adı. Ona “şübədə-bazlıq” da deyirdilər.

ŞÖLƏ OYUNU – Bir vaxt el-oba içində şöhrət tapmış k i l i m a r a s ı oyuq-kukla tamaşalarından biri.

TABTAB // TABTABA – X-XI əsrlərdə yurdumuzda təsadüf olunan ç ö v k ə n ə bənzər atüstü meydan oyunlarından biri və həmin oyunda istifadə olunan özünəməxsus raketkanın adı.

TAĞI GÜLAH, NAĞI SƏR – (“Tağının papağı, Nağının başı” anlamındadır). Papaqla oynanılan sözlü-nəğməli bir uşaq oyunu. Dövrə vurub əyləşən və başında papaq yaxud, araqçın olan 15-20 iş-

tirakçının ortasında dayanan papaqsız başçı” – “Tağı külah, Nağı sər, yağış yağır, yel əsər” (başqa yerdə – “Tağı-tağı, tağba-tağı”) deyir və hamı əl çala-çala bir ağızdan onu təkrar edirdi. Bir neçə təkrardan sonra başçı yanındakı iştirakçının papağını qapıb başına qoyur, papaqsız qalan isə öz yanındakının papağını götürürdü və s. Başı açıq qalan iştirakçı tənbeh edilirdi. Bu oyuna “Dəyirman oyunu” da deyirdilər.

TAPDIQ ÇOBAN – Kili marası tipli kukla tamaşasının adı. Dörd surət; – Ceyran xanım, onun əri Şəfi, qızı Züleyxa və çoban Tapdıqdan ibarət olub, laloyunu xarakteri daşımış bu tamaşada, kənd həyatından alınmış məzəli bir hadisə təsvir olunurdu.

TEŞTİ – Bəlli olan halaysayağı qız-gəlin oyunlarından biri. Oyun bir adət olaraq, iri bir teştin çalınması və oyunu müşayiət edən “A teşti, teşti...” oxumasından ibarət olmuşdur.

TƏFRİQƏ – XIX əsrin yazılarında, qısa bir pərdəli məzhəkə, “vodevil” anlamı qarşısında işlənən deyim.

TƏHVİL // TƏHVİLİSAL – (“keçid, ilin dönüşü” anlamındadır). İlin yeniləşməsi əlaməti kimi qeyd edilən N o v r u z şənliyinin başlanma anı və bu münasibətlə icra olunan ailə-məişət mərasimi. Qədim təqvimə əsasən, günəşin “Həməl bürcünə” daxil olması saati top atəşi, fişəngbazlıq, tufəng-tapança atmaqla qeyd olunur, bayram süfrəsi ət-rafına toplanmış ailə üzvləri oradakı səmənini qayçılaraq ənənəvi, nəğmələr oxuyur, qədim mərasim oyunları keçirir, səhərə kimi şənləndirilər. El içində bu mərasimə İ l d ö n ə n d ə də deyirdilər.

TƏXT – Xalq tamaşalarında oyunçu və çalğıçılar üçün ayrılan xüsusi bir yer, açıq və qapalı şəbih tamaşalarında isə, oyun meydançası üçün istifadə olunan yüksək platformanın adı. S ə k i oyun meydançasından fərqli olaraq, bu meydança taxta ilə örtülmüş hovuz və ya müvəqqəti qurulmuş bir yaxud, bir neçə ayrı-ayrı yerləşən dördbucaqlı platformalardan ibarət olmuşdur. Oraya qalxmaq üçün bir neçə pilləkən və ya enişli pandus, üzərində isə bəzən, yüngül dirəklər qurulur, onların arasındakı kəndirlərdən kiçik çıraqlar və fənərlər asılır, yerliyinə kəpək səpilir, q a s ı m o t a ğ ı m i n b ə r və müxtəlif ölçülü kürsülər düzülürdü.

TƏXTGAH – Şəbih tamaşasında Y ə z i d xəlifənin taxtı qoyulan yer, məkanın adı. “Təxtgə” deyiliş tərzində də var.

TƏXTİRƏVAN – Əza qafiləsində iki minik heyvanı və ya dörd əzadların gəzdirdiyi göyörti ilə bəzənmiş bir kəcavə növü. İçində oturub başlarına ağ örpək salmış, qadın paltarlı 9–10 yaşlı oğlan uşaqları, Kərbəla şəhidlərinin arvad və qızlarını təmsil edirdilər.

TƏKBARMAQ – Elimiz arasında kütləvi şənliklər zamanı ifa olunan yallısağağı oyunlardan biri.

TƏKƏ OYUNU – Cənubi Azərbaycanda, N o v r u z bayramı ərəfəsində keçirilən s a y a g ə z i s i və k o s a g ə l i n şənliyində boynuna noxta və zıncırov taxılmış, uzunsaqal erkək bir keçi ətrafında “təkəm, təkəm oyun eylər” sözləri ilə başlayan oxuma ilə icra olunan bir oyun. Bəzən oyunda heyvan əvəzinə “təkəsaaqqal Kosa” və ya keçi görkəmli, keçi maskalı bir oyunçu çıxış edirdi. Törəniş etibarilə qədim Azərbaycanda oynanılan əsatiri bir tamaşa, orada yaz fəslini təmsil etmiş Keçi – Təkə surəti ilə bağlı olub qışın başlanması, onun şər qüvvələr tərəfindən öldürülməsi, yazın gəlişi isə, onun dirilməsi kimi qeyd edilmişdir. Bu oyunun “təkə mərasimi”, “təkəmtəkəm”, “təkəoynatma”, və “keçi-keçi oyunu” kimi adları da mövcuddur.

TƏKƏMASQARA // TƏKƏMƏSQƏRƏ – K ə n d i r b a z o y u n u n d a aşağıda – yerdə kəndirbazı təqlid edən təlxəyə verilən adlardan biri və ümumiyyətlə, keçi maskası taxmış komik oyunçuya verilən ad.

TƏKƏMTƏKƏM – Yazqabağı şənliklər zamanı açıq havada bir-birindən 3-4 m aralı Yerdə cızılmış dairelər arasında taxta və ya dəmir “gilgilə” ilə oynanılan hərəkətli bir uşaq oyunu. Oyun vaxtı hər dairedə 4-5 iştirakçı duraraq, ətrafda – “təkəm, təkəm ay, təkəm” deyərək, həlqə sürən bir iştirakçının gilgiləsini tutmaq, onu əvəz etmək üçün sөy göstərirdilər.və s.

TƏKMƏCÜT – (“təkmi, cütmü?” anlamındadır). Kütləvi el şənliklərində icra olunan bir uşaq oyunu və ümumiyyətlə, uşaq oyunlarında istifadə edilən bir püşkətmə əməliyyatının adı. Başqa yerlərdə bu oyun “cüftütək” və “tağicüft” adları daşımışdır.

TƏQLİDÇİ – Təqlidoyunu ifaçısına verilən ad. İki təlxəkdən başqa, buraya rəqqas, müğənni, hoqqabaz və s. oyunbazlar da daxil idilər. Bir mülahizəyə görə, bu ad həmçinin təqlid maska oyununun ifaçısına verilən ad olmuşdur. Ona “bənzetçi” də deyirlər.

TƏQLİD OYUNU – (“yamsılama oyunu” mənasındadır). Orta əsrlərdə Azərbaycanda, el şənlikləri və varlı evlərində oynanılan özünəməxsus bir xalq tamaşası. Ayrı-ayrı rəqslər, oxuma, h o q q a , l a l o y u n u və bu kimi kiçik “nömrələr”dən ibarət olub, müasir sirk oyunlarını xatırladan bu yüngül səciyyəli oyunun iki aparıcısı K e ç ə l p ə h l ə v a n və Y a l a n ç ı p ə h l ə v a n kimi təlxəklər olmuşdur. Onlar çıxışlar arasında əsas oyunbazları yamsılayaraq, onların oyununu lağa

qoyur, məzəli bədyə və şit zarafatlarla tamaşaçıları əyləndirirdilər. Bir başqa məxəzə görə, Oğru, Şah, Vəzir, Varlı, Xəsis, Nökər və Qazi kimi ənənəvi surətlərdən ibarət olan bir maska oyunu da bu adı daşı-mışdır. Əski yazılar həmin oyuna “təqlidçi oyunu” da deyirdilər.

TƏLXƏK – (“acılayan” anlamındadır). X-XI əsrlərdə Soltan Mahmud Qəznəvinin sarayında öz məzəli oyunları ilə şöhrət tapmış bir tarixi şəxsin və saysız-hesabsız lətifələr qəhrəmanının adı. XVII-XVIII əsrlərdə Azərbaycanın bir sıra xanlıqlarında, sarayda hökmdar və əyanları əyləndirən məzhəkəçilər də bu adla çağırılırdılar. Saray nökrələrindən olan bu oyunçular bayağı hərəkət, him-cim və hərzə-hədyan sözlərlə öz ağalarını güldürürdülər. “Təlkək” tələffüz şəkli də vardır.

TƏLXƏK OYUNU – Komik oyunçu – təlxəklərin ifa etdiyi oyun növü və ümumiyyətlə el içində şit, bayağı tərzli oyuna verilən ad.

TƏMƏNNA // TƏMƏNNAH – (“arzu” mənasındadır). Xalq tamaşalarında iki surət arasında icra edilən ənənəvi salamlama tərzli. Burada əl-ələ görüşdükdən sonra hər iki oyunçu öz şəhadət barmağını öpüb, gözü və alını üstə qoyurdu. Xalq arasında bunu “təmənleşmə” də adlandırırdılar. Bu tərzin “qısa təmənnə” deyilən yığcam, ötəri salamlama tərzli ilə yanaşı, “qəndilli təmənnə” və ya “yerdən təmənnə” adlanan bir başqa tərzinin icrasında görüşənlər əllərini yerə kimi uzadıb, sonra alına toxundururdular.

TƏMSİL – (əslində “bənzmə, oxşatma” deməkdir). Əski ədəbiyyatda tamaşa – oyun göstərmə işi. Həmçinin həcvşayağı və nəsihətə-miz məzmunlu kiçik bir səhnə əsərinə verilən ad. Vaxtilə xalq içində yayılmış “təmsil vermək” və ya, “təmsil edilmək” ifadələri bu və ya digər oyunun tamaşasını göstərmək anlamı qarşısında işlənen ifadələrdəndir.

TƏMZƏRƏ // TƏNZƏRƏ – (hərfi mənası “qızılı tənbatən” olsa da, deyim kişi adı kimi izah olunur). Yaz şənliyi və toy mərasimlərin-də gənclər tərəfindən ifa olunan yallısayağı bir oyunun adı. İlk çağlar qadınlara məxsus həmin oyunun ifaçıları dəbdəbəli tərzdə və hədsiz dərəcədə cavahitratla bəzənərək qövşşəkili bir sıraya durub, oynayır, oyunu – “uca, uca dağ başında da Tənzərə, oyna bala” sözlərilə müşayiət edirdilər. Oyun daha çox Naxçıvan ərazisində oynanılır.

TƏNBƏKİ OYUNU – (“tənbeh oyunu” mənasındadır). El tamaşalarımızdan olan lağ oyunu növü. Əsasən, bayram günləri, kənd-

lərdə göstərilən həmin tamaşada, bu və ya digər yerdə baş vermiş konkret bir əhvalat oyun meydançasına çıxarılır müsbət və mənfi surətlərin dili ilə təriflənməli şəxs təriflənir, tənbəh olunmalı tənbəh edilirdi. Bu xalq tamaşası formasında Əhmədbəy Cavanşir 1906-cı ildə bir neçə mənzum əsər yazmışdır. El içində ona, “təmməki oyunu”, “tövbələtmə oyunu” da deyirdilər.

TƏNBƏL – “Dənbəl”, “dünbal” deyiminin təhrifi olub Azərbaycanda komik oyunçu-təlxək və məsxərəbazaya verilən adlardan biri. Həmçinin bir sıra xalq tamaşalarında min cür bəhanə ilə işdən boyun qaçıran, müftəxor avara bir surətin adı.

TƏNDİRBAŞI – Qərb rayonlarımızda həmyaşlı qadınların oturmaq sayacağı axşam məclisinə verilən ad. Bu şənliyin “təndirbaşında” adına da təsadüf olunur.

TƏN-TƏNƏ, OTAŞ DÖNƏ – Qədim atəşə tanınma ayini ilə bağlı olan, sözlü-nəğməli bir uşaq oyunu. Dövrə vurub oturan iştirakçılardan üçü ortada durub əllərini daraq şəklində bir-birinin üstünə qoyurdu. Bir əlini kənardə tutan iştirakçı barmaqları göstərə-göstərə təkrarən “tən-tənə, otaş dönə” deyir və sonuncu baş barmağı tutub; – bu nədir? soruşurdu. Barmaq sahibi “şam” deyə, cavab verir və hər üçü cəld əllərini sinəsinə qoyurdu. Gecikən iştirakçı o birilərin arzusuna görə, oynayıb oxumalı idi.

TƏRAZİM QIRILDI – Cənub-qərb rayonlarımız üçün səciyyəvi olan bir xalq oyununun adı.

TƏRS AYAQ – Yurdumuzun cənub-qərbində kütləvi şənliklər zamanı oynanılan bir yallısayağı oyun.

TƏRS TOY – Vaxtilə Ömər xəlifənin ölümü günü keçirilən Ömər toyu tamaşasının adlarından biri.

TƏSVİR – Xəyaloyunu kölgə-oyuq tamaşası fiqurunun adı. Boyu 20 sm-dən tutmuş bəzən bir metrə çatan surətlərin yalnız siluetini göstərən fiqurlar şəffaf kağız, dəvə yaxud, dana dərisindən kəsilir, müxtəlif rənglərlə boyanır, fiqurun hərəkət hissələrinə çubuqlar bənd edilirdi.

TƏZİYƏ – (“yas, matəm” deməkdir). Kərbəla qırğınının ildönümü münasibətilə keçirilən, matəm mərasimlərinə verilən ad. On gün davam edən bu məclislərdə mərsiyəxan, dərviş və hoqqabazlar öz məharətini nümayiş edir, bu günlər şəbih tamaşalarına geniş yer verilirdi. Tarixi məxəzlərdə bu söz bəzən, “şəbih tamaşası” anlamı müqabilində işlənən deyim kimi də təqdim edilir.

TƏZİYƏ ŞƏBİHİ – Təziyə matəm mərasimləri üçün yazılan və orada oynanılan faciəli şəbih tamaşalarının bir başqa adı. Qaynaqlar onu “təziyəyi-şəbih” adı ilə də qeyd edirlər.

TƏZİYƏDAR – Təziyə məclisləri təşkil etmək işi ilə məşğul olub, bu məclislərdə iştirak edən şəxs.

TƏZİYƏNAMƏ – Kərbəla hadisələri və onun qəhrəmanları haqqında yazılıb, şəbih tamaşalarının ədəbi mətnini təşkil edən, mənzum pyeslərə verilən ad.

TİFLANİ MÜSLİM – (“Müslümün balaları” deməkdir). Bir zaman çox geniş yayılmış bir şəbih tamaşasının adı. Tamaşanın əsas məzmunu Küf şəhərində imam Hüseynin əmisi oğlu Müslüm Aqilin övladlarının faciəli ölümündən ibarət olmuşdur.

TİR GÜNÜ – Novruz şənliyinin 13-cü günü qeyd olunan Sezde-bedər mərasiminin digər adı. Mərasim əski ədəbiyyata “Ruzi Tir” adı ilə də bəllidir.

TİRƏGAN // TİRGAN – (əslində “ox bayramı” deməkdir). Qədim Azərbaycan ərazisində, əski təqvimin Aban ayının Tir günü (28 oktyabr – 3 noyabr) qeyd edilən bir mərasim şənliyi. İncəsənət və peşə sahiblərinin hamisi sayılan tanrılar (ilk çağlar Tir, orta əsrlərdə isə, su tanrısı Aban) şəninə keçirilən bu kütləvi mərasimin bütün iştirakçıları həmin sənətlərə hörmət əlaməti olaraq, onların özünəməxsus geyimlərini geyib küçə-meydanlara çıxır, cürbəcür ayin oyunu və rəqslər ifa edir, müxtəlif boya, ətirli maye və ya güləb ilə bir-birini bulayırdılar. İki gün davam edən bu şənliyin I günü “kiçik Tirəgan”, II günü “Ali Tirəgan” adlanmış, nərgizgülü bu bayramın rəmzi sanılmışdır. Sonralar Abrizan şənliyi ilə qovuşan bu bayrama orta əsr qaynaqlarında Abangan adı ilə təsadüf etmək olur.

TOXUMÇƏNG // TOXUMCƏNGİ – Əsasən Novruz şənliyində oynanılan özünəməxsus bir oyun. Gəncləri bu oyunda boyanmış yumurtaları bir-birinə vurur və ya onları hündür bir yerdən aşağı gillədirtilər. Kimin yumurtası bərk, möhkəm olub, sınımazsa, yaxud, uzağa yuvarlanarsa, həmin yumurta sahibi başqa yumurtaları özünə götürürdü. El içində buna “toxumbazi” və “yumurtadöydü” də deyirdilər.

TOPALDIQAÇ – (“topu aldın qaç” mənasındadır). Kütləvi el şənliklərində həm qızlar, həm oğlanlar tərəfindən oynanılan bir hərə-kətli xalq oyunu. “Kosalan”, “isti”, “qaçan” adlı məhəllələri olan

oyun meydançasında biri topu yuxarı atır, o birisi, sağ əli və ya taxta ilə topu vururdu. Bu zaman “isti”də duran iştirakçılar “qaçan” məhəl-ləyə can atır, topu tutan iştirakçı isə, qaçanları topla vurmalıydı və s. El arasında bu oyun “kosaldıqaç”, “rustopu” adları ilə də bəllidir.

TOPÇALADA – Müəyyən cəhətlərinə görə müasir “ot üzərində xokkey” oyununa bənzəyən hərəkətli bir uşaq oyunu. Oyunda iki dəstə iştirakçılar bir ayaq üstə hoppanaraq, taxta top və ya iri aşıq sü-müyünü meydanın iki kənarında qazılmış çalalara salmağa çalışırdılar. Oyunun digər adı “topçomağ”dır.

TOPLƏLƏ // TOPLƏLƏDƏ – Gözbağlıca uşaq oyunların-dan biri. Oyunda uşaqlardan birinin gözünü bağlayıb əlinə ağac verir-dilər. O; – “nənəm mənə kor dedi, hər yetənə vur dedi” deyib ağacı ətrafına gəzdirirdi. Başqa iştirakçılar ətrafda qaçışaraq gözübağlıya to-xunmağa çalışırdılar və s. Bu oyun “nənəm mənə kor dedi” yaxud, “dədə, mənə ağacı” adı ilə də məlumdur.

TORBAATDI – Novruz və Xıdırnəbi mərasim şənliklərində subay gənclər tərəfindən icra olunan b a j a b a j a mərasim oyununun bir başqa adı.

TORPAQ ÇƏRŞƏNBƏSİ – Vaxtilə ilin son ayında keçirilən dörd c ə m l ə yaxud, a x ı r ç ə r ş ə n b ə mərasimlərindən biri olub qədim İsfəndəgan şənliyinə sonralar elimiz içində verilən adlardan biri.

TOY – El-oba içində evlənmə mərasimi ilə yanaşı, çox vaxt xalq şənliyi kütləvi əyləncə anlamında işlənən söz. Belə ki, “toy vurmaq, toylamaq” kimi xalq ifadələri bəzən ümumiyyətlə, elliklə şənlik ke-çirmək mənası daşımışdır.

TOYAĞASI // TOYBABASI – Toy və el şənliyini idarə edən əsas sərəncamçının adı. Ayrı-ayrı yerlərdə onu p a d ş a h və ya x a n da adlandırırlar. Digər tələffüzü “toybavası”dır (şimal-qərb rayonla-rımızda).

TOYBAŞI // TOYBƏYİ – Bir vaxt tamaşa və mərasim şənliyi sa-hibinin adı. Adətə görə, kəndin və ya məhəllənin mötəbər ağsaqqalı sayılan bu şəxs, həm də şənliyin bir növ “rejissoru” olmuşdur.

TOYDANMI, ZÜYDƏNMİ? – Azərbaycanın şimal-qərb ərazi-sində S a y a ç ı mərasim şənlikləri zamanı oynanılan sözlü-nəğməli bir uşaq oyunu. İki dəstəyə ayrılmış iştirakçılar; “Qoyunun nə yeyir?” sözləri ilə başlanan uzun bir deyişmə keçirir, oyunun sonunda isə, bir dəstənin başçısı – “Toydanmı, züydənmi?” sualına, “züydən!” cavab

verərsə, o biri dəstə zurna səsi çıxararaq bir-birinin ardınca ikinci dəstə başçısının irəli uzadılmış əli altından keçirdi və s.

TÖRƏN – Yurdumuzun qərb ərazisində “el şənliyi”, “bayram” anlamı qarşısında işlənən deyimlərdən biri.

TÖRƏNÇİ – Vaxtilə kütləvi el şənliklərində iştirak edən və tamaşaçıları əyləndirən oyunçuya verilən ad.

TÖRƏNÇİBAŞI – Oyunçu törənçilərin başçısı və el bayramını idarə edən şəxs. Başqa yerdə bu şəxs bayrambəyi adlanırdı.

TUĞLAMA – Vaxtilə Azərbaycan ərazisinin cənub-qərbində el bayramları zamanı, ifa olunan yallısayağı oyunlardan biri.

TUQAY MƏLİK // TUNQAY MƏLEYK – Şimal-qərb rayonlarımızda toy mərasimi və el bayramı günlərində icra olunan halaysayağı qız-gəlin oyunlarından biri. İfaçıları iki, 10-20 nəfərdən ibarət olan dəstələr sıra ilə qarşı-qarşıya duraraq, növbə ilə bir-birinə yaxınlaşmış uzaqlaşır, qaval və əl çala-çala oxuyub rəqs edir, bədahətən nəğmə yaratmaqda yarışa qoşulurdular. “Tuqay Məlik – ay zəri” bu oyunun bir başqa adadır.

TURACI – Törəniş etibarilə ovçuluqla bağlı olub yurdumuzda geniş yayılmış *la lo y u n u* – pantomima tərzli qədim bir oyunun adı. Bu süjetli oyunun hərəkətlərində ilk öncə turacın davranışı, duruşu yamsılanır, sonra ovçu tərəfindən vurulmuş yaralı quşun çırpınmaları və s. təsvir edilirdi. Oyun Naxçıvan diyarı üçün daha əlamətdardır.

TURNAVURDU // TURNATURNA – El şənliyi və toylarda subay gənclər tərəfindən icra olunan bir hərəkətli oyun növü. Oyunda iki bərabər dəstəyə bölünmüş iştirakçıların bir dəstəsi yerdə çəkilən dairə “mətə”nin içində durub, ayaqları altına cızıq üstə turna sərir, cızıqdan kənardə qalmış dəstə isə, həmin turnaları götürməyə çalışırdı və s. Qədimdə xalqımız arasında cülud adı ilə məlum olan bu oyunun sonrakı adları bunlardır: “qayışaldı // qayışqapdı” (Bakı), “dizəddöymə”, “dıradöymə // dirəddöydü // dürəddöymə // tirəddöymə” (şimal-qərb ərazisində), “təhdirə” (Qazax, Borçalı, Ağdam), “turadöydü // turaoyunu”, “tuladöydü” (Göycay), “cızığagirdi”, “cızıqturması” (Naxçıvan), “cızıqdançıxma” (Muğan).

TÜRK GÜLMƏLİSİ – Komik oyunçu – lotu repertuarına məxsus məzəli söyləmələrdən biri. Burada Osmanlı türklərin danışq tərzli və ahəng xüsusiyyətləri mübaligə və sataşlıqlı şəkildə yamsılanırdı. Bu söyləmə vaxtilə el sənətkarı Məşədi Cəbbarın yaradıcılığında xüsusi yer tutmuşdur.

UÇURMA OYUNU – Azərbaycanın şimal-qərb ərazisində oynanılan bir uşaq oyununun adı. Başqa yerdə bəzən “çıraqbanlıq” (feyer-verk) anlamı qarşısında işlənən deyimlərdən olmuşdur.

URUM QIZI – Xalq şənliyi, toy mərasimi və adi günlərdə, kənddə, açıq havada ifa olunan bir yallısayağı oyun. Oxuma və zurnaçıların müşayiəti ilə oynanılan bu oyun, bəzən iki və ya üç nəfər tərəfindən qapalı dairə və ya qövşşəkilli bir sırada ifa edilirdi. Oyun qaynaqlarda “Rum qızı” adı ilə qeyd olunur.

URVAY – Zorxana küş t i s i n d ə pəhləvanların güləşmədən əvvəl oxuduqları mahnının adı. Rəcəzin bir başqa növü olan mahnı Şeki ərazisi üçün daha səciyyəvi olmuşdur.

USTABAŞI – Ömrünü oyunçu sənəti ilə bağlayıb, el-obada tamaşa, oyun hazırlayan və onu idarə edən el sənətkarına verilən ad. Sənətinin mahir bilicisi və məsləhətçisi kimi o, ə h l i m ə a r i k və məhtəbaşının xələflərindən olmuş, oyunçu birliyi və dəstəsinə rəhbərlik etmişdir.

USTAD – El içində birinci dərəcəli oyunçu, n ə q q a l və dərvişlərə verilən adlardan biri.

USTAŞAGİRD // USTAŞƏYİRD – 15-20 nəfərin iştirakı ilə oynanılan süjetli bir uşaq oyunu. Başçı – “usta” əlilə önündə oturmuş “şagird”in gözlərini tutur, iştirakçılardan biri, şagirdin arxasına bir şillə vururdu. Usta əlini şagirdin gözündən çəkib: – “Ay canım şagird, ay gözüm şagird, səni kim vurdu, kim döydü?” – soruşurdu. O birilər xorla bu sözləri təkrar edir, şagird isə vurana göstərməli və o, düz tapıldıqda, şagird əvəz edilməliydi və s. Oyunun bir başqa variantı “qol-tuğdançıxma” adlanırdı.

USTAYE SƏLMAN – Toy şənliyində ifa olunan qız-gəlin oyunlarından biri. Oxuma ilə müşayiət olunan bu oyun məzmunca kədərli olub, gənc ikən dul qalmış gəlinlər tərəfindən oynanırdı. Oyun əsasən Goranboy və İrəvan azərbaycanlıları arasında geniş yayılmış və bəzən, “üstaye Səلمانam mən” adı ilə də çağırılmışdır.

UZUN HALAY – Bir adət olaraq, qız-gəlin şənliklərində ifa olunan halaysayağı oyunlardan biri. “Ozun halay” tələffüz şəkli də vardır.

UZUNDƏRƏ – Uzaq keçmişdə Naxçıvan ərazisində oynanılan bir yallısayağı oyun. Cəld tempdə ifa olunan və iki, ayrıca kişi və qadın dəstələrindən ibarət olan sıralarda kişi dəstə başçısı əlində çubuq, qadın başçısı isə, dəsmal tutur və iki dəstə məzəli tərzdə bir-birilə “döyüşürdü”. Sonralar lirik xarakterli bir xalq rəqsi də həmin adı daşımışdır.

UZUNLAMBAC – Yürdumuzun el şənliklərində icra olunan bir xalq oyununun adı.

ÜÇ BADAM, BİR QOZ – Əsrimizin əvvəllərinə kimi Şəkiddə geniş şöhrət qazanmış, qədim mənşəli məzəli oyun növü. Oyunun ifaçısı bir zərb aləti çalaraq bədahətən meyxana deyir, him-cim və bədən hərəkətlərilə ətrafdakı tamaşaçıları güldürürdü.

ÜÇADDIM – Kişili-arvadlı ifa olunan yallısayağı bir oyunun adı. El arasında bu oyun “üçayaq”, “oynar” və “kөнүлalan” adları ilə də tanınır. Oyun daha çox Naxçıvan ərazisi üçün səciyyəvidir.

ÜRFANİ – (sözaçımı “hüşa” gətirmək”dir). Mənşəcə qədim yuğ kütləvi matəm tamaşası ilə bağlı olub, ilk əvvəl ölüni diriltmək, sonralar isə, guya huşunu itirmiş adamı huşa gətirmək məqsədilə ifa olunan, qəmli-kədərli yallısayağı bir oyunun adı. “Urfani” deyilişi forması da mövcuddur.

ÜSKİ ÇƏRŞƏNBƏ // ÜSKÜ ÇAHARŞƏMBƏ – Törənişinə görə, atəşə pərəstişlə bağlı olub, qədim təqvimin İsfənd ayının 16-cı günü (6 mart) icra olunan mərasim şənliyi. Əslində ikinci c ə m l ə n i n bir qalığı olan bu mərasimdə qədim tonqal ətrafı mərasim oxumaları ifa edilir, ayin tamaşası və müxtəlif rəqslər oynanılır, bütün iştirakçılar tonqal üzərində tullanırdılar. El-oba içində həmin şənliyi “üskü gecəsi”, “axırçərşənbə”, “odlu çərşənbə”, “ikinci çərşənbə gecəsi” adları ilə də çağırılırlar.

ÜŞTÜR OYUNU // ÜŞTÜRÜNGÜ – (“şütür hənği” sözünün təhrifi olub, dəvə oyunu” deməkdir). Yürdumuzda təsadüf olunan bir məzəli kənd oyununun adı. Üç komik oyunçu – l o t u n u n iştirakı ilə oynanılan bu oyunda iki oyunçu dəvəni təsvir edir, “şütürbən” adlanan üçüncüsü isə, həmin “dəvə”yə minərək onun üstündə oxuya – oxuya gəzdirilirdi və s. Xalq arasında işlənən “üştringi tutmaq” ifadəsi qaba şəkildə oynamaq, rəqs etmək deməkdir.

ÜZDÜRMƏ – Azərbaycanın cənub-qərb ərazisində kütləvi şənliklər zamanı ifa olunan yallısayağı oyunlardan biri.

ÜZƏNGİ – Vaxtilə güclü-qüvvətli yeniyetmə oğlanlar arasında geniş yayılmış bir hərəkətli oyunun adı. İki dəstə iştirakçı yerdə bir-birindən 15-20 m aralı iki dördbucaq cızıb içində durur, birinci dəstə kiçik bir topu o biri dəstəyə tərəf və bacardıqca yüksəkliyə atır, rəqib tərəf öz “məhəllə”sindən çıxmayaraq topu tutmalı və geriyyə, o biri dəstə üzərinə atmalı idi. Hər tutulan top xal hesab olunur beş xal toplanmış iştirakçı o biri dəstədən “minik” alır və onu dəstəsinə gətirib

minir və oyunu bu vəziyyətdə davam edirdi. Arxasında minicisi olan “at” topu tutarsa, o, minicisini öz dəstəsinə aparıb belinə minir və itir. Oyun xalq arasında “zənci” (yəni, qara qul) adı ilə də bəllidir.

ÜZƏRLİYSALDI – Uzaq keçmişin bir tapınma ayini ilə bağlı olub, sonralar kütləvi şənliklər zamanı tonqal ətrafında icra olunan mərasim. Mərasim iştirakçılarında bir nəfər, bir ovuc “nəzərotu” – üzərliyin üstündə dua oxuyub, onu yanan tonqal içinə atırdı. Bundan sonra ətrafdakılar yeddi tonqal üzərindən və ya bir tonqal üzərindən yeddi dəfə o yan, bu yana hoppanıb mahnı oxuyur, əl-ələ verərək yallı oyunu ifa edir, şənləndirilərlər.

ÜZLÜK OYUNU – Törənişinə görə, qədim laloyunu – pantomima və ayin rəqsləri ilə bağlı olub maska taxmış oyunçuların ifa etdikləri bir tamaşa növü. Uzaq keçmişdə mərasim şənliklərinin mühüm bir hissəsini təşkil etmiş bu növ tamaşa sonralar, el bayramlarında oynanılan müstəqil bir oyuna çevrilmişdir. El arasında həmin maska tamaşasına “Kosa oyunu” da deyirlər.

ÜZÜM AĞ ÇIXDI – Bir qaravəlli əsasında icra olunub vaxtilə tamaşaçılar tərəfindən rəğbətlə qarşılanan xalq tamaşalarından biri. Yüz baş qoyun mənimsəmiş mollanın qoyun sahibinə verdiyi gülünc cavablarından sonra, çobanın qatığı mollanın üzünə çırpmasından və s. bəhs edən bu məzəli tamaşa el içində – “Naxırçı molla”, “Sərkarla molla”, “Çobanla molla” adları ilə də bəllidir. Həmin qaravəlli əsasında, görkəmli dramaturq N.B.Vəzirov “Dələduz” adlı bir səhnə əsəri də yazmışdır.

VƏFATİ-SƏKİNƏ – Aşura büsatından sonra göstərilən və məzmunu qanlı Kərbəla qırğınının sonrakı hadisələrlə bağlı olan, adibəlli şəbih tamaşalarından biri. Tamaşada əsasən Dəməşq şəhərinə gətirilmiş Qasımın nişanlısı, imam Hüseyinin qızı Səkinənin ölümü təsvir edilirdi. Qaynaqlarda “Səkinə şəbihi” adı ilə də qeyd olunan bu tamaşada, Səkinəni qız paltarları geymiş doqquz-on yaşlı bir oğlan oynayır.

VİCAH – (“görüş, üzləşmə” anlamındadır) Növrüz bayramı ərəfəsində qızların icra etdiyi vəsfi-hal oyunu və burada ifa olunan ənənəvi bayatıların adlarından biri. “Fıcaq” deyiliş şəkli də var.

VURÇATLASIN – Əksər uşaq oyunlarının sonunda icra olunan bir mərasim. Başçının – “vur çatlasın, çal oynasın” əmrinə müvafiq, qalib gəlmiş dəstə və ya iştirakçı məğlubları qovub izləyir, yaxud, qız-

ğın şəkildə çalib oynayır, çəkişib dartışaraq, səs-küylə “qələbə”ni qeyd edirdi. Oyunun bu hissəsinin bəzən, “döysündür” və “vurmabizən” də adlandırılırlar.

VÜZAH – Xilafət dövrü və orta əsrlərdə Azərbaycanda, oynanılan qədim uşaq oyunlarından biri. Bu oyun ölkəmizin cənub ərazisi üçün daha səciyyəvi olmuşdur.

YAĞLIGÜLƏŞ – Bədənlərinə zeytun və ya bir başqa yağ sürtmüş pəhləvanların gülüşməsindən ibarət olan bir küşti növü.

YALANÇI // YALANÇI PƏHLƏVAN – Kəndirbaz oyununda ip üzərindəki canbazi yerdə təqlid edib, tamaşaçıları güldürən təlxəyin adlarından biri. Ona “yalançı canbaz” da deyirdilər. Bu, həmçinin, orta əsrlərdə, Azərbaycanda oynanılan təqlid oyunu xalq tamaşasındakı iki aparıcı təlxəkdən birinin adıdır. Adətə görə, onun üzü hisli, qara olurdu. Geniş yayılmış məşhur bir el oyunu da eyni adı daşıyır.

YALANPALAN – Uşaq oyunu, nağıl məclisi və başqa yığıncaqlarda güldürmək məqsədilə ifa olunub, məzəli və qeyri-real məzmunu ilə fərqlənən bir söz oyunu və qaravəlli növü. Ona bəzən, “təndirnamə” də deyirdilər. Bu həm, qələndar uşaq oyununun bir başqa adıdır.

YALLI – (“yaylı” sözündəndir). Ən qədim dövrlərlə bağlı olub vaxtilə, ovçuluq və atəşi qorumaq münasibətilə, icra olunan mərasim oyunu növlərindən biri. İlk çağlar əl-qol, him-cim və bədən hərəkətlərindən ibarət olan bu ayin oyunu, zaman keçdikcə kütləvi el şənliklərində, bir-birinin əlindən tutaraq dəstə ilə ifa olunan, özündə rəqs, oxuma və tamaşa ünsürlərini birləşdirən bir xalq oyununa çevrilmiş, öz xüsusiyyəti, yaranma şəraiti, icra tərzinə görə, ayrı-ayrı növ – qollara ayrılmışdır. Bəzi qollar yalnız kişilərə aid olduğu halda, o biri qollarda qadınlar da iştirak etmişlər ifa zamanı əl çalmaq, nida və ya söz demək, canavar tək səs çıxarıb, onun kimi fırlanmaq, qaz kimi yeri-yerək quş kimi çığıрмаq və s. hərəkətlər bu oyunun özünəməxsus cəhətlərindəndir. Bəzi yerlərdə bu oyuna “ələlə”, “ləlli” və ya “yəlli” də deyirlər. Xalq arasındakı “yallı getmək”, “yallı durmaq” və ya “yallı tutmaq” ifadələri yallı oyunu ifa etmək deməkdir.

YALLIBAŞI – Yallı oyununun təşkilatçısı, solisti və ayrı-ayrı oyunçu dəstələrinə rəhbərlik edən başçının adı. Bu şəxs oyunun quru-

luşçusu, “dirijoru” kimi, oyunun başlanması, bitməsi və hərəkətlərin dəyişməsinə işarə verir, oyunun ifa qaydalarına nəzarət edirdi. Oyun zamanı o, sağ əlində y a y l ı q və ya k a m a n zərb alətini tutub, tempə uyğun halda onu silkələyirdi. Xalq arasında bu ad “yaylıbaşı” kimi də səslənmişdir.

YALLI-YALLI – Müəyyən hadisəni təsvir edən və teatraşmış bir tamaşa kimi səciyyəvləndirən süjetli, yallısayağı oyunlara el arasında verilən ad.

YAŞILYARPAQ QIZILGÜL – El şənlikləri və toy-büsat zamanı qız-gəlinlər tərəfindən iki dəstə ilə ifa olunan halaysayağı bir oyunun adı. Oxuma ilə müşayiət edilən bu oyunun “yorduyordu” və “qırmızı nimtənə” variantları da var.

YAŞIMAQRURU – (“yaşımı, qurumu?” anlamındadır). Uşaq oyunlarında püşkatma növü və bir sözlü-nəğməli oyunun adı. Yastı daşın bir üzünü isladıb “yaşımaquru?” soruşulduqda, o biri iştirakçı “yaş” və ya “quru” deməliydi. Yuxarı atılan daş iştirakçının dediyi tərəfi üstə yerə düşərsə, oyunu o başlar və əksinə. Oyunda isə, dairədə durmuş iştirakçılardan biri ortada dayanıb gözlərini yumur, ətrafdakılar bir-bir ona yanaşıb bir neçə barmağını onun kürəyinə qoyur – “atam, babam, güney babam neçədir?” deyirdilər. Ortadakı bunu tapmalı idi. Yanılsa o birilərin arzusuna görə oxumalı, oynamalı və s. etməli idi. Oyun Naxçıvan ərazisi üçün daha əlamətlidir.

YAYLAQ YOLLARI – Vaxtilə, xalqımız içində geniş yayılmış yallısayağı bir oyunun adı.

YAYLIQ OYUNU – Azərbaycanda, el bayramı və toy mərasimləri zamanı keçirilən, atüstü oyunlardan biri. Oyunun digər adı “yaylıqqaçırdı”dır.

YEDDİ ÇƏRŞƏNBƏ – (“cəddi çərşənbə” yəni ata-baba çərşənbəsi sözündəndir). N o v r u z ərəfəsində keçirilən son dörd a x ı r ç ə r ş ə n b ə mərasimi şənliklərindən biri. Əski F ə r v ə r d ə g a n bayramının sonralar xalq arasında daşdığı adlardan biridir. “Yeddiçərşənbə” deyiliş şəkli də var.

YEKBA OYUNU – İdman aləti y e k b a ilə oynanılan ənənəvi doqquz zorxana oyunundan biri. Əsasən zorxana səfələrində keçirilən bu oyunun iştirakçıları arxası üstə uzanaraq, hər əlində bir alət tutur, gah sol qolu, gah sağ qolu ilə onları yuxarı qaldırıb gövdələrini sağa və sola çevirirdilər. Bu hərəkəti iyirmi dəfə və artıq təkrar edən idmançı qalib hesab edilirdi.

YEKƏPƏRİ – Xilafət dövrü Azərbaycanda oynanılan səmacat maska oyununun sonrakı adlarından biridir.

YELBABA – Taxılı sovrmaqdan ötrü küləyi (uzaq keçmişdə yel tanrısını) çağırmaq, onu rəhmə gətirmək niyyətilə keçirilən bir xər-mənüstü oyunu. Bir dəstə ifaçı tərəfindən icra olunan bu oyun, müəyyən hərəkət və – “A yel baba, yel baba!” sözləri ilə başlanıb, “taxılıımız yerdə qaldı, yaxamız əldə qaldı” məzmunu ətrafında oxunan bir mahnı ilə müşayiət olunurdu.

YİĞVA // YİĞVƏ – Quba və Abşeron ərazisində qız-gəlinin oturmaq sayacağı axşam öyləncə məclisinin adı. Doğulan uşağın qırx günü və ya bir illiyi münasibətilə icra olunan xüsusi şənlik də bu adı daşıyırdı.

YOLDAŞ, SƏNİ KİM APARDI? – El şənliklərində icra olunan özünəməxsus bir xalq oyunu. İki dəstəyə ayrılmış iştirakçılar sıra ilə arxa-arkaya düzülür, arxadakı dəstədən biri ön sıradakı bir iştirakçını tutub aparırdı. Aparılan geriyə baxmamalı idi. Ondan: – “Yoldaş, səni kim apardı?” soruşduqda, o, aparanın adını düzgün tapmalı və onu öz dəstəsinə aparmalı idi. Əks halda, özü arxa dəstəyə keçirdi və s. Cənubi Azərbaycanda bu oyun qurd sürəti ilə bağlı olub, “Yoldaş, məni qurd apardı” adı ilə bəllidir.

YORDU-YORDU – Toy mərasimi zamanı icra olunan halaysayağı qız-gəlin oyunlarından. Yaşılıyarpaq, qızılgül bu oyunun bir başqa variantıdır.

YUĞ – İslamiyyətdən əvvəlki qədim Azərbaycan ərazisində, adlısanlı el qəhrəmanının ölümü münasibətilə keçirilən, kütləvi matəm tamaşası. Laloyunu və meydan tamaşası əlamətləri ilə zəngin olan bu mərasimdə ilk öncə mərhumun gənclik illəri təsvir edilir, sonra peşəkar oyunçular at çapıb, qılınc oynadaraq, mərhumun müharibədə göstərdiyi igidliyini təsvir edir və nəhayət, ağıclar qəmli-kədərli şeir-söz deyib mahnı oxuyur, ətrafdakıları ağlatmağa çalışırdılar. Vaxtilə bu tamaşanın adı “yoğ” kimi də səslənmişdir.

YUĞBASAN – Yuğ matəm mərasimindəki ənənəvi yemək məclisinin adı.

YUMURTA YÜKÜ APARMAQ – Laloyunu tamaşalarında icra edilən, olduqca ehtiyatla yerimə və hərəkət etmə tərzli. Tərzin digər adı “saxsı yükü aparmaq”dır.

YURD YERİ – Xalqımız arasında el şənlikləri və toy mərasimlərində ifa olunan kütləvi oyunlardan birinin adı.

ZİKİR // ZIKR – (“yad etmə, xatirə” anlamındadır). Mənşəcə qədim ş a m a n – qam mərasimləri ilə bağlı olan kütləvi bir dərviş oyununun adı. İlk öncə təriqət banisi şəninə, sonralar isə, adı tamaşaçılar üçün keçirilən bu oyunda 8-12 ayaqyalın ifaçı oxuma, ney və qavalın müşayiəti ilə bir l a l o y u n u sayağı rəqs ifa edirdi. Rəqs bir ayaq üzərində həm öz ətrafı, həm də oyun meydançasının yerliyində çəkilmiş dairələr üzrə fırlanmadan ibarət olmuş, ifaçılar hərlənmə sürətini tədricən artırmaqla, g e y d i k l ə r i t ə n n u r ə n i n ə t ə k l ə r i n i h a v a l a n d ı r ı b a ç ı r m ı ş l a r . Buradan “zikir çəkmək” ifadəsi kütləvi dərviş oyununda iştirak etmək deməkdir.

ZOPA-ZOPA – Gənclərin sıra ilə durub uzun çubuqlarla oynadığı yallı tipli kütləvi bir oyunun adı. Əsasən, toy şənliklərində ifa olunan bu oyunu “kopu”, “zupa” da adlandırmışlar. Bu, həmçinin piyada vəziyyətdə keçirilən c i r i d oyununun digər adıdır. “Zopızopı” deyiliş şəkli də var.

ZOR OYUNU – Bir zaman şəhər və kəndlərdə məhəllə gənclərinin güc-qüvvət sınağını nümayiş edən bir yarış oyunu və s. idman oyunları keçirilirdi.

ZORXANA – (“güc-qüvvət evi” deməkdir). Mənşəyi orta əsrlər, Səfəvilər dövrü ilə bağlı olub, bədən tərbiyəsi ilə məşğul olmaq üçün tikilən xüsusi idman evi. Azərbaycanın bir çox şəhərlərində yerləşən bu tikililər, ortasında kiçik günbəzi olan, tavanlı məscid, hamam və ya türbəni xatırladan binalar olmuşlar. Bundan başqa, onu alçaq zirzəmidə, kənd yerlərində isə, açıqlıqda 3m dərinliyində qazılmış yeraltı qazmada yerləşdirildilər. Binanın ortasında – 200-300 tamaşaçı ilə əhatə olunan və eyni vaxtda 15-20 idmançı tutan dərin oyun meydançası yerləşir, binanın iç divarlarını müxtəlif rəsmlər bəzəyirdi. Şəki – Zaqatala ərazisində təsadüf olunan süjetli bir oyun da eyni adı daşımışdır. Burada müəyyən bir süjet və ardıcılıq üzərində qurulmuş, ənənəvi zorxana oyunları rəqs şəklinə və nəfəsli çalğı alətlərinin müşayiəti ilə ifa olunurdu.

ZÜVAĞAR – Atəşə tanınma dövrü Azərbaycanda, keçirilən kütləvi bir el şənliyinin adı. “Zəvaqar” tələffüz şəkli də mövcuddur.

MÜNDƏRİCAT

Qaravəllilər, xalq oyunları və xalq tamaşaları haqqında 4

QARAVƏLLİLƏR

Hadı, Hudu, koroğlu kosa, bir də mən	17
İsfahan keçəli	18
Kərəm və şeyx	21
Nökər, Molla Salah və qazı	22
Səməd qazıdan qisas aldı	28
Oğru molla	33
Qudurmuş axund	35
Qazı	39
Ya cəlli-cəlal	42
Mollanın arvadı	44
Çobanla molla	47
Yoxsulun arzusu	48
Cənnətsatan molla	49
Şirvan qazısı	54
Oğrubaşı qazı	59
Keçəllə qazı	63
Keçəl, molla və ögey ana	69
Lotu Qara və molla	72
Keçəl, darğa və axund	75
Qaftanın nağılı	80
Duralının nağılı	88
Bala öküz ala öküzün nəyidi?	94
Keçəl	99
Toyuq bir qıçlıdı	104
Üçgül keçəl	110
Ağaynan nöker	114
Tək-cüt kosalar	120
Nökər	123
Səfeh arvad	125
Tacirbaşı ilə keçəl	129
Yetim Vəli və darğa	133

Haqalannan Haqverməzin nağılı	136
Kor tutduğunu buraxmaz	140
Çopurun nağılı	142
Axmaq kişi	145
Kosa Əli	148
Yeddi dul arvad	150
Evi verdim pişiyə	153
Felinə düşdüyüm üçün oynayıram	154
Yalan nağıl	155
Yalan-palan	156
Mən mənəm, sən kimsən?	159
Quşçu	162
Keçəlin fəndi	166
Fərasətli qız	168
Keçəllə dəyirmançı	171
Fil həkimi	173
Bəhlul Danəndə siçanların padşahıdır	174
Vəzirin zurna çalmaq öyrənməsi	176
Ayının yoxsulluqdan qorxması	178
Mirzəbaqinin vədi	180
Kömür alması	181
Qazının doğması	183
Əyyar Həsənin at alması	186
Keçəlin nağılı	187

OYUNLAR

Çırtı, çırtı	193
Mərə	194
Molla, haray	194
Yoldaş, səni kim apardı?	195
Qəzmədaş	195
Moz-mozu	196
Artırma	196
Gözbağlayıcı	197
Siçan-pişik	197
Dirə döymə	197
Mərəkəçdü	198
Dəsmalaldı, qaç	198
Gizlənpaç	199

Laldinməz	199
Hofbana hofban	199
Turnavurdu	200
Miyançı və çomçəbaşı bəzəmə	200
Zorxanaçılıq	201
Şəngəla	201
Dəyirman	201
Oyun-tapmaca	202

XALQ TAMAŞALARI

Əkəndə yox, biçəndə yox, yeyəndə orta qardaş	205
Kos-kosa	209
Kos-kosa (Lənkəran variantı)	212
<i>Əlavə. Müxtəlif el-oba oyunları və xalq tamaşaları haqqında qısa məlumat</i>	214

Buraxılışa məsul: *Əziz Güləliyev*
Texniki redaktor: *Rövşən Ağayev*
Tərtibatçı-rəssam: *Nərgiz Əliyeva*
Kompyuter səhifələyicisi: *Rəşad Həmidov*
Korrektor: *Elmira Teymurova*

Yığılmağa verilmişdir 05.12.2004. Çapa imzalanmışdır 18.06.2005.
Formatı 60x90 ¹/₁₆. Fiziki çap vərəqi 19,5. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 159.

Kitab “Şərq-Qərb” mətbəəsində çap olunmuşdur.
Bakı, Aşıq Ələsgər küç., 17.